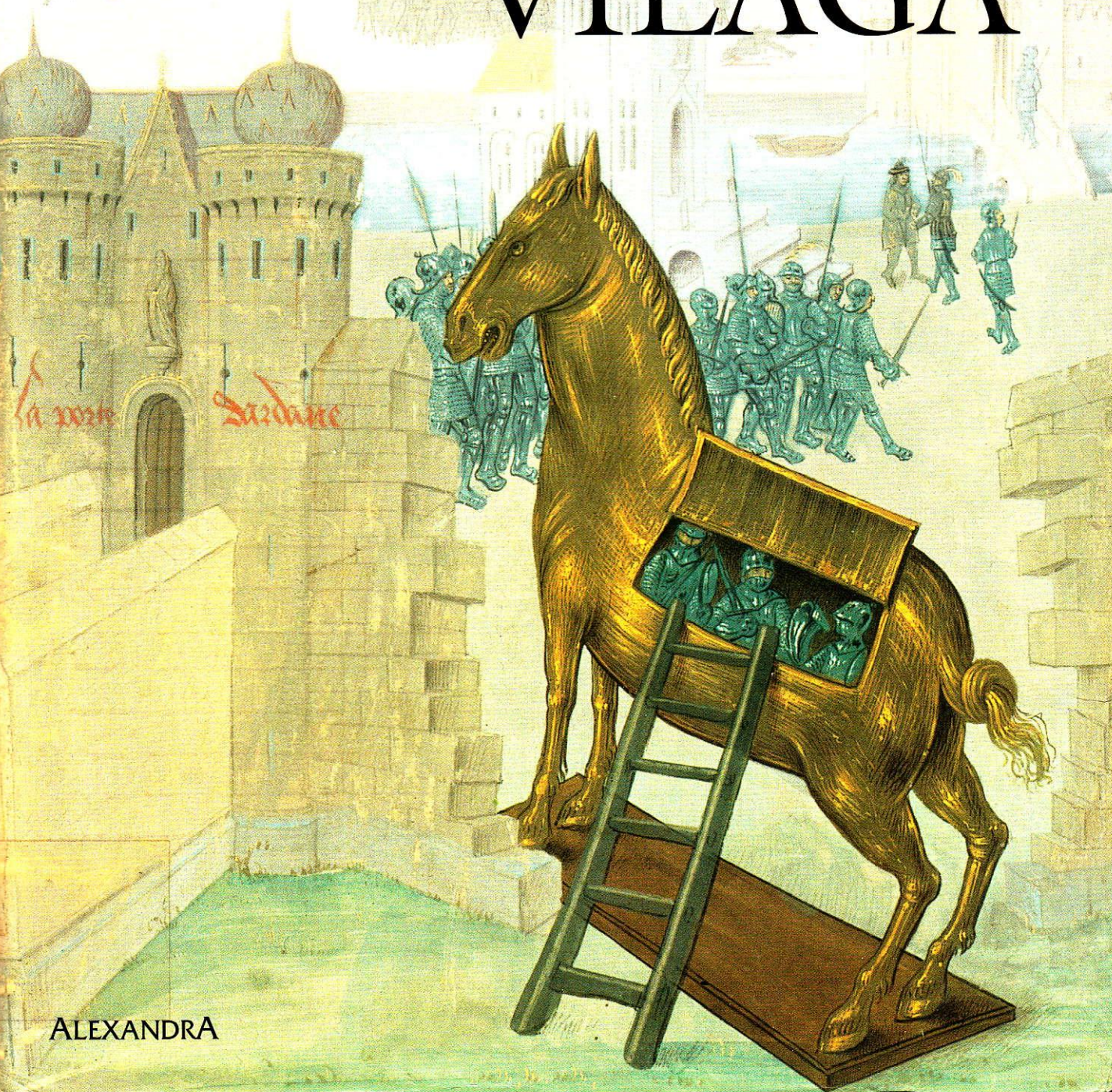

RICHARD
BUXTON

A GÖRÖG MITOLÓGIA VILÁGA

ALEXANDRA

A görög mitológia világa

Richard Buxton

ALEXANDRA

Tartalom

Bevezetés: A mítoszok környezete 6
A görög mítoszok kronológiája 8

I. Környezet, források, jelentés

A görög mítoszok általános jellemzői 16
Forrásaink 22
A görög mítoszelbeszélés körülményei 28

1. oldal: *gemma a hellenisztikus korból.*

2. oldal: *a delphoi Tholosz (i. e. 4. század eleje), phokaiiai Theodórosz remekműve.*

3. oldal: *Poszeidón háromágú szigonyával*

4–5. oldal: *az egyik moira (sorsistenő) lesújt ellenfelére. Istenek és gigászok csatája, a pergamoni Zeus-oltárról (i. e. 190–150 k.).*

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Richard Buxton: The Complete World of Greek Mythology
Copyright © 2004 Thames & Hudson Ltd, London
First published in the United Kingdom in 2004 by 2004 Thames & Hudson Ltd,
181A High Holborn, London WC1V 7QX

Hungarian translation © Sudár Balázs, 2004

Minden jog fenntartva.

Tilos ezen kiadvány bármely részét sokszorosítani, információs rendszerben tárolni, vagy sugározni bármely formában vagy módon, a kiadóval történt előzetes megállapodás nélkül; tilos továbbá terjeszteni másféle összefűzésben, borítással és tördelésben, mint amilyen formában kiadásra került.

Kiadja a Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója
7630 Pécs, Alkotás u. 3.
Telefon: (72) 517-800
www.alexandra.hu
e-mail: online@alexandra.hu

Felelős kiadó a kft. ügyvezető igazgatója, 2004
Felelős szerkesztő Toderó Anna
A kiadvány magyar változatát Hársfai László tervezte
Megjelent 27,71 (A/5) ív terjedelemben

ISBN 963 368 760 8

II. Eredetmítoszok

- Kozmogónia* 44
Az emberiség eredete 54
Helyi eredetmítoszok 60
Akik a kultúrát hozták 62
Gyarmatok 64

III. Az olümposziak: hatalom, becsület, szexualitás

- Képességek és hatáskörök* 68
Tekintély és határok 88
Isteni szexualitás 94

IV. Hősök kalandjai

- Perszeusz* 104
Meleagrosz, Atalanté és a kalüdóni vadkan 106
laszón, az argonauták és Médeia 108
Héraklész 114
Thészeusz és Athén hősi múltja 124
A trójai háború 130

V. Családtörténetek

- A Pelopidák* 148
Téreusz, Prokné és Philomélé 154
Antiopé és fiai 156

A Danaidák 158

Proitosz, Sztheneboia és Bellerophontész 160

A Labdakidák 162

Erős kötelékek: házastársak szerelme 170

Homoerotika 174

VI. A mítoszok tájképe

- Hegyek* 180
Barlangok 184
Folyók és források 188
A tenger 192
Kréta 194
Trója 200
Az Alvilág 206

VII. Görög mondák a görögök után

- Hogyan élt Hellasz a rómaiak képzeletében?* 216
A középkor 226
A reneszánsztól a 20. századig 230
Jelen és jövő 244

Térképek

- A görög világ áttekintése* 12–13
Az Argó útja 109
Héraklész munkái 116
Thészeusz hőstettei
az Athénba vezető út során 126
Görög csapatok Trójában 134
Hegyek 181
Folyók 188

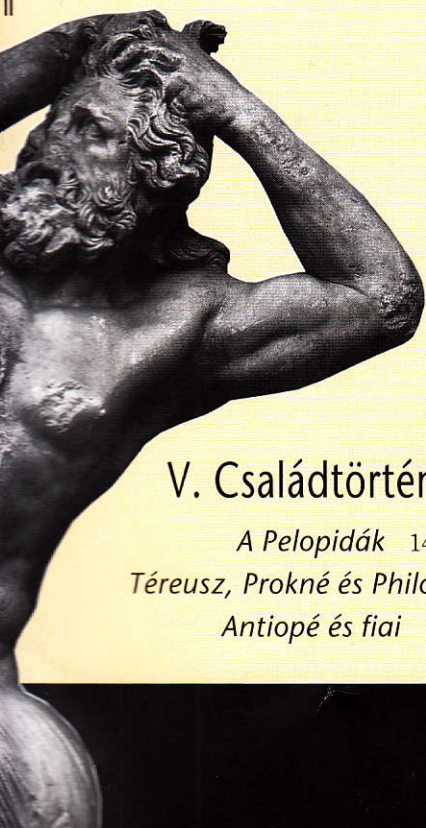
Az idézetek forrásai 246

Ajánlott irodalom 247

Képegyzék 248

Köszönetnyilvánítás 249

Tárgy- és névmutató 250

Bevezetés: a mítoszok környezete

A Héraklész által legyőzött szörnyetegek közül az egyik legrettenetesebb Kerberosz, az Alvilág kutyája. A megjelenése okozta rettegést fokozta, hogy a fenevad fejeiből és mancsaiból is kígyók nőttek ki. Ezen a vázafestményen (i. e. 6. sz.) Eurüsztheusz (ő küldte Héraklész munkáinak elvégzésére) rémülten bújik egy el egy hatalmas korszakban.

Nincs még egy olyan történetfűzér, amely olyan gazdag és mély volna, illetve olyan hatalmas hatást gyakorolt volna a világra, mint a „görög mondák” néven ismertté vált mesegyűjtemény. Már az i. e. 1. évezredben keletkeztek olyan elbeszélő szövegek, képek és szobrok, melyek a görög istenek és istennők, hősök és hősnők tetteit örökítették meg, s mind a mai napig – szemmel láthatólag kiapadhatatlan bőséggel – folyamatosan készülnek olyan alkotások,

melyek a görög mitológia történeteit dolgozzák fel vagy értelmezik újra. Az idők során – aszerint, hogy a különféle kultúrák milyen nézőpontból szemléltek az ősi görögség hagyatékát – rengeteg különféle jelentést olvastak ki ezekből a történetekből; ez a kaméleonszerű alkalmazkodóképesség döntő szerepet játszott a mítoszok fennmaradásában. Ugyanakkor semmi jel nem mutat arra, hogy a görög mítoszok hatása valamelyest is gyengülne; ősi vázafestmények ezrei ábrázolták Héraklész fáradhatatlan küzdelmét, hogy megtisztítsa a világot a szörnyektől – s e küzdelem visszhangját megtalálhatjuk a legújabb filmekben, illetve interaktív számítógépes játékokban egyaránt.

Könyvünk utolsó fejezetében hozunk néhány példát arra, miképpen mesélik újra a görög mondákat az ókortól kezdve. Előtte azonban igyekszünk a lehető legalaposabban számba venni a mítoszokat abban a formájukban, ahogy az ősi görög kultúrában beszélték el őket. Ebből adódóan a görög irodalmi alkotásokból vett idézeteknek, illetve a képzőművészeti alkotásoknak kiemelkedő szerep jut elemzésünkben. Csakúgy, mint a görög táj bemutatásának, mely a görög mitológia világának szintén megkerülhetetlen eleme. Sok olyan helyszínre, ahol a mítoszok egyes epizódjai játszódnak – Mükéné, Delphoi, Tirünisz, Ithaka, az athéni Akropolisz – ma is ellátogathatunk. Ráadásul számos tájelem – hegy, folyó, barlang, tenger – külön szerepet játszik a mítoszok megformálásában. A görög mitológia világának bemutatása közben így gyakran felelevenítjük azt a földrajzi környezetet is, melyben ez a világ felépült.

Fontosnak tartjuk, hogy a görög mondákat saját, görög környezetükben tárgyaljuk. Bővelkedünk a „klasszikus mitológia” címen megjelenő kézikönyvekben és enciklopédiákban, mely elnevezés a görög

A görög mitológia feldolgozásai új és időnként meglepő variációkkal szolgáltattak egy régi témára. A Herkules című Disney-film (1977) egyik kockáján a hőst Pégaszosz, a szárnyas ló hátán láthatjuk, holott az ősi hagyomány szerint ez a paripa Bellerophontész hátasa volt.

és római mitológiát takarja. Igaz, hogy a két ősi kultúra mondavilágának történetei között szembetűnő folytonosság mutatkozik, ugyanakkor az eltérések is jelentősek. A római mondavilág önmagában is izgalmas téma, egyáltalán nem tartozik azonban jelen tanulmány fő tárgyköréhez. Mi a görögök által, elsősorban görög nyelven elbeszélt történeteket helyezzük vizsgálódásunk középpontjába.

Könyvünkben ez az alapelv érvényesül a mitológiai személy- és helynevek helyesírásában is. A kutatók egészen a legutóbbi időkig azt a hagyományt követték, hogy a mitológiai neveket automatikusan latinositották, még akkor is, ha a szöveggörnyezet teljes egészében görög volt: nemcsak Kadmoszból (ez a betű szerinti görög átírat) lett Cadmus, illetve Daidaloszból lett Daedalus, de még az is megesett,

---

Bevezetés:
a mítoszok környezete

---

*Delphoi Apollón jóshelyével,
mely számos görög mítoszban
felbukkan.*

A görög mítoszok kronológiája

Megjegyzés:

archaikus kor –
hagyományosan
i. e. 700–500

klasszikus kor –
hagyományosan
i. e. 500–32

hellenizmus kora –
hagyományosan
i. e. 323–31

évszám	szerző	a szóbeli és művészi mítoszbeszélés kulcsfontosságú mozzanatai
I. e. 900–700		geometrikus stílusú vázák
?8.–7. sz.	Homérosz	számos elbeszélő költeményt tulajdonítanak neki, köztük az <i>Iliászt</i> és az <i>Odüsszeiát</i> ; továbbá a <i>Homéroszi himnuszokat</i>
?8–7. sz.	Hésziódosz	költemények: <i>Istenek születése</i> , <i>Munkák és napok</i>
625–475		athéni feketealakos vázafestészet
570		„François-váza” (l. 25. o.)
555 k.–465 k.	Szimónidész	lírai költemények
530–300		athéni vörösalakos vázafestészet
518 k.–446 után	Pindarosz	lírai költemények, főleg atléták győzelmeit dicsőítő ódák
525 k.–456 k.	Aiszkhülosz	tragédiák, köztük az <i>Oreszteia</i> trilógia
490-es évek–406 k.	Szophoklész	tragédiák, köztük az <i>Oidipusz király</i> , <i>Antigoné</i> és <i>Elektra</i>
480-as évek–406	Euripidész	tragédiák, köztük a <i>Bakkhánsnők</i> és a <i>Médeia</i>
450 k.–380-as évek	Arisztophanész	komédiák, mitológiai témákat is feldolgoz
470 k.		Zeusz temploma Olümpiában
450		dél-itáliai vörösalakos vázafestészet kezdetei
5. sz. közepe		fehér alapon festett vázák, a <i>lékúthosok</i> megjelenése
447 k.–430 k.		Athénban felépül a Parthenón
428 k.–348 k.	Platón	filozófiai munkák, köztük a <i>Lakoma</i> és az <i>Állam</i>
380		Aszklepiosz temploma Epidaurosban
?4. sz. vége	Palaiphatosz	a mitográfia racionalizálása
260	Apollóniosz Rhodiosz	<i>Argonautika</i> (elbeszélő költemény)
260	Kallimakhosz	sokfajta vers, köztük a <i>Himnuszok</i>
3. sz. eleje	Theokritosz	pásztoroklész
300	Euhemerosz	utópikus „regény” arról, hogy az istenek egykor jóindulatú halandók voltak
190 k.		„Szamothrakéi Niké” (szobor)
?2. század eleje	Lükophorón	<i>Alexandra</i> , elvont költemény, mely Kasszandra jóslatait tartalmazza
190–150 k.		Zeusz nagy oltára Pergamonban
150	Moszkhosz	költemények, köztük <i>Europé elrablása</i>
I. e. 1. sz.	szicíliai Diodórosz	„egyetemes történelem” a mitológiai időkben
I. sz. 2. század	Lukianosz	komikus-ironikus történetek és párbeszédek, időnként mitikus környezetbe helyezve
?2. század	Apollodórosz	<i>Mitológia</i>
2. század vége	Antoninus Liberalis	átváltozás-mesék gyűjteménye
2. század vége	Pauszaniász	<i>Görögország leírása</i>
?3. század	szmürnai Quintus	epikus költemény az <i>Iliász</i> és az <i>Odüsszeia</i> közti „rés” betöltésére
?2–3. század	Dictys Cretensis	a trójai háború leírása egy állítólagos krétai szemtanú leírása alapján
5. század	Nonnosz	48 kötetes könyv Dionüszoszról
?5. század	Daresz Phrügiusz	a trójai háború leírása egy állítólagos trójai szemtanú leírása alapján

Mükénéről azt tartották, hogy a Tróját meghódító görög vezér, Agamemnón lakhelye volt. A városfalak érzékeltetik ezen ókori hatalmi központ katonai és politikai nagyságát.

hogy Zeusz római „megfelelője”, Jupiter áruhájában jelent meg, Athéné pedig Minervaként. Sajnos, nincs tökéletes megoldás az átírás problémájára.

Valószínűleg felesleges fontoskodásnak tűnne, ha Athént ősi görög nevén „Athenai”-nak hívnánk, vagy Mükénéét „Mükenai”-nak; ezért ha egy névnek létezik általánosan elfogadott változata, akkor ezt fogjuk alkalmazni. A kevésbé ismert nevek esetében a „görögösebb” változatot részesítjük előnyben (vagyis Kreónt írunk Creon helyett).

Könyvünk szerkezete igen egyszerű. Az I. fejezetben, miután feltesszük az alapvető kérdést: „Mi a mítosz?”, a görög mitológia általános jellemzőit vizsgáljuk, alaposan szemügyre vesszük a fellelhető emléke-

ket, s megpróbálunk kérdésünkre választ találni, valamint (egyik legfőbb célkitűzésünknek megfelelően) feltérképezni azt a kontextust, melyben a görögök mítoszait létrehozták. A II. fejezetben a mítoszok egyik sajátos válfaját, az eredetmítoszokat tárgyaljuk: a világegyetem keletkezését, az istenek születését, az emberiség, illetve a különféle népcsoportok eredetét elbeszélő mítoszokat mutatjuk be. A III. fejezetben az olümposzi istenek erejéről és tulajdonságairól szóló beszámolókat elemezzük. A IV. fejezetet a legismertebb görög hőszokról szóló történeteknek szenteljük, szó lesz például a görögök legendás trójai hadjáratáról, illetve arról, miképp szerezték meg az argonauták az aranygyapjút. Az V. fejezetben újfent

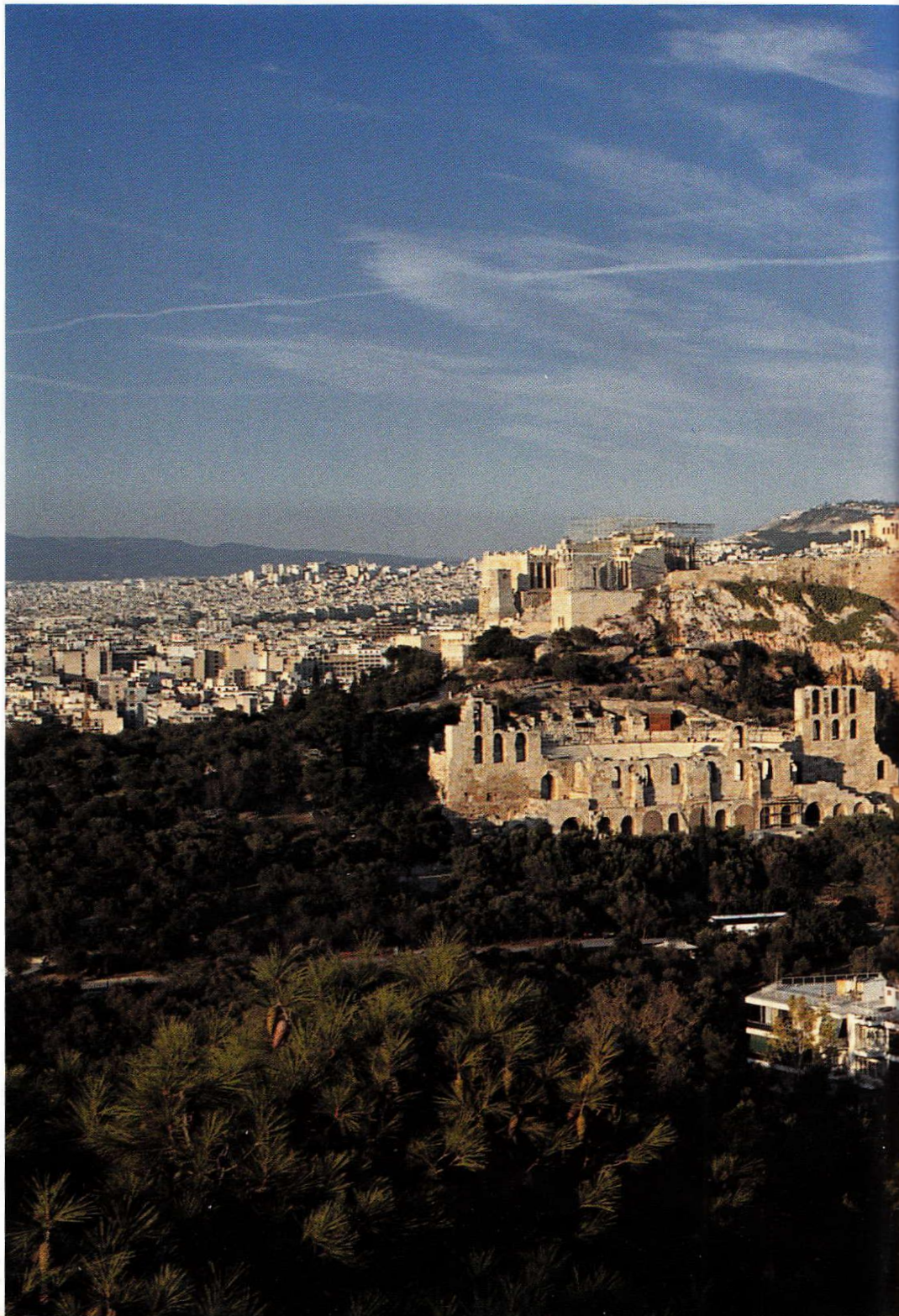

a hősökre/hősnőkre összpontosítunk, és a családi környezetükben végbement különös, gyakran rettetes eseményeket tárjuk fel. A VI. fejezet olyan tárgyat vizsgál, mely implicit módon mindenben benne rejlik: azt a tájat, melyben a görög mitikus narratívákat mint megtörtént eseményeket képzeltek el. Végezetül a VII. fejezet azzal a varázslatos erővel foglalkozik, mely az ókor óta folyamatosan rabul ejti

– többek között – azokat a művészeket, zenészeket, költőket és tudósokat, akik a görög mitológiával foglalkoznak. Nem feledkezünk meg arról a hatásról sem, melyet a görög mítoszok egyéb kulturális médiumokra, például a filmre és a televízióra gyakoroltak. Ez a bűverő az új évezred hajnalán sem gyengült.

Hadd szóljunk még egy utolsó szót könyvünk kutatási területéről, illetve címéről. Az egyik téma,

Az athéni Akropoliszt, akár az ókorban, napjainkban is Athéné nagy temploma, a Parthenón uralja.

melyhez mindenképpen ragaszkodunk, a görög mítoszok sokfélesége. A történetek megszámlálhatatlan változatban maradtak fenn: szerzők, műfajok, történelmi korszakok, tájegységek szerint. Ezek szerint a „teljesség” fogalma, melyre címe szerint e könyv is törekszik, elérhetetlen idea lenne? Ha a „teljes” szó alatt minden egyes mítosz minden változatának felsorolását értjük, akkor a válaszunk – igen.

S ez talán nem is olyan nagy veszteség, hiszen egy efféle vállalkozás a részletek tengerébe fojtaná az olvasót. Mit kínálhatunk tehát? Átfogó képet adhatunk a görög mitológia *világáról* – színes kontúrokat és horizontokat, motívumokat és ismétlődő kapcsolódásokat, melyek által a történetek értelmet nyernek. A következő lapokon ez az elérhető és erőfeszítésre méltó cél vezérel minket.

Bevezetés:
a mítoszok környezete

A hagyomány újrafogalmazása

Gyakran beszélünk ilyen panelekben: valakinek vagy valaminek a mítosza – mondjuk Oidipusz mítosza vagy „a trójai háború mítosza”. Ugyanakkor a görögök által elmesélt történetek egyik legjellemzőbb vonása épp a sokféleség volt. Egyik történetnek sem volt egyetlen, kanonizált és ortodox változata, melyet a mesélőnek el kellett volna ismételni. Sőt, minden egyes mesélő az adott társadalmi és művészi környezet követelményeinek megfelelően fogalmazta újra a hagyományt. A történetek között természetesen voltak átfedések. Példának okáért Iaszón és az aranygyapjú történetének számos fennmaradt változatában rengeteg közös elem található. Ám mindig nyílt tér az invenció, illetve – a hagyomány szent és sérthetetlen határain belül – az eredetiség számára is.

Az első fejezetben ennek a narratív pluralitásnak néhány jellemzőjét mutatjuk be. Felsoroljuk azokat a változatos forrásokat, melyek megőrizték a görög mítoszokat, megvizsgáljuk azt a családi és társadalmi környezetet, melyben a mítoszokat – akár szóban, akár írásban, akár képzőművészeti alkotásokban – újra elbeszélték.

Priamosz Akhilleusz sátorába megy, hogy kivájltsa fia, Hektór holttestét, akit Akhilleusz –barátja, Patroklosz halálát megbosszulandó – ölt meg. Akhilleusz vacsorázik, egyik kezében kés, a másikban egy darab hús, még nem vette észre Priamoszt. A jelenet központi eleme – Hektór holtteste – a kerevet alatt hever. Attikai csésze, i. e. 490 körül.

I. Környezet, források, jelentés

A görög mítoszok általános jellemzői

(a 17. oldalon) A masszív falakkal körülvett mükénéi citadella Tirünszben. Küklöpsz-fala arról a félszemű óriásról kapta a nevét, aki – állítólag – felépítette. A monda szerint e hatalmas falak tetejéről hajította le Héraklész egyik dührohámában Iphitoszt, Eurüosztosz fiát.

A Peloponnészosz északi részén fekvő Mükéné romjai szinte árasztják magukból azt a hatalmat és erőt, mely egykoron a várost jellemezte. Mükéné jelentős szerepet játszik a görög mitológiában.

A kezdetek

Egyetlen civilizáció sem hozott létre gazdagabb vagy bőségebb mitológiai termést az ókori görögöknél. Az első mítoszokat, melyekről közvetlen bizonyítékunk van, Homérosz és Hésziodosz szövegeiben találhatjuk, s keletkezésüket tekintve általában az i. e. 8–7. századra tesszük őket. A mítoszbeszélés hagyománya azonban kétségkívül sokkal messzebbre nyúlik vissza. Homérosz és Hésziodosz elbeszélői stílusának számos aspektusa, különösen az ismétlődő állandó vagy díszítő jelzők használata (pl. borszínű tenger, fellegeterelő Zeus) azt sugallja, hogy az általunk ismert költemények mögött a szóbeli énekköltés hosszú hagyománya húzódik; ráadásul a versek gyakran utalnak olyan mitikus epizódokra, melyeket a hallgatóságnak már nyilvánvalóan ismernie kellett. Milyen messzire helyezzük hát időben a görög mitológia „kezdét”? Ez a kérdés gyakorlatilag megválaszolhatatlan, de elméletileg is

végzetesen elhibázott. Nem nagyon tudjuk meghatározni, vajon hogy nézne ki egy ilyen feltételezett „kezdet”, s azt sem tudjuk, hogyan ismernénk rá, ha egyszer megtalálnánk. Azt azonban teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy azok a mítoszok, melyek egy későbbi görög kultúrából maradtak fenn, korábbi kulturális környezetekben alakultak ki.

Az egyik ilyen kulturális környezet az i. e. 2. évezred végén virágzó civilizáció, melyet a régészek – az egyik legjelentősebb lelőhely után – „mükénéi”-nek neveztek el. Számos mükénéi város, melynek politikai jelentősége az idők során fokozatosan gyengült – a boiótiai Orkhomenosz, valamint az argoliszi Tirünsz és maga Mükéné – kiemelkedő szerepet játszik a görög mitológiában. Ez a tény igen erőteljesen sugallja, hogy a mítoszok formálódása idején meghatározó volt a mükénéi hatás, jóllehet – idevágó mükénéi írásbeli források híján – nem tudjuk állításunkat megdönthetetlen bizonyítékokkal alátámasztani. A görög mítoszok kialakulásában egy másik korabeli kultúra, az úgynevezett krétai „minószi” civilizáció is fontos szerepet játszott. (A „minószi” név, melyet az archeológusok manapság már automatikusan használnak, egyetlen magyarázatát a mitológiából nyeri: Minész Kréta egyik mitikus királya.) Közvetlen bizonyítékok hiányában megint csak nem vonhatjuk le a végső következtetéseket azt illetően, milyen szerepet játszhatott a minószi Kréta a görög

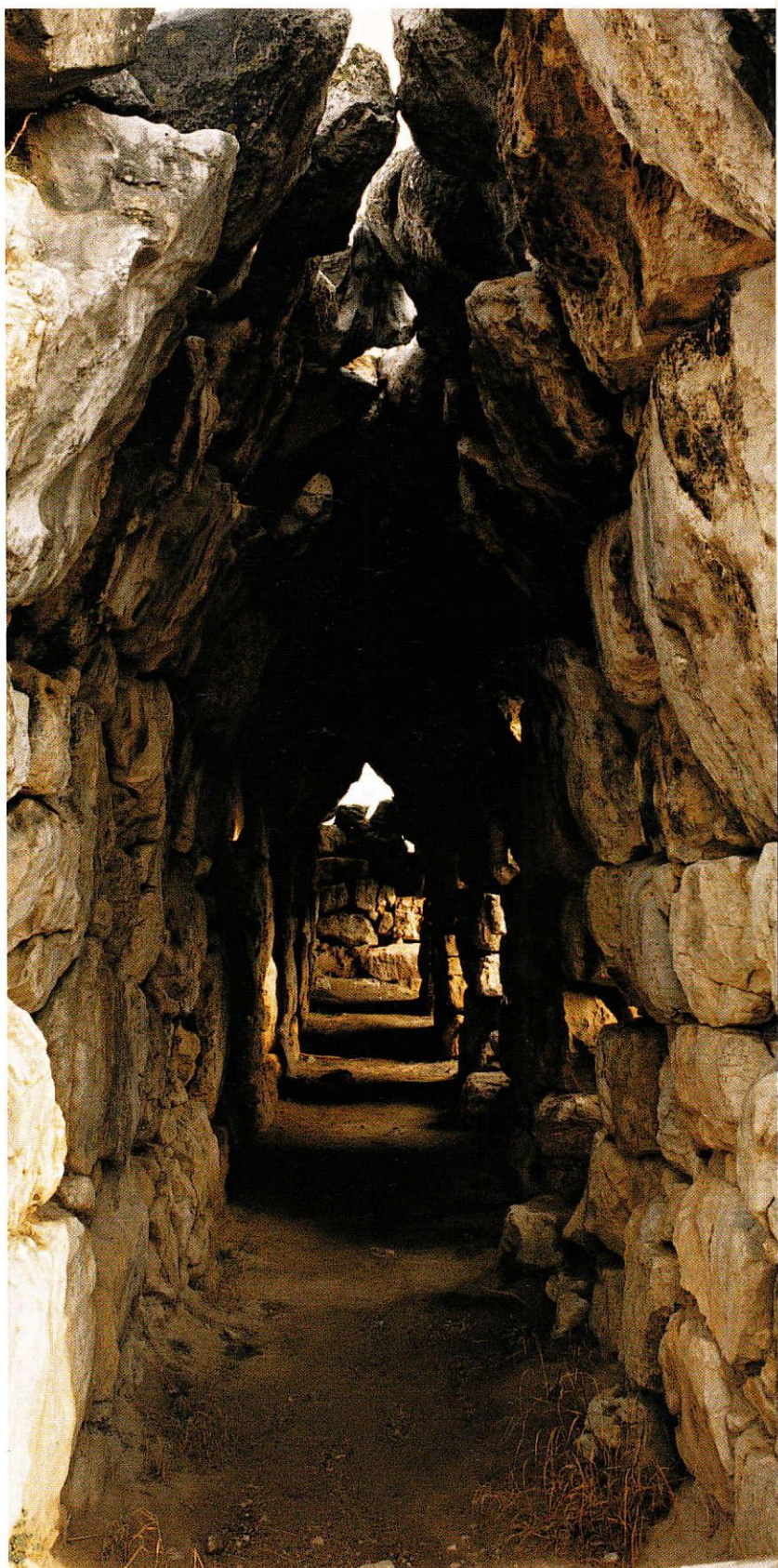

mitológia fejlődésében; ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a sziget számos mitológiai epizódban feltűnik: ilyen a Minótauroszt és a labirinthoszt (128. o.), Daidalosz és Ikarosz (92–93. o.) meséje, ide tartozik a szinte sebezhetetlen rézóriás, Talósz (112–113. o.) és még sokan mások.

Azok a helyszínek, ahol a tudósok a görög mitológia forrásai után kutattak, korántsem korlátozódnak a ma Görögország néven ismert állam területére. A 18. század végén, amikor az indiai brit gyarmatosítás hatására a nyugati nyelvészek körében elterjedt a szanszkrit nyelv ismerete, a görög, a latin, illetve a szanszkrit nyelv hasonlósága vezette a kutatókat az ősi indoeurópai alapnyelv hipotézisének megalkotásához. A közös nyelv hipotézise ráadásul azt a feltételezést is életre hívta, hogy a társadalmi életben is lehettek közös vonások. Így történt, hogy a rendkívüli műveltségű német filológus, Friedrich Max Müller (1823–1900) oxfordi székfoglaló beszédében kifejtette azt az elméletét, mely a görög mítoszok feltételezett indoeurópai gyökereivel foglalkozott. Müller valójában amellett érvelt, hogy egyes mítoszok a görög változatban értelmetlennek tűnnek számára, azonnal érthetővé válnak azonban, mihelyt „vissza-fordítja” őket indoeurópaira. Tény, hogy e fordítások nagy része a görög mítoszok gazdag komplexitását a természeti jelenségekről szóló, meglehetősen közhelyes, allegorikus kijelentésekké redukálta, így Müller komparatista elmélete nem bizonyult időtálló tudományos fejleménynek, még akkor sem, ha a 21. század elején néhány kutató még mindig kifejezetten indoeurópai nézőpontból közelíti meg a görög mítoszokat.

Az indoeurópai szempontú megközelítésnél jóval szélesebb körben elfogadott az a vélemény, mely a görög mítoszok háttereként közel-keleti – esetleg a nézőpontot eltolva nyugat-ázsiai – civilizációkat (pl. Asszíriát, Babilont, a hettita birodalmat vagy az ősi Izraelt) határozza meg. A kérdésben véleményt alkotó kortárs tudósok közül a két legnagyobb hatású kutató a német Walter Burkert, illetve a brit Martin West. Többek között az ő munkáik is meggyőzően mutatják ki a görög történetek és keleti előfutáraik között – különösen a bronzkorban, az i. e. 14–13. században, illetve az ún. orientalizációs korszakban, az i. e. 8–7. században – mutatkozó lényegi folytonosságot. Számos jelentős párhuzam található köztük, így például a kozmologikus méretű leszámolások, amikor az egyik főisten kasztrációval dönti le trónjáról a másikat (ebben igen nagymértékű hasonlóság mutatkozik a görög és a hettita történetek között); vagy a görög hős, Héraklész szörnypusztító hadjárata, amely a mezopotámiai mítoszokkal mutat közös vonásokat. Bizonyos körökben – és elsősorban Görögországban – ellenzik a nyugat-ázsiai párhuzamok hangsúlyozását azon az alapon, hogy az efféle hangsúlyeltolódások elfedhetik a görög mítoszok „hellén” jellegét. Mint általában mindig, ebben az esetben is a józan középutat kell megkeresni: egyaránt helyet kell adnunk a közel-keleti párhuzam-

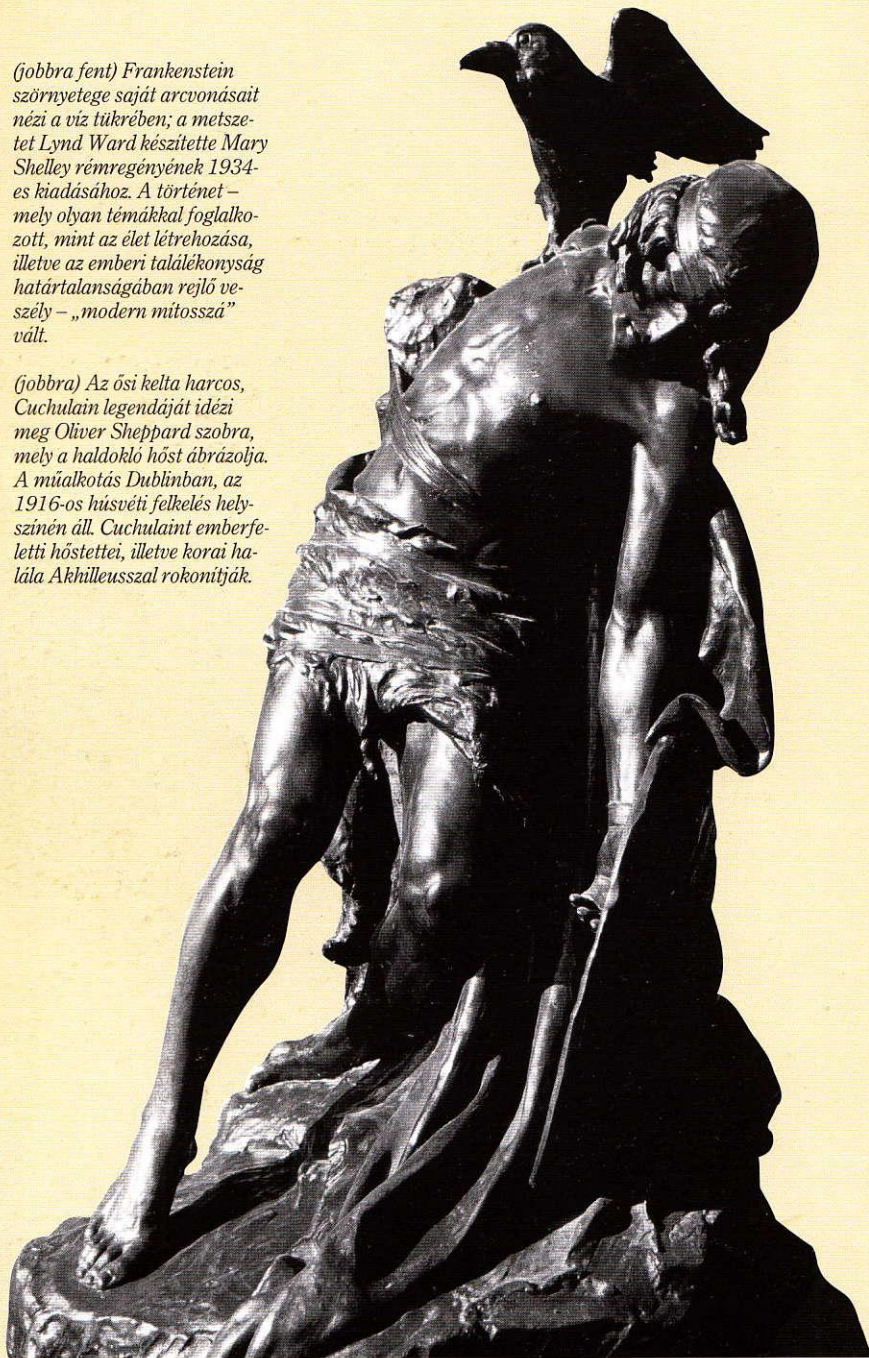
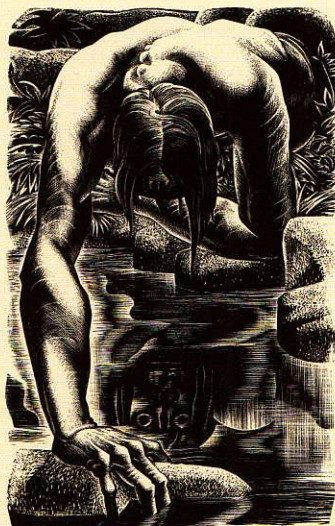

Mi a mítosz?

(jobbra fent) Frankenstein szörnyetege saját arcvonásait nézi a víz tükrében; a metszetet Lynd Ward készítette Mary Shelley rémregényének 1934-es kiadásához. A történet – mely olyan témákkal foglalkozott, mint az élet létrehozása, illetve az emberi találékonyság határtalanságában rejlő veszély – „modern mítosszá” vált.

(jobbra) Az ősi kelta harcos, Cuchulain legendáját idézi meg Oliver Sheppard szobra, mely a haldokló hőst ábrázolja. A műalkotás Dublinban, az 1916-os húsvéti felkelés helyszínén áll. Cuchulaint emberfeletti hőstettei, illetve korai halála Akhilleusszal rokonítják.

moknak, valamint azoknak a tagadhatatlan sajátosságoknak, melyeket maguk a görögök adtak hozzá a mítoszokhoz.

A Nyugat-Ázsiáról szóló vita jelentősége azonban eltérően egy másik, a görög kultúrát – s ezen belül a mítoszokat is – érintő kortárs vita mellett. A jelenleg az Egyesült Államokban tanító brit kutató, Martin Bernal kijelentette, hogy az ősi görögök megértéséhez nem Nyugat-Ázsiában, hanem Afrikában, pontosabban Egyiptomban kell keresnünk a kulcsot. Bernal véleménye szerint az egyiptomi civilizáció hatalmas befolyást gyakorolt a görögökre, amit csak a nyugati kutatók nemzedékeinek – faji szempontok által vezérelt – félremagyarázásai lepleztek el. Azzal sok kutató egyetértene, hogy a görög kultúra „kezdeteit” érintő kutatásokban – bármi álljon is emögött – Egyiptom szerepét méltatlanul alábecsülik; mindazonáltal a Bernal által képviselt pán-egyiptomi magyarázat csak ideológiailag elkötelezett közegben aratott maradéktalan elismerést. Bármi legyen is a döntés Bernal téziseit illetően, ez a vita is jól illusztrálja, hogy a görög mitológia távolról sem csupán „tudományos” kérdés. Ahogy a mai Írországgal, illetve Szerbiával kapcsolatban megjegyeztük, a mítoszok bármely társadalom legdinamikusabb és legerősebb „érzelmi töltetű” aspektusát alkothatják. Azok pedig, akik – akár az ősi, akár a modern – mítoszokat értelmezik, csupasz idegekre is rátapinthatnak, s ezzel bizony ellenséges érzelmeket, sőt akár dührohamot is kelthetnek az érintettekben.

Hol volt Görögország?

A latin Graecia név valószínűleg a graikhoszok (Épeiroszban, a mai Görögország északnyugati részén élő nép) nevéből ered; tőlük vették át ezt az elnevezést a velük átellenben, az Adria partvidékén élő itáliai törzsek. A név kezdetben magukra a graikhoszokra utalt, később azonban kulturálisan és nyelvileg rokonságban álló népek tágabb közösségét értették alatta. Ezen nagyobb közösség tagjai magukat „hellének”-nek, az általuk lakott területet pedig „Hellasz”-nak nevezték. Ennek megfelelően egyes kutatók a „görögök/Görögország” helyett szívesebben alkalmazzák a „hellének/Hellasz” kifejezéseket. Könyvünkben megőrizzük a „Görögország” szót, a „görög” és „hellén” kifejezéseket felváltva, teljesen egyenértékű szavakként használjuk. A „hellén” szót szigorúan megkülönböztetjük a „hellenisztikus”-tól, mivel ez utóbbi kifejezéssel hagyományosan (és könyvünkben is) a Nagy Sándor halálától az actiumi csatáig terjedő időszakot (i. e. 323–31) jelöljük.

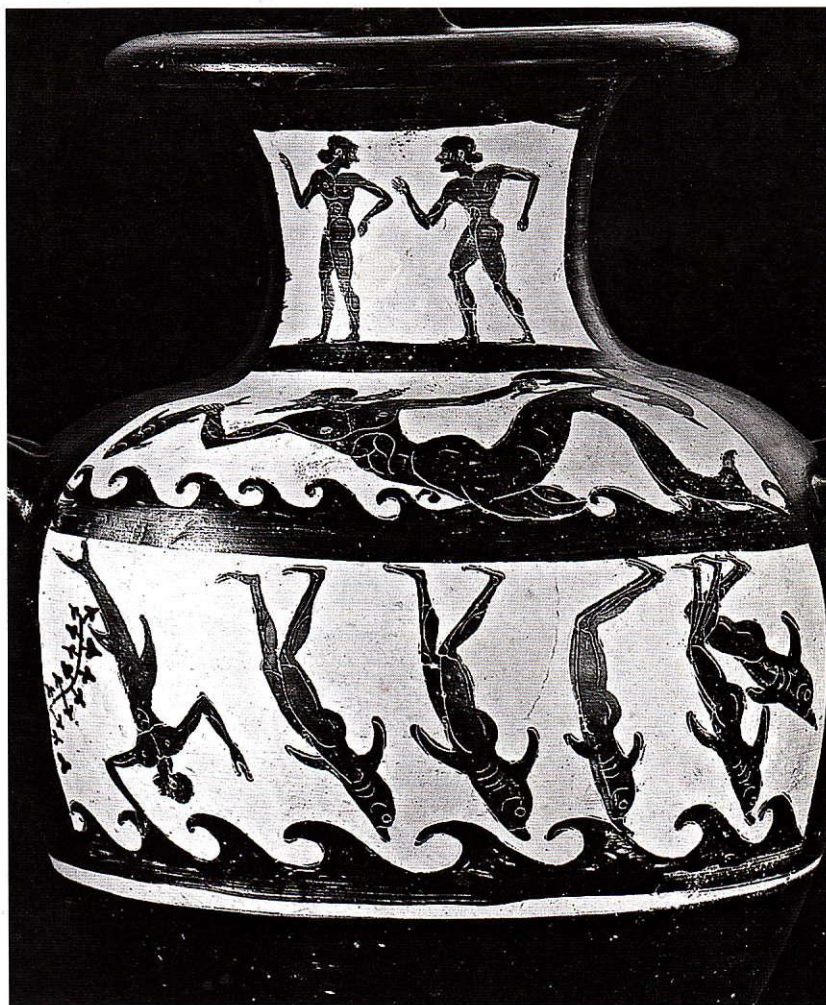
Az általunk „görög mondák”-ként ismert történeteket kiterjedt és állandóan változó határokkal rendelkező területen mesélték – amely semmi esetre sem esik egybe a modern térképeken szereplő, Görögország nevű állam területével. Már az archaikus korban (i. e. 700–500) – amellet, hogy a kontinent északon egészen Makedóniáig, keleten pedig

Thrákián át a Hellészpontoszig elfoglalták – görög nyelvű törzsek telepedtek le az Égei-tenger szigetein, illetve Kis-Ázsia nyugati partvidékén (ma Törökország). A tengerentúli telepek megalapításával a görög kultúra – beleértve a történeteket is – még messzebbre eljutott. Az archaikus és klasszikus korban (klasszikus kor: i. e. 500–323) zajlott terjeszkedés legjelentősebb célállomása „Magna Graecia” volt, ahogy a latinok a görög befolyás alá került dél-itáliai és szicíliai területeket nevezték. Apuliától (a mai Puglia) és Campaniától észak felé egészen Etrúriáig (a mai Toszkána) bőségesen találunk bizonyítékokat a görög történetek jelenlétére, nem kis mértékben annak az óriási mennyiségű festett agyagedénynek köszönhetően, melyek a dél- és közép-itáliai sírokban maradtak fenn.

A hellén kultúra – ezen belül a mítoszok – exportja még távolabbi vidékeket is érint. Az észak-afrikai partvidéken létesített települések, Kúrené már az archaikus korban is görög kolónia volt, az anyaországgal való kapcsolata pedig a mitológián keresztül nyert kifejezést. Ahogy Pindaros, a költő (i. e. 5. sz.) is leírta egy versében, mely a Delphoiban rendezett

A görög mítoszok
általános jellemzői

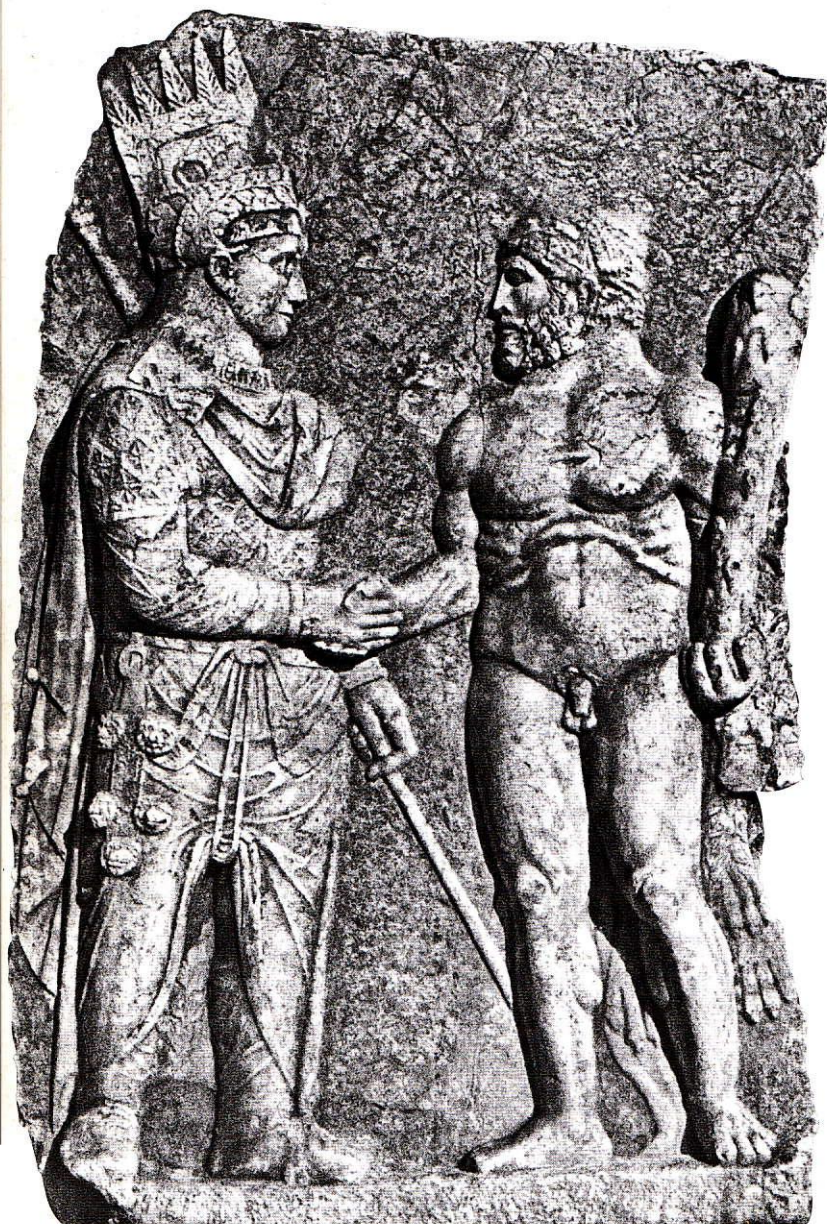
Ezen az etruszk vázán (i. e. 6. század vége) azt a mitológiai jelenetet láthatjuk, mikor Dionüszosz delfinné változtatja a kalózokat (l. 82. o.). Az isten hatalma – melyet finoman jelez a baloldalt kanyargó szőlő-inda – csodás átváltozást eredményez, melyet a váza alsó képsorozata folyamatában ábrázol.

(a 21. oldalon) A pergamoni nagy Zeusz-oltárt díszítő fríz részlete, mely az isteneknek a gigászok felett aratott diadalát ábrázolja.

(lent) Ez a délkelet-törökországi mészkő relief (i. e. 1. sz.) a kezében furkósbotot tartó Hé-
raklészszel parolázó I.
Antiokhosz királyt ábrázolja.

harciszekér-versenyen győzedelmeskedő kürénéi királyt ünnepelte: „Múzsza, most egy kedves férfi elé, jólovú Küréna királya elé kell állanod ... ott, ahol ... Battosz a hős, ki majd benépesíti drága gyümölcsnevelő Libüát ... lángfehér dombokon alapoz jószekértü várost”. (I. még 35–36. o.)

A hellén identitás kialakulásában tagadhatatlanul szerepet játszott Görögország perzsa megszállása az i. e. 5. század elején. A perzsák megfutatása után a görögök egymás ellen fordultak: az 5. század utolsó harmadában zajlott az Athén és Spárta közötti, elhúzódó konfliktus, a peloponnészoszi háború. Majd az i. e. 4. században a félsziget déli részén fekvő városállamok meggyengülése nyomán keletkezett hatalmi vákuumba belépett az észak-görög

Makedóniára épülő új, erőteljes katonai hatalom. Nagy Sándor elképesztő, ámbar gyilkos energiáinak köszönhetően a hellén terjeszkedés példa nélkül álló méreteket öltött. Sándor hadserege délen egészen Egyiptomig és Líbiáig, keleten pedig a mai Afganisztánig vitte el a görög kultúrát. A katonai győzelmeket polgári konszolidáció követte, mely épületek, szokások és intézmények formájában öltött testet – ezek alkották a polgári élet szövetét: gymnaszionok, színházak, a közös görög nyelv (*koiné*: „közös”, „megosztott”), valamint a történetek, melyeket ezen a nyelven el lehetett beszélni. A Sándor utáni hellenisztikus királyságok világában – melyeket a Sándor hadvezérei által alapított dinasztiák kormányoztak – sok görög olyan távol élt az ősi családi tűzhelytől, mint történelmük során még soha senki. Ebben a világban a mítoszok létfontosságú eszközt jelentettek számukra: ezek kötötték össze őket kulturális gyökereikkel, ugyanakkor, ezzel egy időben, állandóan új helyzeteket dolgozhattak fel egy olyan médiumon keresztül, amely hagyományosan nyitott volt a folytonos újraírásra, s amely mégis jó úton volt afelé, hogy nosztalgikus felhanggal „klasszikus”-ként kezdjék emlegetni.

Sándor egykori birodalma apránként római uralom alá került. A görög mítoszok mégsem merültek homályba, sőt, épp ellenkezőleg: a római uralom keretét biztosított a görög kulturális örökség, s ezen belül a mitológia fennmaradásának is. A rómaiak ugyanis olyannyira tisztelték a görögöket, hogy irodalmi és képzőművészeti alkotásaikat példának tekintették; a görög mítoszok ezek után mindinkább görög-rómaiává váltak.

Mi lett magukkal a görögökkel a római uralom alatt? Jóllehet városaik már régóta elveszítették politikai önállóságukat, az elbeszélők továbbra is az ősi történeteket mesélték. Az efféle múltba fordulás nem pusztán tehetetlenség volt: erős ideológiai állásfoglalást is hordozhatott. Az i. sz. 2. században élt görög író, Pauszaniász az ősi görög műemlékeknél tett kirándulásának leírásába rengeteg utalást sző a hozzájuk kapcsolódó mítoszokról és rituálékról, miközben jóformán teljesen figyelmen kívül hagyja a római uralmat, mely az adott társadalom életében állandóan jelenlévő elem volt. Pauszaniász Kis-Ázsiából származott – tehát egy olyan területről, amely a „klasszikus Görögország” fogalmába tartozott. A világ azonban addigra jóval nagyobb lett. Lukianosz, a szatíráiról (i. sz. 2. sz.), aki vidám magabiztossággal facsarta ki a régi mitológiai történeteket, az Eufrátesz mellől, Szamoszatából (ma Samsât) származott. Ami Nonnoszt (i. sz. 5. sz.), a Dionüszosz isten különféle hóstetteiről szóló 48 kötetes monumentális epikus mű (a Dionüsziaakha) szerzőjét illeti, az ő hazája az egyiptomi Panopolisz volt. A görög mítoszok pedig még nagyobb területeket hódítottak meg. Mikor a római uralom végül hanyatlásnak indult, a görögöktől örökölt mítoszok túlélték a birodalmat, s töretlen alkalmazkodóképességgel egyre újabb és újabb alakot öltöttek.

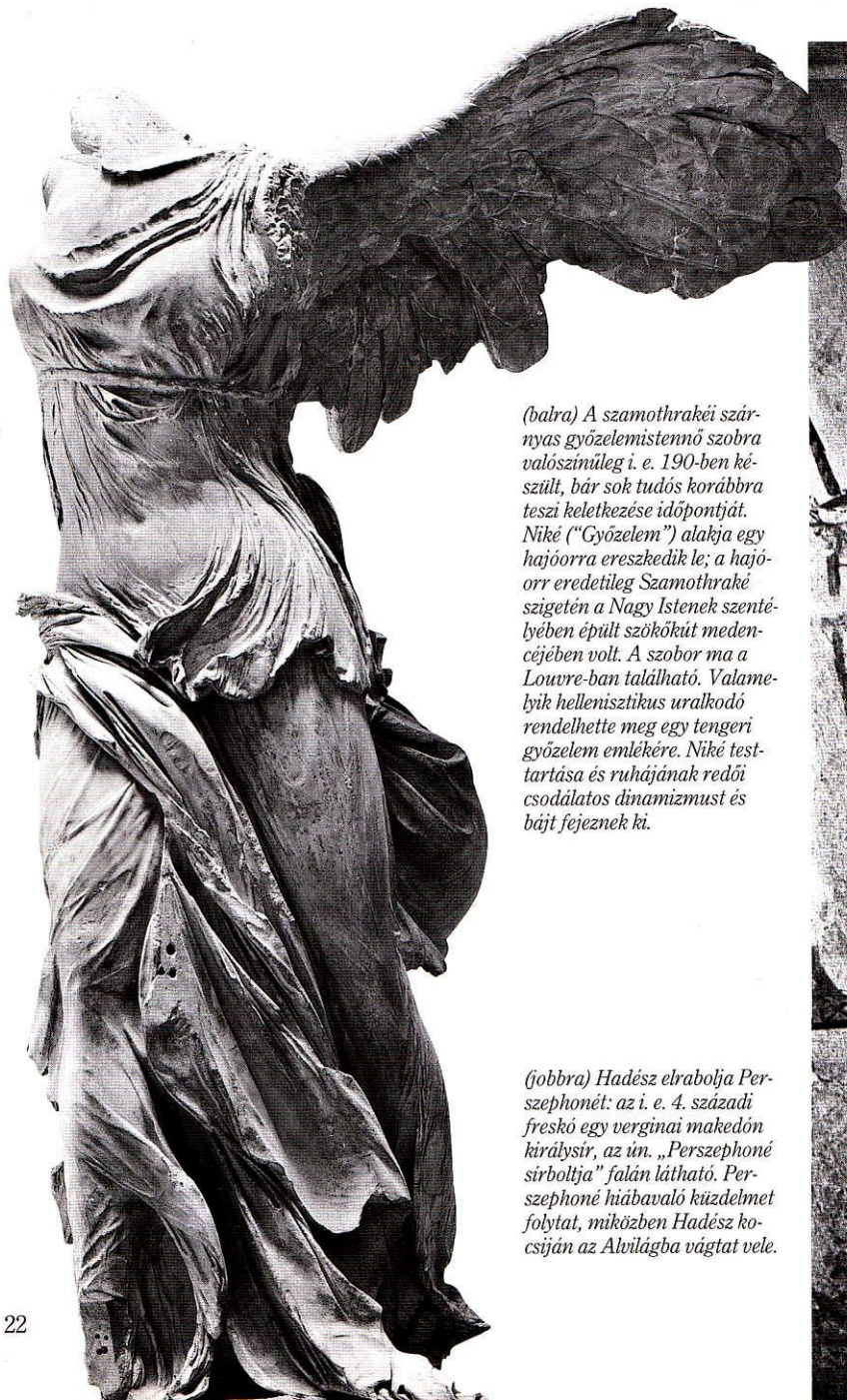
Forrásaink

Anyagi kultúra

Vajon miért ragadták meg annyira a görög mítoszok a későbbi századok fantáziáját? A magyarázat részben azon képi kifejezések gazdagságában és erejében rejlik, melyeken keresztül az ősi művészek a történeteket ábrázolták. Ezek az ábrázolások, melyek

számunkra az egyik legfontosabb információforrást jelentik, több fő típusra oszthatók: szobrok, falfestmények, mozaikok, vázáképek, érmék – és ne feledkezzünk meg az olyan közvetítő közegekről sem, mint a vésett drágakövek vagy a diszes tükrök.

Ezen típusok közül napjainkban a szobrokat övezi a legnagyobb megbecsülés. A ránk maradt alkotások többségét márványból faragták; de akad néhány ragyogó kivétel, melyek – nevezetesen a Calabria környékén a tenger fenekéről felhozott riacei bronzok – bronzból vagy más, még értékesebb fém-ből készültek, s melyeket túlságosan törekenynek ítélték a beolvasztáshoz és újrahasznosításhoz. Viszonylag kevés ősi görög szobor maradt meg *in situ*; többségüket múzeumokban – például a bámulatos

(balra) A szamothrakéi szárnyas győzelemistennő szobra valószínűleg i. e. 190-ben készült, bár sok tudós korábbra teszi keletkezése időpontját. Niké ("Győzelem") alakja egy hajóorra ereszkedik le; a hajóorr eredetileg Szamothraké szigetén a Nagy Istenek szentélyében épült szökőkút medencéjében volt. A szobor ma a Louvre-ban található. Valamilyik hellenisztikus uralkodó rendelkezte meg egy tengeri győzelem emlékére. Niké tartása és ruhájának redői csodálatos dinamizmust és bájt fejeznek ki.

(jobbra) Hadész elrabolja Persephonét: az i. e. 4. századi freskó egy verginai makedón királysír, az ún. „Persephoné sírboltja” falán látható. Persephoné hiábavaló küzdelmet folytat, miközben Hadész kocsiján az Alvilágba vágat vele.

parthenóni márványszobrokat a British Museum-ban, vagy a Szamothrakéi Niké szobrát a párizsi Louvre-ban – őrzik és tárják a nagyközönség elé. A mitológia isteneit, hőseit és hősnőit ábrázoló szobrokat már az ókorban is gyakran félelemmel vegyes tisztelet övezte. Klasszikus eset Pheidiasz – mára elveszett – legendás olümpiai Zeusz-szobra, melyet az ókori utazó, Pauszaniász szeretetteljes, részletező leírása keltett új életre. „Pheidiasz, ugyanis, amikor elkészült a szoborral – jegyzi meg az utazó –, imádkozott az istenhez, adja jelét annak, hogy műve megfelel-e óhajának. Erre a hagyomány szerint az isten azonnal villámot küldött a padlónak arra a részére, amelyet még az én időmben is egy bronzból készült urna fed le.”

A mitológiai témájú görög falfestészetből a szobrokkal ellentétben sajnálatosan kevés példa maradt fenn. A felbecsülhetetlen érdemeket szerzett Pauszaniász hosszú feljegyzésben számol be az egyik, valószínűleg különösen pazar kompozícióról, mégpedig a Polügnótosz által Delphoiban, a knidosziak leszkéjében („Beszélgetőház”, I. 28. o.) készített falfestményről, mely Trója esztét, valamint Odüsszeusz alvilági útját ábrázolja. Ám ahhoz képest, hogy milyen csodálatos freskók maradtak ránk a minószi Krétáról, továbbá a római korszakból megőrzött csodás falfestményekhez mérten a görögök viszonylag kevés ép alkotást hagytak ránk. A kevés kivételt azonban annál nagyobb becsben tartjuk, mint például az egyik makedóniai királyi sírbolt falán megmaradt bámulatos művet, mely a Perszeponét elraboló Hadészt ábrázolja.

A díszes mozaikpadlók megint csak azon műalkotások sorába tartoznak, melyekből sokkal több maradt ránk a római civilizációból, mint a görögből. Az i. e. 5. század végétől kezdve azonban az arisztokráta vagy királyi házakban egyre inkább elterjedt, majd a hellenisztikus korszakban még inkább divatosná vált az efféle díszítések alkalmazása; néhány figyelemreméltó példányukat még ma is megcsodálhatjuk. A makedóniai kultúra egyik központjában, Pellában találhatunk szép példákat; s különösen tetszetős a párducon lovagoló isten, Dionüszosz képe. Hogy fogalmat alkothassunk arról, miként nézhetett ki egy görög mozaikpadló eredeti környezetében, ér-

Dionüszosz egy párducszerű teremtmény hátán lovagol: mozaikpadló, Pella, i. e. 4. sz. vége. Dionüszoszhoz gyakran társítottak efféle egzotikus vadakat, ezzel az istenben rejlő vadságot, veszélyt, illetve testi szépséget és kecsességet jelezték.

Bellerophontész szárnyas paripáján, Pégaszoszon lovagolva legyőzi a tűzokádó Khimairát: i. e. 4. századi mozaikpadló központi darabja Olünthoszban.

demes meglátogatni Olünthoszt, mely az észak-görög félszigettől, Khalkidikétől északra fekszik. Itt eredeti helyén, az elemeknek szabadon kitéve található az a mozaikkép, amely Bellerophontészt ábrázolja, amint Pégaszoszon, a szárnyas lovon lovagolva megöli Khimairát, a rettenetes szörnyet.

Mítoszok a vázafestményeken

A vázafestmények esetében a leletek száma több ezerre tehető. A „váza” elnevezés hagyományosan régészeti fogalom, mellyel az olajtartó palackoktól az ilatszeres fiolákig, a vizeskorsóktól a keverőedényekig agyag tárolóedények széles skáláját jelölik. Az efféle tárolóedényeket számos társadalmi eseményen felhasználták, például temetéseken, menyegzőkön, italozással összekötött összejöveteleken (szümpozionokon), áldozati szertartásokon. S ne feledkezzünk meg arról a rengeteg hétköznapi tárgyról se, melyekre egy háztartásnak szüksége volt. Az efféle edények többségén nincs díszítés, sokat azonban festett díszítményekkel ékesítettek, melyeket az agyaggal együtt égettek ki, s így bámulatos tartósságot értek el. Van, hogy a vázákon ábrázolt kép nyilvánvalóan mitologikus; van, hogy a valódi életből merítették a témát, s van úgy, hogy lehetetlen eldönteni, az életet ábrázolták-e mitikusan, vagy a mítoszt életszerűen – ez a tény önmagában is jól mutatja, milyen központi szerepet játszottak a görög mitikus narratívák azok képzeletvilágában, akik elmesélték őket. A festett vázaleletek mindenesetre a mitológus narratívák kiapadhatatlan forrásai. Voltaképpen a könyvünkben tárgyalt összes görög mítoszhoz találhatnánk egy-egy vázaképet illusztrációnak.

Érmék, kámeák, tükrök

Míg a vázáképek gyakran olyan jelenetet ábrázolnak, mely a mitikus narratíva több epizódját egyetlen szinkronikus képpé sűríti, addig az ősi görög érmék olyan tipikus politikai-vallási jellegű képet hordoznak, mely valamiképp magában foglalja az érmét verető közösség identitását. A képek gyakorta a közösségalapítás mítoszáat vagy a közösség életében különösen jelentős szerepet betöltő istent vagy istennőt idézik meg. Az egyik legismertebb változat talán az „Athéné baglya” – ez a madár szimbolizálta Athén pártfogó istennőjét, de az egész görög világban találhatunk ehhez hasonló példákat. Például a Khalkidiké-félszigeten fekvő Mendé városa a helyi

A mitológiai témákat ábrázoló görög műalkotások közül az egyik leghíresebb a François-váza (i. e. 570 körül készült, nevét felfedezőjéről kapta), melyet egy etruszk sírban találtak Chiusi közelében 1844-ben. Többek között a kalüdóni vadkan megölése, a Patroklosz temetésén rendezett játékok, illetve Péleusz és Thetisz esküvője is látható rajta.

(balra lent) Athéné baglyát ábrázoló érme az i. e. 5. századból. A madár szimbolizálta az istennőnek a városra és népére kiterjedő védnökségét. Az érme előlapján ülő bagoly figyelő szemei Athén kereskedelmét is vigyázták, míg a túldalolon az istennő képe található.

(jobbra lent) Szamárháton üggető Dionüszosz egy Mende városából származó pénzérmén (i. e. 5. sz. vége). Dionüszoszt gyakran ábrázolták szamárral; ezen a képen a – feltűnően elengedett – isten kezében tartott serleg utal arra, hogy nem véletlenül lett ő a borairól elhíresült város emblémája.

borok hírnevét dicsőítendő olyan ércpénzt veretett, mely a szamárháton ülő Dionüszosz istent ábrázolta.

A pénzérméknél ritkábbak, de az ábrázolt mitológiai képek tekintetében nem kevésbé tanulságosak a véssett drágakövek és gyűrűk; az ötvösművészet ezen mikromekei közül is fennmaradt néhány csodálatos darab. Az ókor művészetének másik, kisebb méretű tárgyakkal kapcsolatos ága a tükrök főként réztükrökkel készített fedelének vagy borítójának díszítése. Az efféle finom darabokon fellelhető képanyagba gyakran keverték mitológiai elemeket, talán azért, hogy egy ideális vagy heroizált világot

dálatos darab. Az ókor művészetének másik, kisebb méretű tárgyakkal kapcsolatos ága a tükrök főként réztükrökkel készített fedelének vagy borítójának díszítése. Az efféle finom darabokon fellelhető képanyagba gyakran keverték mitológiai elemeket, talán azért, hogy egy ideális vagy heroizált világot

Az i. e. 4. sz. végéről származó, Parisz ítéletét ábrázoló díszes etruszk tükör. Az ülő istennő Turan (az etruszk Aphrodité), vele szemben Uni (Héra, vö. Juno) és Menrva (Athéné; vö. Minerva), a kép jobb szélén Elcsntre (Alexandrosz, Parisz egyik névváltozata), a bal szélén Althaiia áll.

(jobbra) Mükénéi sirkamrából származó aranygyűrű, mely talán a meghaló és újjászülető természet kultuszát jeleníti meg. A központi alak lehet papnő vagy istenség; a jobb oldali figura mintha gyászolna, a bal oldali eksztatikus örömmel ölel át egy fát.

(27. oldal, fent) A 2. ének részlete Homérosz Iliásából az Egyiptomban felfedezett hawarai papiruszon (i. sz. 2–3. sz.).

(27. oldal, lent) Homérosz Iliásának 3. éneke egy i. sz. 10. századi kódexben (Szent Márk könyvtár, Velence).

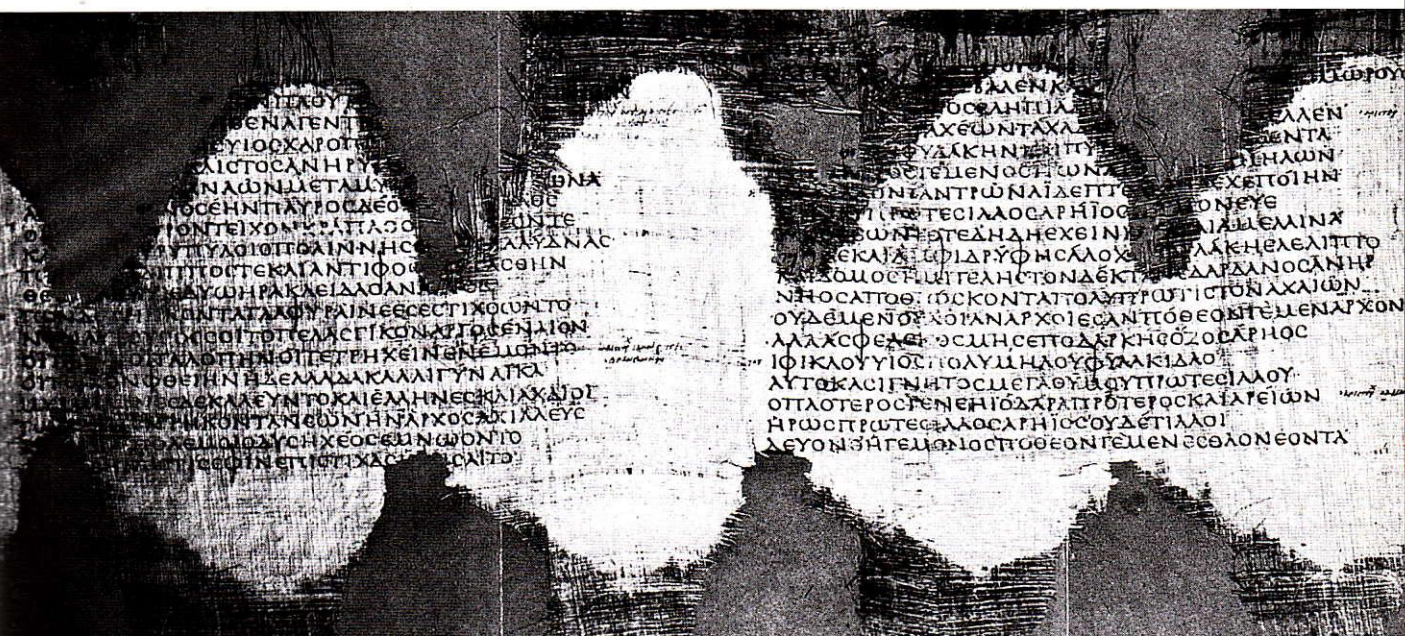
felidézzenek, s ezzel a tükör szerepét az egyén meg-
szépítésével is kiegészítse. Különösen gazdagon dí-
szített tükröket készítettek az etruszkok, s az ő mí-
toszábrázolásuk azzal a külön érdekességgel is bír,
hogy a görög történeteket gyakran saját, teljesen
különálló képzeletviláguk struktúráin szűrtek át.

Szövegek

Sok mindent elárulnak a képek. Gyakran azonban
épp akkor hallgatnak el, amikor a leginkább szeret-
nénk szóra bírni őket. Próbálják csak elképzelni azt
a megszámlálhatatlanul sok, csalódást okozó kétér-
telműséget, melyek a minószi vagy mükénéi vallá-
sos szimbólumok – bármiféle kísérőszöveg segítsége
nélkül végzett – értelmezési kísérleteit kísérték. A
görög kultúra archaikus korától kezdve viszont cso-
dálatos bőséggel találunk szövegeket. Ezek a szöve-
gek jelentik a görög mitoszokról szóló tudásunk má-
sik fő forrását.

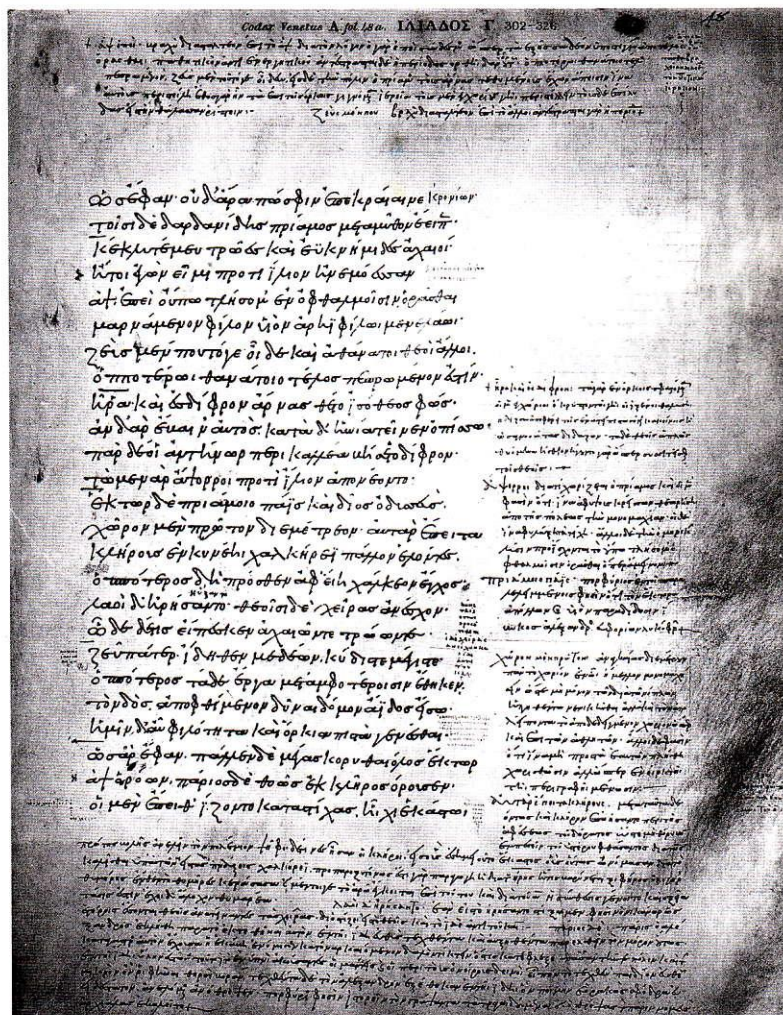
Néha, ha szerencsénk van, az ókorban keletkezett
szövegekhez közvetlenül hozzáférhetünk. Ilyen ese-
tekben az a közvetítőanyag, melyre a szöveget írták,
döntő szerepet játszott a korpusz fennmaradásában,
hiszen a romlandó anyagra írt szövegek csakis na-
gyon különleges körülmények között vészelhették át
annak a több mint két évezrednek a pusztításait,
mely az ősi görögöktől elválaszt minket. A körülmé-
nyek döntő szerepére legjobb példa a papirusz, mely-
nek készítéséhez a papiruszsás csíkjait helyezték

több rétegben egymásra, így nyerve tartós alapanya-
got az íráshoz. Görögországban csak elvéve marad-
tak fenn papirusztekercsek. Döntő többségük Egyip-
tom száraz homokjának köszönheti fennmaradását:
számos – igaz, gyakran töredékes – írást találtak itt a
hellenisztikus korszakból, tehát akkortól, amikor a
görög terjeszkedés Egyiptomot is elérte. A mítoszok-
nak a görög kultúrában betöltött fontos szerepét te-
kintve nem meglepő, hogy sok papiruszon talált szö-
veg mitológiai történeteket beszél el vagy azokra tesz
utalást. Még manapság is találnak új papirusztekerc-
seket, és a múzeumok raktáraiban tárolt tekercsek
sincsenek még teljesen feldolgozva. A görög mitoló-
gia korpusza tehát még nincs „lezárva”.

Bármilyen fontosak is a papiruszon talált szöve-
gek, mennyiségileg össze sem lehet hasonlítani őket
egy másik, kevésbé közvetlen forrással: a teljes egé-
szében fennmaradt, főként későbbi korokból szármá-
zó kéziratokkal. A Római Birodalomban egyre
nagyobb befolyásra tett szert a kereszténység, ami
azzal járt, hogy a pogány világ nagy klasszikusai-
nak fennmaradása egyáltalán nem volt biztosítva.
Hogy a görög korból egyáltalán bármilyen írás is
fennmaradt, az nagyrészt a bizánci civilizációnak
köszönhető, ahol e szövegeket folyamatosan újramá-
solták, illetve lehetővé tették a nagy hellén múlt gon-
dosan válogatott műveinek tanulmányozását, me-
lyek a bizánci oktatási program részét képezték. Mik-
or 1453-ban Bizánc végül török kézre került, ezen
szövegek közül sokat nyugatra vittek, ahol a nyom-
tatásnak hála végre kevésbé törekény létformát öl-
töztek. Ezen komplex átörökítési folyamat eredmé-
nyeképp, melynek sikere az odaadó elkötelezettség
és a pusztá véletlen sajátos keverékén múlt, kiváló
és viszonylag sértetlen szövegeink vannak e párat-
lan mitológiai dokumentumokról.

A görög mítosz elbeszélés körülményei

A görögök először gyermekkorukban, az idősebbek által elmesélt történeteken keresztül kaptak bepilantást a mitológia világába. Forrásaink többsége a mesélőt a gyermek dajkájaként, édesanyjaként vagy nagymamájaként határozza meg. Ezen mesék némelyike egyértelműen fegyelmezésre szolgált: a Gorgóhoz vagy Lamiához hasonló mumus-alakokat azért idézhették meg, hogy a csintalankodó csemetéket megrendszabályozzák. A hősök és olümposzi istenségek hőstetteinek azonban – legalábbis Platón szerint, aki bőszen kikelt ez ellen a gyakorlat ellen – valójában antiszociális hatása volt, mivel a gyermekek így

értették az istenek és titánok közti viszályokról, illetve maguk az olümposzi istenek közt zajló civakodásokról. Otthonról kilépve, mikor az iskola (legalábbis a fiúk esetében) a görög élet mindennapos részévé vált, a gyermekek ismerkedése a mitológiával újabb lendületet kapott, illetve kiterjedtebbé vált: a költemények tanulása és felmondása az oktatás központi részét képezte.

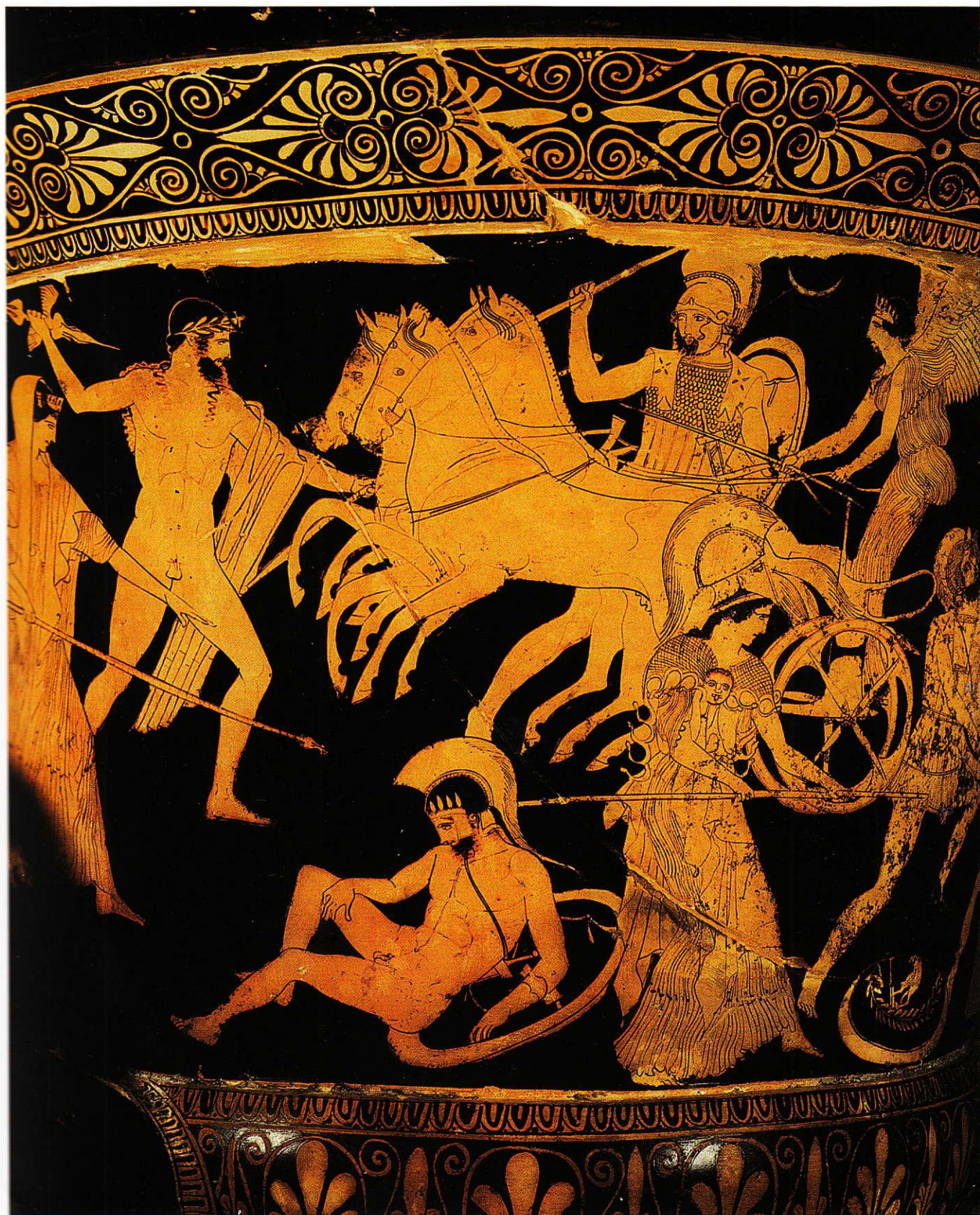
Az iskolás éveket követően számos társadalmi esemény és környezet biztosított keretet a mítosz-elbeszélésnek. A *szümposzionok* – afféle szertartásos ivászatok – arisztokrata felnőtt férfi résztvevői nemcsak mitológiai ihletésű dalaikat és történeteiket, de mitológiai témájú képekkel díszített ivóserlegeiket is megosztották egymással. Emellett a történetmesélés jellegzetes színhelyei közé tartoztak a varga- és borbélyműhelyek, illetve a *leszkhé* – az a közösségi gyülekezőhely, ahol (általában idős) férfiak csoportjai verődtek össze egy kis beszélgetésre és pletykálkodásra. Egy anekdota szerint Homérosz többek között egy vargaműhelyben, illetve az „öregek csarno-

(balra) A Gorgók szárnyas nőalakok voltak, akiknek rémálomszerű külseje rettegést és félelmet ébresztett. A Gorgók egyike volt Medusza, a szárnyas ló, Pégaszosz anyja. Ezen az i. e. 7. század végi terrakotta domborművön Pégaszoszt groteszk szülője hóna alatt láthatjuk.

(jobbra) A lázadó gigászok legyőzésével az olümposziak döntően megszilárdították hatalmukat. Ezen az attikai vázán (i. e. 5. sz. közepe) három isten kezd lendületes támadásba: Zeusz a villámaival, Héra lándzsájával támad, Athénét félelmetes „aigisz”-a (pajzsa) védi, melyen ott a kígyóhajú Gorgó fő.

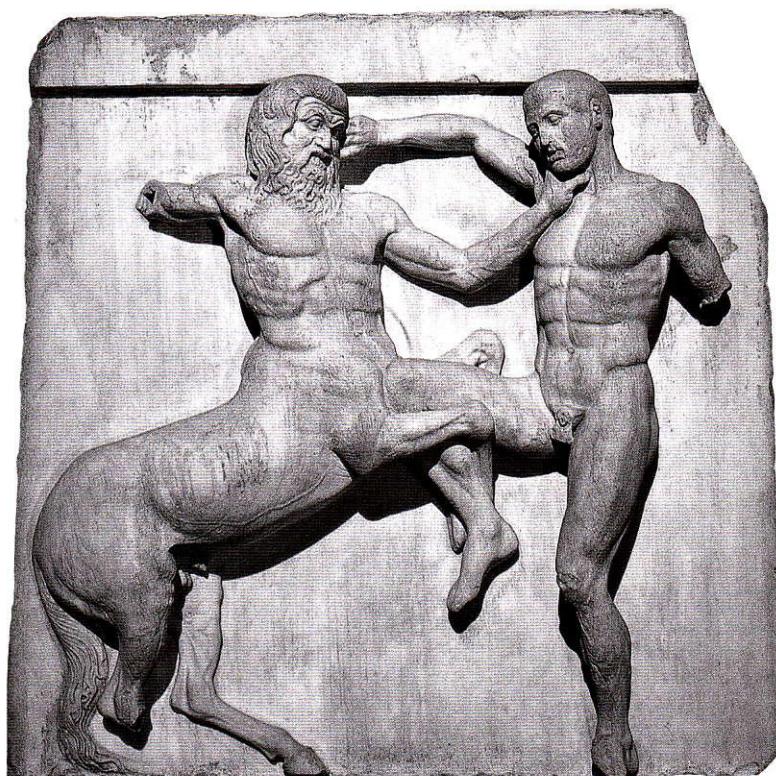

(fent) Eleuszisz az ókori Görögország egyik legszentebb városa, a Démétér és Perszephoné tiszteletére tartott „misztériumok” színhelye volt. Ezekre a szent ritusokra a görög világ minden részéről érkeztek résztvevők. A mai látogatók a rómaiak által újjáépített Teleszterion (Beavatási csarnok) maradványait láthatják.

(balra) Az eleusziszi szertartásokat alapvetően a „Két Istenő”: Démétér, illetve lánya, Perszephoné tiszteletére tartották. Ezen a domborművön (i. e. 5. sz.) az ülő Démétér három búzaszálat tart. Az előtte álló, fáklyákat tartó fiatalabb nő valószínűleg Perszephoné. A sötétség és világosság ellentéte fontos szerepet játszott a misztériumok beavatási gyakorlatában.

kában” is énekelte dalait. A templomok, illetve a rituális szertartások szintén helyszíniül szolgáltak a mítoszok elmondásához. Számos rituáléval kapcsolatban találhatunk olyan mítoszokat, melyek bizonyos értelemben „aláfestik” a szertartásban dramatizált történetet. Például az „eleusziszi misztériumok” néven ismert szertartáseggyüttes (Eleuszisz Athéntól nyugatra, a Korinthuszi-öböl irányában található) alapjait megtalálhatjuk Perszephoné elrablásának mítoszában, melyet Homérosz *Démétér-himnusz*ából ismerünk a legjobban. A mítoszban a Hadész isten által elragadott Perszephonét anyja, Démétér végül (de nem véglegesen) visszaszerzi az Alvilágból. Az Eleusziszbán tartott szertartást a „két istennő”, vagyis Démétér és Perszephoné tiszteletére adták elő, s közben a beavatásra várók borongós hangulata, illetve a beavatottak által megtapasztalt örömteli megvilágosodás között feszülő ellentétet játszották el. Sajnos ebben az esetben – és még számos hasonló alkalommal is – lehetetlen teljes bizonyossággal megállapítani, hogy valójában miként alkotta a mítoszszelbeszélés a ritus részét, illetve részét képezte-e

A görög mítoszbeszélés körülményei

(balra) Az athéni Parthenón (i. e. 5. sz. közepe) márvány metopéin (diszitópanelein) egész sorozat látható a lapithák és a kentaurok küzdelmeiből. Az erőszak és nyugalom eme megdöbbentő keveréke az ókori mítoszábrázolás egyik csúcspontja.

(Lent) Kharón, az Alvilág révése egy (a váza másik oldalán megfestett) síremlék felé kormányozza hajóját. Kharón zordon ábrázolása tökéletesen illik a foglalkozásához. A váza (i. e. 5. sz.) ún. lékúthosz – az ilyen edényeken gyakran szerepelt Kharón.

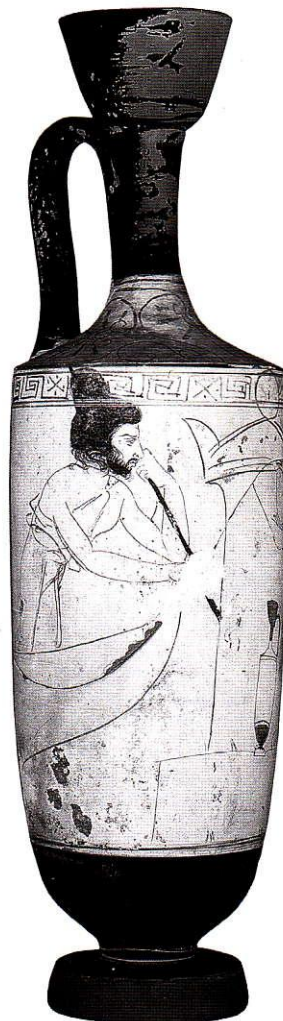
egyáltalán. A görög mitikus-rituális képzetkör vizsgálata napjaink mítosz kutatásának termékeny és dinamikus fejlődő ágazata. Hogy csupán egyetlen példát említsünk: H. S. Versnel, holland tudós új megvilágításba helyezte Kronosz – a kozmosz uraként Zeus elődje – mítoszáat azáltal, hogy az istent összefüggésbe hozta a Kronia-ünnepséggel. Ezen ünnep idején minden a feje tetejére állt, minden törvényt a visszájára fordítottak; az urak szolgálták ki rabszolgáikat. Az ünnepség idejére visszatértek a „régi idők”, vigasság és káosz keveredett egymással – pozitív és negatív minőségek, melyeket ugyanilyen kettősségben találhatunk meg magának Kronosznak a jellemében is. (Kronosz mítoszáról l. 46–48. o.)

A mítoszok bemutatásához a nyelvet és a vizuális képzőművészeti kifejezőeszközöket egyaránt felhasználták a görögök – számtalan példát találhatunk arra, amikor a templomok, illetőleg az áldozati edények képanyaga a távoli múltból idézett fel történeteket a hívők számára. Amennyiben a templomok képanyagát szeretnénk vizsgálni, elég, ha szemügy-

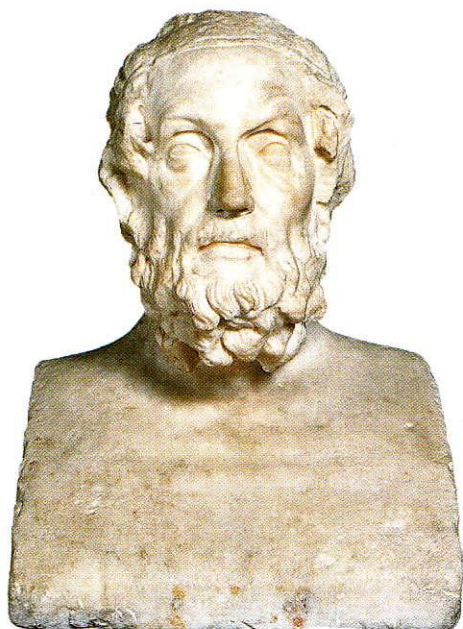
re vesszük az athéni Parthenón márvány metopéit: a dinamikus energia és a könnyed állandóság egyvelege, mely ezekben a rendkívüli szobrokban megmutatkozik, kiválóan mutatja a rend és a káosz között feszülő ellentétet. Nézzük meg például, ahogy az utálatos kentaurok romboló erőszakossága mellé odaállítják a fiatal lapitha férfiakat. Ami a különféle szertartásokhoz használt, tehát állandóan mozgatott (mégis elképesztően tartós) agyagedényeket illeti, tipikus példák a *lékúthoszok* néven ismert kis olajos korsók, melyek temetési szertartásokban betöltött szerepét általában olyan képanyag tette teljessé, mely valamilyen aspektusában a halálhoz kapcsolódott. Ilyen képnek számított az alvilági révész, Kharón vagy Hermész, a lélekvezető portréja.

Előadott mítoszok – epika

Ha van valami, ami meggyőzően bizonyítja a mítoszok aktív jelenlétét a görögök életében, akkor az a rendszeresség, amellyel előadták őket. A mitológus szövegek sorában messze a legfontosabb a két kiemelkedő eposz: a Homérosznak tulajdonított *Iliász* és *Odüsszeia*. Az *Iliász* a vége felé közeledő trójai háború egyik epizódját beszéli el, mikor Akhilleusz haragjában visszavonul a csatából – az eposz első szava a *menin* (harag) –, mert a görögök fővezére, Agamemnón megfosztotta őt különleges jutalmától, a rabszolga-ágyastól, Briszéisztől; s csak akkor tér vissza a harcba, mikor a trójaiak megölik kedves társát, Patrokloszt. Végül Akhilleusz haragja csillapodik – nem teljesen, de ahhoz eléggé, hogy

Homérosz idealizált márvány mellszobra. Lehetetlen megmondani, a szobornak (mely valószínűleg egy hellenisztikus eredeti másolata) volt-e ténylegesen köze a pre-archaikus kor vak énekmondójához. Mindenesetre a szobor arcáról sugárzó nyugodt tekintély illik a homéroszi költészet hihetetlen erejéhez.

visszaadja Hektór meggyalázott testét (ő Patroklosz legyőzője, akit Akhilleusz ölt meg) a vigasztalhatatlan atyának, Priamosznak. Még egy ilyen rövid összefoglalásból is kitűnik, hogy az *Illász* jóval több a háború egyik epizódjának leírásánál: a történet a sajnálat és a harag, a hősiesség és a mindent felemészítő erőszak közötti ingatag egyensúlyról szól. Az egész történet az istenek szeme előtt játszódik le, akik ugyan képesek szenvedélyes érzelmekkel belekeveredni a halandók sorsába, mindazonáltal végtelen messzeségben vannak, az idő és a hatalom olyan dimenziókban mozognak, melyek túl vannak az emberi értelem felfogóképességének határain.

A „Homérosz apoteózis” néven ismert, csodálatosan faragott dombormű Homérosz fensőbbiségét hirdeti a többi költővel szemben. A hegytetőn uralkodó Zeusz, a Múzsák és Apollón alatt méltóságteljesen ül trónján Homérosz (balra lent). Körülötte allegorikus figurák: Oikuméné („Lakott világ”), aki koszorút helyez a költő fejére; a Homérosz előtt álló fiúcska Mütosz („Mítosz”); Mütosztól jobbra, egy áldozati oltár túloldalán Hisztória („Történelem”).

Nem kevésbé érzékeny húrokat penget a másik nagy homéroszi eposz, az Odüsszeia. A történetmondásnak ismét van egy erős, konkrét narratív magja, nevezetesen a Trója alatt győzedelmeskedő görögök végtelenül leleményes görög hősnének, Odüsszeusznak Ithakába való kalandos hazatérése. Ez a történet azonban nemcsak a szörnyek legyőzéséről, illetve az otthoni ellenségek (ők Odüsszeusz feleségének, Pénélopének erőszakos kérői) annak rendje-módja szerint végrehajtott lemészárlásáról szól. Az eposz egyben annak a kérdésnek a vizsgálata is, mit jelent civilizált embernek lenni, miképp kell bánni a koldusokkal, az elesettekkel és az idegenekkel; emellett pedig az összetett és gyakran ellentmondásos érzelmek mélyreható kutatása – különösen Odüsszeusz esetében, akit a szíve egyszerre húzott sok asszonyhoz, és kötött örökre ahhoz az egyhez, aki a felesége volt. Ha az *Iliászban* a béke csupán futó pillanatokra bukkant fel, mintegy keretbe foglalva a háborúkat, addig az *Odüsszeia* egy szilárd és állandó szabályok vezérelte világot idéz meg, mely mindenekfelett a földművelésre, illetve a családi kapcsolatokra épül, s mellyel még a legnagyobb hősnak is ki kell egyeznie.

Hogyan képzeljük el ezen költemények kontextusát? Egy adott időszakban, amikor feltámadt az igény az efféle elismert „klasszikusok” megőrzésére, természetesen lejegyezték őket. Az epikus költészetet azonban közönség előtt is megszólaltatták; sőt, ahogy azt az előzőekben megjegyeztük, a görög epikus költemények számos sajátossága (például az állandó jelzők

használata), valamint az, hogy bizonyos modern társadalmakban az epikus költészet élő médium, arra a következtetésre vezette a tudósokat, hogy az említett költemények minden valószínűség szerint szóban keletkeztek, illetve szájhagyomány útján terjedtek. Maguk a homéroszi eposzok is említést tesznek azokról az énekmondókról, akik az arisztokrata, illetve királyi rezidenciákon tartott lakomákon lantkíséret mellett énekelték a hősi énekeket. Ezen alkalmakkor minden bizonnyal az epikus műfaj is megszólalhatott. Nagy valószínűséggel a vallási ünnepeken tartott előadások is teret adtak az epikus énekmondásnak. Ráadásul tudomásunk van arról, hogy a klasszikus korszakban ismerték a hivatásos versmondókat, a *rhapszodoszokat*, akik nyilvános versenyeken adtak elő szemelvényeket Homérosz műveiből. De epikus előadásokat kisebb közönség előtt is tartottak. Homéroszról feljegyezték, hogy vargaműhelyekben, illetve az öregek *leszkhéjében* adta elő költeményeit. Mindehhez vegyük hozzá azt is, hogy az ősi görög iskolákban rendkívül nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a növendékek megtanulják Homérosz költeményeit szavalni, s lassan kezdünk képet kapni arról, milyen fontos, mindent átható szerepet játszottak a társadalomban a költői képzelet ezen remekei.

Eközben Homérosz költészetének több aspektusáról is állandó viták folynak, méghozzá nem kisebb kérdésben, mint hogy az *Iliászt* és az *Odüsszeiát* egy és ugyanaz, két különböző, esetleg több különböző költő alkotta-e. A görögök számára azonban csakis egyetlen Homérosz volt – egyszerűen csak „a költő”-ként emlegették. Ne gondoljuk azonban, hogy Homérosz volt az archaikus kor (hatütemű sorokban, vagyis hexameterben íródott) epikus verselésének egyetlen nagy alakja. Nevét rendszerint együtt említik Hésziódosszal, kinek jelentősége – a görög mito-

A görög mítoszbeszélés körülményei

(balra) A magukkal hordott bot jelképezte tekintélynek, illetve saját ékesszólásuknak köszönhetően a „rhapszodosz” néven ismert előadók epikus költemények szavalásával gyűjtötték maguk köré közönséget. Az i. e. 480 körül készült váza alkotója felirattal jelezte, mit mond éppen a rhapszodosz: „Egyszer Tirüniszben...” – ismeretlen, hexameterekben íródott mitológiai történet részlete.

Az iskola volt az egyik olyan hely, ahol a mitológiai költészet hagyományainak ismerete megszilárdult. Ezen az attikai csészén (i. e. 490 körül) fiatal diák recitálja a szöveget, melyet tanára papirusztekercsről követ.

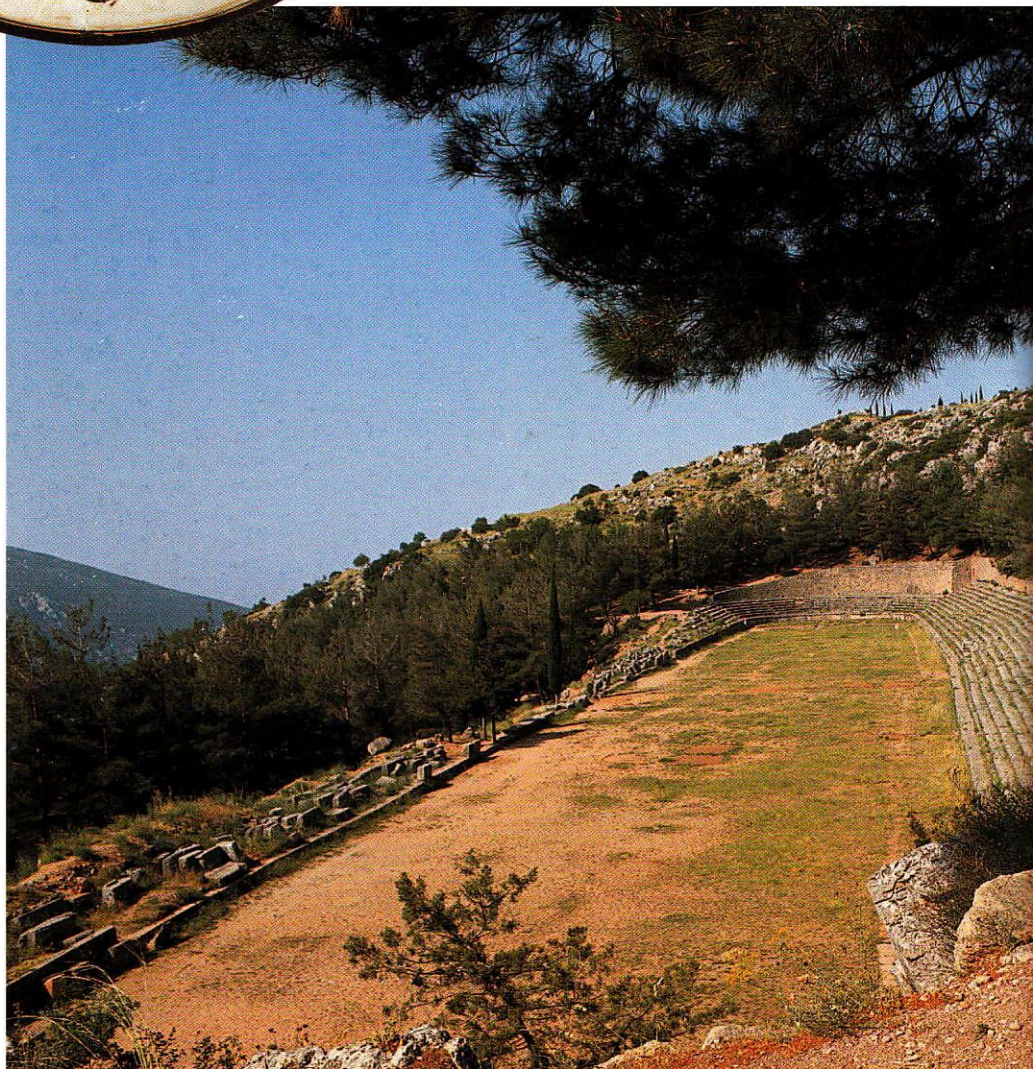

(fent) Attikai csésze belseje (i. e. 460), mely zenével, táncal, égő áldozattal kísért rituális ünnepet ábrázol. A költeményeket gyakran énekesek adták elő, akik a mitológiai hátteret használták fel saját élményeik bemutatásához.

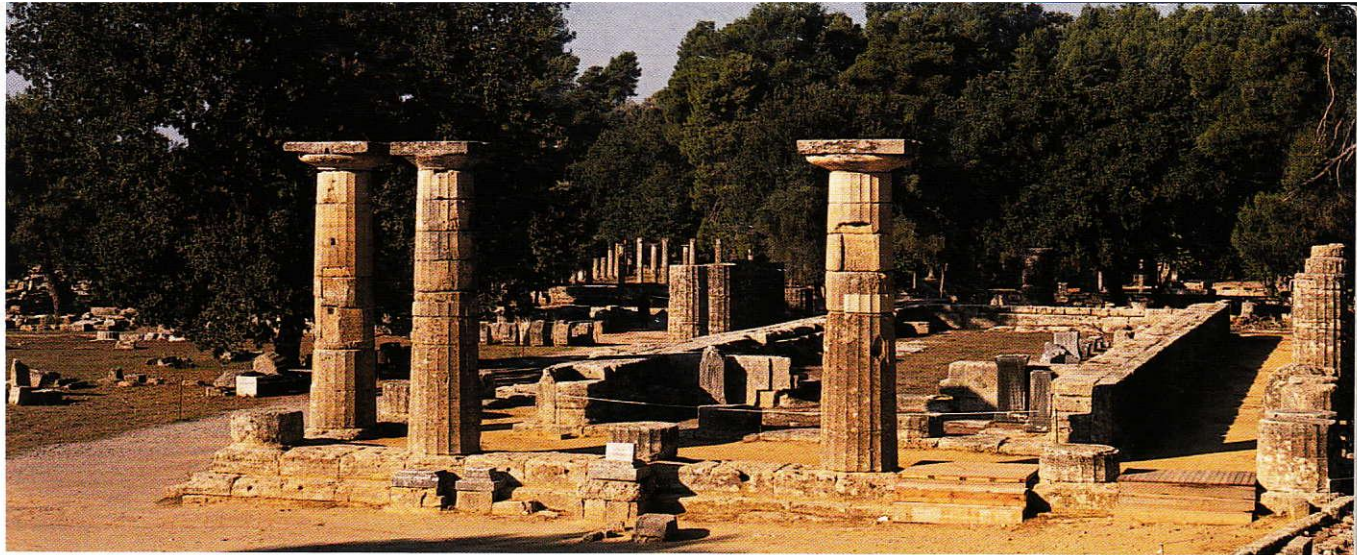
Delphoi: az i. sz. 2. században újjáépült ősi sztadion a hegy tetején. Az Apollón tiszteletére tartott püthói játékok győzteseit kardalok dicsőítették; a mitológia számtalan témával látta el az ilyen dalok szerzőit.

lógiaát tanulók szemében – Homéroszéval vetekedett. Hésziodoszról azt tartják, hogy a Helikón hegy közelében fekvő boiótiai faluban, Aszkrában élt. Ránk maradt két fő műve, az *Istenek születése* és a *Munkák és napok* keletkezését általában az i. e. 8–7. századra teszik, s egyes tudósok véleménye szerint még Homérosz eposzainál is korábban keletkeztek.

Ahogy címéből is kitétszik, az első mű az istenek születését meséli el, egészen a kezdetekig, az univerzum keletkezéséig visszavezetve származásukat; majd elbeszéli a hatalomért vívott elkeseredett küzdelmüket, melynek lezárultával az olümposzi istenek Zeusz kétségbevonhatatlan uralma alatt megszilárdították hatalmukat. A *Munkák és napok* sokkal változatosabb, s ha lehet, még izgalmasabb alkotás. A „munkák” szó a földműveléssel kapcsolatos teendőkre vonatkozik, melyeket a gazdáknak el kellett végezniük ahhoz, hogy a vetés megmaradjon és bő termést hozzon; a „napok” pedig egyfajta nem hivatalos naptárat takar, amely a havonta elvégzendő különféle tevékenységek idejét – a szántástól kezdve a körömvágásig bezárólag – felsorolta. Ezeket a témákat átszövik a szakrális, többek között mitológiai utalások. A *Munkák és napok*ban találhatjuk meg két rendkívül nagy hatású mítosz legkorábbi és legautentikusabb elbeszélését: az emberiség korsa-

kainak felsorolását (arany-, ezüst-, bronz-, hős-, vas-
kor), illetve Pandóra történetét, aki az istenek kedves,
de az emberek fejére sok bajt hozó ajándéka volt.

Vajon Hésziódosz költészete is „előadásra” ké-
szült, akár Homéroszé? Gyakorlatilag szinte biztosra
vehetjük, hogy igen. Biztosan adódtak lehetőségek
arra, hogy bizonyos helyeken, például a *leszkhében*
elénekeljék őket, valódi hírnévre azonban csak na-

gyobb közönség előtt bemutatva tehettek szert. Az
egyik ellenőrizhetetlen, mégis valószínűnek tűnő ha-
gyomány szerint Hésziódosz díjat nyert egy –
Euboia szigetén, Khalkiszban rendezett – költői ver-
senyen. A versenyt egy helyi nemes temetési szer-
tartásán rendezték, azon alkalmak egyikén, mikor –
a költészet kiváltságos hatalmának segítségével – a
közönség felfedezhette, illetve megünnepelhette a
múlthoz kötődő kapcsolatait.

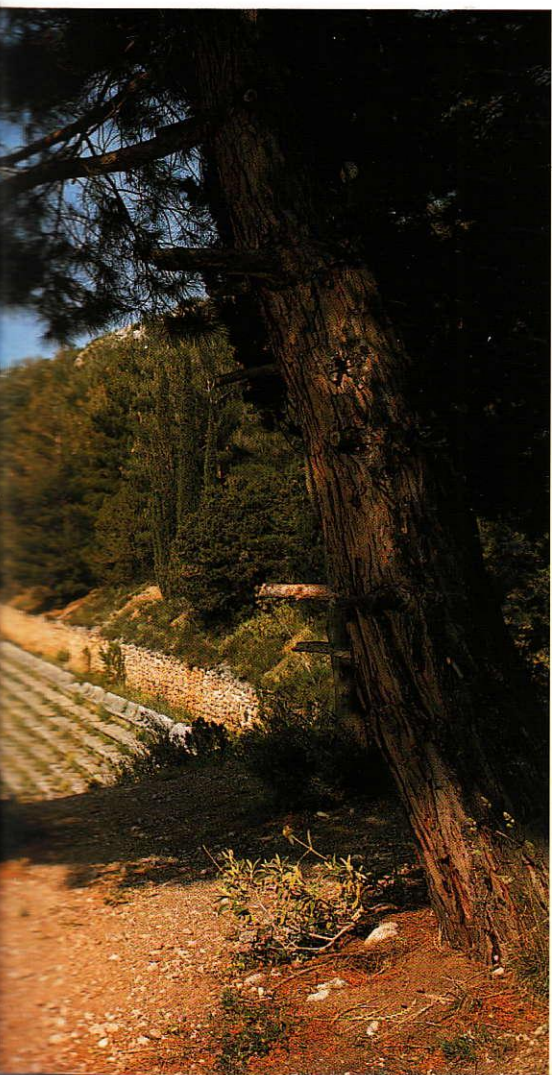
*Olüm pia, a Zeusz tiszteletére
tartott nagy Játékok helyszíne.
A képen a Hérának, Zeusz hit-
vesének szentelt templom lát-
ható. Az atléták az istenek sze-
me előtt mérköztek meg. A
győztesek teljesítményét dicsőí-
tő kardalok örökítették meg.*

Kórusdal

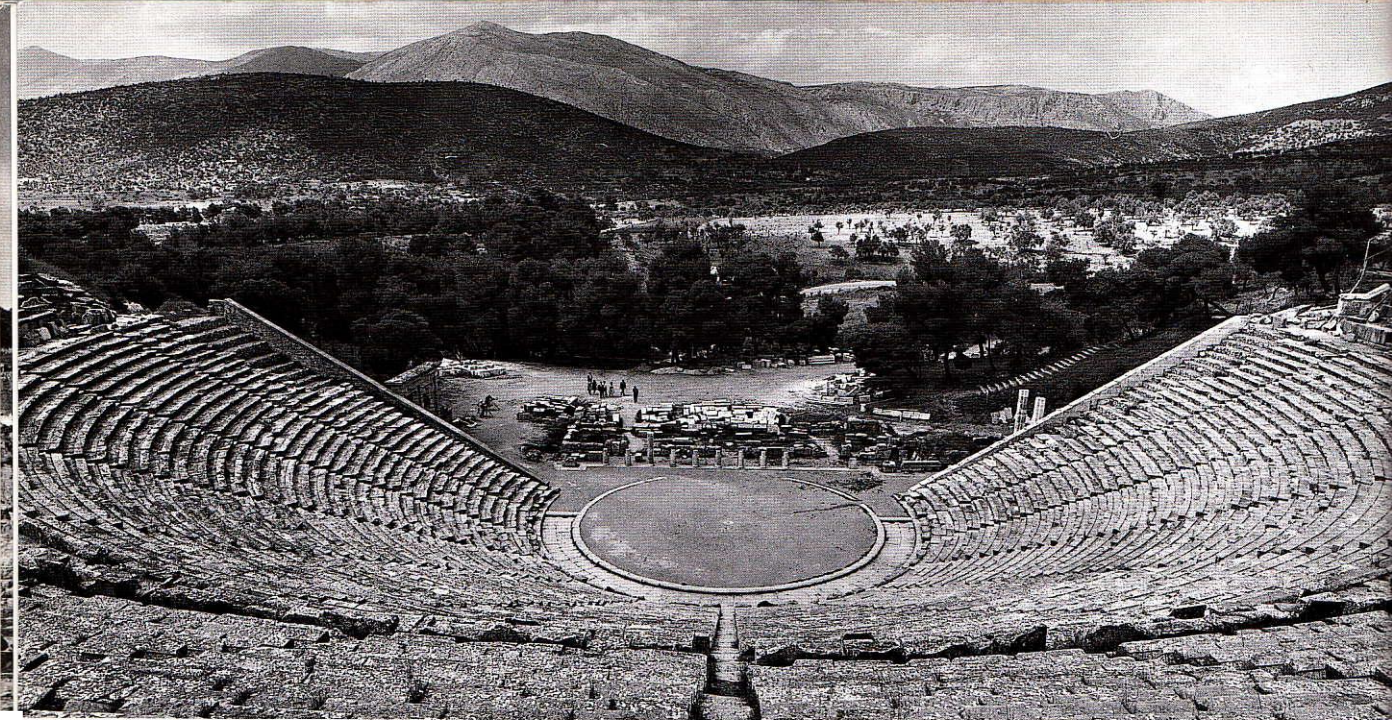
Homérosz és Hésziódosz költeményeit egyének ad-
ták elő. Az ősi görög költészet másik jellegzetes mű-
faja a kórus által elénekelt és eltáncolt kórusdal volt.
Az efféle, lantkísérettel előadott kórusdarabokhoz
gyakran társult valamiféle versengés is: különösen
meggyőző bizonyítékaink vannak a fiatal lányok
vagy fiúk kórusai között zajló versenyekről. Ezt a
fajta költészetet az különböztette meg az epikától,
hogy a kórusdal szerzője – szemben az eposzok nar-
rátorának érezhetően „objektívebb” hangvételével –
a mitológiát a személyes élmények gazdag és rezo-
nans háttereként használta fel.

Az ilyen előadásoknak szakrális jellegük is volt.
Ezt akkor látjuk a legtisztábban, ha az általunk leg-
jobban ismert lírai kórusműveket, nevezetesen a
négy nagy Játék (a nemeai, az iszthmoszi, a delphoi
és az olümpiai) győzteseit dicsőítő dalokat szemügy-
re vesszük. A Játékok mindegyike valamelyik isten
– Iszthmosz Poszeidón, Delphoi Apollón, Nemea és
Olüm pia pedig Zeusz – védnöksége alatt állt. A győ-
zedelmes versenyzők tetteit a kórus dallal ünnepelte
– vagy a győzelem helyszínén, vagy a hazatérő
győztes otthonában.

A legnevesebb görög költők kaptak megbízást ar-
ra, hogy ezeket a győzelmeket megörökítsék. Mind-
nyájuk között Pindarosz volt a leghíresebb, aki egy
Théba közelében fekvő faluból származott. Pinda-
rosz gazdag és csiszolt költői nyelven előadott ver-
seiben kora atlétáinak fizikai hőstetteit mitikus elő-
deik fényében fűrésztötte. Ennek tipikus példája a 9.
püthói óda eleje, melyben a Delphoiban rendezett fu-

A csodálatos ókori színház Epidaurosban, mely ihletett környezetet biztosított a drámák színreviteléhez. Ragyogó fekvésének és jó állapotának köszönhetően a színházban ma is rendszeresen adnak elő darabokat.

Szophoklész, a nagy athéni tragédiaköltő több mint 120 művet írt, melyek közül 7 maradt fenn teljes egészében. Ezek azonban – köztük az Elektra, az Antigoné és az Oidipusz király – a valaha írt legerőteljesebb drámák közé tartoznak. Ez a bronz arc más egyszerre sugároz éleslátást és beleérző képességet.

tőverseny győztesét dicsőíti. A győztes, akit Teleszokratésznek hívtak, az észak-afrikai városból, Kürénéből származott, melyet Théra (a mai Szantorini) szigetéről induló görög telepések alapítottak i. e. 630 körül.

Ime hadd hirdessem az ércpaizsú hőst mélyövé szép Khariszokkal őt, Teleszokratészt, aki Delphibe győzött és a szerencse kegyeltje, s díszbe a jó kocsiúzó szűz Kürénának, kit a szép hajú Phoibosz Pélion szelídült-ölvölgyeiből elragadott. E vadászlányt vitte aranszekerén a sokjuhu, dűskagyümölcsű földre, s e föld király-asszonyává tette, hogy lakja ott a harmadik, kedves, virágzó szárazföldet.

Küréné egyszerre egy város, illetve egy nimfa neve, akit Apollón szeretett; a költő így a szépség, a bőség és a termékenység – mitológia világából kölcsönzött – képével is hangsúlyozza a hétköznapi halandó, Teleszokratész érdemeit.

Dráma

A görög mítoszeloadás médiumai közül egyik sem olyan jellegzetes vagy nagy hatású, mint a dráma – az a művészeti forma, amelynek az ősi görög építészeti néhány legcsodálatosabb alkotását köszönhetjük. Jóllehet a görög drámaeloadás kezdete homályba vész, az bizonyos, hogy a színház jellegzetes sajátosságai az i. e. 6. század vége felé Athénban alakultak ki. Theszpisz, a korai korszak drámaszerzője számunkra már alig több egy névvel, utódai azonban: Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész (tragé-

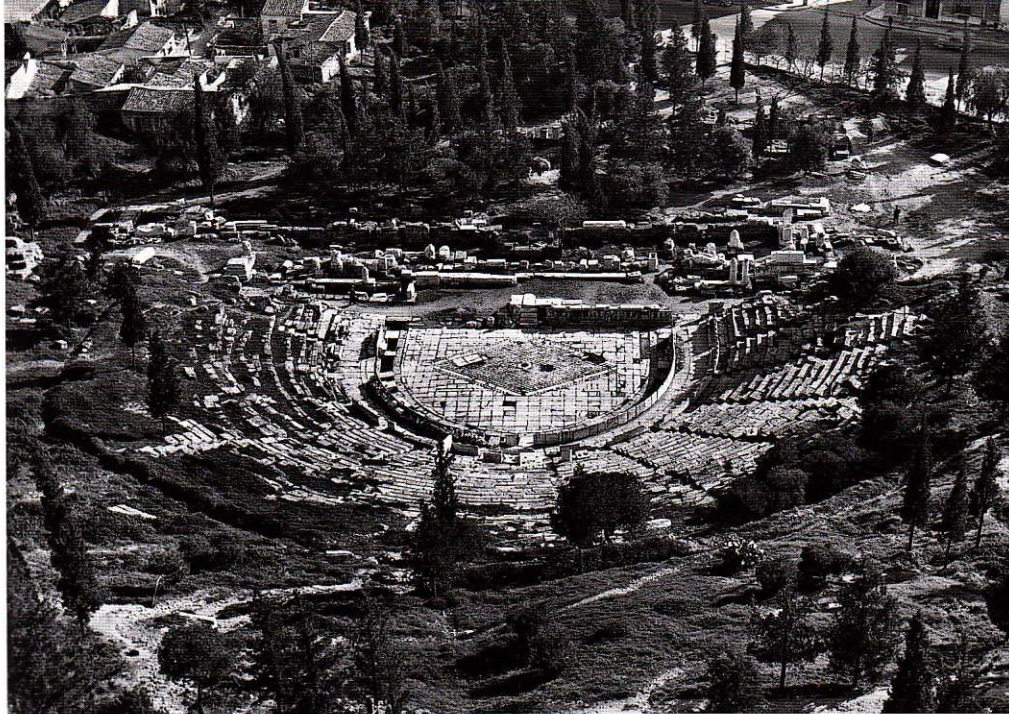
diáírók), valamint Arisztophanész (vígjátékszerző) a költői képzelet roppant kolosszusaként tornyosultak a következő évszázad egére.

Darabjaikat az athéni Akropolisz déli oldalán fekvő Dionüszosz színházban mutatták be. Minden év tavaszán körülbelül 15 000 ember gyűlt össze a Dionüszosz isten tiszteletére tartott többnapos ünnepségen. Három tragédiászerző tetralógiáját mutatták be (egy tetralógia három tragédiából, illetve az azokat követő „szatírájáték”-ból állt). Tőlük elkülönítve öt vígjátékszerző mutatott be egy-egy darabot. Mindkét verseny győztesét a polgárok közül sorshúzással kijelölt zsűri választotta ki. Az előadások környezete egyszerre volt szent és profán: a közönség első sorában, középen ültek Dionüszosz papjai, ők elnököltek a közösségi önvizsgálat ezen bámulatos alkalmain.

A tragédia, a szatírájáték és a vígjáték több konvencionális elemében hasonlított egymáshoz: néhány maszkot viselő szereplő játszott a főszerepeket, közben a – szintén maszkot hordó – kórus teremtette meg a darab folytonosságát, kommentárokat fűzött a szereplőkhöz, illetve a történetek „közösségibb” nézőpontját képviselte. A három műfaj közös formai sajátosságaihoz tartozott az is, hogy az *aulos*szal (fuvolával) kísért tánc és ének döntően befolyásolta az értelmezést és a hatást. A műfajok azonban épp oly sok vonásukban különböztek egymástól, mint amennyire hasonlítottak egymásra.

A tragédiák a mítikus múltban lezajlott eseményeket öntötték drámai formába. Igen sokan ábrázolták a trójai háborúról, illetve annak utóhatásairól szóló meséket, például Aiszkhülosz (*Oreszteia* trilogia, *Philoktétesz*, *Aiasz*), Szophoklész (*Elektra*), Euripidész (*Trójai nők*, *Hekabé*, *Iphigeneia Auliszban*). Ugyanakkor más mitológiai hősök és hősnők cselekedetei sem játszottak kisebb szerepet, elég, ha a Hé-

A görög mítoszbeszélés
körülményei

Dionüszosz színháza az athéni Akropolisz alatt. Itt vitték színre a nagy tragédiákat és komédiákat – a verseny több ezres nézőközönség előtt zajlott. Az első sor közepén ültek Dionüszosz papjai, akik az istenek a bemutatott drámák iránti lelkes érdeklődését testesítették meg.

raklész körüli eseményekre (Szophoklész: *Trakhiszi nők*, Euripidész: *Héraklész*) vagy Oidipusz családjára (Szophoklész az *Antigoné* mellett két Oidipuszról szóló színművet is írt) gondolunk. Jóval ritkábban, de nem kisebb drámai erőt képviselve bukkantak fel a színházi életben, az athéni polgárok szeme előtt az istenek kapcsolatait bemutató darabok, mint pl. Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusza*. Ezeknek, illetve a többi fennmaradt színdarabnak (több mint 30 tragédia maradt ránk teljes egészében) köszönhető, hogy elborzadhatunk a szörnyűségek láttán, vagy könnyekre fakadhatunk a szánalomtól, melyet az emberi lét e művészi megjelenítései keltenek bennünk.

A szatírájátékokban egy teljesen más mitológiai világ jelenik meg. A szatírok Dionüszosz vad, kéjvágyó követői, akiket általában lófülekkel és lófarokkal ábrázoltak. Ezek a gyáva, groteszk figurák felborítják a *status quot*-ot, berontanak a mitológiai történetekbe, bohózzátá vagy burleszkké alacsonyítva azokat. Sajnos csupán két többé-kevésbé épen maradt változatot ismerünk: Szophoklész *Nyomkeresők*, illetve Euripidész *Küklopsz* című darabját. Az utóbbi játék (mely azt az epizódot dolgozza fel, mikor Odüsszeusz túljár az egyszemű gigász eszén) zamatát Szilénosz, a szatírok öreg főnöke és a nyilvánvalóan részeg, vészjóslóan felgerjedt szörnyeteg közötti rövidke párbeszéd adja. Az Odüsszeusz által beletraktált rengeteg bor hatására ugyanis a küklopsz a szatírokat gyönyörűséges Gráciáknak, a vén Szilénoszt pedig Ganümedésznek, Zeusz fiú-szerelmének látja.

Küklopsz Nem csókolózom! Hagyjatok, szép Khariszok!
Szilénosz Elég, ha Ganümedészt bírom, nyugszom.
Talán biz' én legyek Zeusz Ganümedésze?

Küklopsz Szilénosz Az! Dardanoszból, Zeuszra, én ragadlak el.
Fiúk, jaj nékem! Szörnyű csúfság vár rám!

Az ókori vígjátéknak sokféle arca volt, a féktelenül csapongó fantáziájú ún. ó-attikai komédiától, melynek legjelentősebb képviselője Arisztophanész volt, Menandrosz sokkal mértéktartóbb cselekményszöveget és jellemábrázolást alkalmazó színdarabjaiig. Amennyire a ránk maradt szövegekből megállapítható, a mitológia világa nem gyakorolt jelentős hatást Menandrosz színműveire. Arisztophanésznél, illetve sok, szemmel láthatólag az ó-attikai komédia által megihletett vázafestőnél azonban fellelhetünk olyan hagyományos mitológiai eseményeket, melyeket a komikus hatás kedvéért alaposan a fejük tetejére állítottak. Esetenként erős parodisztikus szándék érezhető, mint például Arisztophanész *A nők ünnepe* című darabjában, mely Euripidésznek a mitológiai hőssel, Télephosszal foglalkozó művét szedi szét könyörtelen gúnnnyal. Más esetekben nincsenek

Laurence Olivier Oidipusz szerepében, Szophoklész: Oidipusz király című tragédiájának 1945-ös előadásán.

(fent) Szatirjáték, melyben Dionüszosz groteszk, szexmániás követői játszottak központi szerepet; középen Dionüszosz játszik lanton. Boroskupa (i. e. 500-480).

(lent) A görög vígjátékokban gyakran fordultak elő fantasztikus átváltozások. A vázáképen kakasnak öltözött színész látnak.

ilyen felhangok: ilyenkor a mitológiai hősök és hősnők vidáman összejárnak a korabeli Athén polgárai-val. Tipikus példa erre Arisztophanész lírai darabja, a *Madarak*, melyben két hétköznapi athéni polgár, megelégtelven szülővárosuk életét, felkerekedik, hogy szebb jövőt találjon Felhőkakukkvárban. Útközben találkoznak Téreusszal, a mitológiai hőssel, akit azonban egy általa elkövetett, elmondhatatlan bűn miatt madárrá – egész pontosan búbos bankává – változtattak az istenek (l. 154. o.).

E három műfajt érintő rövid kitekintésünk is mutatja, hogy a görög mitológia nem zárult le, nem uralta el semmiféle ortodoxia – épp ellenkezőleg: képlékeny és változékony maradt, képes volt megfelelni a környezet különböző igényeinek. Mindez igen egyértelműen megmutatkozik, ha Dionüszosz 5. századból fennmaradt két portréját összevetjük egymással. Arisztophanész *Békák* című darabjában (i. e. 405) az isten gyáva és abszurd alakként jelenik meg, amint züllött, durva tréfákkal kísért útján halad Hadészhoz, hogy felhossa Euripidészt az élők világába. Azon kevesek, akikkel találkozik, nem tanúsítanak valami nagy tiszteletet iránta. („Nem ülsz ide mindjárt, te gyomros!” – förmed rá Kharón, a halottak révésze.) Euripidész *Bakkhánsnők* című drámájában viszont – melyet nem sokkal a szerző halála után állítottak színpadra, s csupán néhány hónap választja el a *Békáktól* – Dionüszosz rettenetesen megbünteti a szerencsétlen Pentheusz királyt, mivel az tagadja, hogy az ellenállhatatlan jövevény ugyanolyan isten volna, mint az olümposziak. Ebben a darabban legfeljebb a keserű humor nyomaira bukkanhatunk: Dionüszosz szadisztikus játékot folytat az áldozat-

tal, mielőtt azt saját anyja és nővérei darabokra tépnék szét.

A mítoszok írott változatai

Az előzőekben áttekintett előadói helyzetek az ókor folyamán végig fennmaradtak, s a szóbeli mítoszbeszélés keretétől szolgáltak. Lássunk egy szemléletes példát: a görög kultúra Nagy Sándor hódításainak idején bekövetkezett robbanásszerű terjedése részben a *polis*zok (városállamok) építésében mutatkozott meg. Minden egyes *polis*zban a színház volt az egyik legjellegzetesebb építmény; s ezekkel a színházakkal együtt megjelentek a bennük bemutatásra kerülő drámák is, olyan drámák, melyek eredetileg athéni nézőpontot tükröztek ugyan, mégis évszázadokig népszerűek maradtak az összes, görögök lakta területen. A szóbeli előadás mellett a hagyományos történetek újrafogalmazásának egy kifejezetten irodalmi változata is kezdett kialakulni. Ezen folyamat jeleit már az archaikus korban is felfedezhetjük, azonban csak a hellenisztikus korszakban vált jelentőssé, különösen a fontos kulturális szerepet betöltő egyiptomi Alexandriában.

A mitológia világa háromféle módon vált az ilyen jellegű irodalmi feldolgozások témájává. Először is: sok példát ismerünk olyan szövegekre, melyek – noha ugyanazt a műfajt képviselték, mint a korábbi, szóbeli előadásra készült művek – elsősorban olvasásra szánt műveknek tűnnek. Ilyen az *Argonautika* („az argonauták útja”), melyet az i. e. 3. században írt Apollóniosz Rhodiosz. A metrum (daktilusokból álló hexameterek), a nyelv számos sajátossága, a mese-szöveg sok eleme mind azt mutatják, hogy a szóban forgó költemény Homérosz *Ilüszának* és *Odüsszeiájának* tudatos megújítása, és azt a művelt, írni-olvasni tudó közönséget célozta meg, amely nem csak Homérosz szajkózását kívánta, hanem értékelni tudta a nagy előd által végigkövetett narratív út számtalan lehetséges leágazásának bemutatását is. Apollóniosz sokban eltér az Iaszón és Médeia történetét őelőtte feldolgozó költők munkáitól (Pindaros: *4. Püthói óda*, Euripidész: *Médeia*), de természetesen sokban hasonlít is hozzájuk. A hivatkozások eme komplex folyamatát egyes modern irodalomtudósok intertextualitásnak nevezik.

Másodszor: az írott mitológiai narratívákban egy teljesen új műfaj felbukkanásának jeleit is felfedezhetjük. Ebben megint csak a hellenizált Alexandria játszott döntő szerepet. Az említett folyamat bemutatására két művet hozhatunk fel példának. Antoninus Liberalis prózái művében, a *Metamorfózisokban* (valószínűleg i. sz. 2. sz.) tömören ismerteti azon mesék vázlatos kivonatát, melyekben istenek és halandók csodás átváltozásokon mennek keresztül. Antoninus gyűjteményére nem jellemző az az irodalmi gazdagság és virtuozitás, amely az ilyen típusú történetek legnagyobb újrafogalmazójának, a római költőseninek, Ovidiusnak sajátja; ám műve remekül illusztrálja azt aényt, hogy abban a hellenisztikus korszakban, mikor Antoninus alkotott, létezett

egy olyan olvasóközönség, amely nagy kedvvel fedezte fel újra az átalakulásokról szóló ősi meséket. Hasonlóan szikár, minden cizelláltságot nélkülöző mű az a gyűjtemény, amely *Mitológia* néven maradt ránk, s szerzőségét Apollodórosznak tulajdonítják. (A keletkezés időpontja bizonytalan, egyes tudósok az i. e. 2. századra, mások – és ez a valószínűbb – az i. sz. 2. századra teszik.) Ezúttal – Antoninus művével ellentétben – nincs a válogatásnak tematikai alapja: Apollodórosz lényegében „a görög mitológia teljes világát” kívánja közreadni. Apollodórosz kézikönyvét, jóllehet, nem törekszik irodalmi babérokra, mégis érdemes újraolvasni, nem utolsósorban azért, mert a mű folyamatosan jelzi az egyes epizódok eltérő változatait, ami emlékezetünkbe idézi azt a kulcsfontosságú ténytet, hogy egy adott mitológiai történet elmondásának nincs egyetlen, kizárólagos, ortodox útja.

A harmadik szövegcsoporthat nevezhetjük talán a legjelentősebbnek, legalábbis az alapján, amit a mitológiának a görög kultúrában betöltött helyéről elárul. Az ilyen típusú szövegek szerzői nem annyira a mítoszokat mesélték újra, sokkal inkább implicit vagy explicit módon a „mitikus” határait kutatták, különösen olyan kategóriákkal szemben meghatározva, mint az „ellenőrizhető”. Ez a szembeállítás esetenként a *müthosz* (innen származik az általunk használt *mítosz* kifejezés) és a *logosz* (melynek fogalmi köre a „szó”-tól, „történet”-től az „értelem”-ig terjed) ellentéteként nyert kifejezést. A klasszikus ókorból ránk maradt legragyogóbb szellemi alkotások közül nem is egynek a célja pontosan ezen határok

(fent) A csodálatos segestai (Szicília) színház légi felvétélről. Az ókori drámák ilyen gyönyörű háttér előtt játszódtak.

feltérképezése. Ezeket a műveket hagyományosan a „történelem” vagy a „filozófia” kategóriáiba sorolták.

Történetírók

Annak bemutatására, hogy a „mitikust” hányféleképpen közelíthették meg a történészek, a két legnagyobb: Hérodotosz és Thuküdidész műveiből idézhetünk. Hérodotosz (i. e. 5. sz.) történeti munkáiban azt a célt tűzte ki maga elé, hogy elbeszélje az i. e. 5. században lezajlott görög–perzsa háborúkat, illetve feltárja a harcok okait. Az említett erőszakos események előzményeit a mitológiai múltban találja meg, mikor a görögök és a barbárok (értsd: nem görögül

(lent) A kis-ázsiai Pergamon hellenisztikus uralkodói Athén és Alexandria kulturális bábjáira törtek. A pergamoni színház a fellegrvár alatti lejtőre épült.

beszélő népek) összetűzésbe keveredtek. Ami ebből számunkra igazán fontos – és rendkívül jellegzetes példáját adja annak, miképp kezelték a görögök mitikus múltjukat –, az Hérodotosz kettős stratégiája: egyrészt a mítoszokat olyan tényekként kezeli, melyekkel a történésznek számolnia kell; másrészt – ellenőrizhetőségük és valószínűségük szempontjait szem előtt tartva – folyamatos vizsgálatnak veti alá a mitikus történeteket. Példának okáért munkája legelején megemlíti bizonyos hősnőket, akiket az egyik vagy a másik tábor rabolt el erőszakkal – Íót a föníciaiak (vagyis a „barbárok”), Európét a görögök, aztán Médeiát a görögök, illetve Helenét a barbár Parisz. Hérodotosz az ilyen egyéni akciókat a későbbi görög–perzsa háborúk előfutárainak tekinti. Nem is utasítja el a mítoszokat, mint pusztá kitalálásokat, de nem is tartja őket a szent és sérthetetlen igazság letéteményeseinek. A történészeknek csak hasznuk származik belőlük. Hérodotosz művéből kitetszik, hogy szerzője elfogadta a mitikus hősök és hősnők történeti hitelességét, de történeteik extravagánsabb részei felett – például ott, ahol Zeusz bikává változva rabolja el Európét – csendben átsiklik.

Istenek és hősök meséi Hérodotosz nagy örököse, Thuküdidész (i. e. 5. sz. második fele) történelmi narratíváiban is feltűnnek, azonban elenyészően kevés helyen. Thuküdidész a peloponnészoszi háború krónikáját írta meg, illetve igyekezett megtalálni a háború értelmét. Elbeszélése kezdetén azonban, mikor „az ősi történelemhez” fordul, hogy rávilágítson, a peloponnészoszi háború nagyobb volt bármely

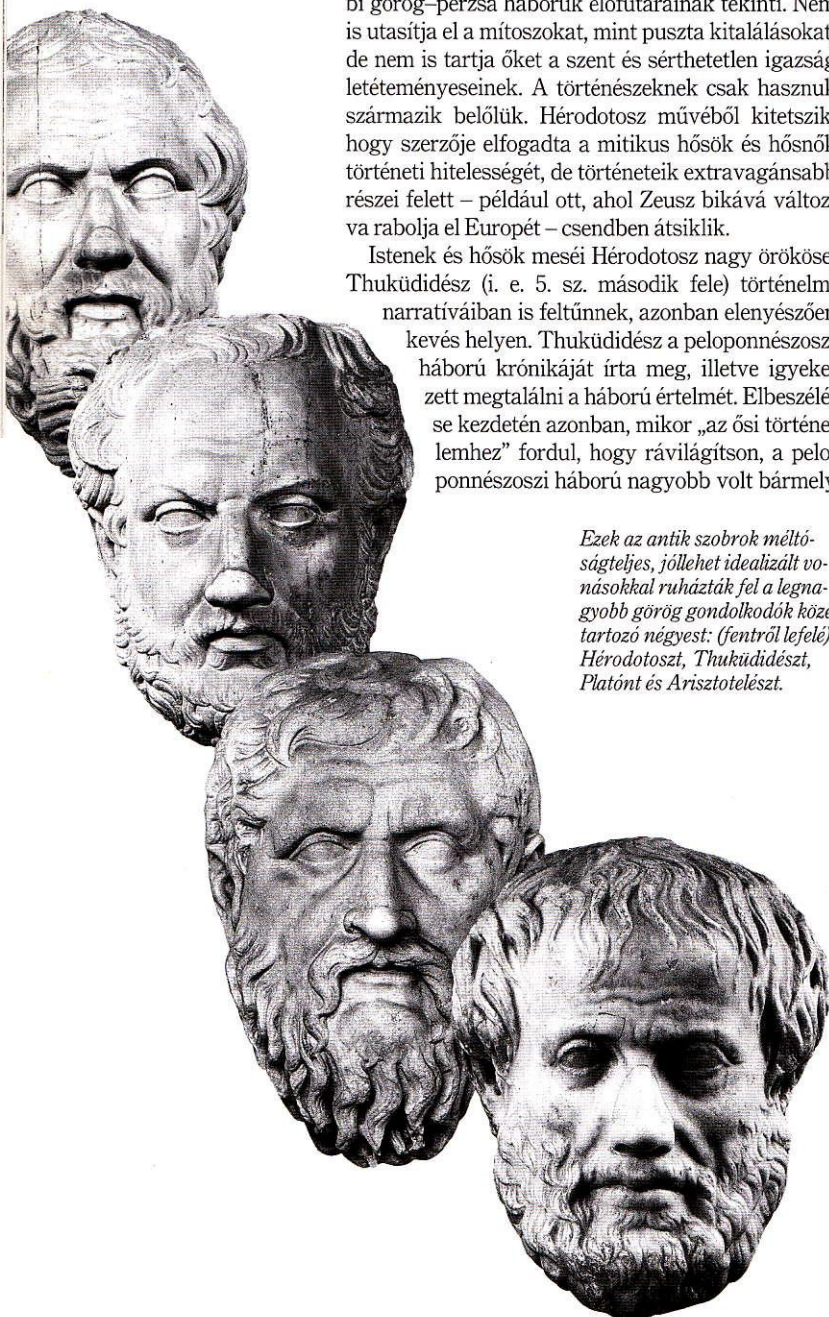
Ezek az antik szobrok méltóságteljes, jóllehet idealizált vonásokkal ruházták fel a legnagyobb görög gondolkodók közé tartozó négyest: (fentről lefelé) Hérodotoszt, Thuküdidészt, Platont és Arisztotelészt.

előző konfliktusnál, ez egyszer még visszatekint a mitológiára. Thuküdidész még Hérodotosznál is gondosabban vizsgálja a történetek hitelességét. Saját történelmi gyakorlatában valójában nyíltan elutasítja a *müthodészt* (mitikust, mesést): „lehet, hogy művem végighallgatása, mivel hiányoznak belőle a mesés részletek, látszólag kevés szórakozást nyújt” – alig leplezett döfés ez Hérodotosz felé. A trójai háború történelmi hitelességét azonban még Thuküdidész is habozás nélkül elismeri, igaz, amilyen gondos történész, néhány homéroszi állítás mellé szkeptikus megjegyzéseket fűz. „Úgy vélem, Agamemnón nem annyira azért bizonyult alkalmasnak a sereg összegyűjtésére, mivel ő volt a vezetője Helené kériónak, akik esküvel elkötelezték magukat Tündareusz-nak, hanem mert ő köztük a leghatalmasabb.” A mítoszokat tehát megint csak nem egyszerű fikcióként, de nem is megváltoztathatatlan szentírásként kezeli.

Filozófusok

A történészek mellett azok a görögök is párbeszédet folytattak a mitológia világával, akiket „filozófusok”-nak nevezünk. Az ókori görög filozófia történetét gyakran közelítik meg úgy, mint egy csapat válogatott elme úttörő vállalkozását, akik koruk babonás mitikus-vallási környezetével birkóztak, s folyamatosan ennek megdöntésére törektek. Ezen úttörők első képviselőit „preszókratikusok”-nak nevezzük – ők igen egyedi, spekulatív gondolkodók voltak a görög világ különféle *polis*aiból, és az i. e. 6., illetve az 5. század elején éltek (innen a nevük: „Szókratész előttiék”). Ezen gondolkodók egyike volt Xenophanész, aki szerint Homérosz és Hésziodosz istenei erkölcsstelenek: „loptak, házasságtörők voltak és becsapták egymást.” Xenophanész egy, még ennél is radikálisabb érvelése szerint nemcsak isteneik nagyon is emberi szokásait, hanem ezen antropomorf istenségek egész természetét kétségbe kell vonni, ha megfontoljuk, hogy az emberek isteneiket a saját (emberi) képükre formázzák meg – az egyiptomi istenek fitos orruak és sötét bőrűek, a thrák istenek pedig kék szeműek, vörös hajúak. A hagyományos mitológia ellen egy még nagyobb hatású gondolkodó, Platon (i. e. 5–4. sz.) is felemlít a szavát (az úttörők gondolatait követve). Ő is hevesen kikelt a Homérosz és Hésziodosz által festett istenek erkölcsstelsége ellen, s az efféle értelmetlen mesékkal egy sokkal fennköltebb és mindenhatóbb istenség koncepcióját állította szembe, melyhez a dialektikus érvelés segítségével juthat el az ember. Végezetül jött Arisztotelész (i. e. 4. sz.), aki az empirikus megfigyelést és a logikai argumentációt helyezte előtérbe, ezért az ő világában költők és más mesefabrikálók fantazmagóriáinak nem jutott hely.

A történet így túlságosan leegyszerűsítő és félrevezető. Az nagyon valószínű, hogy egy sor briliáns gondolkodó – köztük a preszókratikusok, Platon és Arisztotelész biztosan – intellektuális alapállásukat a hagyományos mítoszokkal szemben határozták

meg. Először is azonban, ezek az újító szellemi stratégiák csupán alig érzékelhető hatást gyakoroltak arra a jóval szélesebb körű, az egész társadalmat átszövő viselkedésmintára, amellyel az istenek és hősök meséit kezelték. (Azt is mondhatnánk, a fenti spekulációk mindent összevetve egyáltalán nem mondhatók tipikusnak.) Másodszor, éppen ezek a gondolkodók voltak azok, akik – különböző mértékben – intellektuálisan belebonyolódtak a hagyományos mesék mögött megbújó feltételezésekbe. Az Empedoklészhez és Püthagoraszhoz hasonló preszókratikusok számos hiedelmét épp olyan jogosan írhatnánk le „misztikus”-ként vagy „mágikus”-ként, mint „filozofikus”-ként. („Halhatatlan istenként, többé nem halandóként jövök-megyek mindnyájatok közt” – írja Empedoklész.) Platón a maga részéről nagyon is tisztában volt azzal, hogy a történetek, a *müthoszok* miképp segíthetik az igazságkeresés útját, ha emlékeztetünkbe idézzük, hogy a történetek önmagukban nem teljesen igazak. Ilyen szellemenben meséli el *Az állam* végén található „Er mítoszát” is: a mítosz különféle halandók sorsáról töpreng, mely haláluk után vár rájuk, illetve arról, hogy a holtak lelkei miképp választhatják azt a fajta életet, melybe újjászületnek majd – vagyis olyan területekre kalandozik, ahová az ortodox platóni dialektika szelleme nem juthatna el. Er állítólag halotti máglyáján újra feléledt, majd elmesélte, milyen felfedezéseket tett az Alvilágban.

Ami Arisztotelészt illeti, igaz, hogy a tudományról és a logikáról írt művei még Thuküdidész nyomozásainál is kevésbé engednek teret a mitológiának; mindazonáltal Arisztotelész elismeri, hogy időről időre számításba kell venni a mítoszbeszélők igazságait is. Valójában, ha Arisztotelész ciklikus történelemfelfogását tekintjük, a *müthologoszok* írásai korábbi korok tapasztalatait őrizhetik, így a kortárs tudósoknak/filozófusoknak is tisztában kell lenni velük. Ne feledkezzünk meg arról, hogy még egy Arisztotelész is hallgatott meséket gyermekkorában, használt mitológiai jeleneteket ábrázoló vázat, tanult Homéroszról az iskolában, színházba járt, majd a megfelelő időben megalkotta a műfajokról valaha is készült legnagyobb hatású tanulmányt, a *Poetikát*, melyben a tragédiáról írt briliáns elemzése a cselekmény szerepe körül forog – márpedig a cselekményt a görög nyelv egy bámulatosan sokoldalú szóval: a *müthosszal* jelöli.

Platón támadása a hagyományos mitológia ellen

Az *Államból* származik ez az idézet, melyben Szókratész és beszélgetőtársa, Adeimantosz arról cserél eszmét, mennyire rossz hatást fejtene ki, ha az ideális városban az istenek régi történeteit mesélnék.

- Szókratész** Mindenekelőtt tehát – én legalábbis így gondolom – felügyeletet kell gyakorolnunk a meseköltőknél, s ha jó mesét költenek, ezt be kell fogadnunk, de ami rossz, azt ki kell rekeszteni. A dajkákat és az anyákat pedig figyelmeztetni fogjuk, hogy az elfogadott meséket mondják a gyermekeknek, s igyekezzenek a lelküket a mesékkel még jobban formálni, mint a testüket kezükkel; a jelenleg divatban lévő mesék nagy részét azonban ki kell dobunk.
- Adeimantosz** Melyeket?
- Szókratész** A nagyobb terjedelmű mesék után kell megítélnünk a kisebbeket is. Hiszen nyilván ugyanaz a lényegük, s ugyanaz az értelmük a nagyobbaknak, mint a kisebbeknek. Nem gondoldod?
- Adeimantosz** De igen, csak hogy azt sem tudom, hogy melyek azok a nagyobbak, melyekre célzol.
- Szókratész** Azok, amelyeket Hésziodosz és a többi költő mondott el. Mert ők mind hazug meséket szerkesztettek, s ezeket mondták és mondják el az embereknek.
- Adeimantosz** Milyeneket? Mi kivetnivalót találsz bennük?
- Szókratész** Azt, amit legelsősorban és leginkább kell kifogásolnunk, különösen ha még nem is tisztességesen hazudik a költő.
- Adeimantosz** Sugyan mi ez?
- Szókratész** Az, mikor valaki rosszul rajzolja meg a költeményében, hogy milyenek az istenek és a félistenek; akárcsak mikor a festő olyasmit fest, ami egyáltalán nem hasonlít ahhoz, amihez pedig hasonlóan akarta festeni.
- Adeimantosz** Igazunk is van, ha ezt kifogásoljuk. De mégis, hogyan és milyen esetekre értsük ezt?
- Szókratész** Mindenekelőtt, éppen nem tisztességesen hazudott az, aki a legfelségesebb lényekről a legnagyobb hazugságokat mondotta el, hogy például Uranosz mindazt elkövette, amit Hésziodosz ráfogott, Kronosz pedig bosszút állt rajta. Sőt Kronosz tetteit és a fia részéről őt ért bántalmakat – véleményem szerint – még ha igazak volnának, sem volna olyan könnyelműen mesélgetni éretlen és fiatal gyermekek előtt, hanem lehetőleg agyon kellene hallgatni őket; ha pedig valami kényszer folytán mégis el kellene mondani, csak titokban, és minél kevesebb embernek volna szabad meghallgatni, s nem is holmi malacáldozat, hanem nagy és nehezen teljesíthető áldozat árán, hogy minél kevesebb embernek legyen alkalma meghallgatni őket.
- Adeimantosz** Bizony az ilyen beszéd nagyon bántó.
- Szókratész** Éppen ezért nem is szabad, Adeimantosz, ilyesmit beszélni a mi államunkban.

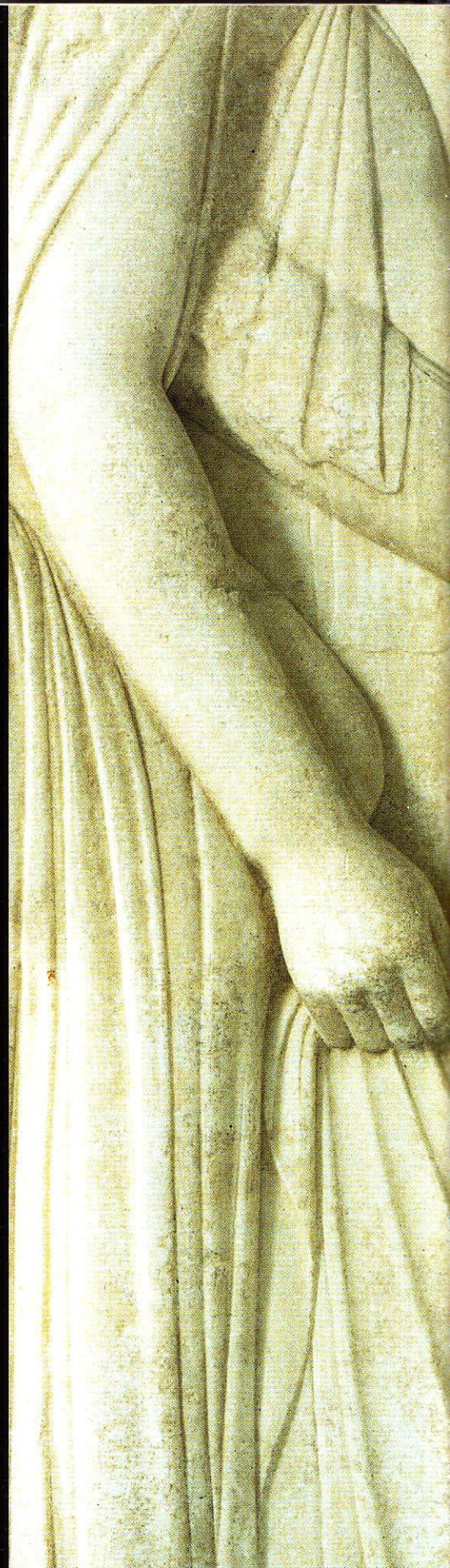
Platón Szókratész ezután nem kíváncsisként utasítja el az istenek és gigászok csatájának mítoszáét is csakúgy, mint az istenek egyéb viszállyairól szóló összes történetet. Maga is csodálatos történetmesélő lévén, Platón túlságosan is tisztában volt azzal a – jó vagy rossz hatású – erővel, amely az istenek és hősök kalandjait elbeszélő, képzeletgazdag narratívákból áradt.

Történetek a kezdetekről

Származásunk kérdése univerzális kérdés. Ahogy az egyének őseik felkutatásával azt az érzést kívánják erősíteni, hogy nekik is vannak gyökereik, ugyanígy legitimizálták és hitelesítették saját helyüket a dolgok rendszerében társadalmi csoportok, közösségek, sőt egész civilizációk azáltal, hogy kijelentették, honnan származtak. Az egyik leghatékonyabb módja annak, hogy ilyen kijelentéseket tegyünk, a mítoszbeszélés. A mítosz megfelelő terepnek tűnik ahhoz, hogy helyet követeljünk magunknak a dolgok természetes rendjében; s a mérőben esetleges jelenből visszalépünk a kezdetekhez, egy sokkal hitelesebb, „pontosabban körülírható” területre. A mítosz azonban nem csak azok társadalmi rendjének eredetéről beszél, akik a mítoszt elmondják. A mítoszok az emberi faj, sőt a világegyetem kezdetéig nyúlnak vissza.

A görögök sok történetet meséltek a kezdetekről. Egyes történetek bizonyos városok vagy társadalmi csoportok eredetét beszélték el, mások az emberiség eredetét („antropogónia”), megint mások még messzebb léptek vissza, s az istenek születésére („theogónia”) vagy a világegyetem születésére („kozmogónia”) kérdeztek rá. Ebben a fejezetben mindegyik mítoszváltozatra kitérünk. Azokkal a mítoszokkal kezdjük, melyek a végső kérdést feszegetik: miképp keletkezett a világegyetem?

Az Égisten, Uranosz levágott genitáliáiból született Aphrodité kiemelkedik a habokból. A mésző domborművön páratlan érzékiséggel megfaragott redők a női szépség emblémájává tették ezt az alkotást. Az ún. Ludovisi-trón (i. e. 5. sz. közepe) talán egy oltár része lehetett.

II. Eredetmítoszok

Kozmogónia

Szerte a világon számos társadalomban találunk történeteket, melyek a világegyetem keletkezését és fejlődését beszélik el; s maga módján a mai „tudományos” világ is ilyen történeteket beszél el a kozmológiai elméletekkel. Ahogy más kultúrák népei, úgy az ókori görögök is elmondták a létező világ eredetének történeteit. A görög mitológiai korpusz nem szentel nagy teret az efféle történeteknek, mivel sokkal inkább a már meglévő világ istenségei és hősei kötik le figyelmét. Időnként azonban a kezdetek kezdetéig is eljutottak spekulációikkal. Efféle spekulációkra az egyik legkorábbi ránk ma-

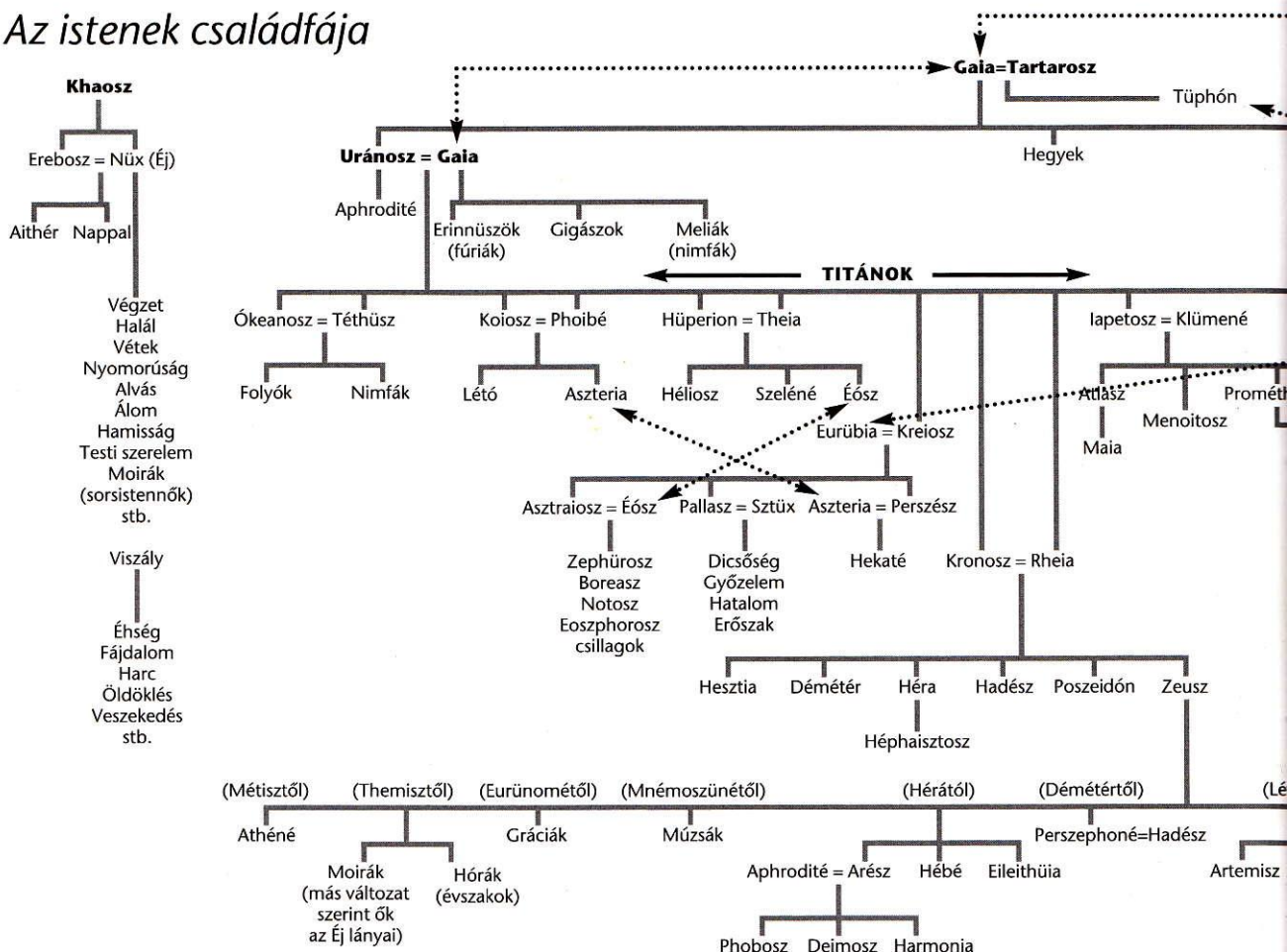
radt görög irodalmi műben találhatunk lenyűgöző példát.

Hésziadosz: *Istenek születése*

Ahhoz, hogy kijelenthessük, ismerjük az abszolút kezdetet, nem mindennapi tudás birtokában kell lennünk. Az ókori görög költők – akiket a Múzsák ihlettek – az egyik olyan csoportot alkották, akik jogosan állíthattak magukról efféle. A legkorábbi ránk maradt görög kozmológiai spekuláció Hésziadosz költeménye, az *Istenek születése* (i. e. 8-7. század). Témája az erőszakos küzdelem, a vágy és az olümposzi istenségek végső győzelme Zeusz uralkodása alatt, kinek uralma még a költő idejében is tart. Most e komplex elbeszélés bizonyos részleteit vizsgáljuk meg.

Mindenek kezdetén ott volt a Khaosz; ez nem „Rendezetlenséget”, sokkal inkább „Ürt” jelentett, sötét, tátongó ürességet. Utána jött Gaia (a „Föld”) és Eröszt („Szexualitás, Szerelem”), az a princípium, melynek elkövetkező nemzőaktsái fokozatosan benépesítették a világot. Ettől a három szereplőtől

Az istenek családfája

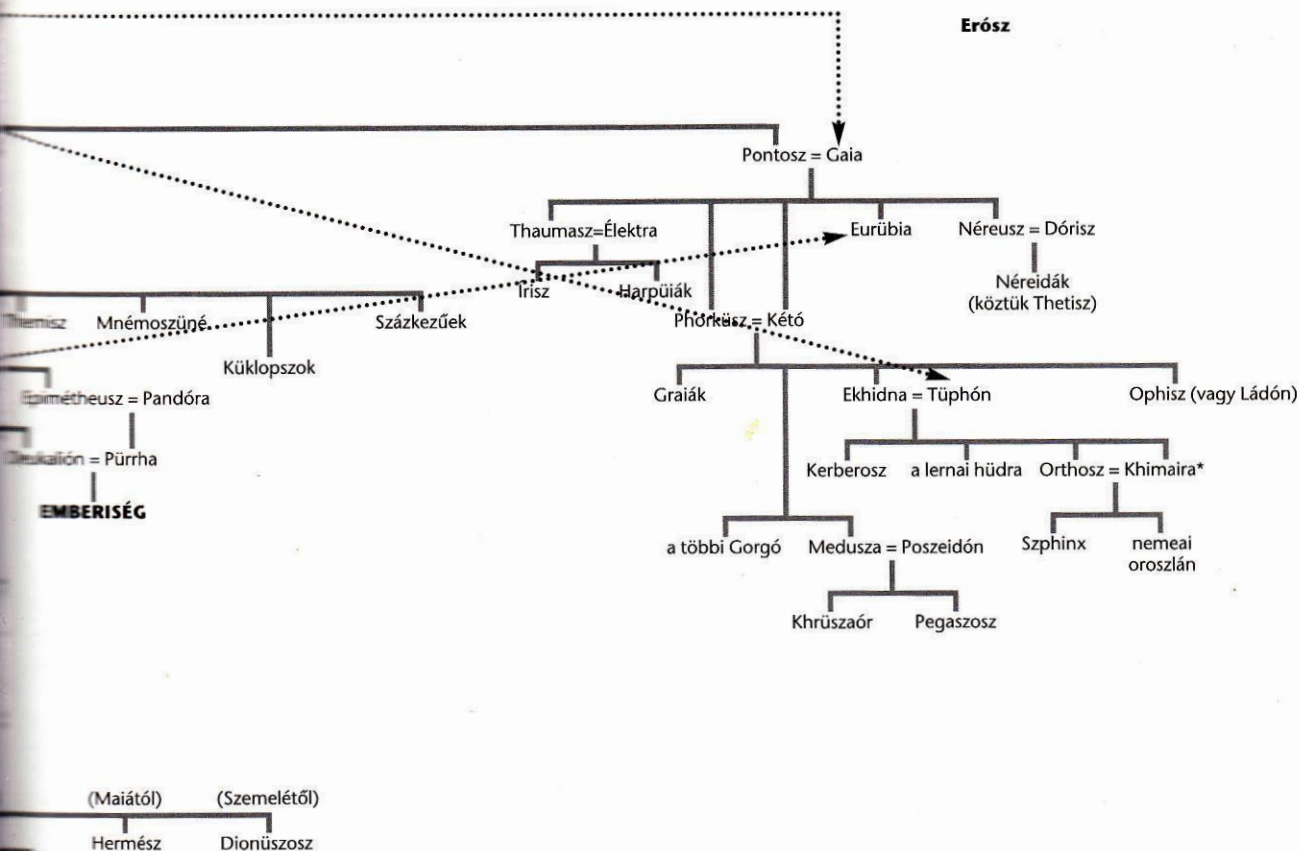

(Hésziodosz szövegének egyik lehetséges olvasata szerint hozzájuk sorolható még Tartarosz, a Föld alatt található kegyetlen és rettenetes régió) ered minden létező.

Ezután keltek életre a tér- és időbeli sajátosságok, melyek meghatározzák a világot. Khaosz hozta létre Ereboszt (sötét, alvilági tartomány, Tartaroszhoz hasonló) és az Éjszakát, aki Erebosszal egyesülve nemzette Aithért (átmenet valahol a „Fény” és a „Levegő” között), illetve a Nappalt. Gaia egyesülés nélkül szülte Uranoszt (”Égbolt”), aki a halhatatlannak királya és Gaia párja lett. Gaia ezenkívül világra hozta a Hegyeket és Pontoszt (a „Tengert”). A történet későbbi fejleményeinek szempontjából sokkal jelentősebbek Gaia és Uranosz gyermekei. A titánokként ismert isteni fajba tartozott Ókeanosz (vagyis az a folyó, mely körülveszi a földet) és Kronosz, a legfiatalabb és legfondorlatosabb Gaia ivadékaik közül, valamint az egyszemű Küklopszok, a villámok kovácsai, illetve a három retentő Százkezü, mindegyiknek ötven fej és száz kar nőtt ki a vállából.

Ókeanosz a földet körülhőmpölygő folyam, minden édesvíz forrása. Emberi alakja – a nagy szakállú öregember – a római kor egyik különösen elterjedt ábrázolásmódja. Ez a kép a Mildenhall-kincs egyik nagy ezüsttálcáját díszíti (i. sz. 4.sz.).

* Hésziodosz egy másik olvasata szerint a Khimaira anyja a lernai hüdra volt

Az istenek örökösödési harcai

A költemény egyik központi témája az erőszakos küzdelem az örökösödésért. Az istenek nem adják át önként a hatalmukat, s erejük sem csökken az évek múltával. Így aztán egy látszólag megnyerhetetlen háború várt rájuk és isteni utódaikra. A megintat-hatatlan az ellenállhatatlannal szemben. Az *Istenek születése* története azonban azt mutatja, hogy az idősebb istenségeket rászedhetik a fiatalabbak, ha elég leleményesek és merészek. Így történt ez Uranosz és Kronosz esetében is.

Uranosz megpróbálta megakadályozni, hogy ivadécai napvilágra jöjjenek, születésük után mindegyiket elrejtette Gaia, vagyis Föld anyjuk üregeibe. Ez az aktus teljesen ellentétben áll Uranosz egy másik jellemző vonásával, azzal a lankadatlan vággyal, hogy újra és újra egyesüljön Gaiával – ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az „idők kezdete előtt” a Föld és az Ég elválaszthatatlan egységet alkotott.

Ezt a helyzetet Uranosz egyik fiának kiszámított, könyörtelen és véres cselekedete változtatta meg. Mikor Uranosz újabb egyesülésre készült, Kronosz előugrott föld alatti rejtékéből és egy gyémántszarlóval lemetszte apja nemi szervét. A megfosztás aktusát Kronosz azzal pecsételte meg, hogy a genitáliákat szétszórta a világban. Kronosz merénylete ellenére Uranosz nemzőképessége még nem merült ki teljesen. A bámulatos termékenységu vérrel keveredett sperma nem cseppenhetett le anélkül, hogy ne fakasztott volna új életet. Ahová az elhajított húsdarabok esetek, Gaia azon nyomban megtermékenyült: így születtek az Erinnüszök (Fúriák), a gigászok és a nimfák. Magukból a genitáliákból született meg Aphrodité istennő, aki természetében megtestesítette azt a szexualitást, amely fogantatásának körülményeit jellemezte.

Hésziadosz: *Istenek születése* – genealógia

Uranosz és Gaia elkülönítésével határozott változások léptek életbe: a bebörtönzött titánok előjöhetnek, gyakorolhatták hatalmukat, és saját utódokat nemzhetnek. Mielőtt azonban a történet ezen tetőpontjára érne, Hésziadosz a genealógiai mátrix újabb helyeit népesíti be: felsorolja a két kezdeti létező, az Éj és Pontosz (a Tenger) leszármazottait. A leszármazottak esetében mindig tisztán működik a „mitológiai logika”. Az Éj zordon ivadéakai a Végzet, a Halál, a Vétek és a Nyomorúság (mivel az éjszaka sötét); az Alvás, az Álom, a Hamisság és a Testi szerelem (mivel ezek is az éjszakához tartoznak); a Sors (mivel az ember sorsát a halál végzi be, az pedig az éjszakához tartozik); a Viszály, amely viszont a lét olyan elkerülhetetlen aspektusait nemzette, mint az Éhség, a Fájdalom, a Harc, az Öldöklés és a Veszekedés.

Pontosz leszármazottai – szépek vagy szörnyűségek – benépesítették a világot, s különösen a tengereket. Pontosz egyik fia, Néreusz, az erőyes „tengeri öreg”, Ókeanosz lányával, Dórissszal egyesülve ötven csodás tengeri nimfát nemzett. Thaumasz („Csodálatos”), egy másik Pontosz-fiú is hasonló szerelmi viszonyt folytatott, ennek gyümölcsei a szélesbes Harpiák és Írisz, az isteni hírmondó és a szivárvány istennője. Pontosz harmadik fia, Phorkusz saját nővérevel, Kétóval („Tengeri szörny”) hált, s egy sereg rettenetes szörnyet nemzettek: a Graiákat (öreg születt asszonyok), a Gorgókat, illetve valószínűleg (ebben bizonytalan a szöveg) a barlanglakó Ekhidnét, aki derékon felül nimfa, derékon alul kígyó volt. Ekhidné ivadéakai között tudhatta Khimairát és a Sphinxet; mivel a görög mitológiában a szörnyűséges nászokból rendszerint szörnyek születtek.

Aphrodité születése

...isteni bőrről cseppent fényes hab körülötte, abból lép ki a lány a küthérai partra először, majd innét tovaúszva elér Kúprosz szigetéhez. Ott, ahol a szép istennő lép, a szemérmes, a partra, karcsú lába alatt pázsit nő; Aphroditének, „habszültének”, vagy Kütheriának, koszorúsnak hívják istenek és a halandók, mert a habokból lett, s aztán a küthérai néphez jött el először. Hívják Kúprogeneiának Kúprosz szigetéről És Philomédésznek, mert „médosz” a férfi szemérme. Ennek, alighogy megszületett, Erősz és gyönyörű Vágy Lettek a társai, együtt léptek az isteni körbe. Osztályrésze pedig kezdettől fogva ez, Istenek és halandók közt ez juta tisztul: lányos, csacska beszédek, ígérete csalfa mosolynak. Mézes-mázos szó, édes szerelem gyönyörével.
(Hésziadosz: *Istenek születése*, részlet)

A Ludovisi-trón alkotója nagy tehetséggel ábrázolta a kíváncsú Aphrodité (ld. 42–43. o.).

A történet itt visszatér a titánokhoz, akik Uránosz és Gaia gyermekei. Ókeanosz, a mindent átölelő folyó titán-testvérével, Téthüsszel lép frigyre; gyermekeik a kicsi és nagy folyók, valamint a nimfák, akikről azt tartják, háromezren vannak. Hésziodosz elsorol néhány nevet, ezzel is illusztrálva, milyen varázslatos hatást tehet a hallgatóra a pusztá felsorolás is:

Peithó, Admété, Élektre, Dórisz, Ianthé, Hippó, Prümno, Uránié, amaz isteni arcú, Kalliroé, Klümené, Klüité, Zeuxó meg Idúia, Paszithoé, Inaeira, Rhodeia, Thoé, Galaxauré, Pléxauré, meg a csábító szépségű Dioné...

Szó sincs arról, hogy a nimfák mindegyike érzékelhető kapcsolatban állna a vízzel (l. 184–185. o.). Akinek köze van a vízhez, az Sztüix, a folyó, melynek sodra félelmetes erejű lett Zeusz uralma alatt; az ő vizére tesznek esküt az istenek. (l. 208–209. o.)

Hésziodosz: Istenek születése – Zeusz születése

A titánok ideje az egyszerre „előző” és átmeneti kor, mikor a világ arculatának fizikai képe még kialakulóban volt. Mikor két titán, Theia és Hüperión egyesültek, gyermekeik Héliosz (Nap), Szeléné (Hold) és Éosz (Hajnal) lettek. Éosz nemzette a szelet és a csillagokat. Hésziodosz történetét két másik titánpár juttatja el az olümposzi istenek korának kezdetéig. Phoibé és Koiosz gyermeke Létó, aki hamarosan megszűli Apollónt és Artemiszt. Még jelentősebb Kronosz és Rheia násza, amely előrevetítette a következő, örökösödésért vívott kozmikus-dinasztikus harcot.

Kronosztól szülte Rheia Hesziát (Családi tűzhely), Démétért, Hérát, Hadészt, Poszeidónt és végezetül Zeuszt. Uránosz úgy próbálta megakadályozni a hatalomátadást, hogy utódait visszalökte Gaia méhébe, Kronosz viszont azt a taktikát követte, hogy egészben lenyelte újszülöttjeit: mivel a halhatatlan lényeket nem tudta elpusztítani, elnyelte őket, mert Uranosz és Gaia példája rettegéssel töltötte el, hogy saját szülöttje taszítja le a trónról. Rheia, látva újszülöttjei eltűnését, fájdalomában tanácsot kért szüleitől, Uránosztól és Gaiától. Tanácsukat követve Krétára ment, mikor legkisebb gyermekével, Zeusszal volt viselő. Egy barlangban – Hésziodosz Lüktooszra teszi a helyét, de a legtöbb ókori forrás szerint az Ida-

Néereusz, a „tengeri öreg” egy csikóhalon lovagolva járja be birodalmát. Attikai csésze, i. e. 520 körül.

A krétai Ida-hegyet a hagyomány Zeusz lehetséges szülőhelyei között tartotta számon. Ez a 2500 m magas csúcs a krétai táj egyik legfelségesebb eleme.

Ez a márvány dombormű Kronosz mítoszának egyik legmeghökkenőbb ókori ábrázolása (i. sz. 2. sz.) Rhea átnyújtja a bepólyált követ Kronosznak, aki azt hiszi, hogy a batyuban az újszülött Zeusz van. Az alakok nyugodt arckifejezése ellentmond a jelenet bestiális kegyetlenségének: Kronosz hatalma megőrzése érdekében felfalta gyermekeit.

hegyen volt – szülte meg a fiát. Hogy a falánk Kronoszt becsapja, egy követ pólyált be, s Kronosz annak rendje-módja szerint ezt a „gyermekét” is lenyelte. Zeusz ereje rohamosan nőtt. Kihányatott Kronosszal mindent, amit addig lenyelt: először a követ (melyet Zeusz Delphoiba vitt „emlékjelnek leszögezte a földbe ... s majd a halandók eljönnek csodálátni”), majd a gyermekeket.

Hésziodosz: Istenek születése – Zeusz hatalma

Az *Istenek születése* fennmaradó része azokat az eseményeket részletezi, melyekkel Zeusz megszilárdította uralmát. Először becsapta Prométheuszt, lapetosz titán fiát (l. 54–56. o.). Aztán a rettenetes százkarúakkal szövetségben a titánok ellen vezette az olümposziakat; ütköztetük valóban kozmikus méretekben zajlott: „a lángnyelv felcsap az isteni légbe lobogva, s akármily erősek voltak is ők, szemüket a villám tü-

ze elvakította”. A legyőzött titánokat végül a Tartaroszba zárták, s itt újfent a bebörtönzés képzele lép a gyilkolás helyébe, hiszen a halhatatlanokat nem lehet megölni. Zeusz hatalma még mindig veszélyben forgott, Gaia és a zordon Tartarosz (aki egyszerre személy és hely) gyermeke, Tüphón fenyegette.

...száz feje nőtt ki vállából s félelmetes kígyófej valamennyi, elfeketült nyelvekkel nyaldos, az isteni száz fön lángok lobbannak pillái alatt a szemekben, csak néz, és tűz villan fel valamennyi fejében, s minden félelmetes fejben még hangok is ülnek, mindenféle csodálatos értelmű színezettel.

Tüphónt végül Zeusz villámai sújtották le, s neki is a Tartarosz lett a börtöne (más források szerint az Etnát dobta rá Zeusz).

Hésziodosz művének utolsó, genealógiai fejezetében azokkal a dinasztikus házasságokkal foglalkozik, melyekkel Zeusz megszilárdította uralmát. Első felesége Métisz (Megfontoltság) volt. Mikor Zeusz megtudta, hogy az a fiú uralkodik majd emberek és istenek felett, akit elsőszülöttje, Athéné után szül majd a felesége, megtette a lehető legkézenfekvőbb lépést: *lenyelte* a feleségét, vagyis a hamarosan megszületendő Athénét maga Zeusz hozta világra (valójában a feje tetejéből pattant ki, miután Héphaisztosz – mások szerint Prométheusz – egy pörölyvel rést nyitott a koponyáján). Miután Zeusz az örökösödés kérdését sikeresen lezárta, ettől fogva csemetéi – többé-kevésbé – apjuk uralkodását támogatták, s nem váltak ellenfeleivé. Themisztől (Igazságos rend) született a három szépséges Hóra, név szerint Eunomia (Törvényesség), Diké (Igazságosság) és Eiréné (Béke), valamint a Moirák (Sorsistennők), név szerint Lakheszisz, Klóthó és Atroposz; Eurünométól születtek a Gráciák: Aglaia, Euphroszüné, Thaleia; a Múzsák Zeusz Mnémoszünével (Emlékezet) folytatott enyelgésének gyümölcsei.

Egyéb nászai eredményeképp megérkeztek az új olümposzi főistenségek: Apollón és Artemisz (Létótól), Árész (Hérától), Hermész (Maiától, Atlasz lányától). Héphaisztosz Héra egyedül foganta Athéné születésére válaszként (a homéroszi változat szerint Héphaisztosz szülei, kevésbé rendellenes módon, Zeusz és Héra voltak). Ami Dionüszoszt illeti, kései érkezését az a tény magyarázza, hogy anyja, Szemelé halandó ember volt – ez aztán olyan kérdést vet fel, melyre később térünk vissza (53–54. o.), nevezetesen az emberi faj létét.

Zeusz hatalma immár végképp megszilárdult. Többé nem merült fel olyan sugallat, miszerint uralkodása csak időleges lenne: a világ állapotának ezen koncepciója szerint (s Hésziodosz nézőpontja ez esetben a görögség többségének véleményét fejezi ki) nem készülődik semmiféle „istenek alkonya”, szemben a skandináv Ragnarökkel (mely a világ pusztulásának napja, mikor a főistent, Odint felfalja Fenrir farkas). Hésziodosz forgatókönyve szerint Zeusz korlátlan uralkodó – és az is marad.

(balra) Athéné megszületik Zeusz fejéből (feketealakos váza, i. e. 6. sz.). Az istennő teljes vértetében pattan elő, hogy elfoglalja helyét az olümposziak között. Zeusz trónusán ott a bagoly, Athéné és Athén szimbóluma.

Az egyik mítoszváltozat szerint Aphrodité szülei Zeusz és Dióné voltak. Az isteni párt Dódónában övezte kultikus tisztelt, ott verték ezt az érmét is (i. e. 3. sz. vége).

A kozmogónia és theogónia más változatai

Hésziadosz beszámolója az első létezőkről a legkorábbi, legrészletesebb mű, amely ránk maradt, s az ókor későbbi időszakában is különösen nagy hatású munkaként tartották számon. Ugyanakkor nem tekintették az egyedüli hiteles változatnak. A történeteknek számos, Hésziadoszt kiegészítő vagy tőle eltérő variánsa élt.

Apró, de lényeges példája a különbségeknek Aphrodité születési körülményeinek leírása. Homérosz *Iliásza* szerint az istennő nem Uránosz lemetezett genitáliáiból született, hanem sokkal ortodoxabb módon: e szerint Zeusz és Dióné istennő voltak a szülei. Az istennő elég kevésbé ismert figura; Zeusz hitvese volt a híres jóshelyen, az épeiroszi Dódónában. Így aztán Homérosz genealógiájában a hangsúly Aphroditéről mint kozmikus principiumról Aphroditére mint antropomorf istenségre helyeződött át. Homérosz Aphroditéja valójában nagyon is emberi alak: mikor a halandó hős, Diomédész megsebesíti, ez az Aphrodité elszalad a csataterőről, hogy az anyjánál keressen vigaszt, akár egy gyermek, aki megütötte magát a játszótéren.

A másik eltérés Hésziadosz beszámolójától Zeusz ellenfelére, Tüpheuszra, más források szerint Tüphónra vagy Tüphaónra vonatkozik. A különféle változatok egyike szerint egyetlen szülője Héra volt, aki a Zeusz szülte Athénére akart így méltó választ adni. Apollodórosz *Mitológiájában*, valamint az Antoninus Liberalis által összeállított átváltozás-mesékben izgalmas leírásokat találunk arról a csatáról, amelyet Tüphón az olümposziakkal vívott. E szerint az istenek Egyiptomba repültek, állati formát öltöttek, hogy ne ismerje fel őket (a történetben nyilván-

valóan jelentős szerepet játszott a görögök hite, miszerint az egyiptomiak „állat-isteneket” imádnak). Zeusz kérését vívott Tüphónnal, eközben a szörnyeteg kimetszette az isten inait, majd kilikiai barlangjába rejtette őket. Miután visszaszerezte inait – melyeket Tüphón medvebőrbe rejtett –, Zeusz visszanyerte az erejét, s végül legyőzte ellenfelét, ráadásul ráhajította az Etnát is, ezzel szeggezve a helyére.

A homéroszi himnuszok

Más esetekben a mitológiai leírások nem térnek el Hésziadosztól, inkább kiegészítik a munkáját. Itt azokat a történeteket említhetjük példaként, melyek egyes olümposzi istenek születését beszélik el, s melyeket többek között az úgynevezett *homéroszi himnuszokban* lelhetünk fel. Ezen költemények mindegyike (az ókorban Homérosznak tulajdonították őket, holott szerzőjük ismeretlen) egyetlen istenség születését és tetteit ünnepli; a himnuszok valószínűleg az adott isten vagy istennő tiszteletére rendezett ünnepségekre készültek.

Számos – egymástól csupán néhány apróságban eltérő – változat keringett Apollón és ikertestvére, Artemisz születéséről, azonban a legkorábbi és legismertebb változat a *Himnusz a déloszi Apollónhoz*. Létó istennő hosszú ideig bolyongott Görögországban, hogy helyet találjon, ahol megszülhessen gyermekeit. Keresése azonban hiábavalónak bizonyult, mivel a féltékeny Héra üldözte őt, ahogy Zeusz sok más szeretőjét is üldözte: minden hely elutasította a gyötrődő anyát. Végül azonban a szerény sziget, Délosz befogadta őt, miután az istennő megígérte, hogy a hely hamarosan a dicsősé-

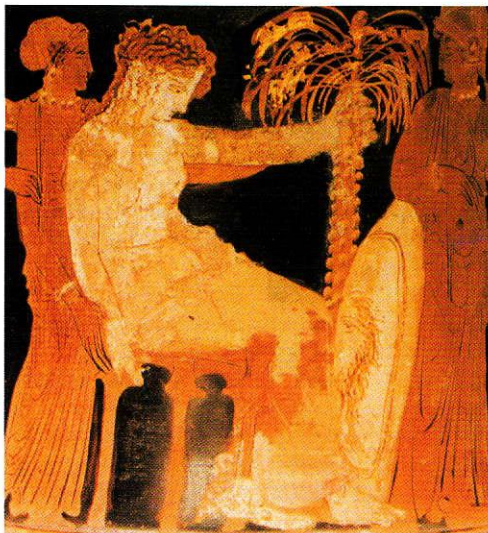
Délosz, ez az aprócska, mélyen fekvő sziget volt a legenda szerint Apollón és ikertestvére, Artemisz szülőhelye. A sziget földrajzi szempontból jelentéktelen, de vallásilag annál fontosabb: itt volt az Apollón-kultusz egyik központja.

ges Apollón szentélyének adhat otthont. Kallimakhosz (i. e. 3. sz.) *Himnusz Déloszhoz* c. költeménye szerint Létó befogadásáért jutalmul a tengeren úszó szigetet örök időkre lerögzítette. Létó megpróbáltatásai azonban még nem értek véget, Hérának ugyanis kilenc napon és kilenc éjszakán át

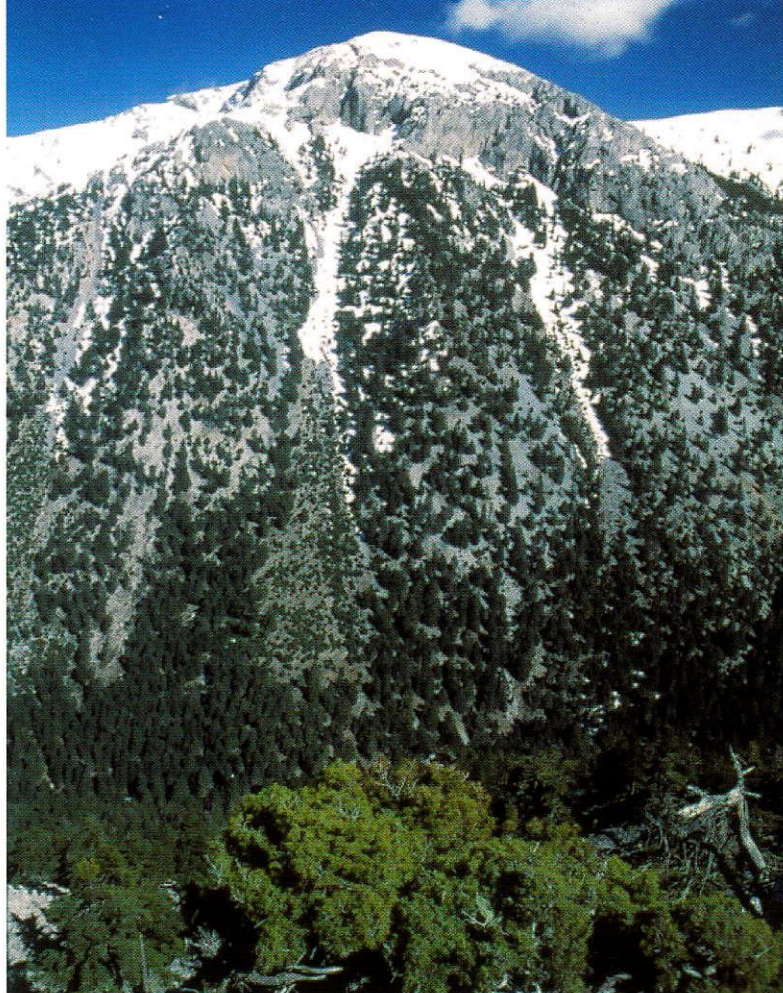
sikerült eltitkolnia Eileithüia, a gyermekszülés istennője előtt Létó állapotát. Végül azonban Eileithüia elért Délosz szigetére, s Apollón megszületett: „átölelt hát egy pálmafát, s letérdelt a selymes fűre, a föld pedig mosolygott alatta. A gyermek kiszökött a fényre, az istennő pedig sírva fakadt.” (Apollodórosz leírása szerint elsőként Apollón ikertestvére, Artemisz született meg, s bábaként segédkezett öccse születésénél). Ettől fogva Apollón neve elválaszthatatlanul hozzákapcsolódott a szépséges Déloszhoz, csakúgy, mint Delphoi hegycsúcsaihoz és szakadéakaihoz.

Apollón fivére, Hermész a másik olyan olümposzi, kinek születését egy homéroszi himnusz ünnepli. Zeus és Maia nimfa fia Árkádiában, a Külléné-hegy egyik barlangjában született. Hajnalban érkezett meg a világra, s délre már végre is hajtotta a rá jellemző fortélyok egyikét. Barlangja előtt totyogott egy teknősbéka, az isten pedig egy szempillantás alatt kivájta húsát a teknőből; nádat, kifeszített marhabőrt és juhbelet erősített hozzá, így alkotta meg az első lantot. Ahogy közeledett az este, Hermész kezdte megunni zenélő játékszerét. Csodálatos gyorsasággal Pieriában (Görögország északkeleti vidékén) termett, ahol Apollón csordája legelt. Elhajtott ötven marhát, s hogy üldözőit összezavarja, az állatokat

Artemisz és Apollón anyja, Létó fejét fájdalmas mozdulattal hajtja előre, s egy pálmafába kapaszkodva vajúdik. Mögötte Eileithüia, a szülés istennője, előtte Athéné áll. A képet egy i. e. 4. századi püksziszre (jellemzően illatszer tárolására szolgáló kis üvegcsére) festették.

háttal fordította, úgy terelte őket, a saját lábnymait pedig úgy változtatta el, hogy saruját levette, s a talpára lombos faágakat kötött. Így keverte össze Hermész, az ellentétek mestere az irányokat – valamint a felnőtt és a gyermekkort, mivel barlangjába való visszaérkezése a csecsemőkori állapotba való

visszatérésnek felelt meg. A fortélyos csalások ellenére Apollón rátalált a barlangba rejtett marháira; Zeusz ítélete szerint a testvérek közt támadt viszály orvoslásaként Hermész Apollónnak ajándékozta lantját, aki viszonzásként Hermészre bízta csordája őrzését.

Az arkadiai Külléné-hegy a legendák szerint Hermész szülőhelye. A többi görög hegygel egyetemben ezt a vidéket is olyan civilizálatlan helynek tartották, ahol bármikor szent és hátborzongató dolgok mehetnek végbe.

Etruriában igen gazdag képzeletőrről fogalmazták újra a görög mítoszokat. Ezen az etruszk vizeskorszón (i. e. 530) a csecsemő Hermész alszik (vagy alvást szimle), míg a felháborodott Apollón Hermész anyjának, Maiának panaszkodik marhái ellopása miatt. A jobb oldali férfialak ismeretlen (talán Maia férje); baloldalt a Hermész bűnösségét bizonyító marhák.

Az orphikus alternatíva

Bármilyen nevezetes is volt Hésziodosz elbeszélése, korántsem ez volt az egyetlen közkezen forgó változat a „kezdetek kezdetéről”. Gyökeresen más volt az az antropogóniát, illetve kozmogóniát egyaránt tartalmazó elbeszélés, melyet a legendás költőnek, Orpheusz-nak tulajdonítottak. Az ún. „orphikus költészet”-tel kapcsolatos tudásunk egész a közelmúltig a későbbi neoplatonista írónál fellelhető bőséges idézetanyagra támaszkodott, akik ezekben a költeményekben saját filozófiájuk megelőlegezését fedezték fel. A fordulat 1962-ben következett be, mikor Derveni városában (Macedóniában) találtak egy töredezett papirusztekercset, amely egy orphikus theogónia i. e. 4. századi kommentárjait tartalmazza. A leletből levonható következtetések jelenleg még feldolgozás alatt állnak, valószínűleg még a papirusz tudományos kiadására is várnunk kell. Az azonban egyértelművé vált, hogy már a korai hellenisztikus korszakban – sőt valószínűleg jóval azelőtt is – létezett egy olyan világegyetem-keletkezéstörténet, mely nem Hésziodosz nézőpontja szerint beszélt el a történetet.

Az orphikus eredettörténet két fő vonásban tér el Hésziodosztól. Először is, a teremtésben alapvető szerepet szán egy olyan istenalaknak, aki nemcsak Uranoszt, de az Éjszakát is megelőzi. Ezt az alakot hol Protogónoszként (Elsőszületett), hol Phanészként („a megjelenítő” vagy „a megjelenő”), hol pedig más nevek alatt (Érosz, Bromiosz, Eriepaios, Métisz, Zeusz) említi, s ez illik is ahhoz a lényhez, aki minden létezőt magában egyesített. Hogy született maga az Elsőszületett? Későbbi források szerint az Idő hozott létre egy kozmikus tojást, ebből kelt ki a szárnyas és kétműű Elsőszületett, aki magában foglalta az összes elkövetkező létezőt.

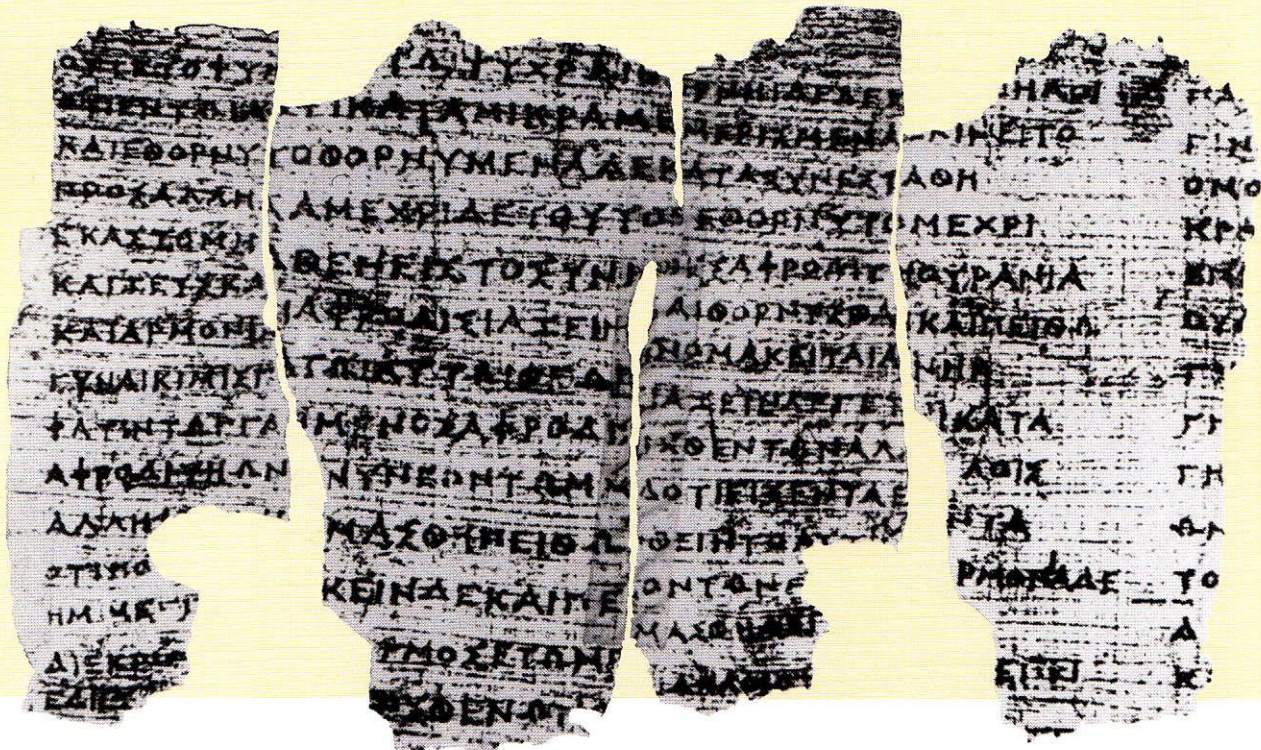
A második eltérés sokkal radikálisabb. Az orphikus theogónia szerint Zeusz uralmát fia, Dionüszosz örök-

li, aki Zeusz és lánya, Perszeponé nászából született. A féltékeny Héra által felbujtott Titánok megfőzték és felfalták a csecsemő Dionüszoszt, mire Zeusz villámai-val lesújtotta a titánokat. A theogónia ezen a ponton átvált antropogóniává, mivel az ember a porrá égetett titánok hamvaiból formálódott. Ami Dionüszoszt illeti, az ő számára az rendeltetett, hogy újra megszülessen, mivel a titánok megőrizték a szívét, ezért Zeusz újjáteremthette őt.

Az orphikus theogónia ezen utolsó epizódja az emberiség keletkezésének történetét Dionüszosz halálával és újjászületésével hozza összefüggésbe. Ehhez bizonyos – Orpheusz nevéhez kötődő – rítusokat is hoztakapcsolt. Az *orpheotelesztaszok* („Orpheuszt beavatók”) néven ismert hívek és csoportok, akik részt vettek a Dionüszosz istent dicsőítő „misztikus” vallás-gyakorlásban, komolyan foglalkoztak az eszkatológiával, vagyis a túlvilági élettel. Annak érdekében, hogy az illető a lehető legsikeresebben lépjen át a holtak birodalmába, át kellett esnie bizonyos eljárásokon – ezek némelyikét meghatározott rituális formulákban vékony aranylevelekre vészték, melyeket a halottal együtt temettek el. A dél-itáliai sírokból (lásd 212. o.), illetve a Thesszáliában talált levelekből úgy tűnik, hogy Dionüszoszról azt tartották, tekintélyes közbenjáró lehet a holtak érdekében, mivel (az orphikus genealógia szerint) képes lehet meggyőzni anyját, Perszeponét, a holtak királynőjét.

Az orphikus hit megértése egyre problematikusabb. Egyes tudósok úgy vélték, hogy valóban létezett egy „orphikus vallás”, amely gyakorlatilag a *polisz* „rendes” vallásának ellentéte volt. Az efféle állítások ma már kevésbé tarthatóak. Az azonban tagadhatatlan, hogy a jellegzetes „orphikus mítoszok” létezése újabb példaként szolgál számunkra a görög mitológiai háló gazdagságára és sokszínűségére.

A Derveni papirusz, mely egyedülálló ismereteket őrzött meg az ókor kozmogóniai elképzeléseiről.

Dionüszosz

A források általában Dionüszoszt tartották a legkésőbbi jövevénynek az olümposziak között. Apollodórosz így írta le az isten születését:

Akkor Zeusz beleszeretett Szemelébe [halandó ember], s Héra tudta nélkül hált vele. Zeusz beleegyezett, hogy bármit kér Szemelé, teljesíti a kívánságát. Héra álnok tanácsára Szemelé azt kérte, hogy Zeusz ugyanúgy jöjjön hozzá, mint amikor Hérának tette a szépet. Zeusz képtelen volt visszaautasítani a kérést, s harci szekeren, vihar és mennydörgés kíséretében, villámokat szórva jelent meg a hálósobában. A lány a rettenettől szörnyethalt, Zeusz azonban kimentette a hat hónapos éretlen csecsemőt a tűzből és a combjába varrta... Mikor elérkezett az idő, Zeusz kibontotta az öltéseket, s világra hozta Dionüszoszt, akit Hermész gondjaira bízott...

Zeusz újabb házasságtörő liaisonjának gyümölcseként Dionüszosz aligha remélhette, hogy megmenekül a féltékeny Héra elől. Mikor Hermész odaadta a csecsemőt Szemelé testvéreinek, Ínónak és a férjének, Athamasznak, hogy leányként neveljék fel – Dionüszosz korán kezdte normaszegő pályafutását –, Héra örületet bocsátott a párra, akik ebben az állapotban megölték két saját gyermeküket. Zeusz magzatát azonban nem lehetett ilyen könnyen eltenni láb alól. Zeusz először kecskegidává változtatva mentette meg a kisfiát, majd megbízta Hermészt, hogy vigye a gyermeket a Nüsza-hegyi nimfákhoz, hogy azok viseljék gondját. Különböző források különböző helyekre teszik ezt a szent hegyet, abban azonban mindegyik egyetért, hogy egy „távoli helyen” áll: Etiópiában, Arábiában vagy Szküthiában. A csecsemő Dionüszosz nevelőszülője egyes változatok szerint Szilénosz, a szatírok öreg, csúf vezére volt.

A gigászok

Az isteni „előtörténet” egy másik olyan epizódja, amely Hésziodosztól eltér, az istenek és a gigászok csatáját illeti. A kasztrált Uranosz Gaiára cseppent véréből született a gigászok szörnyűséges fajtája, akik ugyanúgy az olümposziak hatalmára törtek, mint előtűk a titánok. Egyes leírások a gigászokat hatalmas, bozontos hajú alakokként festik le, akik tipikusan „civilizálatlan” fegyverekkel harcolnak: sziklákat és fákat hajigálnak. Más források, köztük számos vizuális alkotás is, óriási harcosokként, sokkal hagyományosabb fegyverzetben és vértben ábrázolják őket. Lakóhelyük a Khalkidiké-félsziget legnyugatibb ága, Palléné/Phlegrai volt. Amilyen hatalmasok voltak, olyan zengzetes nevet viseltek: Pallasz, Porphürión, Alküóneusz, Enkeladosz. Végezetül azonban az olümposziak győzedelmeskedtek, Zeusz villámainak, Héraklész nyilainak, valamint Athéné figyelemreméltó ügyességének köszönhetően: az istennő megnyúzta Pallaszt, és szívós bőrből pajzsot készített (ráadásul a nevét is felvette), Enkeladoszra pedig ráhajította Szicília szigetét.

(fent) Azzal, hogy Zeusz a combjába varrta a csecsemő Dionüszoszt, akitnek anyját, Szemelét az ő villáma perzselte halálra, nagyon bensőséges módon ismerte el apaságát. Ezen a dél-itáliai vázakepen (i. e. 400) azt láthatjuk, miképp jön másodszor is világra Dionüszosz, hogy elfoglalja helyét az Olümposzon.

(balra) Dionüszosz nevelését – ahogy az illik is egy „jövövény”-hez – a természet vad erejének istenségeire bízta. A képen Hermész (ismertetőjegei a szárnyas saru és sisak) adja át a csecsemőt Papposzilénosznak (egyfajta szatír-ősapának). Attikai váza, i. e. 430 körül.

Az emberiség eredete

Az eddig megvizsgált források zömében a halandók véletlenszerűen, majdhogynem mellékesen jelennek meg. Ideje, hogy azokra a görög mítoszokra összpontosítsunk, melyek kifejezetten az emberiség kezdeteivel foglalkoznak. Ilyen mítoszok eléggé gyakran találhatók, s gyakran olyan szövegekbe vannak eltemetve, melyek egészen más témát céloznak meg: hiábavalóan keressük az ótestamentumi Genézistörténet kanonikus megfelelőjét. Valójában, miután a görög mitológia jellegzetes vonása, hogy helyi változatokra tagolódik, sokkal hamarabb hallunk például az első árkádiairól vagy argosziról, mint általában az első férfiról és nőről. A görög mítoszbeszélők mindazonáltal időről időre eltöprengtek az emberi faj általános eredetén.

Az öt nemzedék

Az emberi múltat egyrészt úgy képelték el, mint a különböző fajok közti ugrások sorozatát, s a különbségeket különféle fémekkel szimbolizálták. Erre az elképzelésre erős párhuzamokat találunk más ókori kultúrák gondolatvilágában, különösen a zoroasztrizmusban, ezenkívül jelentős utóéletet élt a mennyei „aranykor” óta bekövetkezett hanyatlás széles körben elterjedt hiedelmében is.

A Hésziodosz által a *Munkák és napok*ban elbeszélte változat szerint a sorozat az istenek által teremtet „aranykor nemzedéke”-vel kezdődött. Ez a faj sem a fárasztó munkát, sem az öregséget nem ismer- te; az élet ünnep volt, a halál úgy érkezett, akár az álom. Tökéletes lét volt ez, mely Kronosz uralma alatt virágzott, ami azt mutatja, hogy – az olümposziakat megelőző kor rettenetes kasztrációs és gyermek-elnyelő meséi ellenére – a Zeusz előtti kort gyönyörű idillként is el tudták képzelni.

Idővel az aranykor nemzedéke kihalt, jóságos szellemekké váltak, akik továbbra is óvták a földet. Utódjuk a megint csak az istenek által teremtet „ezüstkor nemzedéke” lett – egy sokkal silányabb és éretlenebb faj:

Száz évig nevelődött hű anyja oldala mellett otthon a gyermek, balgatagon játszódoma egész nap, ámde amint felserdültek, s átléptek a mezsgyén, már alig éltek arasznyi időt, azt is tele bajjal, dörén, mert egymás gögijét nem tudta kivédni egy sem, s már nem tisztelték a nagy isteneket sem, s az istenek oltárára se hozták áldozatuk már, úgy, ahogy embertől szokás törvénye kívánja.

Ekkorra a világegyetemet már Zeusz irányította, aki dühösen eltörölte az ezüstkor nemzedékét.

Harmadikként érkezett a rézkor nemzedéke, akit Zeusz faragott kőrisfából. A szívós kőris igen jó dárdanyélnék: ez tehát a harcosok nemzedéke volt, akik Árésznek, a háború istenének szentelték magukat. Hésziodosz leírásában (de csakis az ő változata szerint) ők maguk nem voltak rézből, csupán fegyverzetük, lovaik és házaik készültek ebből a fém-ből. Nem volt szükség isteni beavatkozásra ahhoz, hogy erőszakosságukat megfékezzék: a rézkor emberei vég nélküli csatározásaikban önmagukat pusztították ki.

A fémek logikája itt megszakad, mivel a következő faj, melyet Zeusz megalkotott, a hőszok nemzedéke volt. Ezek a nagyszerű halandók harcoltak és haltak meg Théba és Trója falainál. Számos vonásukban a rézkor embereire hasonlítottak, ők azonban dicsőséget szereztek maguknak, s néhányukról azt tartották, hogy haláluk után az Áldottak szigeté- n élhettek, valahol a világ peremén, Ókeanoszon túl. Micsoda különbség van köztük s az utánuk jö- vők, a vaskor emberei között! Ez a mi világunk, a jelenkor világa. Fáradtságos munka és nyomorúság a részünk, s ez csak rosszabb lesz. A jövőben tiszte- letlenség, istentelenség és mindenféle gonoszság uralkodik a földön.

Prométheusz és a tűz

Ezen hanyatlástörténettel párhuzamosan – és rész- ben tőle függetlenül – léteznek olyan más eredettör- ténetek is, melyek az emberi fajt Prométheusz („előre gondolkodó”) titánhoz, Iapetosz titán és Klümené nimfa fiához kapcsolják. Vitatott volt azonban, hogy Prométheusz pontosan miképp illeszkedik az antropológia történetébe. Apollodórosz mellékesen megjegyzi, hogy az embert Prométheusz alkotta meg vízből és földből, s ez a történet, jóllehet egyet- len forrás sem utal rá az i. e. 4. század előtt, lehetsé- ges, hogy jóval régebbi, s egész biztosan igen elter- jedt változat volt. Pauszaniász, az utazó, mikor Phókiszban járt, meglátogatott két sziklát, melyek- nek állítólag olyan szaga volt, mint az emberi hús- nak, s melyekről azt tartották, hogy annak az agyag- nak a maradványai, melyből Prométheusz az emberi fajt gyúrta. Sokkal gyakoribbak voltak azonban az olyan változatok, melyek Prométheuszt az emberi nem bajnokának, nem pedig alkotójának tették meg. A titán saját szavai szerint – Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusz*ában mondja e szavakat – az aritmeti- kától a navigáción át az orvoslásig és a jóslásig min- den tudást ő adományozott az embereknek. Minde- nekfelett a tűz elhozataláért tartják azonban az em- beriség jötevőjének.

Hésziodosz híres elbeszélése leírja, miképp lopta el Prométheusz a tüzet, melyet Zeusz elrejtett a ha- landók elől, és hogyan csempészte le egy üreges nádszálba rejtve. A tűz segítségével tudták az em- berek elvégezni azokat a rituálékat, melyek a görög-ök szemében minden szertartásnál inkább ember- ré tették az embert: az állatáldozatokat. Promé- theusz ebben is kezdeményező szerepet játszott.

A római szarkofág készítője Prométheuszt apró embereket formázó kézművesként ábrázolta. A művelet felett Athéné őrökődik, aki maga is kiváló kézműves.

(lent) Prométheusz, a teremő, emberi alakot formáz, mely rejtélyes módon hasonlít teremőjéhez (a szakállát is beleértve). Hellenisztikus kori gemma.

A Peloponnészoszi-félszigeten fekvő Szikúónban követte el ezt a csalást, mely az ő számára végzetesnek bizonyult, az emberiségnek azonban példaként szolgált. Két halomba rendezte az ételt Zeus elö, hogy válasszon: az egyik porció ezentúl az isteneké lesz, a másik a halandóké; az egyik táliba a zamatos hús és belsőségek kerültek, melyeket gusztustalan marhabendőbe csomagolt, a másikba a csontok, melyeket nagy fortélyosan hájjal takart be, így a kupac szemre ízletesnek tűnt. A görög mítoszokban gyakorta megmutatkozó komplex logika szerint Zeus egyszerre látott át a cselen és választott az istenek érdekeivel ellentétes módon. Attól a naptól fogva az áldozati állat felosztásának szabályai nem változtak: a csontokat elégették az istenek számára, a válogatott húсок és belsőségek a halandóknak maradtak.

Prométheusz vakmerősége rettenetes következményekkel járt mind a maga, mind az általa pártfogolt emberiség számára. A megtévelyedett titán számára Zeus olyan kínzást ötlött ki, mely iszonyú szenvedéssel járt, s ráadásul hosszan is tartott. Ahogy Aiszkhülosz tragédiája, a *Leláncolt Promé-*

(balra) Prométheusz keze a feje fölé kötözve, teste ezáltal teljesen ki van szolgáltatva a máját tépő sasmadárnak. Etruszk gemma, i. e. 5. század.

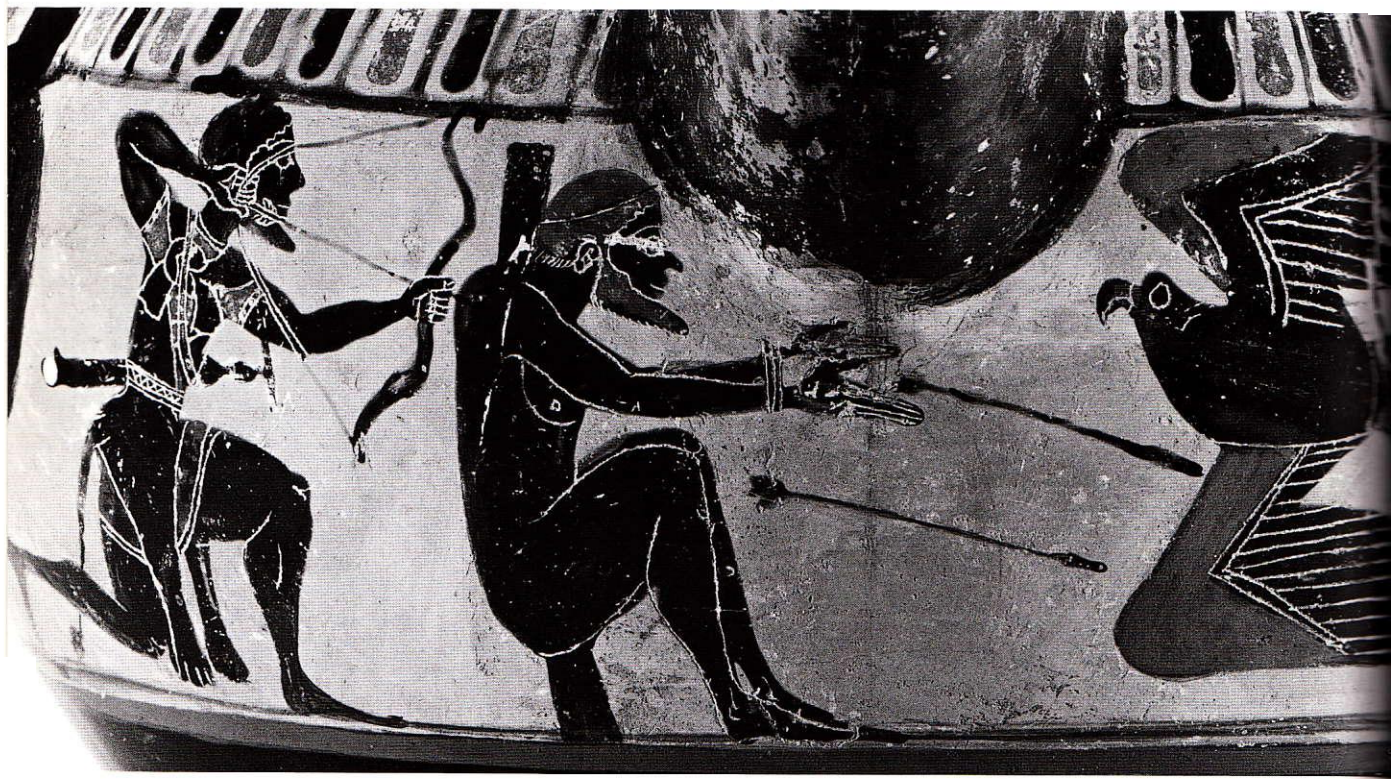
(lent) Egy hosszú rémálom végét ér. Héraklész nyílzáporral árasztja el a saskeselyűt, miközben a karóhoz kötözött (vagy felnyársalt) Prométheusz tehetetlenül figyel. Attikai váza, i. e. 6. század.

theusz élénk színekkel lefesti, Héphaisztosz, a kovácsisten Kratosz („Erő”) és Bia („Erőszak”) segítségével Prométheuszt a Kaukázus egy messzi kőszirtjéhez vonszolta, és kioldozhatatlan béklyókkal oldalncolta. Minden nap, szinte egy örökkévalóságon át meglátogatta egy rettenetes saskeselyű, aki kivájta a máját (az ókori görögök szerint ebben a szervben lakoztak az erős szenvedélyek). Prométheusz mája minden éjszaka visszanoott, s így a kínzás évezredek át folytatódhatott, mígnem Zeusz ágyékának

utolsó gyümölcse meg nem váltotta a kínoktól: a sást Héraklész nyila terítette le.

Pandóra

Az emberiség számára azonban még ennél is súlyosabb következménye lett Prométheusz engedetlenségének. Ismét Héphaisztosz lett a végrehajtással megbízott személy. Ahogy más mítoszokban Prométheusz, most Héphaisztosz formázott meg agyagból egy élő teremtményt. Akárcsak a Prométheusz által

(balra) Pandóra egyenesen a néző szemébe tekint: készen áll rá, hogy romlást hozzon az emberiségre. A vázakepen (i. e. 5. sz.) istenségek: Zeusz, Poszeidón, Irisz, Arész és Hermész állnak mellette.

Zeusnak felajánlott áldozati étel, ez a teremtmény is csábító külsővel bírt, belül azonban rút volt. Egy szóval: ő lett az első nő, s ő az, aki a görög mitológiában a legközelebb áll valamiféle „Évá”-hoz. Minden egyes olümposzi isten adott neki valamilyen ajándékot – innen a neve is: Pandóra („ajándékokban gazdag”). Prométheusz megérezte, hogy Zeusz biztosan kiagyal valamit a halandók ellen, ezért azt tanácsolta meggondolatlan bátyjának, Epimétheusznak („utólag gondolkodó”), hogy óvakodjon minden ké-

retlen ajándéktól. De már késő volt. Hermész, az isteni közvetítő elvitte Pandorát az emberiségnek, Epimétheusz pedig tárt karokkal fogadta. Ami ezután történt, az megmagyarázza, miért van kese-

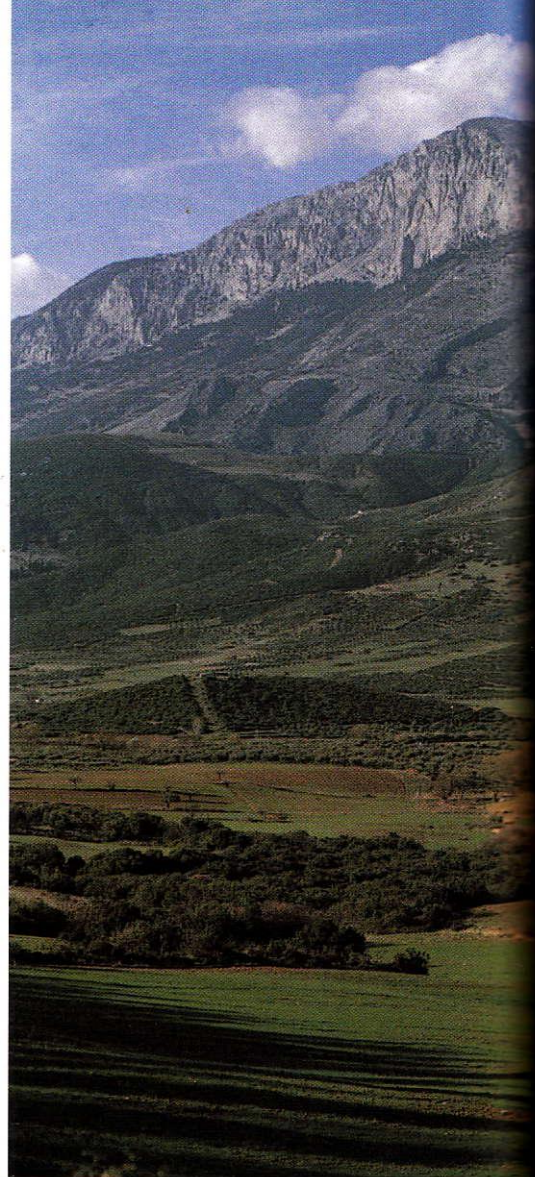
(jobbra) Dante Gabriel Rossetti: Pandóra (1869). A szelencéből máris kiszökök a világ minden nyomorúsága, s most füstöként keringenek kiszabadítójuk körül.

(balra) Ókori beszámolók szerint ehhez a krétai kőedényhez hasonlólt nyitott ki a meggon-
dolatlan Pandóra, így szaba-
dultak ki az emberiséget sújtó
szerencsétlenségek.

rűség és bánat a földön. Ez a mítosz azonban – legalábbis egyes változataiban – legalább olyan za-
varba ejtő, mint amilyen emlékezetes.

A „Pandóra szelencéje” szókapcsolat (Erasmus-
nak köszönhetően) közhasználatúvá vált, görög for-
rásaink szerint azonban az első asszony nem szelen-
cét, hanem *pithoszt*, vagyis hatalmas tárolóedényt
hozott magával – az ásatások során igen gyakran
kerülnek napfényre efféle edények. Pandóra végze-
tes tette az volt, hogy felnyitotta a korsóját, s ezzel a
világra szabadította mindazt, ami addig a korsóba
volt zárva – egyetlen egy dolog maradt a korsóban:
Elpisz („Remény”). De vajon mit is tartalmazott pon-
tosan a korsó? És mit jelent a „kiszabadulás”? Az
egyik kevésbé ismert ókori szerző, Babriosz (i. sz. 2.
sz.) szerint a korsó eredetileg a *jó dolgokat* tartal-
mazta; mikor a fedőt elmozdították, ezek a jó dolgok
kiskiklottak az emberiség markából; egyetlen kivétel
a remény – csupán ez maradt vigaszként a szá-
munkra. Hésziodosz azonban teljesen más történetet
mesél el. Az ő változata szerint a korsóban egy sereg
rossz dolog volt: kiszabadulásuk után előzölöttek
az emberek világát, csupán a Remény maradt elzár-
va. Akkor most e szerint a történet szerint az embe-
reknek megmaradt a Remény (hiszen még mindig

náluk van a korsóba zárva) vagy nem (hiszen, a
rossz dolgokkal szemben, ez nem tudott szétáradni a
világban)? Pandóra mítosza tökéletesen illusztrálja a
görög mitológia számos fő vonását: azt a képességét,
hogy bonyodalmakat szőjön, esetenként megté-
vesszen, illetve azt az erőt, mellyel új, s időnként
egymásnak ellentmondó változatokat termelt ki.

Az özönvíz

Sok hagyomány használta fel ezt a témát az ókori
mezopotámiai *Gilgames-eposztól* kezdve az *Öszövet-
ségen* át (Noé) sok amerikai indián történetig. A gö-
rögök is feljegyezték egy ősrégi árvizet, amely az ad-
dig élő embereket eltörölte a föld színéről, s utána új
faj népesítette be a földet.

Az özönvíz egyedüli túlélői Deukalión, illetve fele-
sége, Pürrha voltak. A pár családfája – Deukalión
Prométheusz fia, Pürrha Epimétheusz és Pandóra lá-

nya – azt sejteti, hogy Prométheusz és Pandóra „álteregőinek” is tekinthetjük őket. Valójában Deukalión szerepét Prométheusszal párhuzamosan is értelmezhetjük: akárcsak a titánnak, az emberiség bajnokaként neki is sikerült kijátszani Zeus akaratát. Apollodórosz szerint Zeus a rézkor népét akarta eltörölni a föld színéről (ez a motívum a Közel-Kel-eten is felbukkan, többek közt a *Genezisz*ben), ezért zúdítja rájuk az özönvizet (Hésziodosz rézkori nemzedéke megkíméli Zeustt ettől a vesződségtől, mivel önmagát irtja ki). Apja, Prométheusz tanácsára Deukalión hatalmas ládát épít, s Pürrhával együtt felkapaszkodnak rá. A víz egyre emelkedik, a láda azonban lebeg az áradat tetején; kilenc nap és kilenc éjszaka múlva kikötnek a Delphoi feletti Parnassosz-hegy tetején. Érdekes módon azon változat szerint, melyet Arisztotelész őrzött meg, úgy tartják, hogy az Árvis „Dódóna és az Akheloosz folyó kör-

nyékén” jelent meg. Talán a két nagy hatású jóshely, Delphoi és Dódóna azon versengtek, melyikük Görögország legrégebbi lakott területe.

Apjával ellentétben Deukalión körültekintően áldozott Zeusnak, aki viszonzásként abban a kegyben részesítette, hogy ő népesíthette be a földet. Apollodórosz leírása szerint: „Ekkor Zeus utasítására a földről fölszedett köveket hajított hátra a feje fölött; Deukalión köveiből férfiak születtek, Pürrha köveiből asszonyok.” A víz egész Görögországban fokozatosan visszahúzódott, de nyomát otthagyta a görög hitvilágban: Pauszaniásznak, az utazónak megmutattak egy széles hasadékot a földön az Athénben található olümposzi Zeus-templom területén, amelyen keresztül a hiedelmek szerint a nagy vízözön után elfolyt a víz. A görögség számára ez jelentette az új kor kezdetét. A görög mitológia legnagyobb hősei és hősnői közül sokan a kőemberek leszármazottjai voltak.

Parnassosz hegye, ahol Deukalión, illetve felesége, Pürrha „barkája” végül szárazföldre ért. Még a gyönyörű panorámák földjén is ritkaságszámba megy ez a lélegzetelállító látvány: ideális hely az újrakezdésre.

Helyi eredetmítoszok

Hangyák és kígyók

A görög kultúra számos vonatkozásában megmutatkozó pluralizmus az eredetmítoszokban is visszatükröződik. Az egyes közösségek saját eredetük iránt sokkal nagyobb érdeklődést mutattak, mint az általános emberi keletkezéstörténet tekintetében.

Az ilyen történetek egyik célja az, hogy kifejtsék: az adott terület vagy város nem csupán ősi, de bizonyos értelemben természetes módon ágyazódik be abba a vidékbe, ahol népe él. A közösségi eredetmítoszok jó példája lehet az a – görögség egészéről vajmi kevés információval szolgáló – történet, mely (Attika és Argolisz között elhelyezkedő) Aigina szigetről szól. A mítosz szerint a sziget első lakója, Aiakosz, Zeusz és a szigetet jelképező Aigina nimfa fia. Aiakosz ennél mélyebben nem is „gyökerezhetne” a sziget talajában. Az első lakos azonban magányos volt, mivel rajta kívül nem volt halandó ember a szigeten. Zeusz megsajnálta, ezért az Aigitoszon élő hangyákat (*mürmék*) emberré változtatta, ők később *mürmidónok* néven váltak ismertté. A történelem nagy híró harcosokként tartotta őket számon: Aiakosz fia, Péleusz az addigra – vagyis a trójai háború idejére – már a thesszáliai Phthiába költözött mürmidónok hatalmas vezérének, Akhilleusznek lett az apja. Ami Aiakoszt illeti,

őt az a dicsőség érte, hogy igazságszeretete miatt Minosz és Rhadamanthusz mellett az alvilág bírójává tették meg, ahogy az ki is jár a „föld egyik legjobb férfiújának”, ahogy Pindarosz nevezte őt. Még ezen a ponton is rá kell mutatnunk azonban a görög mitológiában kiirathatatlanul gyökerező pluralizmusra: Arisztophanész ellenállhatatlanul humoros komédiájában, a *Békákban* Aiakoszt elképesztő nagy gazembernek festi le, aki élvezetet lelt a kegyetlenkedésben, ezért kinevezték Hadész kapusának.

A hangya – a mürmidónok eredeti, ember előtti létformája – a talajon éli, akárcsak a kígyó. Az a mitológiai gyakorlat, hogy az ősoket valamilyen kígyófélével kapcsolják össze, a meggyökerezettség, illetve a szentség kifejezésének egyik módja, a kígyókat ugyanis valamiféle fenséges, emberfeletti lényeknek tartották. Athén egyik legrégebbi királyát, Kekropsztot félig ember, félig kígyótestű lényként képelték el. Ő az őslakosság tökéletes megtestesülése (Apollodórosz kifejezetten azt írja, hogy Kekropsz föld-született), aki ambivalens formájával közvetítő szerepet játszik a természet és a kultúra között. Ketős alakja ellenére Kekropsz testesíti meg azt az ideát, ahogy az emberiség kiemelkedik az állatias létből. Emellett azt tartották róla, hogy számos fontos újítást vezetett be Athénban az isteneknek szánt áldozatok bemutatásában, emellett ő hozta létre a házasság intézményét.

Théba alapítása

Jóval határozottabb és durvább az az elképzelés, mely az ember kiemelkedésének folyamatát az állatiasság erőszakos legyűréséként ábrázolja. Később ennek isteni megfelelőjét is látni fogjuk, mikor Zeusz

Ez a váza (Dél-Itália, i. e. 4. sz.)
Hadész világát ábrázolja:
Triptolemosz és
Rhadamanthusz között (mindketten a holtak bírái voltak)
Aiakoszt látjuk.

legyőzi Tüphont, illetve Apollón a delphoi jóshely megalapításakor megöli Püthont, a kígyótestű szörnyet (73. o.). Théba összetett alapításmítosza plasztikusan illusztrálja állításunkat.

Théba legendás alapítója Kadmosz, Agénór főnő fia volt. Mikor Zeusz elrabolta Kadmosz nővérét, Európét, Agénór elküldte fiait, hogy kutassák fel testvérüket. Kadmosz útja Görögországba vezetett, ahol a delphoi jósdától kért tanácsot. A delphoi papnő ezúttal is meghökkentő választ adott: induljon el egy tehén nyomában, s ahol az állat lefekszik, ott alapítson várost. Kadmosz, miután megtalálta és követte a tehenet, végül is a jövőbeli Théba helyére érkezett, Boiótiába. Kadmosz ki akarta fejezni halálját az isteneknek, aminek legkézenfekvőbb módja az volt, ha feláldozza a tehenet, amihez viszont nemcsak tűzre, hanem megtisztító vízre is szüksége volt. Így egy közeli forráshoz ment vízért. A görög források azonban szentek voltak (l. 188–189. o.), ez a forrás pedig Árész istenhez tartozott, s egy hatalmas, szörnyű kígyó őrizte. Kadmosz megölte a kígyót, és Athéné istennő utasításait követve, fogait a földbe vetette. Abban a pillanatban felfegyverzett, harcra kész katonák keltek ki a vetésből; Kadmosz viszont, újfent Athéné tanácsát követve, egy követ dobott ellenfelei közé. A harcok nagy megdöbbenésükben egymás ellen fordultak, és lemészárolták egymást – ötöt kivéve, akik „vetett emberek” néven a későbbi thébaiak ősei lettek.

Ennyiből is kiderült, hogy a thébaiak eredete meglehetősen összetett; a mítosz szerint egyszerre származnak Görögországon kívülről (a főnőiai Kadmosztól), illetve a görög földből (ha az „őshonos” sárkánykígyótól származó, földből kikelt ősök

gondolunk). A dolog azonban még ennél is bonyolultabb. Amikor Kadmosz elhatározta, hogy megnősül, az istenek kegyesek voltak hozzá: megengedték neki, hogy Árész és Aphrodité lányát, Harmoniát vegye feleségül. Esküvőjüket az istenek személyes jelenlétükkel is megáldották, a házasságból pedig öt gyermek született. Végezetül tehát a „vetett emberek”, illetve a Kadmosz és Harmonia leszármazottjai között létrejövő házasságok eredményeként Théba lakosságában az állati, az emberi, illetve az isteni keveredik egymással.

De még a csodálatos Kadmosz élete sem volt mentes a bánattól: mely halandóé lehetne az? Négy lányának bár igen különböző, de egyaránt szomorú sors jutott: Szemelét villám sújtotta halálra, amikor szeretőjét, Zeust teljes pompájában kívánta látni; a Héra által megőrzített Inó megölte saját gyermekét; Autonoe és Agaué gyermekei, Aktaion és Pentheusz pedig szörnyű halált haltak, mert szembeszegültek az istenekkel. Ami pedig Kadmosz egyetlen fiát, Polüdóroszt illeti: az ő leszármazottja volt Oidipusz, akinek a delphoi jósdában tett látogatása minden képzeletet felülmúló szerencsétlenségeket eredményezett.

A Théba eredetéről szóló történet utolsó epizódja bizonyos szempontból ugyanoda vezet vissza bennünket, ahonnan elindultunk. Kadmosz és Harmonia életük végén kígyókká változtak, majd – sok más hőshöz hasonlóan – az Élűszioni mezőkön nyerték el az örök életet. Emberi természetük tehát eltűnt, s az állati és az isteni egyfajta sajátos keveréke lett belőlük.

(lent) Különböző istenségek nézik fentről, amint Kadmosz követ készül hajítani az Árész forrását őrző kígyóra. A kígyó jobb oldalán álló alak talán a megszemélyesített Théba, vagy maga a forrás. Dél-itáliai váza, i. e. 330 körül.

(balra) A képen Athén mitikus királya, Kekropsz látható (kígyószerű alakja azt jelzi, hogy a földből született), mellette Athéné. A köztük álló olajfa Athéné és egyben Athén jelképe. Attikai váza, i. e. 5. század vége.

Akik a kultúrát hozták

*Az Arkadia kietlen vidékén
magasodó Lúkaion-hegyről
azt tartották, hogy itt változott
farkassá gonoszsága miatt
Lúkaon.*

Phoróneusz, Pelaszgosz és a civilizáció

Arról már beszéltünk, hogy Prométheuszt, a titánt ruházták fel azzal a küldetéssel, hogy az emberiséggel megismertesse a tüzet, illetve azokat a kézműves technikákat és más gyakorlatokat, melyek a görögök szemében az emberi kultúra nélkülözhetetlen

feltételei voltak (l. 54–55. o.). Prométheusz azonban távolról sem az egyetlen ilyen mitikus kultúraátadó. Ha a görögök mentális univerzumának alapvető pluralizmusára gondolunk, egyáltalán nem meglepő, hogy a különböző régiók, sőt, a különböző városok is különböző nézeteket vallottak arról, kitől származnak a társadalmi élethez szükséges eszközök.

A peloponnészoszi város, Argosz kulturális hőse például – Pauszaniász szerint – Phoróneusz volt. Kévs monda maradt fenn róla, az azonban egyértelmű, hogy Aiaoszhoz és Kekropszhoz hasonlóan ő is mélyen kötődött szülőföldjéhez: apja a helyi folyóisten, Inakhosz volt. Phoróneusz a tűzhozó Prométheusz helyi megfelelője (az ő tiszteletére égették az argosziak „Phoróneusz tüze”-t), illetve ő az, aki beve-

zette az emberi társadalmi fejlődés alapvető elemét, a *polis*ban („város”, „városállam”) való együttélés képességét.

Arkadia a görögök szemében elmaradott hely volt, ám az arkadiaiaknak is megvolt a maguk története arról, miként érkezett hozzájuk a civilizáció. Kezdetben volt tehát Pelasgosz, az ország őshonos lakosa. (Pauszaniász azonban, a görögökre oly jellemző módon, a mítoszt a józan ész szabályainak is alávetve megemlíti: „Valószínű azonban, hogy nem egyedül élt itt, hanem másokkal együtt, hiszen hogyan lett volna egymaga király, ha nincsenek alattvalói?”) Pelasgosz elindította a szocializáció folyamatát: megtanította az embereket a kunyhóépítésre, a báránybőrviselésre, s rávette őket arra, hogy

Triptolemosz azon halandók egyike, akiket a görög mitológia haláluk után különleges szereppel ruházott fel: neki a halottak felett kellett bíraskodnia. Fő feladata azonban a mezőgazdaság termékenységének biztosítása volt. Ezen a gemmán egyik kezében ekét, másikkban mákot és búzákalmást tart.

inkább makkot, ne pedig leveleket, fűveket és gyökereket egyenek. Pelasgosz fia, Lúkaón folytatta a civilizálás folyamatát: megalapította Lükoszura városát, és Zeusz tiszteletére bevezette az atlétikai versenyeket. A fejlődés útja azonban mindig veszélyekkel van kirakva: Lúkaón súlyos hibát követett el, amikor a Lúkaión-hegyen egy gyermeket áldozott fel Zeusz oltárán. Ezért a tettéért farkassá változott (l. 88–89. o.). Végül is azonban az arkadiai kultúra visszanyerte előremutató jellegét: Lúkaón unokája, Arkasz a civilizáció újabb elemeit vezette be: a gabonatermesztést, a kenyérsütést, a fonást és a szövést.

Az argosziak és arkadiaiak ezen kulturális hőseinek újításai, a Prométheusznek tulajdonított adományokról nem is beszélve, egy olyan sablont követnek, melyet „az első megtaláló”-nak is szoktak hívni: egy olyan tárgyat vagy gyakorlatot, mely a társadalmi élet szempontjából létfontosságú vagy igen jellemző, egy konkrét, a mitikus múltban létezett egyénnek tulajdonítanak. A találmány néha egy isten leleményességét dicséri, például a lant, melyet Hermész egy teknős páncéljából és birkabélből készített, vagy az *aulosz* (oboaszerű hangszer), melyet Athéné talált ki, de később elvetette, mert fújása közben az arca elcsúfult. Hermészt és Athénét egyébként mindig is az okossággal kötötték össze. Más találmányokat a halandók – bár kétségkívül igen agyafúrt halandók – intelligenciájának tulajdonítottak: ezen a téren senki sem szárnyalhatja túl Daidaloszt (l. 92. o.), aki többek között állítólag elsőként alkalmazta a szobroknál a szabad mozgásban való ábrázolást. Bármily fontosak is ezek az újítások a kulturált lét szempontjából, aligha érhetnek fel az az adománnyal, melyet Déméter istennő halandó pártfogoltjának, Triptolemosznak tulajdonítanak: ő volt az, aki az emberiséggel megismertette a búzát, illetve termesztésének módját.

Gyarmatok

(a 65. oldalon) A több mint 3300 m magas Etna (réggi görög nevén Aitna) Európa legmagasabb működő vulkánja, s az volt az ókorban is: a legenda szerint állandó hamu- és lávakitöréseit a Zeusz által legyőzött s örökre a vulkán alá zárt, de még mindig dühöngő szörnyeteg, Tüphón okozza.

Különösen az archaikus korban, de előtte és utána is, a görögök a mediterrán világ más területeire is eljuttatták kultúrájukat, mégpedig oly módon, hogy új poliszokat alapítottak. Az új közösségek alapításának egész folyamatát végigkísérték a rituális tevékenységek – egy jósdá (gyakran Apollón delphoi jósdájának) előzetes megkérdezésétől kezdve a látnokoknak az új város felavatásában játszott fontos szerepéig, illetve a szent tűz áthozásáig az anyaváros szívéből az új közösség megfelelő helyére. Az anyaváros és az újonnan alapított közösség közötti kulturális folytonosság fenntartásában a mitológia is fontos szerepet játszott. Ahogy az anyaország városai a mitológiai narratívák hálójában elfoglalt helyük jogán tartottak igényt arra, hogy ősinek és kulturálisan fejletteknek nevezzék magukat, úgy a „másodvonalbeli” telepeket – melyeket gyakran gyarmatokként emlegettek – is beleszórták ebbe a meserendszerbe. Itt van tehát még egy eredet, melyet a mitológia legitimizál.

Az efféle legitimizációra jó példa az i. e. 5. században alapított szicíliai Aitna város esete. A zsarnok Hierón olyan új közösséget kívánt létrehozni, ahol a fia uralkodhat. Ezen esemény ünneplését Pindarosz beleszővi egy olyan költeménybe (1. püthói óda), amely Hierón 470-ben a püthói játékokon aratott győzelméről szól, s melyben Pindarosz bonyolult párhuzamot állít fel Hierón városalapítási aktusa – melyet a szilárd kormányzat és a jótékony uralkodás értékeinek győzelmeként mutat be egy vad, civilizálatlan vidék fölött –, illetve Zeusz ősi győzelme kö-

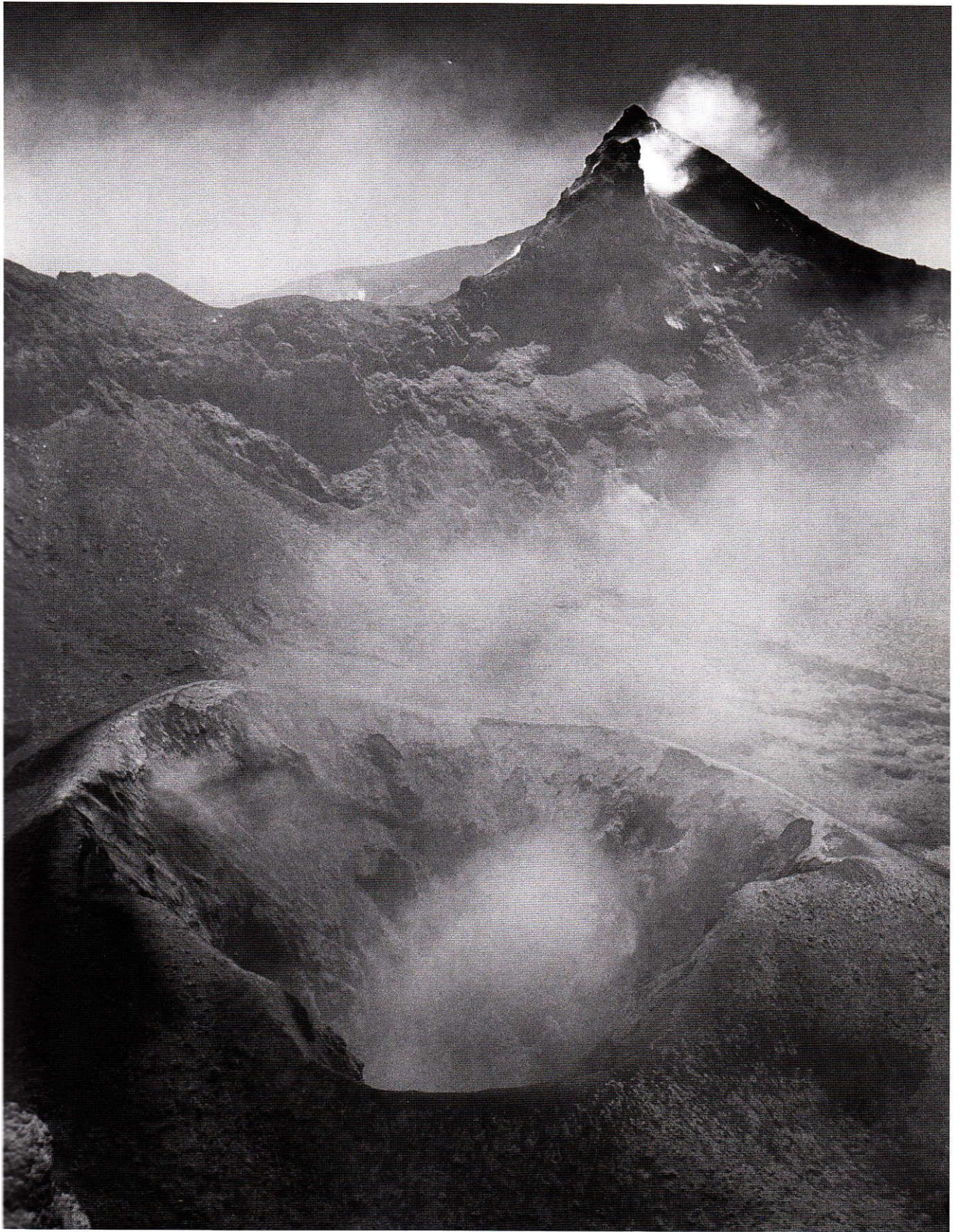
zött, melyet az százfejű ellenfele, Tüphón felett aratott. Hierón ellenfele, bár mindörökké az Aitna hegy (az Etna) alá van bezárva, visszanyeri szörnyűséges erejét, és ahogy Pindarosz írja, „megközelíthetetlen tűzfolyamot ont a benne rejlő titkos helyekről”. A költemény mitológiai képei nemcsak Aitna alapításának nagyszerűségét hivatottak érzékeltetni, hanem minden olyan emberi törekvés esendőségét, mely ezt a kiszámíthatatlan vidéket megpróbálja véglegesen megszelídíteni. Ha további példákat keresünk arra, hogyan tették érzékletessé a mítosz-elbeszélők egy gyarmat alapítását, vissza kell térnünk Théba alapításának történetéhez – a Kadmoszt vezető tehénhez, illetve Arész kígyójának legyőzéséhez, azaz az új város megalapítását megelőző eseményekhez. Thébáról elmondhatjuk, hogy „első vonalbeli” város a görög anyaország szívében. De szó szerint több tucat, a gyarmatok alapításáról szóló elbeszélés használja ugyanezeket a motívumokat. Útikalauzként a legtöbbször tehenek szerepelnek, előfordulnak azonban varjak, kutyák, galambok, sasok, rókák, patkányok és fókák is. Ami pedig a szörnyállat képében megjelenő ellenfél szimbolikus legyőzését illeti, a kígyó – a föld eme „őshonos” lakója – igen gyakran megjelenik, de hallhatunk más vadállatokról is. Búzasznak, Búzantion alapítójának egy bikát kellett legyőznie; Szeleukosz Nikatór (az i. e. 4–3. században élt Szeleukida uralkodó a Nagy Sándor utáni hellenisztikus keleten) egy rátámadó vadkant ölt meg, s az Észak-Szíriában alapítandó Laodikeia városának határait az állat vérével jelölte ki.

Az ókorban tehát a görög mítoszok szolgáltatták azt a nyelvet, amely az eredet felidézésével legitimizált egy közösséget. Minden újonnan alapított közösségnek szüksége volt az összes lehetséges – akár gyakorlati, akár szimbolikus – segítségre ahhoz, hogy potenciális ellenfeleivel szemben megvethesse a lábát. E cél érdekében a mitológia gazdag szimbolikus tárházát is teljes mértékben kiaknázták.

A szicíliai Kamarina városa Szürakusza gyarmata volt; magát Szürakuszt korinthiszi görögök alapították. Mindkét város polgárai mítoszok segítségével fejezték ki városuk identitását. Ez az ezüstpénz (i. e. 415–405) Kamarinából származik. Egyik oldalán (balra) a harci szekeret hajtó Athénét ábrázolja, feje fölé Niké („Győzelem”) tart koszorút; a másik oldalon (jobbra) Héraklész látható a jellegzetes oroszlánbőrrel.

A mítoszok és kultuszok istenségei

A klasszikus ókor egész ideje alatt, a görög világ egyik végétől a másikig az Olümposzon lakó istenek voltak az imádat első számú tárgyai. Az áldozatokon, fogadalmi felajánlásokon, imákon, eskükön, átkokon és ráolvasásokon keresztül a halandók minden elképzelhető tevékenységbe – a politikától a szeretkezésig, a hadviseléstől a temetésig, az atlétikai versenyektől a drámák és zeneművek nyilvános előadásáig – bevonták isteneiket. „Vallás” és „társadalom” között tehát nem húzhatunk éles határvonalat: az egyik átítatja a másikat.

Melyek voltak tehát azok a sajátosságok, amelyekkel a mítoszok és kultuszok a görögök szentségfogalmához hozzájárultak?

A kultuszok általában az isteni erő egy sajátos vonására összpontosítottak, kiválasztottak egy adott minőséget, amelyért aztán az istent megidézték: Zeusz Horkiosz („az eskük Zeusza”) Poszeidón Hippiosz („a lovak Poszeidónja”), Athéné Poliukhosz („az erődöt őrző Athéné”), és így tovább. Az egyes térségek az egyes istenségek teljesen különböző jellegzetességeit emelték ki. A kultuszok alapján tehát nem lehet egyetlen, homogén görög vallásról beszélni.

A mitológiai narratívákban ezzel szemben – s most elsősorban a homéroszi és a hésziadoszi költeményekre gondolunk – megfigyelhetjük, hogy az egyes rituálékat megpróbálják valamiféle összefüggésszerezzé szervezni, amely így az isteni hatalom és tevékenység valamiféle általános, néha akár „pánhellén” képét adja. E rendszer belső koherenciáját azonban nem szabad eltúloznunk: a görög kultúra sokszínűségét szinte lehetetlen elégszer hangsúlyozni. S mint ahogy a rituálé is helyszínenként és korszakonként mások és mások voltak, úgy a mítoszelbeszélők is mindig másként festették le a képzelet eme fenséges alakjait, az olümposzi istenségeket.

Dionüszosz a felesége, Ariadné mellett fekszik, aki halandó asszonyból vált örökifjú istenséggé, hogy örökké az isten szépséges felesége maradhasson. Ezt a nagy bronz kratért (i. e. 330 k.) Thesszaloniki közelében találták (lásd 83.o.).

III. Az olümposziak: hatalom, becsület, szexualitás

Képességek és hatáskörök

Zeusz

A többi indoeurópai ég-istenséggel való etimológiai rokonságának megfelelően (vö. az indiai Dyaus Pitar, a római Diespiter/Jupiter), Zeusz lényének középpontját a „természeti jelenségek”-ként írhatjuk le: nemcsak az égről van szó, hanem az időjárásról, a viharról, a villámlásról, mennydörgésről is. Már Homérosznál is egyik állandó jelzője a „fellegtorlaszoló”. Amikor Szemelé, az egyik halandó, akin Zeusz tekintete megakadt, azt kérte szeretőjétől, hogy teljes dicsőségében jelenjen meg előtte, Zeusz kénytelen volt a villámlás uraként megjelenni, aminek végzetes következménye lett. Számtalan olyan ábrázolást ismerünk, amelyen Zeusz villámokkal a kezében jelenik meg.

Ez a félelmetes erő a felsőbbség számos más formáját is magára öltheti. Ott van például a pusztá fizikai erő általi uralkodás. Újra csak az *Iliász*hoz kell fordulnunk, ahol Zeusz még a többi olümposzi isten előtt is félelmetes felsőbbrendűségével dicsekszik:

Rajta, no, próbáljátok meg, lássátok is együtt, egy nagy arany láncot fűgesszetek itt le az égről, istenek, istennők, s mind csimpaszkodjatok abba: s még így sem fogjátok tudni lehúzni a földre Zeusz legfőbb hadurat, bármily hosszan huzakodtok: míg azután, ha magam vágynálak húzni magasba, fölhúználak a földdel is én, tengerrel is együtt: és az Olümposz csúcsa köré kötném ama láncot, és az egész mindenség fönt csünghetne a légben. Ennyire több vagyok én istennél s emberi népnél.

A nyers erő felsőbbségéhez még a korlátlan uralom felsőbbbségét is hozzátehetjük. Zeusz szimbolikus megfelelője az állatvilágban a sas, a madarak ura; az isten attribútumai közé tartozik még a jogar, amellyel az emberi uralkodókat is hatalommal ruházza fel. A pusztá halandók uralma azonban elhalványodik Zeuszé mellett, akinek akarata egyetlen fejbiccentés révén érvényesül.

Zeusz hatalmának egy másik oldalát a család kontextusában értelmezhetjük. Zeusz egyik igen gyakran használt állandó jelzője az „istenek és emberek atyja”. Ami az emberiség származását illeti, ez az apaság metaforikus; sok isten azonban valóban az ő gyermeke volt. Zeusz az olümposziak családjának a feje – mely család meglehetősen féktelen, s olyan tagjai vannak, akik képesek – ha csak időlegesen is – megkérdőjelezni a családfő tekintélyét. Az isteni család fogalma – melynek modellje az emberi

Zeusz hatalmának egyik szimbóluma a sas, a leghatalmasabb madár. Ezen a lakóniai csészén (i. e. 560 k.) Zeuszt magát szakállas, hosszú hajú, díszes köpenybe burkolózó, trónon ülő alaknak ábrázolták.

A görög istenségek és fő attribútumaik

Istenség	Tevékenységi körök	Attribútumok
Zeusz	ég, időjárás, a társadalmi élet számos aspektusa, pl. a vendéglátás, könyörgés, eskü; „az istenek és az emberek atyja”	villámok, sas, jogar
Héra	Zeusz hitvese; féltékenység gyöttri férjének sorozatos hűtlensége miatt; a házasság sérthetlenségének támogatója	gyakran jogar vagy korona, páva
Poszeidón	tenger; földrengés; a ló és a bika nyers ereje	háromágú szigony, általában tengeri lények veszik körül
Hadész	az Alvilág ura	sapkája láthatatlanná teszi viselőjét; „gyűlöletes” szerepe ellenére királyi, jogart hordozó alak
Aphrodité	szex, szerelem	nemi vágyat fokozó öv; galambok, fecskék
Déméter	gabonák és a föld termékenysége; lányával, Perszeponéval együtt az eleusiszi misztériumok védelmezője	gyakran egy búzakalászt vagy fáklyát tart a kezében
Artemisz	vadászat; vadállatok; szüléskor az asszonyok segítője	íj és nyílvevesszők
Apollón	zene; jövődőlés és próféciák; megtisztulás; gyógyítás; a kései ókor a Nappal azonosította	íj és nyílvevesszők, lant, babérkoszorú
Athéné	kézművesség, különösen fából; szakértelem; hadviselés, pl. egy városállam védelmében	sisak és lándzsa; kígyós szegélyű pajzs, melyen a Gorgó képe van; bagoly
Árészt	a háború dühe	sisak, lándzsa, pajzs
Héphaisztosz	fizikai gyengeség (sántaság), mely briliáns kézügyességgel párosul; különösen jártas a fémek megmunkálásában, ezért a tüzelt is kapcsolatba hozzák	fejsze, kovácsfogó, üllő
Perszeponé	Hadész menyasszonya, így az Alvilág királynője; anyjával, Déméterrel együtt az eleusiszi misztériumokban imádják	búza és gyümölcs mint a növekedés jelképei
Hesztia	a családi tűzhely (tüze)	
Hermész	isteni közvetítő; követ; a halottak lelkeit kíséri az Alvilágba; a nyájak számára termékenységet hoz	hírnöki pálca (<i>kerukeion</i>), szárnyas saru; széles karimájú kalap
Dionüszosz	extázis; a mámor örölete; bor; az állati és növényi világ burjánzása és veszélyei	borostyán; szőlővevessző; párduc; a <i>thürszoszt</i> – borostyánnal körülfont pálca
Pán	a magányos, vad vidék istene; „pánikot” idézt elő	hibrid, félig kecske, félig emberi alak
Priaposzt	a szexuális izgalom istene	állandó, látványos erekció
Erósz	szexuális vágy	íj és nyílvevessző

társadalom egyik intézménye – olyan képzet volt (szemben például a mennydörgés istenének fogalmával), amely az istenek viselkedését legalább részben a felfogható keretein belülre helyezte.

Az, hogy Zeusz uralma mennyire mondható *morálisnak*, igen összetett kérdés. Másrészt a mítosz (például a hésziadoszi mítosz) Diké (az Igazságos-

ság) apjaként és Thémisz (a Helyes Rend) hitveseként írja le; ezenkívül az esküszegőket és az esdeklők elutasítóit megbüntető istenséggént is szerepel (Zeuszt Horkioszt, illetve Zeuszt Hikeszioszt). Másfelől Zeusz saját viselkedésével messze túllépte az *emberi* morál határait – gondoljunk csak a testvérével, Hérával kötött vérfertőző házasságára, illetve soroz-

(fent) Négyévente a görög világ minden sarkából Éliszbe érkeztek az olümpiai játékok résztvevői. A játékokat Zeusz tiszteletére tartották; az ő arc képe díszíti ezt az Éliszben vert érmét (i. e. 4. sz.).

(lent) Zeusz nagy templomának romjai Olümpiában. A templom valóságos mitológiai kincsesár volt: metopéi Hé-
rakész tizenkét munkáját ábrázolták; a timpanon domborművei között ott szerepeltek Pelopsz és Oinomaosz kocsi-
versenyének előkészületei; a templom belsejében Pheidiasz világhírű – sajnos, azóta meg-
semmisült – Zeusz-szobra állt.

tos félrelépéseire. Az istenek atyjáról rajzolt kép igen ellentmondásos, mivel Zeuszt egyszerre gondolhatjuk az igazság, illetve minden dolgok forrásának.

Zeusz hatalmának határait meghatározni sem könnyebb. Ez is kiválóan példázza a görög mitológia pluralitását. Egyes forrásaink Zeusz tökéletességéről és teljességéről számolnak be. Közéjük tartozik a sztoikus Kleanthész *Himnusz Zeuszhoz* című verse, mely Zeuszt egyfajta egyetemes princípiummá magasztosítja:

Rád hallgat, mely a Földet körbekerinti, a Kosmosz, úgy, ahogyan kívánod, örömmel tűrve parancsod...
Semmi se történhet a földön, nélkülöd, isten,
semmi az égnek mennyei sarkán, tengerek árján,
semmi, csak az, mit a bűnösök esztelenül cselekszenek.

Más szövegekben azonban Zeuszt hangsúlyozottan a történesek ok-okozati láncolatán belül, nem pedig azok felett helyezik el. E kérdéssel kapcsolatban újfent csak az *Ilíaszt* kell említenünk, azt a szöveget, melyhez a későbbi görögség számos hiedelme kötődik. A szöveg egyik kulcsfontosságú, mélyen megindító jelenetében Zeusz szomorúan tekint saját gyermeke, a trójai harcos Szarpédón közelgő halála elébe. Zeusz elméletileg közbeavatkozhatna és megmenethetné őt, még ha ezzel fel is rúgná azt, „ami elrendeltetett”; azonban – amint arra Héra is rámutat – ezzel más istenek engesztelhetetlen dühét vívná ki maga ellen. Így hát Zeusz is fejet hajt az elkerülhetetlen előtt:

Szólt; és nem tett másképpen az emberek, istenek apja.
Mégis véres esőt hullajtott ekkor a földre,
így tisztelve fiát, kit Patroklosz keze készült
ölni a sűrű-rögű Trójában, messze honától.

Héra

Hérát mint a nagy istennőt, Zeusz testvérét és házastársát az egész görög világban imádták, s szentélyeket állítottak neki. Különösen nagy hírnévnek örvendett a Szamosz-szigeten épült templom, de nevezetes volt az Argosz és Mükéné között épült szentély is. Ezeken kívül Olümpiában, Perakhorában és Dél-Itáliában (Krotón, Poszeidónia, a Szelé folyó torkolata) voltak fontosabb szentélyei. Az ezekben a szentélyekben zajló ritusok főként azt a folyamatot jelenítették meg, melynek során a szüzből menyasszony válik. Egyes helyeken Parthenoszként („Szűz”) imádták; másutt ő örködött a házasság intézménye felett (pl. Zugia – „Aki egyesít”); megint másutt pedig mindkét attribútumával együtt imádták, mint például a boiótiai Plataia városában, ahol Pauszaniász, az utazó beszámolója szerint két szobrot is állítottak neki: az egyiket Nümpheuméné („Menyasszony”), a másikon Teleia („Elhált”).

Héra szentélyeinek jelentőségét és földrajzi elterjedtségét tekintve némiképp paradoxonnak tűnik, hogy az istennő viszonylag alárendelt helyet tölt be a mitológiában, mivel gyakorlatilag uralja azon szerepe, hogy ő Zeusz hitvese. Esetenként Héra mítoszai visszatér a menyegzőjüket megelőző időkbe, mikor

Héra olümpiai temploma (i. e. 600 k.) a szent hely legrégebbi szentélye. Valósággal eltörpült Zeusz később épült temploma mellett.

Zeusz kakukk képében tette neki a szépet. A mitológia azonban sokkal többször mutatja egy ezzel összefüggő, ám jóval komorabb helyzetben: mikor bosszúálló fúriaként üldözi Zeusz szeretőit, illetve gyermekeiket. A gyermeket váró istennőt, Létót megállás nélkül üldözi végig a görög világon, míg nem egy nyomorúságos kis sziget, Délosz hajlandó befogadni a végsőkéig kimerült asszonyt, aki hamarosan életet ad két dicső gyermekének: Apollónnak és Artemisznak. Mikor Íót, Héra saját halandó papnőjét Zeusz a kegyeibe fogadta, Héra igen leleményesen állt bosszút: a tehénne változott Íó egész Görögországot bebolyongta, miközben kis hűján eszt vesztette az őt zaklató bögöly kínzásától, akit az istenek anyja küldött rá. Zeusz egy másik halandóval, Szemelével folytatott enyelgése ugyanilyen örjögő dühöt váltott ki Hérából. Először is rávette vetélytársnőjét, hogy kérje szerelmét: teljes isteni mivoltában jelenjen meg előtte, amivel Szemelé saját végét idézte elő. Ezután Héra figyelme Szemelé Zeusztól fogant fia, Dionüszosz felé fordult. Örültséget bocsátott rá, két halandót (Athamaszt, illetve feleségét, Ínót, akik dajkálni merészelték az istengyermekeket) pedig arra kényszerített, hogy örültségi rohamukban megöljék saját gyermekeiket.

A végtelenségig sorolhatnánk Héra vendettáit; ezek azonban mind elhalványulnak a mellett a mindent felemészítő gyűlölet mellett, melyet Zeusz egy újabb halandó szeretőjétől, Alkménétől született fia, Héraklész iránt táplált. Mikor Alkméné vajúdásának ideje elérkezett, Zeusz esküt tett az istenek előtt (*Iliász*, 19. ének), hogy aznap születendő leszármazottja fog uralkodni Mükéné és a szomszéd népek felett. Zeusz azt hitte, hogy Héraklész éri majd ez a dicsőség, nem számolt azonban Hérával. A Peloponnészoszon ugyanis volt még egy megszületendő gyermek, név szerint Eurüsztheusz, aki Zeusz egy másik fiának, Perszeusznak volt az unokája, így őt is megillette a „Zeusz leszármazottja” cím. Héra meggyőzte Eileithüiát (a gyermekszülés istennőjét), hogy késleltesse Alkméné szülését, míg Eurüsztheusz anyja idő előtt megszülte éretlen magzatát. Ezek után Héra megállás nélkül üldözte

Héraklész – akinek neve (micsoda elképesztő ironia!) „Héra dicsőségé”-t jelenti. Bármennyire is el kellett azonban szenvednie a gyáva és gyenge Eurüsztheusz hatalmaskodását, Héraklész megdöbbentő hőstetteket vitt véghez; dicsőségének csúcán azonban Héra örületet bocsátott rá, s megölte saját feleségét és gyermekeit (ld. 122. o.).

Héra kultuszai és mítoszai egyaránt a házasság témája körül forognak, csak éppen eltérő hangsúllyal. Míg kultuszai e társadalmi-pszichológiai átmenet alapvető szükségességére helyezik a hangsúlyt, a mítoszok az érem másik oldalát mutatják be – mi történik akkor, ha a beteljesedést az elutasítás

Zeusz és Héra „megszentelt házasságát” idézi meg ez a metopé (Szicília, i. e. 470 k.). Zeusz mintha Héra karját elkapva próbálná megakadályozni, hogy a nő elfátyolozza magát. Zeusz bágyadt tartásával a művész talán az isten szerelmeskedő kedvét jelzi.

keserősége váltja fel? S az Olüposz e nagy királynőjét érintő paradoxonok közül az sem elhanyagolható, hogy győzelmei általában csak ideiglenesek. Még Héraklész is, akit pedig minden elképzelhető alkalommal megaláz és megtipor, végül az Olüposzra kerül, az istenek közé.

Poszeidón

Amikor Kronosz örökségét felosztották, a fiai egy-egy olyan részt kaptak belőle, amely ettől kezdve hatalmuk helyszíneként és formálójaként szolgált. Zeuszé lett az ég, Hadészé az Alvilág, Poszeidóné pedig a tenger. A Földközi-tenger általában, de különösen az Égei-tenger igencsak szeszélyes: az egyik napon tükörsima, a másikon viharos. Ennek megfelelően Poszeidón uralkodását is úgy képzelték el, mint ami egyszerre szelíd tekintély, illetve nyers, robbanékony erőszak. Ez utóbbi képessége a legteljesebben Homérosz *Odüsszeiájában* jut kifejezésre, ahol Poszeidón minden lehetséges eszközt megragad ahhoz, hogy megakadályozza Odüsszeusz, a fiát, Küklópszot megvakító hős hazatérését Ithakába:

Szólt, és fellegeket gyűjtött, feldúlta a tengert, kézbevevén szigonyát, minden viharát kizavarta mindenféle szeleknek; a felhőkkel betakarta együtt a földeket és vizeket; s éj szállt le az égből.

Viharos természetét jelképezendő Poszeidón egy olyan háromágú szigonyt tart a kezében, amellyel a halászhalkák a zsákmányukat ledöfik; a mélységek ura viszont arra használja, hogy a hullámokat felkorbácsolja vele.

Bár Poszeidón hatalmának középpontjában a tenger áll, a szárazföldön is képes a természet őserőit felkavarni. Ő az Ennoszigaios („Földrengető”), aki hajlamos azzal büntetni ellenfeleit, hogy a lábuk alatt megnyitja a földet. S e tevékenysége nem korlátozódott a távoli múltba: Thuküdidész feljegyzi, hogy az emberek Poszeidónnak tulajdonították az i. e. 464-ben lezajlott spártai földrengést is.

A Poszeidón által képviselt és felszabadított természeti energiák harmadik formája az állati erő. Különösen gyakran hozták kapcsolatba a lóval, Poszeidón Hippiosz kultuszán keresztül. Több mítosz is létezik, amely ennek a kapcsolatnak szexuális jelleget ad. Így például egy Athénben és Thesszáliában elterjedt mítosz szerint az első ló akkor fogant, amikor az isten magja egy sziklára fröccsent. Hasonló irányba mutat egy arkádiai mítosz is, mely szerint Démétér egyszer kancává változott, hogy elkerülje Poszeidón figyelmét, az isten azonban menné átváltozva mégiscsak kedvét tölthette rajta.

Ha dráma formájában szeretnénk példát találni arra, hogy Poszeidón ereje miként fejezi ki magát a vadállat nyers energiájaként, legjobb, ha Euripidész tragédiájához, a *Hippolitoszhoz* fordulunk. A címadó hős, akit a saját apja, Thészeusz megátkoz (mert tévesen azt hiszi, hogy megbecsletlenítette Phaidrát, Thészeusz feleségét, illetve saját mostohaanyját),

száműzetésbe kényszerül. Ahogy kocsijával végighajt a tengerparton, egy szörnyűséges bika tűnik elő a tengerből, s Hippolitosz lovai megbokrosodnak, ami végzetes balesethez vezet. A bika megjelenését Poszeidón (e mítoszváltozat szerint Thészeusz apja) idézte elő, hogy Thészeuszt megsegítse. A habzó tenger és a félelmetes vadállat közti hasonlóság sürítve fejezi ki, milyen helyet foglalt el Poszeidón a görögök szakrális világában.

Démétér

Démétér mint a búzához kapcsolódó istennő jelképezi a kenyér – azaz a görögök mindennapi eledele – forrását. Habár a termékenység-istennő kifejezést túlságosan sokszor használták már az ősi vallásokkal kapcsolatban, Démétér esetében a fogalom némiképp indokoltnak tűnik. A Theszmophória, azaz az istennő legelterjedtebb ünnepségsorozata alatt az egyes közösségek asszonyai egyfajta őszi (azaz aratás előtti) rituálét rendeztek, amelynek célja a következő év bőséges termésének elősegítése volt: kismalacokat dobtak egy gödörbe, majd elrothadt maradványaikat kiásták és oltárookra helyezték. „Úgy tartják – számol be ókori kommentátorunk, akit most fő forrásként használunk –, hogy ha valaki vesz ebből és behint magokkal, bőséges termésnek néz majd elébe.”

Démétér azonban nem csak a búza és a termékenység védelmezője. Anya is – sőt, talán az sem túlzás, hogy ő a legerőteljesebb anyafigura az egész görög mitológiában. Van egy mítosz, amely különösen jól megvilágítja azt a lényegét, amelyet a görögök számára hordozott: ez a történet elbeszéli, hogy reagált Démétér, amikor lányát, Perszeponét magához ragadta Hadész, az Alvilág ura. A *Homéroszi himnusz Démétérhez* című, valószínűleg az archaikus korból származó költemény gazdag leírást ad

(lent) Poszeidón képe a háromágú szigonnyal: i. e. 530 körül készült érme Poszeidóniából (Paestum, Nápolytól délkeletre). A POS felirat a város és az isten nevének kezdete.

Démétér bánatáról, illetve annak részleges enyhüléséről. Miközben lányát keresve a világban bolyong, az Athén és Megara között fekvő Eleusziszba érkezik. Az öregasszonynak öltözött istennőt Keleos király és családja fogadja be. Még abban a kegyben is részesül, hogy dajkálhatja Démophont, Keleos király és Metaneira királyné csecsemő fiát. Hálából Démétér hozzáfog, hogy halhatatlansággal ruházza fel Démophont, azaz bekeni ambróziával, isteni balzsammal, illetve a házi tűzhely lángjába tartja, hogy megtisztítsa a halandóságtól. A görög mítosz logikája szerint azonban az isteni és a halandó közti határt nehéz átlépni. Démétért az aktus közben rajtakapja a halálra rémült, mit sem értő Metaneira; ekkor Démétér felfedi isteni mivoltát és megparancsolja az eleuszisziaknak, hogy építsenek templomot a tiszteletére. Amikor Démétér még mindig elvesztett lánya után bándódkodva a világ elől e szentélybe vonul vissza, vele együtt minden termékenység eltűnik a földről. Zeuszra marad a feladat, hogy a teljes katasztrófát elhárítsa: megkéri Hadészt, hogy adja vissza Perszephonét az anyjának, ha csak az év egy részére is – mivel Hadész ekkorra már rávette Perszephonét arra, hogy megegyen egy gránátalmamagot, a lánynak minden évben négy (egyes változatok szerint hat) hónapra vissza kell térnie hozzá, amikor is a termékenység ismét elhagyja a földet.

Apollón

Apollónt, a fiatal férfiszépség megtestesítőjét (Zeusz és Létó fiát) gyakran mint „a görög ideál”-t emlegetik. Holott ő csak egy, nem pedig a görög isten. A többi istenséghez hasonlóan neki is megvannak azok a tevékenységi körei, amelyek olümposzi társaitól megkülönböztetik. Különösen a zenével, a gyógyítással, a megtisztítással és a próféciákkal áll

kapcsolatban; a későbbi görög gondolkodásban a Nappal azonosították.

Két helyszín, Délosz és Delphoi szolgált az Apollón-kultusz és a hozzá kapcsolódó mitológia centrumaként. Délosz szigete, mely a Kükládok szigetcsoportjának délre fekvő tagja, kb. az i. e. 8. századtól kezdve Apollón, Artemisz (Apollón húga) és Létó (az édesanyjuk) kultikus helye. Ennek megfelelően egy mítosz is elbeszéli (mint már láttuk) azt a történetet, melyben minden hely elutasítja Létó könyörgését, kivéve ezt a kis szigetet. Ugyanilyen erős Apollón kapcsolata Delphoival, a Parnassosz alatti csodálatos helyen fekvő jós-szentéllyel is. A jóshely alapításáról szóló mítosz elmondja, hogy Apollón ezen a helyen győzött le egy óriási kígyót, a Püthont, melynek teteme aztán elrothadt. Innen Apollón állandó jelzője, „a püthói Apollón”, illetve a „püthói játékok”, melyeket Delphoiban tartottak Apollón tiszteletére (*püthein* görögül azt jelenti: „elrothasztani”).

Az egyik szál, amely Apollón sokféle isteni tevékenységét összeköti, az isteni harmónia. Ez nyilvánvalóan jelen van abban, hogy az isten a zene, különösen a lírán előadott zene patrónusa: a görögök különbséget tettek a lecsendesítő apollóni líra, illetve a Dionüszossal kapcsolatba hozott, extatikusabbnak és egzotikusabbnak érzékelt zenei formák között. (Ez az egyik olyan terület, ahol az Apollón és Dionüszosz közötti ellentétet, melyet a filozófus Friedrich Nietzsche olyannyira hangsúlyoz – l. 235–236. o. – alátámasztják az ókori források.) A harmónia egy másik fajtája az egészséges test, mellyel kapcsolatban Apollón – mint gyógyító, azaz mint a betegség által megbontott harmónia visszaállítója – szintén fontos szerepet játszott; fia, Aszklépiosz az orvosok prototípusa volt. A harmadik terület, amelyre a rend helyreállítása jellemző (a görög hit szerint) a megtisztítás, amely egyfajta vallási „beszennyeződést” szüntet meg. Az

(balra) Fejedelmi tekintély és hatalom a természet növekedése felett: ennek a korinthuszi tálnak (i. e. 5. sz.) a festője ezekkel a jegyekkel ábrázolta Démétért. Az istennő jobb kezében fáklya, a balban mákgubó és búzakalász, előtte – talán egy oltáron – gránátalma.

Apollón és a megfeszített húr kapcsolata megmutatkoztott erőszakos módon (új és nyíl), vagy – mint a képen – a lantjáték harmóniájában is. Attikai váza, i. e. 430–420.

Apollón temploma Delphoi-ban. Az isten papnője, a Püthia hangján keresztül mondta el jóslatait a kérelmezőknek. Az emberi elme azonban gyarló: az isten üzeneteit bármikor félreérthették.

efféle „tisztá lap” felajánlása szintén Apollón hatáskörébe tartozott. A leghíresebb ilyen eset az, amikor a bűnnel beszenyezett Oresztész kitaszítottként érkezik a delphoi jósdába, mivel megölte anyját, Klütaimnéstrát. Apollón ekkor még a Fúriákkal is szembeszáll, akik pedig jogosan üldöznek minden, vérontásban bűnös halandót, hogy Oresztészt megvédje, s végül is lehetővé teszi a számára, hogy kimeneküljön a vérontás azon hálójából, amelybe belekeveredett (ezt a történetet Aiszhülosz trilógiájának, az *Oreszteiá*nak harmadik darabja mutatja be).

Mivel a tudást is a rend egyféle formájának tekinthetjük, helyénvalónak tűnik az az állítás, misze-

rint Apollón és a prófécia kapcsolata egy újabb olyan terület, amelyet a tapasztalatok irányítására és harmonizálására való apollóni képesség határoz meg. Ez bizonyos mértékig igaz is, egyetlen fenntartással. A görög mitológia – különösen a tragédiákban előadott mitológia – egyik legmakacsabbul visszatérő témája az, hogy az emberi lények soha nem tudhatják pontosan, mi fog történni velük a jövőben. Amikor egy halandó – legyen az Oidipusz vagy bárki más – egy jósdához fordul, az isten hangját közvetve, esendő emberi lények által értelmezve hallja. Apollón egyik jelzője a Loxiasz, amelyet „homályos szavú”-nak fordíthatunk.

Apollón ábrázolása az athéni Parthenón keleti frizén. Két oldalán Poszeidón és Artemisz. Ez a remekmű segít megérteni, miért vált Apollón neve az idealizált férfiszépség szinonimájává.

és fertőzött nyilakat lőtt emberre és állatra egyaránt; a gyógyítás képességének ellentéte a betegséggel való rombolás képessége. Ez a támadás annál is ijesztőbb, mivel a messzeségből történik: egy csoport olyan, nyelvészetileg összefüggő állandó jelzője van Apollónnak, melyet így lehet fordítani: „a messziről nyilazó”. Akár jóindulat, akár rosszakarat vezérli hát, Apollónban mindig van valami távoli.

Artemisz

Ha Apollón húgának, Artemisznek a képmását a vallási gyakorlatban betöltött szerepe alapján próbáljuk megrajzolni, akkor legátfogóbban talán „a felnőttkorba való átmenet”-ként írhatjuk le. Az istennő szentélyei az átmenet rítusainak helyszínéül szolgáltak a fiatal lányok és fiúk számára. Ezek közé a rítusok közé tartozott a fiatal spártai férfiak beavatási ceremóniája Artemisz Orthia szentélyénél, vagy a fiatal, medvének beöltözött lányok Artemisznek szóló előadása az attikai Braurónban. Az átmenet egy másik formája, melyben Artemisz szintén fontos szerepet töltött be, a gyermekszülés volt: számos helyen egybemosták Eileithüia istennővel, akinek éppen ez volt a területe. Egyes tudósok abban is Artemisz „átmeneti” jellegét látják, hogy szentélyeit hajlamosak voltak valaminek a határán lévő helyekre, mocsarak mellé vagy tengerpartra építeni. Ez egybecseng viszont Artemisz egy másik szimbolikus jellegzetességével, a vadsággal is. Ahogy a medvék szimbolikája is sugallja, Artemiszt a vadállatok úrnőjének tartották; a Peloponnészoszi-félsziget északi partján található Patraiban rendezett Arte-

De bármennyire hangsúlyoztuk is a rendet és a harmóniát, ne gondoljuk, hogy Apollón – mondjuk, Zeusztól vagy Poszeidóntól eltérően – tökéletesen jóindulatú vagy erőszakmentes lett volna. Éppen ellenkezőleg: a Püthón kígyó lemészárlása erejének igen csak jellemző megnyilvánulása. Ahogy Zeusz jelvényre a villámlás, Poszeidóné pedig a háromágú szigony, úgy Apollónnak is van egy agresszív fegyvere: az íj, amelyet nem késlekedik használni, ha becsületet vagy érdekeit kell védenie. Amikor papját, Khrüszeszt a görögök Trójánál megfosztották becsületétől, az isten halálos dühvel reagált: úgy ereszkedett le az Olümposzról (az *Ilász* szerint), „mint az éj”,

misz Laphria ünnepségen például egy szűz papnő szarvas vontatta kocsiáról irányította a vadállatok tömeges feláldozását.

A mítoszok is visszatükrözik ezeket a motívumokat. Amikor Homérosz az *Odüsszeiában* Nauszikaát, a fiatal hercegnő szűzies szépségét próbálja meg leírni, a páratlan szépségű isteni vadásznőhöz, Artemiszhez hasonlítja őt:

Mint nyilas Artemisz úrnő jár a hegyek meredélyén, járja a hosszúgerincű Tüügetoszt s Erümanthoszt, hol vadkanra, szókó szarvasra vadászik örömmel...

Artemisz szereti a vadon állatait, mégis, miként testvére, Apollón, íjat hordoz: ezekre az állatokra tehát vadászni is fog, s nyila soha nem téveszt célt. Hasonló paradoxon jelenik meg Iphigeneia megrendítő történetében, aki Agamemnón (a görögök Trója elleni hadjáratának vezetője) szűz lánya volt. Amikor Agamemnón megsérti Artemisz – az egyik változat szerint azzal dicsekszik, hogy ő jobb vadász, mint az istennő –, az kiengesztelésül Iphigeneia feláldozását követeli. A fiatal lányok védelmezője tehát nem áttolja akár e lányok halálát követelni, ha saját isteni méltósága úgy kívánja. Habár a mítosz egyik változatában az istennő az utolsó pillanatban visszakozik, Iphigeneiát egy biztonságos helyre ragadja, s helyére egy áldozati özet tesz.

Artemisz archaikus korból származó ábrázolásán – egy spártai bronzedény fülén – vadállatok körében láthatjuk az istennőt (i. e. 600 k.).

Az átmenet és a serdülőkor kulcsfogalmai, csakúgy, mint a vadállatokkal való kapcsolat azokban a visszatérő elbeszélésekben is felbukkannak, amelyekben Artemisz fiatal vadászok – fiúk, és a valóságos gyakorlattal szöges ellentétben, lányok – kísérik. Ezek a vadászok – Hippolitosz, Orion és Aktaión, illetve a nők közül Kalliszto – azért állnak a szűz istennő pártfogása alatt, mert – csakúgy, mint ő maga – még nem tették meg a házasságon belüli teljes szexuális élethez vezető utat; társadalmi értelemben véve még „vadak”. Artemisz szüzességhez való viszonya távolról sem egyértelmű. Miután egyik szerepe szerint ő a gyermekszülés istennője, a szexualitás elől sincs hermetikusan elzárva. Szüzessége veszélyesen törekény: habár ténylegesen soha nem erőszakolják meg, valami állandóan fenyegeti.

A mítoszok kétféleképpen fejezik ki ezt a törekénységet. Először is, az istennő fiatal vadász-kísérőit gyakran valamiféle, a szexualitástól egyáltalán nem mentes vonzalom vezeti a csoporthoz. Kalliszto például Artemisz csodálója volt, Zeusz azonban megerőszkolta (úgy, hogy megtévesztésül Artemisz alakját vette fel); Kalliszto büntetése minden változat szerint más és más; az egyik mítoszban maga Artemisz nyilazza halálra. Ugyancsak Artemisz kedvenc társai közé tartozott a fenséges vadász, Orion, de ő is kiesett az istennő kegyeiből, mégpedig egy szexuális viszony miatt – vagy azért, mert megerőszkolt egy lányt, vagy pedig azért mert szerelmi viszonyba lépett Éósszal, a Hajnal istennőjével; az egyik változat szerint maga Artemisz idézte elő a halálát azzal, hogy egy óriás skorpiót küldött ellene.

Az Orion-történetnek azonban létezik még egy variánsa, mely szerint maga Artemisz érzett szexuális vonzalmat Orion iránt; ezáltal Apollón lépett közbe, s ölte meg a durva törvénysértőt. Ez azonban már a másik módja annak, ahogyan a mítoszok Artemisz szüzességének törekénységére utalnak. Ezekben a mesékben nem Artemisz kísérői, hanem maga Artemisz az, aki túlságosan közel kerül egy szexuális kapcsolathoz. Azt a sértést, amely Aktaión részéről érte az istennőt, különféleképpen beszélik el: Aktaión vagy szexuális vonzalmat érzett iránta, vagy, enyhébben fogalmazva, véletlenül belebotlott az istennőbe és társnőibe, miközben azok egy hegyi forrásban fürödtek. Akárhogy történt is, az, hogy behatolt Artemisz isteni terébe, már elég volt ahhoz, hogy az istennő elítélje: szarvasbikává változtatta, hogy aztán saját kutyái tépjék szét.

Ótosz és Ephialtész, a két óriás hasonló fatális hibát követtek el azáltal, hogy megpróbálták elnyerni Artemisz, illetve Héra kezét. Artemisz okozta vesztüket. Özzé változott, és közéjük futott: mindkét óriás lándzsát ragadott, s bár az özet elvették, egymást halálosan megsebesítették.

Hermész

Hermész, Zeusz és Maia nimfa fia nevéből származik a *herma*, mely egy négyszögletes oszlop, rajta egy mellszoborral, elején egy ereklőben lévő fallosszal.

(balra) Artemisz Aktaion haláltusáját nézi, akit saját kutyái szarvasnak vélnek és darabokra tépnek; az átváltozásra az ifjú vállára vetett szarvasbőr utal. A selinuntei (Szicília) E templom metopéja, i. e. 460 körül.

(jobbira) A „hermákon” ábrázolt erekción a hatalom és a szexualitás jelölője volt.

Ezek a merev és potens hermák sokféle helyzetben előfordultak – városban, vidéken, útkereszteződéseknél –, a legtipikusabb helye azonban a polgári házak küszöbe előtt volt. Amikor az i. e. 415-ben lezajlott nagy szicíliai hadjárat előestéjén összeesküvők rombolták le az athéni hermákat, ezt nagy katasztrófa előjelének tekintették. Nem meglepő, hiszen a hermák – mint az egyik ember területét a másiktól elválasztó szent jelzőbóják – a városállam legalapvetőbb struktúráját fejezték ki.

Hermész mitológiája egyszerre mond ellent a herma ikonográfiájának, illetve vág egybe vele. A mitológiai Hermész egyrészt a mozgás, az utazás s az el-léntétes állapotok közötti gyors váltakozás istene – alapvetően mozgásban lévő, szemben a herma lerög-zitetttségével. Másrészt a mitológiai Hermész – ahogy azt a herma alakja és elhelyezése is sugallja – a termékenység istene (különösen a nyájaké és a csordáké), illetve a határok istene.

A homéroszi eposzok három epizódja három különféle módját mutatja annak, hogyan Hermész az ellentétek között oszcillál. Először is, az *Ilíasz* utolsó énekében az álruhás isten vezeti át Priamoszt, a trójaiak agg vezérét a körbevett városból a görög táborba, hogy titokban elvihesse szeretett fia, Hektór holttestét; Hermész tehát egyfajta „senkiföldjén” fejt ki tevékenységét. A második epizód az *Odüsszeia* 5. énekében található – itt Hermész az Olümposz csúcsáról repül le egy üzenettel Kallüpszóhoz, a világ végi szigeten lakó istennőhöz. Hermész tehát át-

hidalja az ég és a föld, a hegy és a tenger közötti távolságot, ő a tökéletes hírnök. Végezetül, ugyanennek a költeménynek a vége felé, miután a hazatérő Odüsszeusz lemészárolja a házat és feleségét ostrom alatt tartó kérőket:

Ekkor a kérők lelkét Külléné-hegyi Hermész szólította elő; a kezében fogta a pálcát, szép szinarany botját, mellyel megigézi halandók közt, akinek csak akarja, szemét, vagy szünteti álmát.

Élet és halál, álom és ébrenlét, Olümposz és Alvilág: Hermész leginkább az ilyen szélsőségek között szeretett mozogni.

Ez a képessége már az arkádiai Külléné hegyén, születése pillanatában megmutatkozott. Ahogy a *Himnusz Hermészhez* című homéroszi versből megtudjuk, ez a leleményes újszülött, Zeus és Maia gyermeke világrajövetelét rögvest egy kisebbfajta marhalopással ünnepelte meg; féltetvére, Apollón volt a károsult. Küldetését teljesítve az ifjú isten visszatért barlangjába, ám az ajtó zárva volt, mire ő átbújt a kulcslyukon – ami elég végletes példa a határokon való átjárásra.

Így tehát Hermész hatáskörébe tartozott a tolvajlás, a furfang és a cselvetés. Belőle hiányzott az a nyers erő, mely a többi olümposzi istent jellemezte: szimbóluma, a pálca nem öldöklő fegyver. Odüsszeusz az ő tanácsára használta fel a vad fokhagymát, hogy Kirké bájitalának hatását semlegesítse; ő volt az, aki úgy ölte meg a sokszemű Argoszt

(aki Zeusz szeretőjét, Íót őrizte Héra parancsára), hogy előtte bűvös fuvalója hangjával egyenként csukta le a szörny szemeit; vagyis újfent a fortélyt részesítette előnyben a nyílt erőszakkal szemben.

Végezetül említsük meg még egy fontos szerepét: az istenek hírnökeként rendszeresen rá hárult a feladat, hogy más istenek cselekedeteihez segítséget nyújtson. Mikor Héra, Athéné és Aphrodité vezetőt keresett, aki Parisz ítéletéhez (lásd 132. o.) lekíséri őket az Ida-hegyre, Hermész volt az, aki melléjük szegődött; mikor Perszeponé visszatért az Alvilágból, hogy újra csatlakozzon édesanyjához, Déméterhez, ki más vezette volna lépteit, ha nem Hermész? Aki azonban szolgál, az mások szemében lakáj. Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusza* Hermészt gyalázza a legkeserűbb hangon, mivel az készségesen teljesíti Zeusznak, a mennyek új zsarnokának parancsait.

Aphrodité

Általában elmondhatjuk, hogy téves leegyszerűsítés lenne a görög isteneket/istennőket a valamilyen konkrét dolog isteneként címkézni; Aphrodité esetében azonban a „szexualitás istennője” leírás csakugyan fedti a valóságot. Genealógiáját tekintve forrásaink ellentmondanak egymásnak. Homérosz *Iliásza* szerint Zeusz és Dióné gyermeke, s utalás sem történik Hésziodosz véres meséjére, miszerint az istennő Uranosz lemeztett genitáliáiból született volna. A vélemények a tekintetben is eltérnek, hogy milyen kapcsolatban állt a testi szerelem másik megtestesítőjével, Erósszal. Hésziodosz leírása Erósz a kozmosz születésének kezdeténél helyezi el, míg Aphrodité jóval később született; más mítoszbeszélők, mint például Apollóniosz Rhodiosz Erósz örök gyermekként, Aphrodité elkényeztetett és – tévedhetetlenül célba találó, szerelemhozó nyilai révén – veszélyes magzataként festi le. Abban azonban minden forrás egyetért, hogy Aphrodité a *ta aphrodiszia*, a szexuális aktus megtestesülése.

Aphrodité kultuszában is ezek a vonások uralkodtak, akár a paphoszi és amathoszi főszentélyeket, akár Küprosz (Ciprus) déli partvidékét (innen származik állandó jelzője is, a Küpris, vagyis „Küproszon született”) vagy bármely más helyet vizsgálunk. Megnevezései közé tartozott még a Porné („Prostituált”) és a Hetéra („szexuális partner”). Hiba lenne azonban mindebből azt a következtetést levonnunk, hogy Aphrodité a társadalmi élet vonatkozásaiban marginális szerepet töltött be. Épp ellenkezőleg, számos helyen kialakult az a vallási gyakorlat, mely az istennő társadalmi szerepére helyezte a hangsúlyt, például a házasság tiszteltetésére vagy az emberek közti egyetértésre – ennek következtében kapta meg a Pandémosz („minden ember”) jelzőt.

Számos mítosz is bemutatja azt az ellenállhatatlan erőt, mellyel Aphrodité a legmeghittebb érzésekre képes hatni. Leghíresebb története „Parisz ítélete” néven vált ismertté. Mikor Héra, Athéné és Aphrodi-

té összevesztek azon, melyikük a legszebb, a döntést egy egyszerű halandóra bízták: a trójai király, Priamosz fiára, Pariszra. Hármán háromféleképp próbálták megvesztegetni: Hérától hatalmat, Athénétől győzelmet, Aphroditétól a legszebb földi nő szerelmét várhatta. A döntés egy pillanatig sem lehetett kétséges: Aphrodité megnyerte a versenyt, Parisz elnyerte Helénét – a trójaiak pedig a háborút, mely ennek következtében tört ki.

Noha Aphrodité a sánta kovács, Héphaisztosz felesége lett, hírhedt volt Árésszal folytatott szerelmi csatározásairól: ahogy az *Odüsszeiában* Démodikosz dala felidézi: a házasságtörő párocska egy alkalommal elválaszthatatlanul összeragadt, mikor a szerencsétlen felszarvazott bosszút állt, és isteni hatalmával láthatatlan acélhálót kovácsolt, ezzel ejtette rabul az egymás karjában fekvő szerelmeseket. Még maga Zeusz sem tudott ellenállni az istennő vonzerejének. Aphrodité övét, melyet közvetlenül a melle alatt viselt, s amely mindent elsöprő vonzerővel bírt, Héra kérte kölcsön az *Iliász* egyik döntő pillanatában, s ennek segítségével csábította el férjét, így terelve el annak figyelmét a csatamezőről.

Zeusz természetéhez azonban nem illett volna, hogy büntetlenül hagyja, hogy Aphrodité őt vagy más isteneket manipuláljon. Egy alkalommal elhatározta, hogy megmutatja az istennőnek: ő maga is áldozatul eshet a szerelemnek. A *Himnusz Aphroditéhez* című homéroszi költemény szerint Zeusz azzal büntette az istennőt, hogy egy halandó pásztorba, Ankhiszészbé szeretett bele, aki Trója közelében, az Ida-hegyen legeltette állatait. Az istennő először paphoszi szentélyébe vonult vissza, itt fürdőt vett és megkente magát elmondhatatlan édességű kenetekkel. Aztán halandónak öltözve elment Ankhiszészhöz. Szeretkezésük gyümölcseként született meg Aineiasz, azon kevés trójaiak egyike, akik túléltek a város lerombolását. Ami magát Ankhiszészt illeti, az istennő mellett felébredve valódi alakjában pillantotta meg Aphroditét, s ezért az istennő figyelmeztette, nehogy valaha is kikotyogja, mi történt köztük. A mítoszokban azonban az efféle tilalmak csak arra jók, hogy megszegjék őket: egy nap a pásztor berúgott és kifecsegte a titkát. Mivel durván beegázott Aphrodité becsületébe, a büntetést nem kerülhette el. A különböző változatok szerint Zeusz vagy megvakította, vagy megnyomorította, így erősítve meg azokat a határokat, melyeket egyetlen halandó sem léphet át büntetlenül.

Athéné

Zeusz és Métisz („Megfontoltság”) gyermeke, a bölcs, leleményes és bátor Athéné volt az a szűzi harcos, aki teljes fegyverzetben szökkent ki Zeusz koponyájából. Katonai jelvénye a sisak, a lándzsa, s mindenekfelett az *aigisz*, a vállára vetett kecskebőr pajzs, rajta a rettenetes Gorgó-fejjel, mely istent és embert egyaránt borzadással tölt el.

Apollónnal szemben, aki „távolról” fejtette ki hatását, Athénét „közelinek” érezték, különösen az ál-

tala kedvelt hősök. Athéné már a homéroszi eposzokban is Akhilleusz, illetve Odüsszeusz mögött áll. Mikor Akhilleusz és Agamemnón vitája odáig fajul, hogy már-már halálos párba j fenyeget, mely rossz fényt vetne a görögök háborús erőfeszítéseire, akkor Athéné a hajánál fogva cibálja el Akhilleuszt. Ami Odüsszeuszt illeti, Athéné újra és újra segítő

kezet nyújt neki bolyongásai alatt, felváltva dicséri és korholja éles eszű pártfogoltját, kivel oly sok tulajdonságban osztozik.

Athéné nemcsak az egyes hőökhöz volt „közel”, hanem egész közösségekhez is, az ő jelzője volt a Poliász („a fellegvár istennője”). Időnként egy egész város sorsa függött az istennő jelenlététől: Tróját csak akkor tudták bevenni ostromlói, mikor Diomédész és Odüsszeusz ellopták Athéné bűvös erejű szobrát, a Palladiont. Argosz, Spárta és Lindosz (Rhodoszon) legfontosabb templomaikat neki szentelték, minden temploma közül azonban a leghíresebb az athéni Akropoliszon tündöklő Parthenón – valójában az is lehet, hogy Athéné Athén városáról kapta a nevét. Akár így történt, akár fordítva – vagyis az athéniak adták városuknak az őket pártfogoló istenség nevét –, az biztos, hogy a város és az istennő között igen meghitt volt a kapcsolat: Athéné szent madara, a bagoly jellegzetes motívuma az athéni érméknek. Ami Athéné és Athén kapcsolatának kezdeteit illeti, erre a mitológia szolgál válasszal. Valaha Athéné és Poszeidón versengtek a város elsőrendű istenségének szerepéért. Míg Poszeidón háromágú szigonyával forrást fakasztott az Akropolisz csupasz szikláin, addig Athéné ajándéka – amely meghozta számára a megérdemelt győzelmet – egyszerre volt táplálék és gazdaságilag is hasznosabb: ő egy olajfát ültetett el.

Képességek és hatáskörök

(balra) Athéné csatába indul, lándzsája és pajzsa már harcra kész. Pénzérme Alexandriából, i. e. 315–310.

Athéné dór stílusú temploma Lindoszbán, Rhodosz szigetén egy csupasz sziklára épült a tenger fölé (i. e. 4. sz.).

(balra fent) A görög táj mindig jelenlévő eleme az olajfa, melyet Athénének szenteltek, és az istennő által patronált város, Athén jólétét is megalapozta. Szophoklész Oidipusz Kolonoszban című darabjában mondja róla a kar: „Ültetni sem kell, kihajt magától. Az ellenség fél bántani.”

(jobbra fent) Mikor a görög harcos, Aiasz, Oileusz fia Athéné oltárán erőszakolta meg Kasszandrát, a trójai hercegnőt, az engesztelhetetlen haragra gyúlt istennő elszüllesztette a győzedelmesen hazafelé tartó görög hajóhadat, melyben Aiasz hajója haladt. Itáliai vizeskorsó, i. e. 330 körül.

Ami a mesterségek kialakulását illeti – tehát azt a folyamatot, mely a természetben található megmunkálatlan anyagokat az emberi termelékenység hatókörébe vonja –, Athéné megértéséhez ez a tevékenység kulcsfontosságú. Ő vigyázott a gyapjúfonó asszonyokra; ott volt az ácsok mellett, akik a nyers farönkökből olyan tengerjáró hajókat készítettek, mint az *Argó*, illetve jelen volt az olyan egyedi alkotások megszületésénél, mint a trójai faló; ő védelmezte a lóidomárokat és a harci szekerek építőit. A természet és a kultúra, illetve ehhez kapcsolódóan a nyers és a főtt közti ellentét – melyet sok antropológus alapvető fontosságú lépésnek tart az emberi világkép alakulásában – központi jelentőségű az istennő különleges hatalmának szempontjából. Egyik kedvelt hősétől, Tüdeusztól akkor tagadta meg támogatását (pedig már halhatatlanságot ígért neki), mikor elborzadva látta, hogy az nyersen megeszi legyőzött ellenfele agyvelejét.

Noha készségesen került „közel” az emberekhez, gyilkos haragra is tudott gerjedni. Mikor Arakhné azzal hengegett, hogy szövésben magával Athénével is felveszi a versenyt, a meggondolatlan lányt pókká változtatta; mikor pedig az ifjú vadász, Teiresziász megpillantotta a meztelenül fürdő istennőt, az büntetésül megvakította. Trója kirablásakor Oiliadész fia, Aiasz (akit gyakran neveznek „kisebb Aiasz”-nak is, így különböztetik meg Telamón fiától) megerőszakolta az Athéné oltárához menekülő jós-nőt, Kasszandrát. Meggondolatlan cselekedete miatt az istennő Prométheusszal összefogva megsemmisítette

tette a hazafelé tartó görög flottát. A két utóbbi történet jelzi, hogy az istennőtől távol állt a szexualitás, s ez a téma sok olyan mítoszban felbukkan, melyben Athéné szerepet játszik. Szüzessége érintetlen maradt; isteni személye együtt, egyszerre – de soha nem groteszk módon – egyesíti a maskulin és feminin vonásokat.

Az egyik mítosz, mely egyszerre hangsúlyozza Athéné rendíthetetlen szüzességét, illetve Athénnal való „közei” viszonyát, beszámol arról, miképp üldözte szerelmével az istennőt Héphaisztosz. A sánta kovácsisten nyitotta meg porlyével Zeusz koponyáját, hogy Athénét a világra segítse; érdeklődése azonban nem merült ki a bábai feladatok elvégzésében. Egy nap, szexuális vágyától felajzva üldözőbe vette az istennőt, azonban az egész ügy – amint az Héphaisztosz esetében gyakran előfordult – prózai véget ért: ondója az istennő combjára lövellt. Athéné egy gyapjűdarabbal törölte le magát, melyet aztán a földre hajított. Azon a helyen, ahová a gyapjú esett, a föld megtermékenyült, s egy gyermek született belőle, aki Athén első királyainak egyike lett: Erekteusz, akit néha Erikhthoniosznak neveznek. Az istennőt és az általa oly hevesen védelmezett várost eltérhetetlen szálak kötötték össze.

Dionüszosz és követői

Egyetlen görög isten irodalmi ábrázolásában sem találhatunk ahhoz fogható példát, ahogy a nyers hipnotikus erő Euripidész *Bakkhánsnők* c. tragédiájában megnyilvánul. A történet középpontjában

Théba egyik királya, Pentheusz áll, aki nem volt hajlandó tisztelegni egy keletről érkezett, csodatévő „Idegen” előtt. Mikor az Idegen arra kényszerítette a város asszonyait, hogy hagyják el otthonaikat, s a közeli Kitharión hegyre vonuljanak az új istent, Dionüszoszt imádni, az egész közösség összeomlott. Az asszonyokat Szemelé három testvére, Ínó, Agaué (Pentheusz anyja) és Autooné vezette, akikre Dionüszosz örületet bocsátott, amiért tagadták, hogy Szemelé gyermekének maga Zeusz lenne az apja. Az Idegen – aki nem volt más, mint Dionüszosz – rettenetes bosszút állt, mikor az eszelős erőszak orgiába fúló tombolásában Agaué darabokra szaggatta a saját fiát.

A *Bakkhánsnők* gyakorlatilag magában foglalja Dionüszosz összes fontos mitológiai vonását. Az örületet – melyet inkább tömeges, mintsem egyéni méretekben terjesztett – szimbolizálja az őt körülvevő fanatikusok csoportja (a *Bakkhánsnők*ben ezek a tomboló, őrjöngő nők); őhöz kapcsolódik az ekstázis állapota, mely szó szerint „önkivület”-et jelent; ő az a fajta isten, aki felforgató természetétől vezetve először ellenállást provokál, majd könyörtelenül összemorzsolja a szembeszegülőt. Szimbólumai közé tartozik a mámorító szőlő és a viruló, örökzöld borostyán. Egyszóval: elmondhatatlanul elbűvölő és rettenetesen veszélyes isten.

Mindezen jellemvonásait más mítoszok is lefestették, most nézzük sorjában őket.

Közös istenimádás. Az isten követőit két csoportba lehet osztani. Női híveit, a bakkhánsnőket sok irodalmi szöveg, illetve számtalan képzőművészeti alkotás megörökítette. A bakkhánsnők tipikus pozitúrája az ekstázisú őrjöngésben hátravetett fej – ehhez zilált öltözk, illetve a nyakuk köré vetett foltos szarvasbőr járul, esetenként kígyókat is fonnak a hajukba. Dionüszosz természetéhez való közelsége gyakorta úgy nyert kifejezést, hogy bakkhánsnőit olyan vadállatokkal a kezükben ábrázolták, melyeket esetenként darabokra is szaggattak a *szparagmosz* elnevezésű szertartás keretében. A bakkhánsnőknél kevésbé félelmetes, már-már abszurditásig groteszk alakok Dionüszosz hímnemű követői, a szatírok. Ezek a lények – ellentétben a bakkhánsnőkkel – már fizikai megjelenésükben is kifejezik közelségüket az állati világhoz, hiszen elsődlegesen antropomorf testüket lovakra vagy (különösen az ókor későbbi szakaszaiban) kecskére jellemző jegyek egészítik ki. Megrögzötten hajkurásszák a nimfákat és a bakkhánsnőket, próbálkozásaik azonban gyakran goromba visszautasításba ütköznek – ami talán nem is olyan meglepő, tekintettel arra, hogy részben csupaszok, részben bozontos szőr borítja őket, ami valószínűleg nem mindenkinek tet-

Képességek
és hatáskörök

(balra lent) Dionüszosz néha rettentő kegyetlenséggel fejezte ki állati természetét. Ezen az attikai vázán (i. e. 490–470) épp egy szarvast tép ketté.

(jobbra lent) Dionüszosz követőinek két csoportja: a bakkhánsnők és a szatírok – az utóbbiak sürgető vágyának köszönhetően – időnként szoros közelségbe kerültek. Ezen az attikai kupán (i. e. 490 k.) a dionüszoszi hangulat egyértelmű bizonyítéka a bakkhánsnő kezében lévő vadállat, illetve jellegzetes „botja”, a *thürszosz*.

Ez az achát szkarabeuszra vésett szatír szemmel láthatóan nemcsak a serleget, de a korszót is kiütta. Dionüszoszhoz hasonlóan a szatírok is szorosan kapcsolódtak a részegséghez, de tőle eltérően nem voltak vonzónak mondhatók.

szett. Mindnyájuk közül az öreg Szilénosz a legcsúfabb, akit a szatírok vezetőjének tartottak, s aki, Dionüszosz legnagyobb öröme, szinte egyfolytában részeg volt.

Önkívület. A dionüszoszi ekstázis számos olyan mítoszban tükröződik, melyek az istent „kívülről jövő”-nek tekintik. Ez nyilvánvalóan nem történelmi kérdés. Egyértelmű bizonyítékaink vannak rá, hogy Görögországban az isten kultusza legalább az i. e. 13. századig nyúlik vissza. Sokkal inkább az a helyzet, hogy a „kívülről jövés” szimbolikusan az isten idegenségét fejezi ki. A mitológia szerint, Dionüszoszra a féltékeny Héra küldött őrületet (mivel az Zeusz és Szemelé viszonyából született), s az isten több nem görög vidéken is bolyongott Egyiptomtól Indiáig, míg vissza nem tért Görögországba.

Ellenállás és az ellenállás letörése. Számos mítosz beszámol arról, milyen ellenállást váltott ki Dionüszosz isteni személye. Tirünsz királyának, Proitosznak lányait örülettel sújtotta, mikor azok nem ismerték el istenségét. Még rosszabbul járt Minüasz, orkhomenoszi király egyik lánya. Ő és nővérei inkább Athéné dicsőségére szóttek, s gyakorolták a házimunkát, s elutasították Dionüszosz kultuszát; mire neki is az a sors jutott, mint Agauénak: örületében saját gyermekét tépte darabokra. Ami a thrákiai királyt, Lúkurgoszt illeti, ő Dionüszosz üldözéséért azzal fizetett, hogy megőrült, megvakult, végül vadállatok tépték szét.

Dionüszoszi növények. A részegítő szőlő és az elnyomhatatlan repkény Dionüszosz *par excellence* növényei. A bor kétélű ajándéknak bizonyult: mikor az isten megajándékozta Ikarioszt, az attikai földművest egy palack borral, a férfi szomszédai, akik az ismeretlen italt megkóstolva lerészegedtek, meggyilkolták Ikarioszt, mivel azt hitték, megmérgezte őket. Ahol a szőlő és a repkény egymás mellett találhatók, ott jelen van Dionüszosz is. Egy csapat etruszk kalóz

elég meggondolatlanul elfogta az istent, s hajójukat egy pillanat alatt elborította a burjánzó szőlőinda és repkény. A meglepett – majd a semmiből a hajófedélzeten termett, üvöltő vadállatoktól megrettent – kalózok a tengerbe vetették magukat, ahol csodálatos módon delfinekké változtak.

Veszély és vonzerő. Számos dionüszoszi mítosz ecseteli az isten veszélyes természetét: aki vele találkozott, a bőrét kockáztatta. Jelenlétével ugyanakkor üdéséget és vigaszt is hozott. Amikor Thészeusz Ariadnét, a krétai hercegnőt magára hagyta Naxosz szigetén, egzotikus vadállatok húzta harci szekéren megérkezett Dionüszosz, hogy kimentse a lányt, s ezzel témául szolgáljon az egyik legbájosabb ránk maradt antik műalkotásnak: a derveni *kratérnek*, melyen az isten és újdonsült hitvese pompázatos nyughelyükön hevernek.

Árészt és Héphaisztosz

E két istenség, jóllehet hatáskörük merőben más volt, gyakorta osztozott a többi isten megvetésében és utálkozásában. Árészt azért nem szerették, mert a háború nekivadult kegyetlenségét képviselte. Saját apja, Zeusz mondja neki az *Iliászban*: „minden olümposzi isten közül legjobban utállak”. Jóllehet

(fent) A thesszaloniki múzeum egyik büszkesége ez a Derveni-ből származó, nagy (91 cm magas) bronz kratér (keverőedény), melyet idealizált mitológiai alakok ékesítenek. A csigákat díszítő két Héraklész-fej alatt a váza központi képén Dionüszosz és Ariadné egyesülése látható (l. 66–67. o.).

(balra) Exekiasz híres csészéjének (i. e. 530 k.) belseje, mely azt ábrázolja, ahogy Dionüszosz delfinekké változtatja az őt ebráló kalózokat. A jelenet virtuóz módon mutatja be az átalakulást. Az árboc szőlőtőkévé változott, s a hajótest is delfinformájú lett.

gyakran azonosnak veszik a római istennel, Marsal, Árész jóval kisebb jelentőségű tagja volt a görög panteonnak, mint Mars a rómainak (l. 218. o.). Azt tartották róla, Thrákiából származik – amely a görögök szemében félig-meddig civilizálatlan vidéknek számított. Árész – a férj, Héphaisztosz távollétében – Aphroditéval üzött szerelmes enyelgése után Thrákiába vonult vissza. A házasságtörők rendszeres találkáiból négy gyermek született: Phobosz („Félelem”), Deimosz („Rettegés”), Harmonia („Összhang”) és (a Hésziodosztól eltérő változatok szerint) Erósz („Testi szerelem”). Az első kettő az apjára, a másik kettő az anyjára ütött – mint ha olyan éles lett volna a szülők közti ellentét, hogy vonásaik a gyermekeikben sem keveredhettek össze.

Képességek
és hatáskörök

(lent) Árész, mint mindig, most is arra a tevékenységre készül, amelynek a görög nyelvben szinonimája: háborúskodásra. Teljes fegyverzetben, harcra kész testhelyzetben áll. „François-váza”, i. e. 570 körül.

A vázafestő kamaszként ábrázolta a számárháton poroszkáló Héphaisztoszt. A váza jobb oldalán (képünkön nem látható) Dionüszosz visszavezeti Héphaisztoszt az Olümposzra. Balra fent egy szemtelen szatír hajol előre.

Héphaisztoszt, az isteni kovácsot – Árészhez hasonlóan – kívülállónak bélyegezték, kétszeresen is. Először is az Égei-tenger egyik szigetét kötötték hozzá, s ezt a helyet (a felirataik alapján) valószínűleg nem görögül beszélő népek lakták az archaikus korban. Másodsorban pedig sánta volt. Az egyik történetváltozat szerint Héra Zeusz nélkül szülte meg őt; azonban – mivel a mitológia származási logikáját követve a nem hagyományos fogantatási módszer tökéletlen utódot eredményezett – undorában lehajította az Olümposzról. Fia inkább agyafúrt, mintsem erőszakos bosszút állt: aranytrónust

küldött Hérának, amely láthatatlan kötelekkel fogva tartotta az anyját. Végül Dionüszosz leittatta Héphaisztoszt, majd számárháton visszavitte az Olümposzra; ekkor végre hajlandó volt szabadon engedni az anyját.

A „levettetés az Olümposzról” mozzanat még egyszer megismétlődik. Zeusz egy alkalommal nagyon összeveszett Hérával, s hogy alaposan rájesszen, lábaira üllőket kötve lógatta le feleségét a hegyről. Héphaisztosz az anyja mellé állt, s igyekezetének jutalmaként Zeusz egészen „saját” szigetéig, Lémnoszig hajította a kovácsot. Ő azonban ezek után is bátran újra megmászta az Olümposzt, hogy visszatérjen a halhatatlanok társaságába. Igaz, hogy továbbra is durva tréfálkozásai céltáblája maradt, azonban – a tűz és fém megmunkálásában mutatott páratlan mesterségbeli tudása révén – megbecsülésüket is elnyerte.

Kisebb istenségek: Hekaté, Hesztia, Pán

Hekaté viszonylag szerény szerepet játszik a mitológiában. Ő az Alvilág baljós hatalmával áll kapcsolatban, miként azt Apollóniosz az *Argonautika* emlékeztető jelenetében leírja. Ebben a jelenetben Iaszón – Hekaté papnője, Médeia tanácsára – megidézi az istennőt, és a segítségét kéri. Hekatéhoz az éjszaka, az ugató kutyák, a néptelen keresztutak társulnak: mindegyik az istennő alvilági, hátborzongató természetét hangsúlyozza. Mindezzel együtt – szokás szerint – nem lenne bölcs dolog túlságosan magabiztos módon általánosításokat levonnunk arra nézve, mit is gondolhattak a görögök az adott vallási jelenségről. Az *Istenek születésében* Hésziodosz már-már személyes hangvételű hálaéneket zeng Hekatéhoz, olyan pompázatos jelzőkkel illetve őt, mint „királyok hitvese”, „győzelemhozó” vagy „bőséget adó”. A görög mitológiáról festett képünkben mindig helyet kell kapniuk a helyi, sőt az egyéni, személyes változatoknak is.

Iaszón megidézi Hekatét

Az Argonauták expedíciójáról beszámoló Apollóniosz Rhodiosz írja le a kísérteties előkészületeket, melyeket Iaszón a lángot fújó bikákkal való küzdelme előtt végzett el. Médeia utasításai szerint így folytatódott a rettenetes istennő segítségéért:

A távolban a nap már lebukott az etióp hegyek mögött a sötét föld alá, s az Éjszaka felkantározta lovait; a hősök fekvőhelyet készítettek maguknak az evezők árnyékában. Csupán Iaszón maradt ébren. Amint a fényes csillag, Heliké, a Medve felkúszott az égre, s a mennyekből tiszta, nyugodt levegő áradt, kiment egy elhagyott rétre, lopakodva, akár egy alattomos tolvaj, s vitt magával mindent, amire szükség volt, hisz már mindent előkészített a nap folyamán. Argosz [Phrixosz fia] hozott neki a nyájából jéréket és fejt neki tejet, azonban minden mást ő hordott le a hajóról. Mikor talált egy minden emberjárta helytől távol eső zugot egy mocsaras rét közepén, először megmosta fiatal testét a szent vízben, ahogy azt

a szertartás megkívánta, majd sötét köpenyt húzott, melyet a lémnoszi Hüpszipülétől kapott egykoron, hogy édes szerelmes éjszakájukra emlékeztesse őt. Aztán árkot ásott hosszan a földre, fát halmozott belé; majd a gödör felett átvágta a juh torkát, és testét a szertartás szerint a máglyára fektette. A farakást az alján gyújtotta meg, meglocsolta vízzel kevert borral, és Brimó Hekatét szólította, hogy segítse őt a viadalban. Miután megidézte az istennőt, visszahúzódt. Meghallván a hívást, a rettegett istennő feljött a legmélyebb mélységekből, hogy elfogadja Aiszón fiának áldozatát. Fején tölgyfaágakkal körülfont rettenetes kígyók alkotta füzér, fáklyája vakító fénnel lobbant lánggra; körülötte pokolkutyák csaholtak fülsértő hangon. A mezők megreszkettek közeledtére; a mocsárban élő folyónimfák hangosan sikoltottak. Aiszón fiát hatalmába kerítette a rettegés, de mégsem nézett vissza, miközben alvó társai felé lépkedett; s a koránszületett Hajnal már bontogatta szárnyait a behavazott Kaukázus csúcsai felett.

dozat aktusának *sine qua non*-ja. E jellemvonása részben megmaradt római „megfelelőjénél”, Vestánál is, ugyanakkor Hesztianak nem volt olyan társadalmi jelentősége, mint amelyet Vesta őrzői, a Vestszüzek adtak az istennőnek Rómában (l. 218. o.). Mint oly sokszor, a görög és római istenek „megfeleltetése” ez esetben sem segít sokat, inkább félreértéshez vezet.

A görög istenségek természetében benne rejtett az a képesség, hogy túllépjenek emberi alakjukon. Sok isten esetében ezen képesség alakváltozásokban jelentkezett – például valamilyen állat képében jelent meg az isten. Pán testét azonban eleve emberi és állati vonások alkották – akárcsak a szatírok esetében, ez nem mulékony alakváltozás, hanem állandó, hibrid állapotot jelent: felerész ember, felerész kecske-testet. Pán promiszkuitása nem ismert határokat: egyetlen nimfa sem érezhette magát biztonságban tőle, de a pásztorfiúk, sőt a juhok is jobban tették, ha rajta tartották a szemüket. Pán a városok között húzódó lakatlan vadonokban barangolt; Arkadiát, a hozzá kötődő vidéket a görögök szintén afféle félcivilizált területnek tartották, ugyanakkor az isten kultusza Görögország-szerte igen elterjedt volt. Időnként a nevét is („Minden”) egyetemes isteni erőként értelmezték. Általános megjelenítése azonban mégis meglehetősen jelentéktelennek ábrázolja őt: szarvakat viselő, kecskelábú alak, aki szexuális kalandjai között tartott rövid pihenőidejében békésen fekszik és nádsípján játszik.

A Múzsák

Mivel a görög mitológiát bemutató forrásaink nagy része költőktől maradt ránk, nem meglepő, hogy a múzsák, a költői alkotás e hagyományos ihletői, rendszeres dicsőítésben részesülnek. „Ajkukról csörgedez el nem apadva / édes szót – éneklő róluk Hésziodosz –, válaszol is Zeusz palotája, / isten-

Képességek és hatáskörök

(balra) A görögök és rómaiak szemében Pán a „peremvidék” istene volt: riasztó, potenciálisan veszélyes lény. Aki váratlanul szembetalálkozott az istennel, könnyen „pánikba” esett. Pán legközelebbi társai a nimfák voltak, kultuszuk is gyakorta összefonódott. Arany-szobrocska a római császárság idejéből.

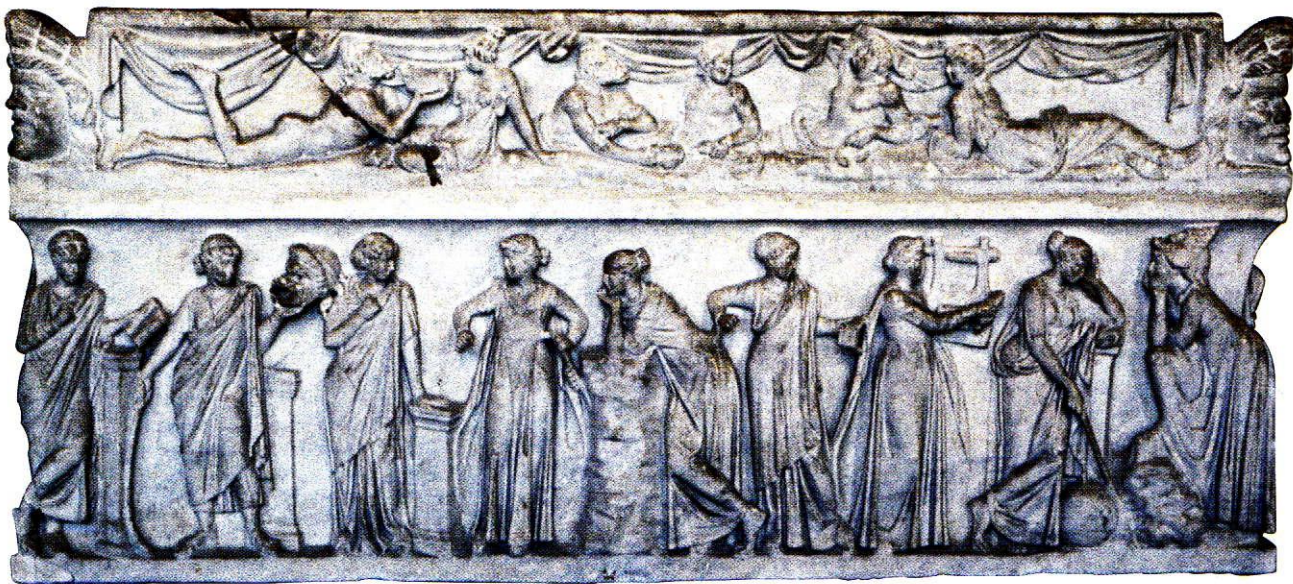
Hasonlóan szerény szerepet játszik a mitológiában Hesztia, a családi tűzhely istennője. Valójában félrevezető a birtokos szerkezet, mivel ő maga a családi tűzhely, a minden otthon, illetve minden közösség középpontjában álló szent tűz. (Az ókori görög nyelvben nem különböztették meg a kis és nagybetűket, így a *hesztia* szó egyszerre jelentette a „tűzhelyet”, illetve Hesztia, az istennőt.) Szűz volt: a szexuális aktus beszenyeyzte volna tüzes lényének tisztaságát. Központi, rögzített szerepet töltött be a görögök életében. Jean-Pierre Vernant francia tudós igen meggyőzően mutatott rá, hogy Hermész (a mozgékony és a változás istene), illetve Hesztia egymást kiegészítő ellentétként szerepeltek. Van egy másik jelentős ellentét is, melyet Héphaisztossal szemben mutat fel az istennő. Míg az isten a tűz dinamikus aspektusát képviseli – akár alkotó módon a kovácsműhelyben, akár pusztítóan, mint például a folyóistennel kirobbant összetűzésében (*Iliász*, 21. ének), addig Hesztia a kiolthatatlan középpont, az ál-

A múzsák és szerepük

A múzsákat, Zeusz és Mnémonuszé („Emlékezet”) gyermekeit elsősorban a művészi kifejezés bűvös erejének különféle aspektusaihoz kötötték. A róluk szóló ősi felsorolások több részletükben is különböznek: a korábbi szövegek nem említik, hogy kilencen lennének, holott ez a szám később kanonikussá vált. Szerepük is jelentős eltéréseket mutat. Most következzen „hatásköreik” egyik lehetséges felosztása:

Erató	szerelmi költészet
Euterpé	<i>auloszon</i> (fuvolás) való játék
Kalliópé	epikus költészet
Kleió	történetírás
Melpomené	tragédia
Polühümnia	hymnuszköltészet
Terpsikhóré	tánc
Thaleia	komédia
Uránia	csillagászat

Múzsák, a művészi alkotások hagyományos ihletői, ahogy egy római szarkofágon ábrázolták őket (i. sz. 150 k.). Úgy tartották, hogy a múzsák az Olümposzon, illetve a Helikón-hegyen éltek.

nők liliomhangjára vidám kacagással, / s ezt visszahangozza Olümposz hóborította / orma s az isteni termék mind..." A múzsák Zeus és Mnemoszüné („Emlékezet”) lányai: Kleió, Euterpe, Thaleia, Melpomené, Terpszikhoré, Erató, Polühümnia, Uránia és Kalliópé. A későbbi ókor mindegyikükhöz meghatározott műfajt kapcsolt: Kleióhoz a történetírást, Melpomenéhez a tragédiákat, és így tovább. Noha az énekhez, a tánchoz, az ünnepléshez kapcsolták őket, mint minden istenség, ők is haragra lobbanhattak. Thamürisz thrák dalnokot, aki vakmerően kijelentette, hogy képes dal- és lantversenyben legyőzni őket, veresége után megvakították, s elvették tőle zenei tehetségét. Jottányit sem volt kisebb a haragjuk, mikor Pierosz, makedón király kilenc ostoba lánya dalversenyre hívta ki őket, a múzsák először legyőzték, majd – az egyik mítoszváltozat szerint – szarkává változtatták ellenfeleiket.

A moirák

Észak-európai „megfelelőkkel”, a nornákkal szemben a sorsistennők (moirák – a szó jelentése „osztályrész”) csak elvétve bukkannak fel a görög mitológiában. Az elbeszélte mitológiai cselekmények okozati láncolatát általában mint az istenek akarátának, illetve a többé-kevésbé szabad emberi cselekedeteknek az összefonódásából megszülető folyamatot ábrázolták. Esetenként azonban egy harmadik szereplő is belép a képbe: nevezetesen a három moira: Klothó („fonó”), Lakheszisz („osztályrészt adó”) és Atroposz („elháríthatatlan”) szövetsége. A nevek alapjául szolgáló szimbolika szerint a moirák fonják, mérik ki és metszik el a gyapjúfonalat, mely a halandók élethosszát meghatározza. Mivel ez a hármas folyamat már a születéskor lezajlik, a későbbiekben – elméletileg – nincs mód alkudozásra: amit elváltak, az el van vágva. Ez a bizonyosság jelenik meg az

egyik hőrosz, Meleagrosz esetében. „Mikor hétnapos volt – írja Apollodórosz – állítólag eljöttek hozzá a moirák, és megjövendölték, hogy mihielyt elhamvad a tűzhelyen izzó fahasáb, Meleagrosz meghal.” Meleagrosz megrettent anyja kiragadta a tűzből a fahasábot, és elrejtette. Egy napon azonban dührohambában (mivel a fia összekülönbözött testvéreivel és meggyilkolta őket), Althaiia elővette a fahasábot és a tűzre vetette, így teljesítette be a moirák jövendölését.

Ennek ellenére – mivel a mítoszok imádták az efféle gondolat kísérleteket – számos történet számol be azokról a próbálkozásokról, melyekkel igyekeztek kijátszani az előre megszabott sorsot. Már az eddigiek során is érintettünk egy erre vonatkozó példát az *Ilászban*, mikor Zeuszt meggyőzik arról, hogy – jöllehet meghosszabbíthatná fia, Szarpédón életét, mégse tegye meg ezt, nehogy magára vonja a többi istenség dühét. Nem kevésbé izgalmas az a helyzet, melyet Euripidész darabja, az *Alkésztisz* mesél el. Apollón, vendégszerető fogadtatásáért halálból, ráveszi a moirákat, hogy hosszabbítsák meg a halandó Admétosz életét – s ehhez a legcélravezetőbb eszközt használja fel: leitatja a sorsistennőket. A haladékhöz az a kikötés társul, hogy Admétosznak találnia kell valakit, aki leszáll helyette az Alvilágba; a helyettesítésből fakadó érzelmi megrázkódást alkotja Euripidész összetett és szívbemarákító drámájának alapját.

Az erinnüszök

Az erinnüszök sokkal tevékenyebbek voltak a moiráknál. Volt, hogy népes közösségként képzeltek el őket, a későbbi írások azonban triásként ábrázolják őket: Alektót („Engesztelhetetlen”), Tisziphonét („Megtorló”) és Megairát („Haraghozó”). Az erinnüszök korai, az olümposziaknál „régőbbi” istennekként jelennek meg, akik azonban az olümposzi

(jobbra) Meleagrosz halála. A moirák (sorsistennők) elmondták Meleagrosz anyjának, hogy fia meghal, amint a tűzhelyen égő fahasáb elhamvad. Az anya kiszedte a fahasábot, de hirtelen haragjában egyszer újra tüzre vetette, beteljesítve a jóslatot. Római szarkofág, i. sz. 2–3. század.

(lent) Talán egy erinnüsz (fúria), vagy az etruszk alvilági démon, Vanth bronzszoborcája a Vezúv vidékéről (i. e. 400 k.). A szárnyak, illetve a karokon tekergő kígyók mindenesetre földöntúli hatalomra utalnak.

korszakban is fennmaradtak, pontosan azért, mivel az általuk megtestesített hatalmat nem lehetett semmivel helyettesíteni. Ha valahol gyilkosság történt, rögtön megjelentek, különösen akkor, ha az áldozat és a gyilkos vérrokonok voltak.

Az egyik mítoszváltozat szerint akkor születtek meg, mikor a férfiasságától megfosztott Uranosz vére a földre cseppent. Külsőjük visszatartó: úgy szuszognak és vakognak, akár a kutyák, hajszálak helyett kígyók nőttek a fejükből, szemükből bűzös folyadék csepeg. Mégsem gonoszak. Létfonosságú feladatuk van: az emberi törvények erőszakos áthágóit üldözik.

Mint említettük, a görög mitológia egyik szerepe a gondolatkísérletekkel való játék volt: mi lenne, ha...? Különösen igaz ez a tragédiák esetében, melyekben ez a kérdés mindig valamilyen szemmel láthatóan megoldhatatlan helyzetre kérdez rá. Klasszikus példa erre Aiszkhülosz *Oreszteia* trilógiája, melynek utolsó darabjában az erinnüszök központi szerepet játszanak. Mikor Oresztész megöli anyját, Klütaimnéstrát, üldözőbe veszik az erinnüszök; annak ellenére, hogy tettét, az anyagyilkosságot az váltotta ki, hogy Klütaimnésztra megölte férjét, Oresztész apját: Agamemnónt. Vajon az erinnüszök jogosan üzik-e Oresztészt? A darab végén a probléma végül Athénben oldódik meg, ahol maga Athéné segít bölcs tanácsaival: Oresztészt felmentik, ugyanakkor az erinnüszök becsülete sem sérül: megtartják kiváltságait, ezenkívül Athén központjában szentélyt állítanak nekik (l. 184–185.o.). Ezekre a „rég” istenségekre az olümposziak új törvényei idején is szükség volt.

Tekintély és határok

A különböző görög istenek hatalmának és hatáskörének leírása közben időről időre határvitákba és érdek-szférák konfliktusaiba ütközünk. Ebben a fejezetben kifejezetten erre a témára irányítjuk a figyelmünket. Olyan eseteket is vizsgálunk, melyek az istenek egymás közti viszonyait érintik, kiemelt figyelmet fordítunk azonban az istenek és halandók kapcsolatára.

Saját területükön az istenek mindenhatóak voltak: csak és kizárólag Héphaisztosz volt képes kioldani a láthatatlan köteleket, mellyel a házasságtörő Árészt és Aphrodité egymáshoz láncolta; még maga Zeusz sem volt képes ellenállni az Aphrodité övéből sugárzó szexuális vonzerőnek, mikor a kölcsönkért övet Héra kötötte magára. A problémák mindig a határterületeken keletkeztek – azokon a határokon, ahol fennállt a választás lehetősége, s ezért az istenek tekintélye forgott kockán. Emé állításunkat Hippolütosz története is alátámasztja.

Hippolütosz

Hippolütosz fiatal halandó volt, aki a vadászatot és a szüzességet többre tartotta az Aphrodité birodalmába tett kiruccanásoknál. Artemisz kizárólagos hódolójaként lenézte a testi szerelem istennőjét. Az istennők soha nem tűrték, hogy valaki tiszteletlenül viselkedjék velük szemben; ez alól Aphrodité sem volt ki-

vétel. Euripidész tragédiájában, a *Hippolütoszban* – mely Racine nagyszerű drámájának, a *Phaedrának*, illetve sok más későbbi feldolgozásnak szolgált alapjául – Aphrodité úgy torolta meg a sértést, hogy bűnös szerelmet ébresztett a fiú mostohaanyjában, Phaidrában. Mikor a mostohaanya felkínálkozásától elborzadt Hippolütosz visszautasítja őt, Phaidra felakasztja magát, előtte azonban ír egy búcsúlevelet, melyben megvádolja a fiút. Hippolütosz apja, Thészeusz – az igazságra süketen – megátkozza a fiát, s az átok Hippolütosz halálát okozza. A tragédia utolsó jelenete ugyan lefesti Artemisz és haldokló védenca gyengéd búcsúját, de mégiscsak Aphrodité könyörtelen bosszúja marad meg a nézőkben. Ennél már csak az dermesztőbb, mikor Artemisz megesküszik, hogy a veszteséghez méltó büntetéssel sújt le majd Aphrodité egyik kedvencére.

Lükaón

Különösen lényeges formája a határsértésnek – melynek jóvátételéhez az istenek közbenjárása szükségeltetik – az, mikor egy halandó próbál meg rábírní egy istent arra, hogy az átlépje az átléphetetlen határokat. Ilyen kísérletet mond el Lükaón, az egyik első arkadiai király meséje. A történet számos változatban fennmaradt, a leggyakoribb verzió szerint Lükaón vagy a fiai olyan ételt találtak fel Zeusznak, melybe egy gyermek húsát is belekeverték. A vendégszeretet ilyen kegyetlen megcsúfolása Zeusból irgalmatlan haragot váltott ki, s példamutató büntetésre sarkallta. Egyes változatok szerint villámaival sújtotta halálra Lükaont és fiait, mások szerint a nagy Özönvíz küldte a földre, esetleg Lükaont változtatta át a bűnének megfelelően farkassá. A történet rávilágít a mítosz és a rituálék egybeolvadásának lehetőségére.

Thészeusz azt hitte, hogy fia, Hippolütosz erőszakoskodott feleségével, Phaidrával. Thészeusz átka nyomán a tengerből borzalmas bika tört elő (a kép alján), mely a fűriákkal (jobbra) együtt megbokrosította Hippolütosz lovait. Dél-itáliai váza, i. e. 4. század.

Arkadiában, a Lúkaión-hegyen élt az a kultusz, mely során az egyik résztvevő (szimbolikusan vagy valószínűsítően) emberhúst evett, s utána, azt tartották, levetkőzte emberi alakját és farkassá változott; ha ezután kilenc évig képes volt megtartóztatni magát az emberhústól, visszanyerte emberi alakját. A szertartás egyes részletei – a szóban forgó embert levetkőztetik, majd az utána átúszik egy tavon, mielőtt elhagyná a közösséget – azt sugallják, hogy itt valamilyen beavatási szertartás nyomaival lehet dolgunk, mely egykoron talán nem csupán az egyént, de a teljes korosztályt érintette. A távoli hegyekben zajló kísérteties szertartás valószínűleg bevezetőül szolgált, mely után egy csapat arkadiai fiatalember a vadonban töltött egy bizonyos időt, ahonnan nem „kivert farkasként”, nem kívülről, hanem a közösség teljes értékű felnőtt polgáraitól tértek vissza.

Tantalosz

Lúkaónéhoz hasonló határsértést követett el Tantalosz, Szípulosz (Ephesosztól északra, Lüdiában található város) királya is – rá azonban más büntetést szabtak az istenek. Tantalosz Zeusz fia volt, kiváltságos helyzete még azt is lehetővé tette, hogy az istenek asztalánál egyen; ő azonban visszaél a lehetőséggel. Az egyik mítoszváltozat szerint emberhúst, nevezetesen saját fia, Pelopsz húsát kínálta az isteneknek (a Perszephoné miatt búslakodó Déméter pedig figyelmetlenségből megette a fiú vállát); egy másik változat szerint Tantalosz kifecsegte az istenek titkait, akik a bizalmukba avatták őt; megint csak egy másik forrás szerint lopott az istenek ételéből és italából, majd az ambróziát és a nektárt halandókkal etette meg. A második és harmadik esetben egyértelműen azt a határvonalat törölte el, melynek pedig mindig el kell választania egymástól az isteneket és az embereket, míg az első eset, Lúkaónéhoz hasonlóan a vendégszeretet katasztrofális szétzúzása volt. Zeusz örök időnkig tartó büntetéssel sújtotta: egy olyan tóban kell szomjúhozva állnia az Alvilágban, mely azonnal visszahúzódik a szája elől, ha inni akar belőle. Ami az ételeket illeti, azokkal sincs több szerencséje:

Körbe fölötté magas fák lengették a gyümölcsűk, drágagyümölcsű gránátalma, körte meg alma, édes, jó füge és viruló-koronájú olajfák; és az öreg valahányszor felnyúlt, hogy leszakítson egyet, a szél a sötét felhők fele csapta az ágat.

Sziszüphosz és Ixió

Két másik, örök alvilági szenvedésre ítélt halandó sorsa is megerősíti azt a – Lúkaón és Tantalosz történetéből kialakult – benyomásunkat, miszerint az istenek leginkább akkor avatkoztak az emberi ügyekbe, ha saját tekintélyüket érezték veszélyeztetve. E tekintély részben attól függött, hogy a halandók tiszteletben tartják-e azokat a határokat, melyek őket az istenektől elválasztják. Tantalosz egyik sors-társa Sziszüphosz, Korinthosz legendás alapítója volt. Sziszüphosz a halála után örök időnkig egy ha-

talmas sziklát kénytelen felgörgetni egy hegyre, ám a szikla minduntalan visszacsúszik a csúcs előtt. Sziszüphosz bűne az volt, hogy megkérdőjelezte az istenek és a halandók közti alapvető különbséget: azt, hogy a halandók meghalnak, az istenek pedig nem. Ő egy fondorlattal próbálta meg eltörölni ezt a különbséget. Először is megkötözte, így munkaképtelenné tette Thanatoszt, a halál istenét. Másodsor pedig utasította a feleségét, hogy ne végezzen érte semmiféle halotti szertartást, így sikerült rászednie Hadészt is. Amikor pedig Hadész megengedte, hogy az ügyet jóváteendő visszatérjen az életbe, „elfelejtett” visszamenni az Alvilágba, és szép kort ért meg.

Van egy harmadik bűnös is, aki tökéletes példája annak, hogy miféle emberi mesterkedések válhatnak ki isteni haragot. Az első rokongyilkosságot Thesszália királya, Ixió követte el. Zeusz azonban nem büntette meg, sőt még a bűn bélyegétől is megtisztította. Ixió sorsa csak akkor pecsételődött meg, mikor még egy – katasztrofálisnak mondható – lépést tett: megpróbálta megerősítenie Hérát, amivel végzetesen betört az istenek terébe. Egyetlen dolgot sikerült csak megtermékenyítenie: egy felhőt, melyet Zeusz Héra alakjára fújt. Ebből a bizzar liaisonból született Kentaurosz, az első kentaur. Ami Ixiót illeti, az Alvilág nem sok örömet tartogatott a

Ixió erőszakot akart tenni Hérán, ezért örök időnkig bűnhődött. Fúriák nézik, ahogy kétségbeesetten fekszik a keréken, melyhez kezét-lábát kígyók kötik. Dél-italiai váza, i. e. 4. század.

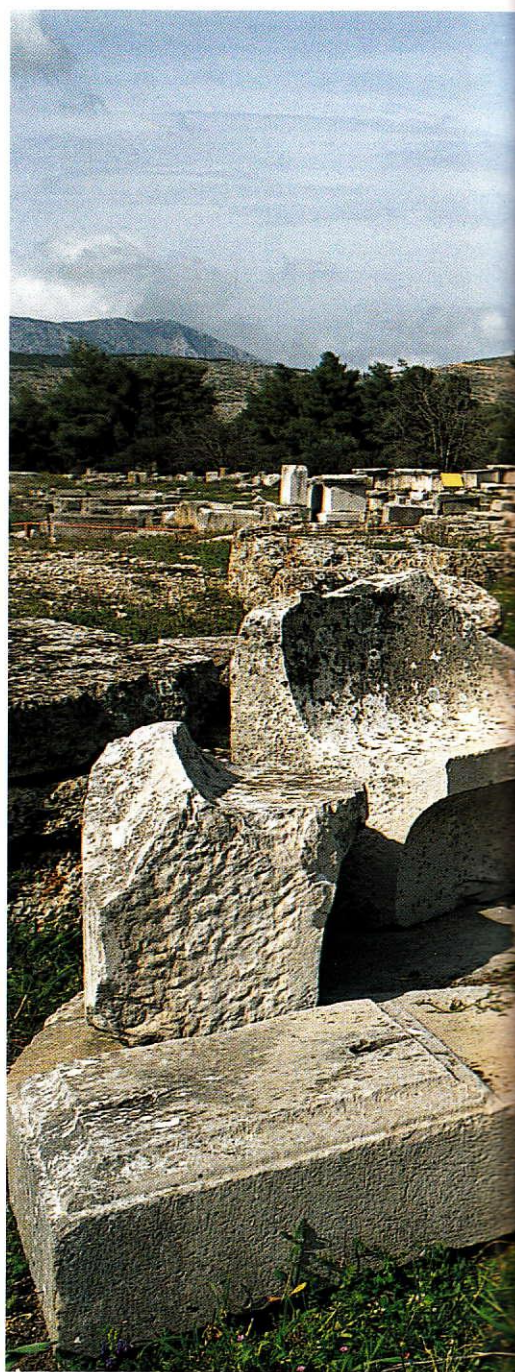
számára: egy állandóan forgó kerékhez kötözve tölti az égen az örökkévalóságot.

Versengés az istenekkel

Amilyen változatos módokon tudtak dacolni vagy versenyezni a halandók az istenekkel, épp olyan szigorúak és leleményesek voltak a rájuk kimért büntetések. A „megtorolt szentségtörés” témája gyakran felbukkan a történetekben. Az efféle történetek egyik ragyogó példája egy, Kallimakhosz *Démétér-himnuszában* felbukkanó meggondolatlan halandó, Erüszikthón esete (melyet később Ovidius is feldolgozott). Erüszikthón Démétér istennő figyelmeztetése ellenére kivágta az istennő szent ligetének fáit, ezért az rettenetes, csillapíthatatlan éhséget küldött rá, mely csak akkor csökkent, ha a saját húsát ette.

Egy másik állandóan visszatérő téma az istenek okatlan versenyre hívása. Egy nap a phrügiai szatír, Marszúasz talált egy *auloszt* (fuvolát), melyet Athéné dobott el, mivel úgy látta, az arca csúnyán felfúvódik fuvolajáték közben. Marszúasz e nélkül is elég ronda volt, úgyhogy nem érdekelte ez a probléma; versenyre hívta Apollónt, győze a fuvola a lanttal szemben? Mikor a lantjátékos olyan bravúrt hajtott végre, melyet a fuvolás nem utánozhatott – megfordított hangszerezen játszott –, Apollón bosszút állt a fogadás feltételei szerint, vagyis hogy a győztes azt tesz a legyőzötttel, amit csak akar. Az isten fellógatta a szemtelen szatírt

(lent) Tiziano: Marszúasz megnyúzása (1570–76). Az olümposziakkal vetélkedő szemtelenek közül Marszúaszra szabták a legrettenetesebb büntetést. A fejével lefogott szatírt élve megnyúzzák, miközben (valószínűleg) Apollón zeneszóval kíséri a munkát.

egy fenyőfára, és élve megnyúzta – ez a kép az ókor utáni képzőművészetben is újra meg újra visszatér.

Ha Apollón kihívása elbizakodottság volt, akkor Zeusszal versengeni az ostobaság netovábbjának tekinthető, Szalmóneusz mégis megtette. Az egyik éliszi város királya azt hirdette magáról, hogy ő maga Zeus, lángoló fáklyákat hajigált az ég felé, hogy a vilámlást utánozza, kocsija után pedig rézüstöket kötözt, s azt állította, hogy mennydörög. Szalmóneuszt és népét Zeus villámai pusztították el. Ebben az eset-

ben Zeusz saját tekintélyét védte, esetenként azonban, például egy másik, összességében jóval összetettebb mítosz szerint Zeusz azért lépett közbe, hogy az istenek és emberek közti általános határvonalat megőrizze. Apollón fia, Aszklépiosz híres gyógyító volt, egy nap azonban túl messzire merészkedett: tudományával holtakat támasztott fel. Zeusz villáma – orvost és páciensét egyaránt halálra sújtva – helyreállította a status quót. A történet azonban sem a mítoszban, sem Aszklépiosz kultuszában nem ért itt véget. A mítosz

szerint Apollón bosszúból megölte a küklopszot, aki Zeusz villámaint kovácsolta (ezért viszont Apollónnak is meg kellett fizetnie, s vezeklésképp egy álló évig a halandó Admétoszt kellett szolgálnia). Ami a kultuszt illeti, Aszklépiosz orvosi tudása és ügyessége marandó értéknek bizonyult, mivel Görögország-szerte létesültek szentélyei. Az Epidaurosban épült csodálatos színház szomszédságában épült Aszklépiosz-szentély, ha állapotát tekintve nem is, de nagyságában legalább olyan lenyűgöző, mint maga a színház.

Az ókoriakhoz hasonlóan Epidauros mai látogatói is megcsodálják a remek színházat. A gyógyító isten, Aszklépiosz, epidauroszi Epidauros szentélyét (fent) számtalan látogató kereste fel. A betegek egy kijelölt helyen aludtak, remélve, hogy reggel a gyógyító álom után egészségesen ébrednek.

(jobbra) A görög irodalmi és képzőművészeti források elvételével említik Ikarosz és Daidalosz mítoszát. A rómaiaktól ránk maradt dombormű azt a jelenetet ábrázolja, amint az apa gondosan dolgozik fia szárnyán (i. sz. 2. sz.).

(lent) Idősebb Pieter Bruegel: Tájékpép Ikarosz bukásával (1567 k.). A festő látomásában a fiatalember bukása szándékosan jelentéktelenné válik, Ikarosz épp elmerül a tengerben, miközben a parasztok zavartalanul folytatják hétköznapi munkájukat.

Daidalosz és Ikarosz

Ahhoz képest, hogy következő határsértőnk, Ikarosz mítoszának mekkora hatása volt a későbbi korok képzőművészetére és irodalmára, leírása igen töredékesen maradt fenn görög forrásaiban. Az azonban ezekből a szövevényemlékekből is nyilvánvaló, hogy egy olyan újabb halandó pusztulásáról szól, aki szó szerint túl közel merészkedett az istenekhez. Ikarosz apját, Daidaloszt, a mitikus mesterembert olyan egymástól távoli helyekhez kapcsolják, mint Kréta, Athén és Szicília; illetve neki tulajdonítanak minden találmányt, kezdve a krétai Minosz király labirintusától a monumentális szobrok „sétáló” (vagyis életszerű) pozitúrájáig. Tény, hogy történetének legmeggrázóbb része a labirintushoz kötődik. Mikor az athéni hős, Thészeusz Krétára érkezett, hogy megölje a Minotauruszt, ő és Ariadné – Minosz lánya, akivel egymásba szerettek – Daidalosztól kértek segítséget, hogy megmenekülhessenek az útvesztőből. Daidalosz adta nekik azt az életmentő fonalat, melyet követve kitaláltak a labirintusból, Minosz azonban büntetésként a labirintusba záratta fiával, Ikarossal együtt. Daidalosz, mint mindig, most is igen leleményes megoldást talált. Mindkettőjük számára szárnyakat épített, így kicsúsztak Minosz markából. Mikor azonban Ikarosz – apja figyel-

Ezen az érmén (i. e. 350–300)
a Labirinthosz szerepel
Knosszosz emblémájaként.
Néhány látogató a palota-
együttesből megmaradt romok
útvesztőjében vélte felfedezni
Minósz labirintusának eredet-
tíjét.

meztetése ellenére – túl közel szállt a naphoz, a szárnytollakat összekötő viasz megolvadt, a fiú pedig a tengerbe zuhanva szörnyethalt.

Phaethón

Igaz, hogy kevésbé explicit módon, mint Aszklépiosz vagy Szalmóneusz esetében, de Ikarosz története is figyelmeztetés: halandók ne akarjanak túl közel kerülni az istenekhez. Ezenfelül a fiúknak azt sugallja, ne gondolják, hogy valamit jobban tudnak az apjuknál. Ugyanezt a tanulságot hordozza a következő apa-fiú történet is, amely gyakorlatilag az Ikarosz-történet „ismétlése”, s melyben Phaethón, Hélios napisten fia játssza a főszerepet. A fiú vakmerően hajtani próbálja apja tüzes szekerét, s ez pusztulással fenyegeti a világot, míg nem Zeus egy villámmal pontot nem tesz a fiú pályafutása végére. (Ezzel a történettel kapcsolatban görög forrásokból csak igen szűkösen maradtak fenn emlékeink, a legkorábbi részletes leírás Ovidiustól származik.)

Teiresziász

Végezetül, utolsó illusztrációként arra, hogy miként kutatták a mítoszok a halandókat és a halhatatlanoakat elválasztó határt, illetve hogy milyen feltételeken őrizték saját területüket az istenek, nézzük meg Teiresziász történetét. Teiresziász volt az egyik leg híresebb görög jós, alakja sok Thébában játszódó mítoszban – többek között Oidipuszéban is – felbukkan. Akár sok hozzá hasonló, többé-kevésbé emberfeletti képességekkel rendelkező halandó, képességeinek ellensúlyozásaként ő is testi fogyatékoságtól szenved – mintha ez visszahozná őket egy olyan szintre, ahol már nem fenyegethetik az istenek felbőszítését. Teiresziász testi fogyatéka a vakság volt.

Számos különböző történet is keringett arról, miképp vesztette el a látását.

(1) Egyesek, köztük Kallimakhosz, a költő, azt írják, hogy Teiresziász egy hegyi forrásnál véletlenül megpillantotta a meztelenül fürdőző Athénét. Akkor vajon miért nem érte el azon nyomban a halál, mint Aktaiónt, aki a meztelen Artemiszt látta meg? A lényegi különbség abban állt, hogy Teiresziász anyja, Khariokló nimfa Athéné kedves társnője volt. s fia ér-

dekében közbenjárt az istennőnél. Athéné nem tudta érvényteleníteni a büntetést – a görög isteneket soha nem tekintették mindenhatónak –, kárpótlásul azonban megajándékozta Teiresziászt a jóslás tudományával (ő ezentúl főként a madarak énekéből olvasta ki a jövőt).

(2) Más mítoszbeszélők szerint az istenek azért vakították meg Teiresziászt, mert elárulta az istenek titkait a halandóknak. Ez a változat Prométheusz, sőt Tantalosz alakjával is rokonítja; vagyis a történet ezen változata szerint különleges hatalma vezette a vakságához.

(3) Jóval szövevényesebb a harmadik változat. Teiresziász eszerint egy olyan helyen – az arkadiai Külléné-hegyen – járt, ahol a halandók gyakorta találkozottak istenségekkel. Megpillantott két párzó kígyót, s botjával rájuk sújtott. Ezt az istenek alighanem bűnnek tekintették (talán azért, mert a művelet, amellyel el voltak foglalva, Aphroditéhez „tartozott”, vagy esetleg maguk a kígyók voltak megszentelve?); mindenesetre ennek következtében Teiresziász – görög szemmel nézve – komoly fogyatkozást szenvedett: nővé változott. Amikor hét év múlva ismét megpillantott két párosodó kígyót, visszanyerte férfi mivoltát. Ez a kettős határátlépés tette egyedülállóan alkalmassá arra, hogy eldöntse Zeus és Héra vitáját, nevezetesen hogy a nők vagy a férfiak részesülnek-e nagyobb gyönyörben szeretkezés közben? Teiresziász, aki mindkét oldalról megvizsgálhatta a kérdést, azt felelte, hogy a nők kilencszer több örömet lelnek a szexuális aktusban. Ezzel a válasszal Zeus megnyerte a vitát, Héra pedig megvakította a szerencsétlen Teiresziászt. (Ahogy a három istennő szépségversenyére döntőbírónak elhívott Parisz jutalma sem volt fenéigig tejfel.) Zeus kompenzációként jóstehetséggel jutalmazta, így az „egyensúly” (hatalom kontra fogyatéka) fogalma ismét feltűnik, akárcsak a többi változatban. Ami igazán egyedi motívum ebben a történetben, hogy Teiresziász nem az istenek, hanem a nők titkát árulta el. A Teiresziász-mítosz a görög mítoszok számos állandóan visszatérő témáját magában foglalja, emellett az elbeszélés változatainak gazdagsága is kitűnő példává avatja.

Isteni szexualitás

Az istenek döbbenetes ereje ugyancsak szembetűnő módon mutatkozik meg a szexualitásban. Nemző-erejük és termékenységük korlátlan: ez még egy olyan nevetséges figura esetében is igaz, mint Héphaisztosz, hiszen még az ő – Athéné combjára fröccsent – magjából is gyermek született. Az istenek együttese a szexuális hajlamok teljes skáláját felvonultatja: a heteroszexualitást (erre számolatlanul találunk példákat), a vérfertőző szerelmet (Zeusz és Héra), az egyneműek szerelmét (Zeusz és Ganü-médész, Apollón és Hüakinthosz), az állatokkal való fajtalankodást (Pán és a juhok), illetve a Priaposz (a promiszkuitás gigantikus falloszú istene) és Hermaphroditosz (Hermész és Aphrodité gyermeke, aki kettős nemiséggel, kifejlett férfi és női nemi szervekkel rendelkezett) alakjában megtestesülő dimenziókat. Emellett ne feledkezzünk meg a szüzességről sem, melyet sikeresen őrzött Athéné, Artemisz és Heszitia is.

Szexuális aktivitás terén az istenek a legvirgoncabb halandókat is messze felülmúlták. A mítoszok azonban gyakorta beszámolnak a halandó/halhatatlan határt is átlépő szerelmi viszonyokról; s ezek sokat feltárnak a görögök istenségeikhez fűződő viszonyából is. A halandóval folytatott szerelmi viszony egy isten számára elkerülhetetlenül szomorúsággal járt, mivel az ember előbb vagy utóbb meghal, közben pedig teljesen más idősíkon él, mint az istenek. Ehhez hozzá kell vennünk még egy nehezítő körülményt – a nemek tekintetében alkalmazott kettős mércét. Az istennők tekintélyét nagyban csorbította a halandókkal létesített szexuális kapcsolat, ráadásul hosszantartó boldogtalanság kísérte; a férfi istenek esetében a tekintélyvesztés nem következett be.

Istennők és halandó férfiak

Aphrodité. Egy istennő és egy halandó szerelmi viszonyára jó példa Aphrodité Ankhiszésszel folytatott futó kalandja (l. 78. o.): a gyönyört hamarosan elhomályosítja Aphrodité szégyene, illetve az a veszély – mely természetesen valósággá válik –, hogy Ankhiszész eldicsekszik a történetekkel (ismét felbukkan az „istenek titkának kifecsegeése” motívum), s ezzel kihívja maga ellen az istennő haragját. Sokkal megrendítőbb Aphrodité és egy másik halandó fiatalember, Adónisz kapcsolata. A fiú származását tekintve több változat is fennmaradt, az egyik verzió szerint egy (ciprusi vagy asszír) király és annak lánya közt létrejött vérfertőző viszony gyümölcse. Adónisz tehát a szexualitás egyik különlegesen tömény párlata, csakúgy, mint Aphrodité maga. Akár-

hogyan is, Aphrodité szenvedélyesen vonzódott a fiatal fiúhoz, s odaadta magát neki. Viszonyuk azonban nem tartott soká – a fiút egy vadkan halálra öklelte. Az istennő határtalan bánatát egy hellenisztikus költő, Bion írta le *Adónisz siratása* című versében, mely oly rövid és intenzív, mint maga a viszony volt. A költő hazája Szmirna volt – az a város, melynek neve egybeesik Adónisz anyjának a nevével (máshol Mirrhának nevezik).

Thetisz. Volt-e más lehetősége egy istennőnek ezeken a rövidre sikerült találkákon kívül? Egy másik példa némi reményül szolgálhat – egy halandóval kötött házasság képében. Ez lett a sorsa Thetisnek, a tengeri nimfának. Először Zeusz és Poszeidón fenté rá a fogát, ők azonban visszakoztak, amikor meg-

(jobbra) Hermaphroditosz hellenisztikus kori bronzfigurája a női és férfi ismertetőjegyek érdekes keverékét mutatja. A köpeny felső része lecsúszik a szobor bal válláról, így felfedi a női kebleket; míg alul a szét-húzott redő alatt férfi nemi szervek látszanak.

té és Athéné közé, aminek következtében Parisz kénytelen volt meghozni a trójai háborút kirobbantó ítéletét.

Akárhogyan is, de az istennő és a halandó egybekelése illékony viszonyoknak bizonyult. Thetisz oly módon kísérelte meg a szakadékot áthidalni, hogy gyermeküket, Akhilleuszt megpróbálta halhatatlanná tenni; a különféleképpen leírt módszer magába foglalt tüzet, ambróziával való bekenést, vagy (egy késői változat szerint) a Sztüx folyóba való belógatást. Péleusz azonban – aki halandó lévén mit sem

(lent) Thetisz, hogy megmeneküljön halandó kéréje, Péleusz elől, különféle rémitő alakokat ölt. A képen oroszlánná változik. A művész egyszerre ábrázolta az istennőt és állati alakváltozatát (dombormű, i. e. 460 k.)

(balra) A hellenisztikus kori bronztűkör díszítésén valószínűleg Aphrodité hajol halálra ítélt szerelmére, Adónisz fölé (a csizmák vadászra utalnak).

tudták, hogy egy jóslat szerint Thetisz fia túltesz majd az apján. Ez megnyitotta az utat Péleusz előtt, aki bár igen hősiess volt, de mégiscsak halandó. Mint más tengeri istenségeknek, Thetisznek is megvolt az a hatalma, hogy különféle átváltozásokon menjen keresztül, s ennek segítségével próbált Péleusz szerelmi hevének ellenállni, végül azonban megadta magát. Az esküvőt a Pélion-hegyen tartották, s az olümposziak is ott vendégeskedtek. Szimbolikus értelemben talán helyénvaló is volt, hogy Erisz, a Viszály istennője ekkor dobta be azt a bizonyos, „A legszebbnek” felirattal ellátott almát Héra, Aphrodité

Aphrodité Adóniszt siratja

Adónisz kultusza a Közel-Keletről érkezett Görögországba Szírián és Palesztinán át. Az alábbi rövid idézet a hellenizmus korában élt költő, Bion *Adónisz siratása* című költeményéből való. A vers nyelve éppolyan féktelenül áradó, mint a fájdalom, melyet leír. Nehezebb lenne az istenség és a halandó lét közt húzódozó szakadékot ennél kínzóbban felidézni.

„Ne hagyj el Adónisz,
még ma ne hagyj el, Adónisz, a végső búcsúra jöttem,
hogy karom átfonjon, s hogy az ajkam az ajkadat érje.
Éledj, egy kicsi percre, s a csókodat add legutolszor!
Addig tartsd a csókod, ameddig az életerőd tart,
míg csak számba lehelled a lelkedet és pihegésed
szívemet éri, amíg csak igéző áramod átjár,
s míg kiürítem a vágy poharát. Ölelésem őrzöm,
mintha Adónisz lenne, hisz elhagysz messzire engem,
elhagysz messze, Adónisz, alászállsz bús Akherónhoz,

s gyűlöl, szörnyű urához, amíg nyomorult magam élek,
istennő vagyok, és lehetetlen téged elérnem.

Perszephoneia, fogadd be a férjem: a lenti világban
messze nagyobb az erőd, s ami szépség, mind te kapod meg.

Ó, boldogtalan én, nem apadhat kinjaim árja,
mert míg őt siratom, tereád már félve tekintek.
Eltűnsz édes öröm, mint álomkép tovaröppensz,
Párjavesztett leszek én, az Erőszok is elhagyottak,
s már senkit sem igézhet övem. Jaj, mért is akartad?
Mért kelt benned a vágy, hogy a hófogu kant leterítsd?”
Ekképp panaszkodott a küpriai istennő. S válasszképp az
Erőszok azt felelik:

„Jaj neked, ó Kúprisz, jaj, meghal a kedves Adónisz!”

értett az egészből – megpróbálta megakadályozni a rítus végrehajtását. Az *Ilíasz* fenséges pátosza részben Thetisz helyzetéből fakad. Miután a fentiek után Péleusz elhidegült tőle, visszatért eredeti lakhelyére, a tenger fenekére, mégis újra meg újra visszakényszerült a szárazföldre, a halandók birodalmába, hogy fiáért, a halálraítelt, sérülékeny Akhilleuszért esedezzen.

Harmonia. A másik istennő, aki halandóhoz ment férjhez, Harmonia, Árész és Aphrodité lánya volt. Férje Kadmosz, Théba alapítója, frigyüket azonban nem kísérte felhőtlen boldogság. Ahogy Thetisz és Péleusz esetében, az istenek itt is személyes jelenlétükkel fejezték ki jóváhagyásukat; a baj azonban már ott leselkedett. Harmonia egyik nászajándéka egy olyan nyaklánc volt, amely generációkon keresztül ártott viselőjének (l. 166. o.). Ami Kadmoszt és Harmoniát illeti, legtöbb gyermekük arra ítéltett, hogy valamiféle szembeszökő tragikum sújtsa életüket: Inó megőrült, Szemelét villám sújtotta halálra, Autoné és Agaué pedig a balsorsú Aktaión, illetve Pentheusz anyja volt. Kadmosz és Harmonia végül együtt nyerték el az örök életet, bár átváltozott formában: az Elüszioni mezőkön laktak mint kígyópár. A Théba megalapítása előtt Árész szent kígyó-ját leölő Kadmosz pályafutása tehát teljes kört írt le.

Éosz és Szeléné. Ezek a mesék egyszerre beszélik el az istennő és halandó egyesülésének útjában álló akadályokat, illetve azt a leleményességet, amellyel megpróbálják ezeket elhárítani. Az az istennő, aki a legállhatatosabban próbált meg halandókkal hosszú távú kapcsolatot kialakítani, Éosz volt, a Hajnal. A siker az ő esetében is részleges volt csupán. A fiatal Kephalosz (a Hermész és Kekropsz egyik leánya közötti frigy gyümölcse) iránti vonzalma egyes válto-

zatok szerint beteljesült oly módon, hogy szerelmét az Olümposzra ragadta; vagy meghiúsult a Kephalosz és felesége, Prokrisz közötti tartós szerelem miatt. Éosz Oriont, a fenséges vadászt is szerette, az istenek azonban szerelmének halálát okozták. Az összes mítosz közül a legsokatmondóbb azonban Éosz és Tithónosz története, melyben az őszinte pátosz hétköznapi bölcsességgel keveredik. Tithónoszt, Láomedón trójai király jóképű fiát Éosz magához ragadta, majd arra kérte Zeust, hogy adományozzon neki halhatatlanságot. Zeusz egy fejbőlintással jóvá is hagyta a dolgot, Éosz azonban óvatlan volt: elfelejtett örök fiatalságot kérni Tithónosz számára. Az *Aphrodité*hez című homéroszi himnusz így beszéli el a fejleményeket:

És hogy a gyűlöletes vénkor leigázta egészen, s már mozdulni se volt képes, sem emelni a testét, akkor az istennő szíve már azt látta helyesnek, hogy bent tartsa a házban, az ajtót elrekeszelve. Ott motyog állandóan azóta s az életerő, mely Egykor hajlós tagjaiban duzzadt, elenyészett.

Egy másik változat szerint Tithónosz kabócává változott, s ezen alakjában tengette észrevétlenül napjait. Akárhogy is, a szenvedély elmúlt – ez az oka annak, hogy a Hajnal minden nap oly korán felkel.

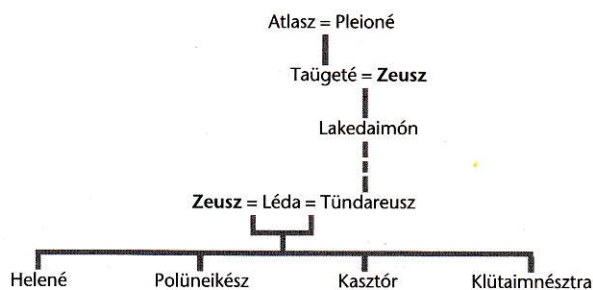
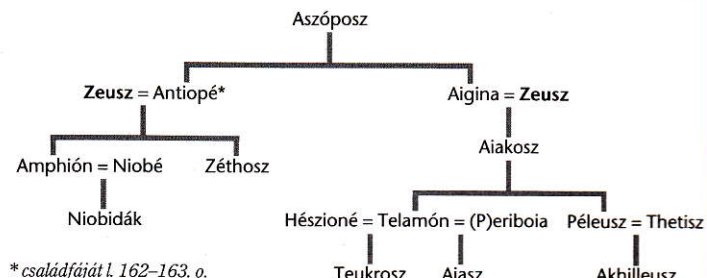
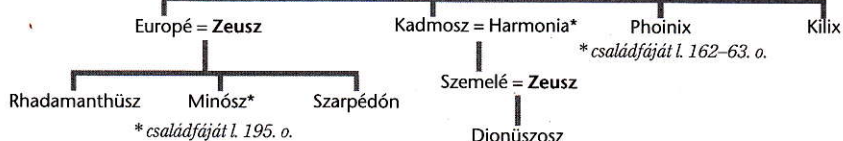
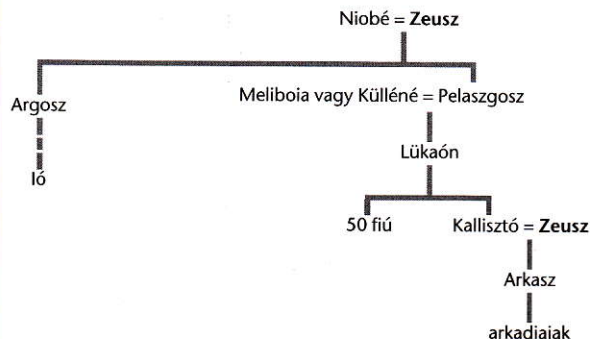
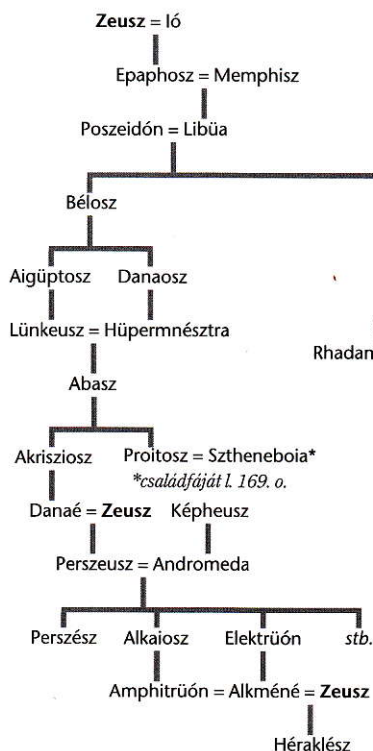
Talán csak egy istennő van, aki igazán boldog lett földi szerelmével – ez Szeléné, a Hold istennője. Ő egy Endümióon nevű fiatalembert szeretett, aki nemcsak szép volt, hanem bölcs is. Amikor Zeusz megkérdezte tőle, hogy milyen kegyben részesítse, azt kérte, hogy az idők végezetéig aludhasson, és közben ne öregedjen. Így aztán a Hold minden éjjel „benézett” abba a Latmosz-hegyi barlangba, ahol szerelme feküdt.

Éosz, a Hajnal előszeretettel üldözött szerelmével fiatal, jóképű halandókat. A képen a vadászruhába öltözött Kephaloszt (esetleg Tithónoszt) üzi. Attikai váza, i. e. 450 körül.

Zeusz halandó szerelmei és leszármazottaik

a négyük közti rokonságról különféle változatok születtek

Férfi istenségek és szeretőik

Míg az istennők állandóan szél ellen hajóztak, miközben megpróbálták túlságosan is emberi kedvenceiket élvezni, férfi társaik ott és akkor teljesítették be vágyaikat, amikor csak akarták, így kevés érzelmi traumát kellett elszenvedniük; a traumák inkább szeretőiket érték. A következőkben Zeuszra és Apollónra fogunk koncentrálni, ugyanis az ő földi szeretőkkel folytatott viszonyaiból származnak a görög mitológia legjelesebb hősei, illetve hősnői.

Zeusz szerelmei

Az egyik olyan szerető, aki viszonylag sértetlenül került ki Zeusz karjaiból, Európé, a föníciai szűz volt. Zeusz, miután megleste őt, amint egy tengerparti mezőn virágot szedett, nagy ravaszul jóképű bikává változott. Ez azonnali hatást gyakorolt a lány érzelmeire: „az vállát megölelte – meséli Moszkhosz, a hellén költő *Europé* című érzéki költe-

ményében –, puhán letörölte kezével szájáról a sűrű tajtékot, s csókot adott rá”. A lány ártatlanul rámászott a vad készsleges hátára, ekkor azonban az állat átrohant vele a tengeren. Krétán érték partot, s itt Európé három gyermeket szült Zeusznak: Minósz,

Léda és a hattyúalakban megjelent Zeusz találkozását képzőművészeti alkotások egész sora ábrázolta. Az inkább a fi-zikai együttlétre összpontosító alkotások közé tartozik ez az attikai márvány dombormű (i. sz. 2. sz.).

Rhadamanthüsz és Szarpédont. A mítosz kétszere-sen is eredetmagyarázó jellegű. Először is megma-gyarázza az Európa szó etimológiáját. (Érdekes, hogy Európé föníciai származású; a görögök számá-ra egészen a perzsa háborúkig nem volt annyira fon-tos a „görög” és a „barbár” közötti különbség. Az i. e. 5. század elején zajló perzsa háborúk azonban kiéle-sítették a görögök etnikai-politikai éberségét.) Más-sodsorban a mítosz magyarázatot ad a Kréta és a bi-kák közti kapcsolatra, mely összefüggést nemcsak a mítoszok – például a Minotauruszé – erősítik meg, hanem a régészeti leletek is. (Krétáról bővebben: 194–199. o.)

Léda és Alkméné. A szerelmes Zeusz betörése egy család életébe mindig bonyodalmakkal járt, különö-sen, ha szerelmi hevületének tárgya már férjezett volt. Ez volt a helyzet Lédával (akinek férje Tündareusz spártai király volt), illetve Alkménével (aki Perszeusz unokájának, Amphi-trüónnak volt a felesége). Léda előtt Zeusz hattyú alakban jelent meg; az egyes változatoknak megfelelően Léda egy, illetve két tojást keltett ki – a gyermekek pedig Helené, a Dioszkuroszok („Zeusz gyermekei”), azaz Kasztór és Polüdeukész, illetve Klütainnésztra vol-

tak. Alkméné Zeusz – ezúttal igen ravaszul – saját férjének képeben látogatta meg. A gyermekek apját illetően érthető módon némi vita támadt – az isteni erő logikája szerint azonban a fenségesebb fiú, Hé-raklész Zeusz leszármazottja, a gyengébb Iphiklész pedig Amphi-trüóné, a halandóé.

Danaé és Antiopé. Amikor a Zeusz által elcsábí-tott nők hajadonok voltak, általában az apák foglal-tak el szkeptikus álláspontot azzal kapcsolatban, ami állítólag történt. Az egyik ilyen apa Akrisziosz argoszi király volt. Miután azt a jóslatot kapta, hogy lánya, Danaé fia végezni fog vele, bezárta a lányát. Zeusz azonban aranyeső formájában behatolt a börtönbe és a fogolyba. Amikor letelt az ideje, Danaé megszülte Perszeuszt, akiből nagy hős lett. Akrisziosz azonban nem akarta elhinni, hogy Zeusz a gyermek apja (mely tudatlan halandó viselkedett volna másként?), s lányát gyermekével együtt egy ládában a tengerbe vetette. Az archaikus kor költője, Szimónidész gyönyörűen írja le a helyzetből fakadó izoláltságot és gyöngédséget. (Perszeusz pályafutá-sát illetően l. 104–105. o.) Két kisebb hős, Amphi-on és Zéthosz, az ikerfiúk születtek az után, hogy Zeusz szatír formájában megerőszakolta Antiopét; Danaé-hoz hasonlóan Antiopét is kidobta apja, Ászóposz folyamisten a házából. (Amphi-on és Zéthosz kaland-jaival kapcsolatban ld. 156–157. o.)

Ió. Danaé és Antiopé hős gyermekeiknek köszön-hetően végül is vigasztalást nyertek megpróbáltatá-saik után. Ugyanez igaz az isteni vágy egy másik ál-doztatára, Ióra is, aki addig azonban elképzelhetetlen szenvedéseket állt ki. Először is Zeusz titokzatos kö-zeledéseit kellett fogadnia, majd apja, a folyamisten Inakhosz elűzte otthonról; végül pedig az a Héra üldözte, akinek argoszi templomában papnő volt. Mindezek tetejébe tehénne változtatták – vagy Héra bosszúvágyból, vagy pedig Zeusz maga, hogy Héra haragja elől elrejtse. Hérát azonban nem lehetett bo-londdá tenni, és odaküldte a tehénhez a százszemű Argoszt, hogy az felügyeljen rá. S Hérán még az sem fogott ki, hogy Hermész, Zeusz íjásza megölte az őrt ekkor Héra egy bölgőt küldött Ióra, amely a fél vi-lágon átkergette, s majd megörjítette zümmögésé-vel. Csak amikor Egyiptomba ért – amely itt és a gö-rög mitológiában számos más helyen pozitív szere-pet tölt be –, talált megnyugvásra. Zeusz visszavál-toztatta emberi alakjába, s a lehető leggyöngédebb módon egyesült vele – úgy, hogy megérintette. Gyermeke, Epaphosz („az érintés gyermeke”) annak a Danaosznak az öse, aki később Egyiptomból visszatér Argoszba, hogy ott dinasztíát alapítson.

Kalliszto. Az átváltozás sok olyan görög mítosz-ban szerepet játszik, amelyben egy isten és egy ha-landó találkozásáról van szó. Vagy azért, mert az is-ten megpróbál kevésbé lehangolóan mutatkozni az emberek előtt (ennek ellenpéldája Szemelé végzetes találkozója a „közvetlen” Zeusszal), vagy pedig azért, mert az isteni beavatkozás után egyes halan-dók annyira „kibillenek” addigi helyzetükből, hogy nem képesek eredeti alakjukat visszanyerni.

Orazio Gentileschi: Danaé és az aranyeső (1621 k.). Danaé teste a kép nézője felé fordul, mialatt Zeusz aranyeső képében megjelenve hódítja meg.

Kalliszto elcsábítása mindkét esetre jó példa. Kalliszto vagy egy nimfa, vagy Lúkaón arkadiai király lánya. Akárhogyan is van, a lány a „vadonból” származott, Arkadiát ugyanis a görögök civilizálatlan helynek tekintették; így aztán a mítosz Artemisz híveként mutatja be Kallisztót. Zeusz, annak érdekében, hogy egyesülhessen vele, vagy Apollón, vagy maga Artemisz alakját vette fel. Zeusz, hogy Héra fi-

gyelmét elterelje, Kallisztót medvévé, azaz egy olyan állattá változtatta, amelyik honos volt azon a vidéken, ahol Artemisz csatangolt. Az Olümposz belviszályaira jellemző bosszúállással Héra ráveszi Artemiszt, hogy ő maga löje le medve alakú kísérlőjét; egy másik változat szerint, mely Artemisz isteni lényét is figyelembe veszi, a szűz istennő azért lövi le saját jószántából Kallisztót, mert az feladta szüzes-

Danaé és a gyermek Perszeusz egy ládában a tengeren

Az ősi görög lírai költők műveiből –, Pindaros és talán kisebb mértékben Bakkhülidész kivételével – sajnálatosan kevés töredék maradt fenn. A szövegek mindig valamilyen rendkívül sajátos körülménynek köszönhetik fennmaradásukat. Az itt következő részlet, mely Szimónidész (i. e. 6–5. század) költeményének egy része, egy régi szerző (Halikarnasszoszi Dionüszosz, Augustus császár kortársa, i. e. 1. század) irodalmi stílusról írt művében szerepel idézetként. A szerző azt akarta vele bemutatni, milyen nehéz lenne egy lírai költemény metrikus formáját beazonosítani, ha a szavakat prózai formába íránk át. A fennmaradás eme szokatlan oka ellenére Szimónidész pár sora különösen megindítóan beszél el egy hősi mítosz emberi vonatkozásait.

Mikor a remekművű láda
vitte, s a fúvó szél meg a víz megmoccanó tükre
eltöltötte félelemmel, s arcát mosták könnyei,
kedves keze Perszeuszt tartotta ölelve
és szólt: Gyermekem, ó mi szakadt reám
S te alszol, elnyugtat a tej, békés szívvel
szunnyadsz e szomorú
ércszöges deszkák közt,
s a fénytelen éj, a kéklő sötétség borul rád.
Sós víz ha felülről hajad éri a mélyben,
míg elmegy a hullám, nem bánod,
sem a szél-süvöltést,
fekszel csak, a bíbor kendő betakarja szép arcodat.
S ha megriaszt téged is, ami riasztó,
az én szavaimra figyelhet finom füled.
Azt mondom, aludj, kicsi gyermek,
aludjon a tenger,
aludjon a végtelen veszély,
s valami változás jöjjön már, Zeusz atya, tőled!
De ha vakmerő szóval imám
többet kér, mint ami illet, bocsáss meg nekem.

(balra lent) Többféleképp is elképzelhető, hogyan reagált Ganümedész, mikor Zeusz fenséges sasmadár képében elragadta az Olümposzra. Ezen a képen a trójai herceg bizalommal, sőt érzi önfeladtsággal adja át magát elrablójának. Bronz tükördísz, i. e. 360 körül.

(jobbira lent) Régészeti lelet Dódónából (i. e. 500 k.). Az ilyen olomtbláclskák megerősítették azt a feltételezést, hogy a görögök jóshelyekhez fordultak személyes problémáikkal. Jelen esetben egy Hermón nevű férfi érdeklődik, melyik istenhez fohászkodjon egy „használatos gyermekért”. A gyermektelenség miatti szorongás jóval extrémebb formában nyilvánul meg Euripidész Ión című szindarabjában.

ségét. A további fejlemények kétszeresen is tipikusak: az egyestülsből származó gyermek – Arkasz – egy dinasztia, az arkadiaiak alapítója lesz; ami pedig Kallisztót illeti, ő még egy lépéssel távolabb kerül az emberi mivolttól, ezúttal azonban a halhatatlan híresség irányában: ő lesz a Medve csillagkép.

Ganümedész. Zeusz egyik olyan erotikus kalandja, amely kivételesen kevés bonyodalmat okoz az érintettek életében, a fiatal trójai herceg, Ganümedész elcsábítása. Az egyik mítosz szerint saját alakjában, a másik szerint egy sas formájában ragadja őt magához Zeusz az Olümposzra, s teszi őt ott az istenek pohárnokává, illetve saját *katamitoszá*vá („fiúszeretőjévé”, vö. etruszk *catmite*, ill. latin *catamitus*). A görög társadalomban nagy presztízse volt az olyan egyneműek közötti kapcsolatnak, amelyben az egyik partnerről úgy vélték, hogy (pl. kor vagy társadalmi helyzet tekintetében) „felsőbbrendű”, a másik pedig „alsóbbrendű” (l. 174–175. o.). Így hát, miután Zeusz Ganümedész iránti szenvedélye a való élet szokásait tükrözte, egyetlen olyan erkölcsi problémát sem vetett fel, mint például a házasságtörés, amely veszélyeztette a férj háztartását. Bár Ganümedész halandó családja meggyászolta a fiú elvesztését, azzal vigasztalódhattak, hogy fiuk nemcsak a halhatatlanságot, hanem (szegény Tithonossal ellentétben, vö. 96. o.) az örök ifjúságot is elnyeri.

Apollón szerelmei

Apollón szexuális vágyainak halandó tárgyai sem jártak sokkal jobban, mint Zeusz kegyeltjei. Apollón

két áldozatának megpróbáltatásai szerepelnek részletesen a görög tragédiákban.

Kasszandra, Ganümedészhez hasonlóan, a trójai királyi család tagja volt, bár Priamosz lányaként egy későbbi generációhoz tartozott, mint Zeusz választottja. Amikor Apollón egyezséget kötött vele – miszerint az isten második látást ad neki, ő pedig az istennek adja szüzességét –, az ajándékot elfogadta, ígérte azonban megszegte. Apollón adományát már nem lehetett visszavenni, az isten azonban a következő kitéllettel toldotta meg: soha senki nem fog hinni Kasszandrának. Kasszandra a trójai háború előtt és alatt végig megjósolta az elkövetkezendő szerencsétlenségeket, jóslatai azonban mindig süket fülekre találtak. S rossz sorsa soha nem is hagyta el: a trójai Oileusz fia, Aiasz megerőszkolta, aztán pedig a trójaiak fogságába esve Agamemnón ágyasa lett. Mint Agamemnón, ő is Mükenében halt meg, a bosszúéhes feleség, Klütaimnésztra keze által.

Kreusza Több mitológiai hős is viseli a Kreusza („királynő”) nevet. Az a Kreusza, akit Apollón elcsábított, Athénból származott. Szenvédeit Euripidész *Ión* című drámája beszéli el, a címadó hős Kreusza fia, akit Apollónnak szült. Kreusza később férjhez ment egy halandóhoz, ám nem született gyermekük; így aztán, mint oly sok görög pár (ahogy a Dódónából származó régészeti leletek is bizonyítják, l. alább), ők is egy jósdához fordultak azzal a kérdéssel, hogy lesznek-e majd gyermekeik. Delphoít választották, ahol az egyik templomi szolgálga nem más volt, mint Ión, akit ott mint Hermész újszülött fiát mutattak be. Félreértések hosszú sorozata után anya és fia egymásra találunk, a dráma hangvétele azonban inkább keserű, mint derűs. Apollón soha nem jelenik meg személyesen, az pedig, hogy Kreuszt megerőszkolta, menthetetlenül szegénytelen maradt.

Korónisz. Mind Zeusz, mind Apollón esetében az összes eddig tárgyalt történet azt bizonyítja, hogy az istenek szexuális közeledése komoly veszéllyel járt. Ha a leány magát az aktust túl is élte, a veszély még nem múlt el a feje fölül. Így volt ez a thesszáliai Korónisz esetében is. Apollón szeretkezett vele, s e nászából egy fiú fogant: Aszklépiosz, a leendő híres

Klütaimnésztra, Agamemnón felesége kirobbanó hevességgel reagált arra, hogy Trója meghódítója ágyas-rabszolgaként hozta haza Priamosz lányát, Kasszandrát. Ezen az i. e. 5. század végi attikai csészén Kasszandra hiába menekül (valószínűleg Apollón oltárához), Klütaimnésztra, akit a mítoszbeszélők gyakorta férfias agresszivitással ruháztak fel, egy fejszével készül véget vetni vetélytársa életének.

(lent) Két mitikus szerető, Hüakinthosz és a Zephürosz, a szárnyas nyugati szél gyengéd ölelkezése egy attikai csésze érzéki díszítésén (i. e. 490 k.)

gyógyító. Mivel azonban Korónisz az isten helyett inkább halandó szeretőjét, Iszkhüoszt részesítette kegyeiben, Apollón (vagy testvére, Artemisz) megölte az okatlan lányt – ártatlan szomszédaival egyetemben.

Hüakinthosz. Apollón legalább annyira kedvelte a változatosságot, mint Zeusz. Az összes fiatalember közül, akinek a szelet csapta, Hüakinthosz volt a legkiválóbb. Olyan szépséges ifjú volt, hogy más istenek szívét is lángra gyújtotta – például a nyugati szél, Zephürosz is érte epedezett. Apollón és Hüakinthosz közös szenvedélye volt a sport és a testgyakorlás; a gümnaszió pedig ideális hely volt számukra (és a történetet elmesélő görögök számára is) a homoerotikus találkák lebonyolításához. A mítosz azonban nemcsak tükrözi, de meg is másítja az életet; Hüakinthosz története is ismerősen mitikus utat jár be: a megrendítő halál után bekövetkező metamorfózist. Apollón egy balesetből kifolyólag megöli kedvesét – egy eltévedt diszkosz sújtja halálra a fiút (l. 176–177. o.), aki azonban megváltozott formában tovább él. Hüakinthosz véréből fakadt a jácint virága, melyet a görögök *hüakinthosznak* neveztek. A mítoszbeszélőket körülvevő világ – legalábbis történeteik tanúsága szerint – telis-tele volt átalakult halandókkal, kiknek életét az isteni szeretővel való találkozás borította fel.

Rendkívüli halandók

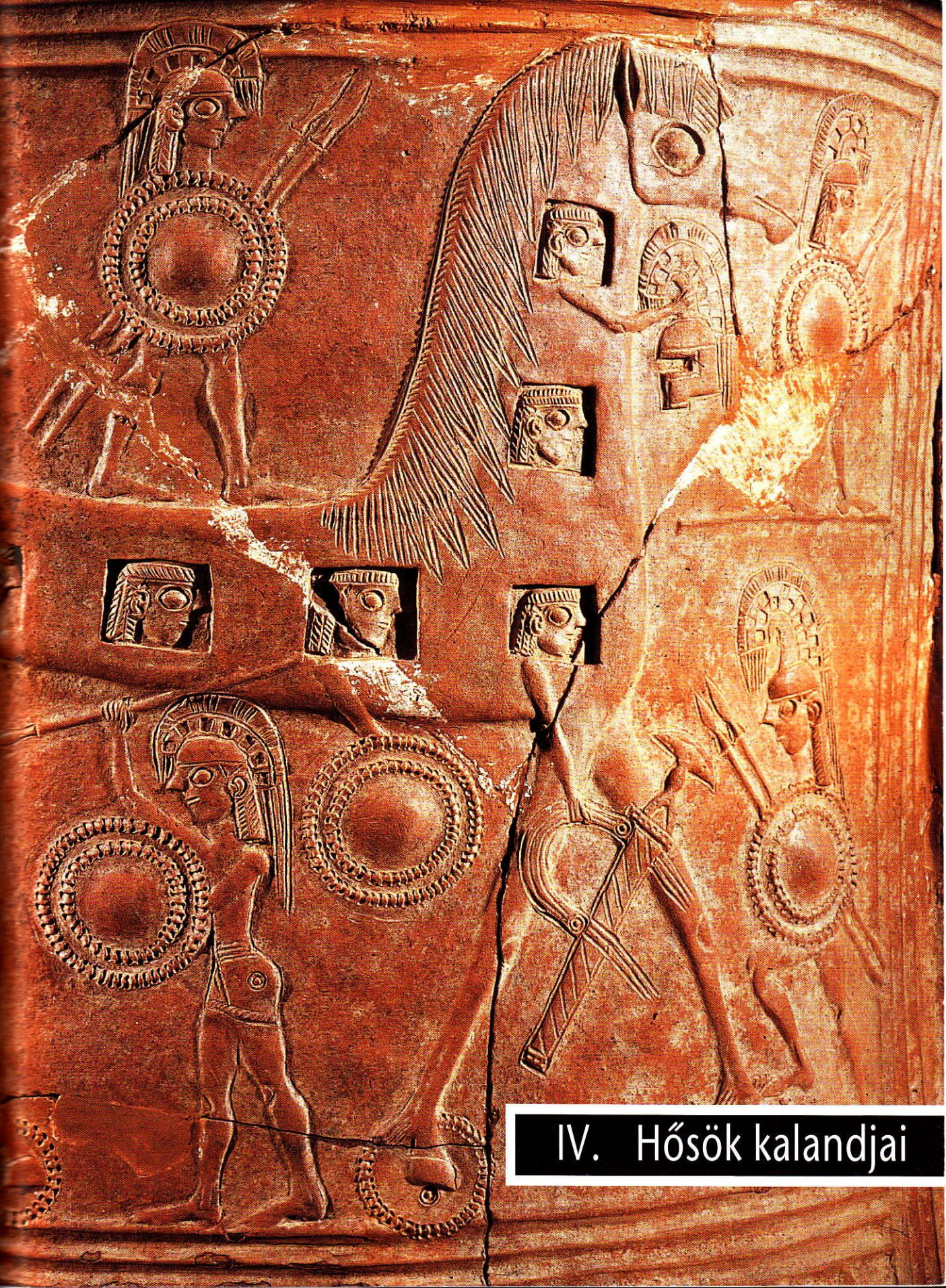
Amint láttuk, az istenségeket is szerepeltető mitikus narratívák az adott isteneket övező vallási kultuszokban is visszhangra találtak. Ugyanez a helyzet a hősökkel és a hősnőkkel is, akik a folytonosságot testesítették meg azokon a közösségeken belül, melyek a mítoszokat továbbadták. Az archaikus korszaktól fogva a hőszokat olyan kultikus tisztelet övezte, melynek keretében részletesen előírt szertartásos áldozatokat is bemutatnak nekik. Elmondhatjuk tehát, hogy a görögök hite szerint a mitikus időkben olyan kivételes emberek éltek, akiket cselekedeteik és szenvedéseik méltóvá tettek a különleges megemlékezésre. A hősök és hősnők kultikus tisztelete általában a köré a hely köré összpontosult, ahová a legendák szerint eltemették őket. Az említett helyekről azt tartották, hogy a kérdéses személy ereje ott koncentrálódik, s a hő még arra is képes, hogy – ha nem adóznak neki megfelelő tisztelettel – felgerjedt haragjában halála után is lesújtson a tiszteletlenekre.

A hősök és hősnők tábora nem volt végleges; az írásos görög történelem folyamán végig előfordult, hogy különféle személyek „hőské” váltak a haláluk után. Mindazonáltal figyelemreméltó egybeesések mutatkoznak a hőskultusz befogadói, illetve a hagyományos mitológiai narratívák alakjai között, akik oly feledhetetlen módon küzdöttek és szenvedtek az emberi tapasztalat lehetőségeinek és határainak gyakorlati feltérképezéséért. A következő fejezet a mítoszok azon cselekedeteivel foglalkozik, melyeket a görög mítoszbeszélők e kivételes embereknek – jó és rossz, sikeres és bukott egyéneknek és csoportoknak – tulajdonítottak.

A faló megépítését Epeiosznak, az ezermesternek tulajdonították. A felfegyverzett görögöket rejtő hatalmas, kerekeken gördülő alkotmányt a trójaiak húzták be a városba: néhány görög a kémlelőablakokon tekint kifelé, illetve fegyvert ad ki társainak, míg mások már odakünn állnak harcra készen. Agyag pithosz díszítése, i. e. 670 körül.

IV. Hősök kalandjai

Perszeusz

(jobbra) A Gorgó rémálomba illő merev tekintete néz ránk erről az i. e. 6. századi arany díszlábról.

(lent) A gyermek Perszeusz es-deklően tekint anyjára a ládából. Danaé apja, Akrisziosz parancsoló mozdulattal nyújtja ki karját: valószínűleg a fia mellé parancsolja Danaét. Attikai váza, i. e. 480–70 körül.

A kalandos vállalkozás sablonjai

A görög mitológia hősi halandóit nem annyira valamilyen erény jellemezte – ezért nem célszerű analógiákat keresnünk köztük és a szentek között –, sokkal inkább rendkívüli cselekedeteik, illetve esetenként mérhetetlen szenvedéseik különböztették meg őket a többi embertől. Az emberi lehetőségek határait tették próbára, a siker csúcsaira hágtak és a szerencsétlenségek mélységeibe szálltak alá. Ez tette őket emlékezésre és megörökítésre méltóvá.

Ebben a fejezetben olyan mítoszokat vizsgálunk, melyekben két sablon ismétlődik. Az első a *keresés*, a fáradságos utazás, melyben gyakran egy csapat hasonszőrű kalandor vág neki az útnak, hogy visszaszerezzenek valamilyen értéket, mint például az Aranygyapjút, vagy a trójai Helenét. A második sablon a *küzdelem*, melyet rettenetes, nem egyszer szörnyszülött ellenfelekkel kell megvívni, s mely csaták a végsőig próbára teszik a hőszok erejét vagy leleményességét. Ezek a csaták mind egyformák, abban az értelemben, hogy az isteneket is bevonják a küzdelembe: ezért aztán lehetetlen határvonalat húzni a hősi mítoszok és az istenekről szóló mítoszok közé. A görögöknek a nők társadalmi szerepéről vallott nézeteit tekintve nem meglepő, hogy a mítoszokban a számtalan kutatás és küzdelem résztvevői férfiak; a nők sokkal gyakrabban szerepelnek a kutatás tárgyaként, esetleg segítőként. A hősnők szerepe majd akkor válik jelentőssé, mikor a következő fejezetben a család jelentőségét vizsgáljuk meg. Mindazonáltal, esetenként, a mostani fejezetben is találkozunk olyan nőkkel, akik aktív szerepet játszanak a mítikus hőstettekben, legyenek akár olyan szokatlan alakok, mint Atalanté, a vadászónő; vagy esetleg olyan nők, akikben a hőszok cselekedeteinek hatására ébredt fel a tettvágy.

Perszeusz kalandja

Más hagyományok hőseihez hasonlóan (gondoljunk csak Romulusra és Remusra, Mózesre vagy Jézus Krisztusra), Perszeusznak is már egészen kicsi korában üldöztetést és megaláztatást kell elszenvednie. Anyját, Danaét Zeus csábította el, ezért haragvó nagyapja, Akrisziosz anyjával együtt egy ládába zárva a tengerbe dobatta, mivel ráadásul azt a jóslatot kapta, hogy unokája kezétől fog meghalni. A tengeri áramlatok az

Argolisztól délkeletre fekvő Szeriphosz szigetére sodorták a ládát, ahol egy Diktüsz („Hálós”) nevű halász kifogta őket a tengerből. Diktüsz testvére, a helyi uralkodó, Polüdektész beleszeretett Danaéba, ami elég vészjósló fejlemény volt, mivel neve („Mindenkit befogadó”) Hadész számos állandó jelzőjének egyike volt, mely az Alvilág urának korlátlan „vendégszeretet”-ére utalt. Danaét tehát, miután túlélte Zeus csábítását, a mítosz szimbolikája szerint most Zeus rettenetes testvére, a halál istene vette üldözőbe. Polüdektész azt tervezte, hogy ha a megfelelő pillanat elérkezik, megsabadul az akkorra már fiatalemberré serdült Perszeusztól, aki útját állta vágya beteljesülésé-

nek. Csellel rávette a fiút, hogy megígérje: elhozza számára a rettenetes Gorgók egyikének, Meduszának a fejét.

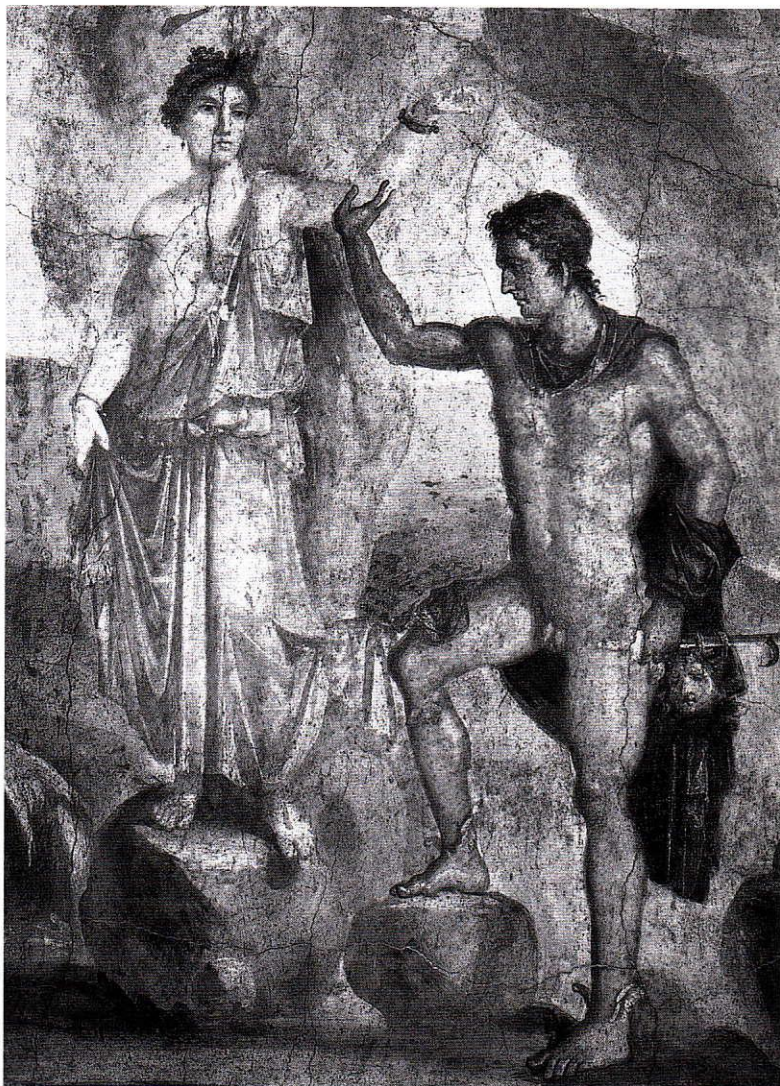
A Gorgók a világ peremén, az Ókeanosz partjánál éltek. Fejükön kígyók tekeregtek, vadkanagyaruk, bronzkezük és arany szárnyuk volt; aki rájuk nézett, szó szerint kővé vált. Hermész, Athéné és a visszataszító Graiák segítségével (a három banyának mindössze egy foga és egy szeme volt) a hős összegyűjtötte a feladat teljesítéséhez szükséges dolgokat: egy törhetetlen sarlót, egy tarisznýt, szárnyas sarukat, illetve egy láthatatlanná tevő sisakot. Bronzpajzsa fényes tükrében figyelte a Meduszt, így sikerült kikerülni annak halálos tekintetét, majd a sarlóval levágta a fejét és a tarisznýjába csúsztatta. A többi Gorgó elől a láthatatlanná tevő sisak segítségével menekült el.

A hős visszarepült Szeriphoszra, közben rövid időre megállt Aithiópiában, ahol megmentette Képheusz király leányát, Andromedát, akit a vidé-

ket fenyegető tengeri szörny martalékaul kötözték ki a tengerparti sziklához. Perszeusz levágta a fené- vadat, Andromedát pedig elvitte magával Görögországba, hogy feleségül vegye. Pályája végül Görögországban teljesedett ki. Szeriphoszra hazaérve a Gorgó-fejvel kővé változtatta Polüdektészt, aki még mindig szerelmével üldözte Danaét. Hogy a dolgok visszaálljanak a rendes kerékvágásba, megvált a különleges hatalmat adó eszközöktől: a sarut, a tarisznýt és a sisakot Hermésznek adta, a Gorgó-fejet Athénének. Hátra volt még Akrisziosz, Danaé apja, aki továbbra is rettegett a jóslat jövendölte halálától. Tegyük hozzá, jogosan: Perszeusz teljesen vétlenül, egy atlétikai versenyen elhajított diszkosszal csapta agyon. Ennek ellenére Perszeusz, noha pályafutása nem nélkülözte a nehézségeket, végső soron legyőzte az akadályokat és helyreállította a rendet. Perszeusz és Andromeda utódai között számos hős akadt, többek között minden hőszok leg hatalmasabbika: Héraklész.

Perszeusz megmenti Andromedát a tengeri szörnyetegtől. Pompeji falfestmény, valószínűleg az i. e. 4. században élt görög festő, Nikiasz műve alapján készült római változat. Mindenesetre a római művész kialakította saját felfogását a szépségről és a romantikáról.

(lent) Perszeusz a Medusza legyőzését követően elrohan, Athéné figyel. A Gorgó feje biztonságban pihen Perszeusz iszákjában; a hős kezében még ott a gyilkos sarló. Sokan humorosnak találják az egyébként harcias Athéné mozdulatát, ahogy szoknyáját kecsesen felcsippenti (i. e. 460 k., attikai váza).

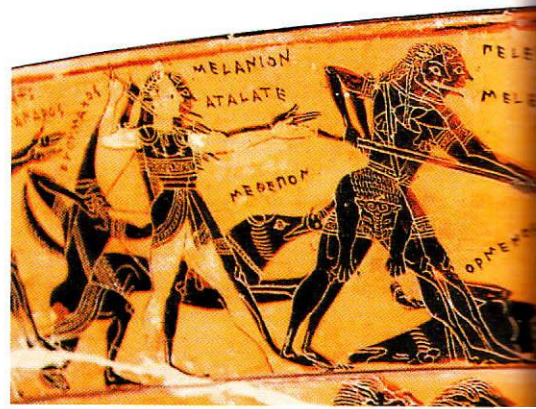

Meleagrosz, Atalanté és a kalüdóni vadkan

Meleagrosz hőstettei sokkal inkább mérhetők emberi mércével, mint Perszeusz cselekedetei. Története nem annyira az emberi lét csodálatos voltát, mint inkább annak határait és törekenységét példázza – azt, amikor az ember az istenek hatalmával és az elkerülhetetlen sorssal kényszerül szembenézni.

Meleagrosz Dél-Aitóliában, Kalüdón városában élt – olyan helyen tehát, melyet csak szórványosan említenek a görög mitológiában. Mikor Meleagrosz apja, Oineusz elfelejt áldozatot bemutatni Artemisznek – ez a mulasztás árnyékolja be a család eljövendő sorsát –, az istennő bosszúból rettenetes vadkant küld a földre, mely feldúlja a vidéket. Meleagrosz maga köré gyűjt egy csapat elszánt és vitéz férfit, hogy megöljék a vadkant; az események azonban keserű, és végső soron tragikus fordulatot vesznek. A társak összevesznek az elejtett vadkan bőrén, Meleagrosz pedig összetűzésbe kerül saját testvéreivel és megöli őket. Saját halálát, amint már az előb-

Hegyvidék Kalüdón közelében, a Korinthuszi-öböl nyugati végében. A mitológia szerint itt ölte meg Meleagrosz társaival a hatalmas vadkant.

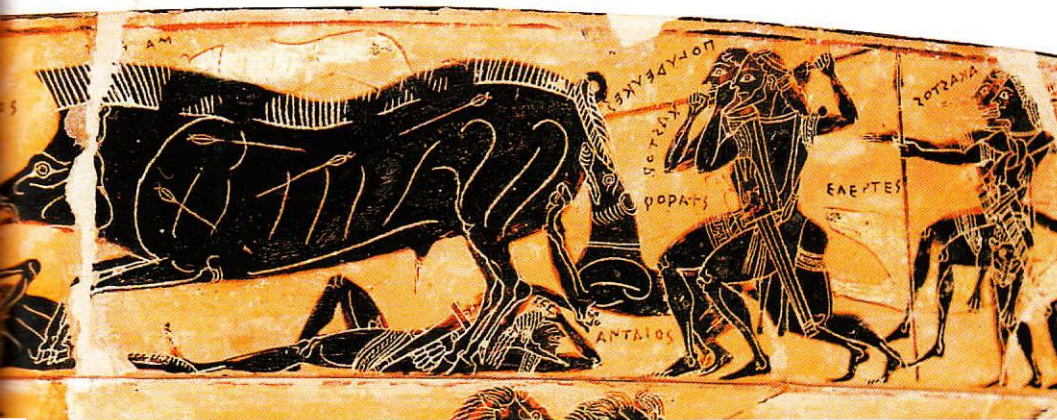

biekben szóltunk róla, anyja, Althaia okozza, aki düheben elégeti a végzetes fahasábot, s ezzel megpecsételi fia sorsát: a hőrosz hősiességét tehát családi viszály ássa alá (l. 86. o.).

Meleagrosz mellett meg kell még említenünk Atalanté nevét is – aki valójában sokkal színesebb egyéniség. Ő is részt vett a kalüdóni vadászatban, s joggal tekinthetjük Artemisz földi megfelelőjének, azaz az eltéréssel, hogy ő végezettül – az istennővel ellentétben – lemond a szüzességről. Gyermekkorában apja otthagya a vadállatok között, mivel fiú utódra vágyott. A gyermeket azonban egy medve a gondjai-

Meleagrosz, Atalanté
és a kalüdóni vadkan

A vérengző kalüdóni vadkan vadászok gyűrűjében. A vadállattal szemben Meleagrosz és Péleusz állnak, őket Melaniön és a világos bőrű Atalanté követi. A képen vadászok is feltűnnek, olyan beszédes nevekkel, mint Methepón („Hajtó”), Orménosz („Ugró”) és Marpszasz („Megragadó”). François-váza, i. e. 570 körül.

ba vette, megszoftatta és felnevelte, ő pedig felcseperedvén megőrizte nevelőanya temperamentumát. Mikor eladósorba került, kérőit futóversenyre hívta; a vesztes az életével fizetett. Egyik kérője, Melaniön (mások szerint Hippomenész) fortélyos módon legyőzte a lányt: Aphroditétől kapott aranyalmákat dobott maga mögé, Atalanté megállt, hogy összeszedje őket, Melaniön pedig győzött. Atalanté körül azonban minden azt sugallta, hogy a lány nem viseli sokáig a házasság köteleit, s valóban így lett. Mikor Melaniönrel vadászni mentek, egy Zeusz-szentélyre bukkantak, ahol a vallási hagyományokat semmibe

véve nekiláttak szeretkezni. Büntetésül Zeusz oroszlánokká változtatta őket, így Atalanté ismét visszatért a vadak közé, ahová szopós baba kora óta egyébként is tartozott. Ez a mítosz azzal a feszültséggel foglalkozik tehát, amely az ókori görög társadalom nőszemléletéből fakadt: nevezetesen, hogy bár a nőkben van valami „vad” (ezért a férfiaknak meg kell szelidíteni őket), a nők anya- és feleségszerepe mégsem összeegyeztethető az olyan tevékenységekkel, mint a vadászat és a háború. Atalanté mítosza tehát annak következményeit részletezi, hogy „milyen lenne az, ha egy nő valóban a benne rejlő vadság szerint élne?”

Atalanté egyik „férfias” képessége a birkózásban nyilvánult meg. Ez az attikai váza Péleusszal vívott híres küzdelmét ábrázolja (i. e. 500 k.).

Iaszón, az argonauták és Médeia

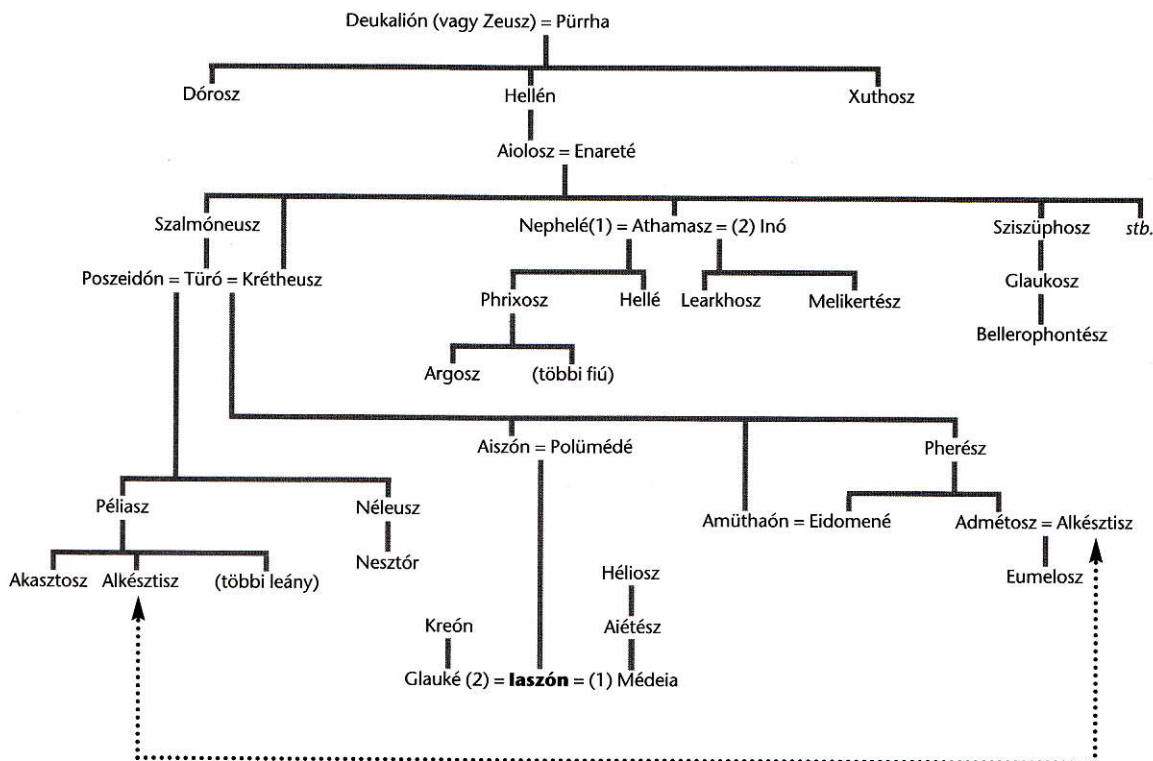
(a 109. oldalon) A bronz Ficorini-urna (l. még 216. o.) számos argonautát ábrázol, jóllehet nem lehet mindnyájukat azonosítani. A művészi bravúr azonban megkérdőjelezhetetlen.

Bronislaw Malinowski 1922-ben publikálta *A nyugat csendes-óceáni térség Argonautái* című, klasszikussá vált antropológiai tanulmányát, mely „a melanéziai szigetvilágban tett kalandos útról” szól. A címben található metafora a görög mitológia egyik legünnepelebb vállalkozására utal. Az aranygyapjú keresése, mint sok más hasonló vállalkozás, egy destabilizációs válság eredménye, melyet ez a kutatás volt hivatott helyreállítani. Jelen esetben a válságot egy vitatott örökösödési ügy indította el a thesszáliai Iólkosz városában. Valamilyen tisztázatlan oknál fogva (valószínűleg valamilyen családon belüli szakadásról volt szó) Krétheusz király nem a fiára, Aiszónra (Iaszón apjára), hanem annak féltestvérére, Péliasra hagyta a trónt.

A bonyodalomhoz egy mostanra már ismerős motívum is társult: Péliaszt egy jóslat arra figyelmeztette, hogy óvakodjon azoktól az idegenektől, akik csak fél pár sarut hordanak. A fiatal Iaszón pedig épp akkor került Péliasz szeme elé, mikor a folyón átkelve az egyik saruját elvesztette. Péliasz teljesen érthető reakciója az volt, hogy egy lehetetlen küldetést varrt a fiatalember nyakába.

Az aranygyapjú visszaszerzése azt jelentette, hogy visszakérül Görögországba az a varázserejű kincs, melyet a távoli Fekete-tengeri királyságban, Kolkhiszban őriztek. Az aranygyapjú egykoron egy varázserejű repülő kosé volt, mely Krétheusz családjának egy másik ágához kötődött. Krétheusz bátyja, Athamasz kétszer nősült meg; második felesége, Inó üldözte az elődjét és az első házasságából származó két gyermeket. Mivel a görög mítoszok hajlamosak voltak a társadalmi feszültségeket „érzékletesen” bemutatni, ezért semmi meglepő nincs abban, hogy a gyermekek (Phrixosz és Hellé) üldözése odáig fajult, hogy Inó az életükre tört. Apjuk kis híján feláldozta őket, s csak úgy tudtak megmenekülni, hogy a varázslatos kos (Hermész, az isteni küldönc közbenjárására) arany hátán kiemekítette őket szorult helyzetükből. Sajnos, sze-

Iaszón családfája

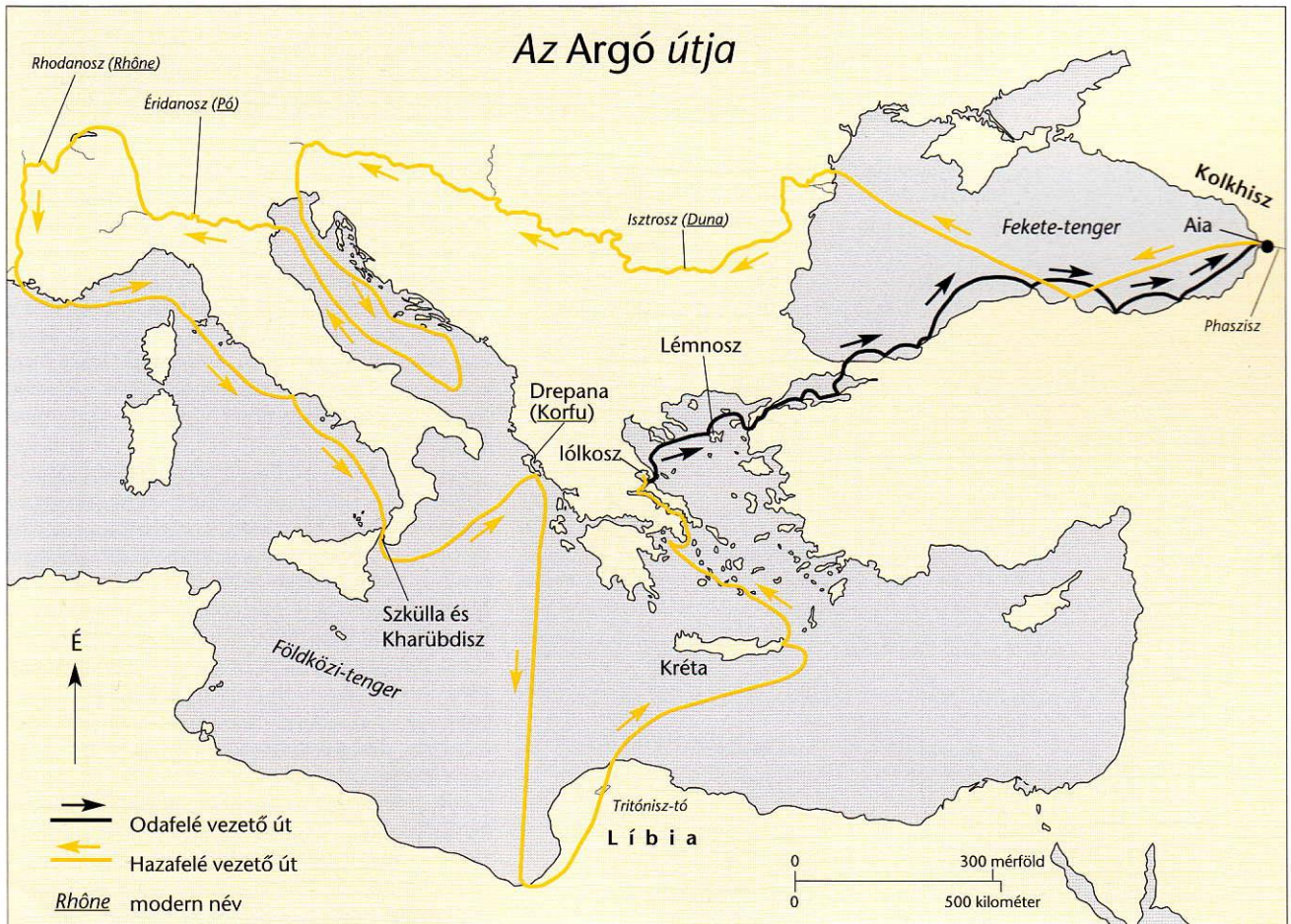
gény Hellé útközben egy tengerszorosba zuhant, melyet ezentúl Helléspontosznak (Hellé tengerének) neveztek, Phrixosz azonban jól megkapaszkodott. A kos Kolkhiszban, a világ peremén ért földet, ahol a Napisten fia, Aiótész volt az úr. Mivel az állatáldozat az emberek és istenek közti kommunikáció biztosítására szolgált, Phrixosz teljesen kézenfekvő módon azon nyomban feláldozta az „istenadta” kost, hogy így juttassa vissza az isteneknek. De az aranygyapjú Kolkhiszban, Aiótészén maradt.

Az Argó és legénysége

Meleagrosszal ellentétben Iaszón olyan kihívással szembesült, mely a távoli ismeretlenbe vezette őt. A helyzet hasonló volt, mint Perszeusz esetében, Iaszón azonban, Perszeusszal ellentétben, nem számíthatott légi szállításra, ezért hajóra volt szüksége. Apollóniosz Rhodiosz az aranygyapjú kereséséről szóló nagyszerű eposza erről a hajóról, az *Argóról* szól: az építésétől a legénység toborzásán és az induláson át a hazai kikötőbe való megérkezéséig követi az útját. Már az *Argó* építésénél megmutatkozott, hogy Iaszón kalandjába az istenek is belekeveredtek, hiszen egyik gerendája a dódonai Zeusz-jós-

Az Argó útja

Egy szerelmes vízinimfa elragadja Héraklész társát, Hülaszt, ezért a hős nem folytathatja útját az Argóval.
François Gérard: Hülász és a nimfa című képe (1826) buja érzékiséget áraszt.

hely szent tölgyfájáról származott. Ahogy Dódóna istene a tölgyfalombok suhogásával „mondta el” jóslatait, úgy az *Argó* gerendája is képes volt jövendőt „mondani”.

A legénység soraiban ott volt a trójai háború előtti kor legnagyobb hőszainak többsége: Orpheusz, Telamón, Péleusz, Héraklész, az ikrek: Kasztór és Polüdeukész, illetve több kevésbé ismert, ám nem kevésbé derék harcos. Ahogy az *Argó* kifutott a Pagaszai-öbölből és északnak vette az irányt, a Pélion-hegy csúcsáról a jóságos kentaur, Kheirón int búcsút a hajósoknak – egykor ő tanította a gyermek Iaszónt, most pedig a csecsemő Akhilleuszt ringatja. Kheirón segítségével ezek a hősök is kiléptek a zabolátlan gyermekkorból, s elérték a szocializációnak azt a fokát, amely elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy más harcosokkal együttműködjenek. A félig ember, félig ló kentaur alakja szimbolikusan magába foglalja a két pólust – civilizálatlan/civilizált –, amelyek között a felcseperedő hősnek át kell jutnia.

Az argonauták első jelentősebb kikötője Lémnosz szigete volt. Az itt zajló epizód nemcsak a mitikus narratíva kibontakozásának szempontjából érdekes, hanem azért is, mert jól példázza, miként lehet egy mítoszt egy rítusnak megfelelően szemlélni. A szigetet, melyen a csupa férfiből álló legénységgel a hajó kikötött, kizárólag nők lakták: mikor férjeik

thrák rabszolganőik kedvéért elfordultak tőlük, a lémnoszi asszonyok gyilkos bosszút álltak: nemcsak férjeiket és a rabszolgalányokat mészárolták le, hanem a sziget összes férfi lakosát. Az argonauták Iaszón példáját követve – aki magától értetődően a sziget királynőjét, Hüpszipulét választotta – a magányos özvegyekkel háltak. A szigeten létezett egy szertartás, mely ezen történetnek felelt meg: eszerint minden évben egyszer kioltották az összes tüzet, majd a tengeren túlról hozott „új” tűzzel újragyújtották őket.

Az argonauták, bár megújító szerepüket beteljesítették, nem sok hajlandóságot mutattak Lémnosz elhagyására. Héraklész mégis rávette őket az indulásra, emlékezetükbe idézve vándorlásuk igazi célját. Ő maga azonban már nem sokáig maradt a fedélzeten. Miután elhagyták „Hellé tengerét”, eljutottak a Propontoszra, majd kikötöttek Khiosz szigetén, ahol Héraklész ifjú kedvence, Hülász elindult az urának vizet keresni. Azonban minden görög forrás megszentelt hely, s a görög mitológiában a források azok a helyek, ahol a legnagyobb valószínűséggel lehet emberfeletti lényekkel találkozni (I. 188–189. o.). Mikor Hülász meglelte a forrást, a nimfák a fiú szépségétől elbűvölve magukkal ragadták a víz alá. Hülász eltűnése keserű fájdalommal töltötte el Héraklész („verejték szaladt le halántékán, s szívében a fekete vér felforr” – írja Apollodórosz – vagyis nem sok

kételyünk maradhat homoerotikus kapcsolatuk mélységét illetően). Mikor az *Argó* vitorlát bontott, Héraklész a szigeten maradt, és tovább folytatta a reménytelen keresést.

Ahogy az argonauták útja kelet felé folytatódott, a szentséggel való találkozásai is egyre drámaibbakk lettek. Ilyen volt például a vak Phineusszal való találkozásuk. Apollóniosz elbeszélése szerint az öregember azért vakult meg, mert felfedte a halandók előtt az istenek titkait. Jósteher-ségét ugyan megtarthatta, hatalma mégsem szerzett sok örömet neki, mivel a jóslatokért folyamodók ajándékait, a pazar, válogatott finomságokat ehetetlenné tették a Harpüiák, ezek az undorító, madárszerű lények, akik a vaksággal sújtott Phineusz büntetését azzal tetézték, hogy bűzös levet csorgattak az ételeire. Mikor azonban az argonauták megérkeznek, a kiéhezett és csonttá-bórré soványodott Phineusz megmentőt ismeri fel bennük. Tudja ugyanis, hogy az istenek rendelkezése szerint két argonauta, Kalaisz és Zétész, Boreasz (az északi szél) fiai, Phineusz első feleségének, Kleopátrának a fivérei úzik el tőle örökre a Harpüiákat: így is lett.

Hozzá kell tennünk azonban – és ezzel újabb példát találunk azokra a tekervényes „hasonlóságon belül kialakuló különbségekre”, melyek a görög mitológiát jellemzik –, hogy egy homlokegyenest ellenkező változat szerint maguk az argonauták vakítják meg Phineuszt, ezzel fizetve vissza, hogy Phineusz viszont Kleopátrától született gyermekeit vakította meg. Phineusz kegyetlen cselekedetét második felesége sugallta, ami jól mutatja a hőszok cselekedetei (jelen fejezet témája), illetve a családi mítoszok (a következő fejezet témája) között található számtalan átfedést.

Phineusz tanácsainak köszönhetően az argonauták sikeresen átjutnak a Boszporuszon, s tovább hajóznak dél felé. Ekkorra elérik azt a pontot, ahonét megpillanthatják a Prométheusz felé repülő saskeselyűt, mely naponta tépi a titán mindig újránövő máját, sőt még a megkínzott titán jajgatását is hallják.

Az argonauták végül partot érnek Kolkhiszban. Megérkezésükre Aiétész pontosan úgy reagál, ahogy annak idején Péleusz, mikor először került szembe az ifjú Iaszónnal: egy „lehetetlen” feladat elvégzésére kéri. Ha el akarja vinni az aranygyapjút, be kell fognia két bronzszarvú, lángot fújó bikát, velük felszántania Árész mezejét, majd a barázdákat sárkányfoggal bevetnie – annak a sárkánynak a fogaival, amelyiket a Thébát megalapító Kadmosz ölt meg. (Athéné a fogak felét Aiétésznek adta.) Mint Kadmosz esetében, az elvetett sárkányfogak termése itt is fegyveres férőhad lett. Iaszón képtelen lett volna egyedül végrehajtani a feladatot; ő azonban Athéné és Héra támogatását élvezte. Az általuk kidolgozott terv arra az egyszerű tényre alapult, hogy Aiétésznek van egy lánya, Médeia, aki Hekaté papnője volt. Athéné és Héra rábeszélétk Aphrodité,

Az argonauták névsora

Minden mítoszbeszélő más és más változatot ad meg azt illetően, hogy kik alkották az *Argó* hősies legénységét. A következő listát Apollóniosz *Argonautika* című költeménye alapján állítottuk össze:

Admétosz	Iphitosz (phókiszi)
Aithalidész	Kalaisz
Akasztosz	Kanthosz
Amphidamasz	Kasztór
Amphión	Képheusz
Ankaiosz (arkadiai)	Klütiosz
Ankaiosz (szamoszi)	Korónosz
Areiosz	Laokoón
Argosz	Leodókosz
Aszterión	Lünkeusz
Aszteriosz	Meleagrosz
Augeiasz	Menoitiosz
Butész	Mopszosz
Ekhión	Naupliosz
Erginosz	Oileusz
Erübotész	Orpheusz
Euphémosz	Palaimóniosz
Eurüdamasz	Péleusz
Eurütion	Periklúmenosz
Erütosz	Phalérosz
Héraklész	Phleiasz
Hülasz	Polüdeukész
Iaszón	Polüphémosz
Idasz	Talósz
Idmón	Telamón
Iphiklosz (aitóliai)	Tiphüsz
Iphiklosz (thesszáliai)	Zétész
Iphitosz (euboiái)	

Az etruszk kratéren (i. e. 300–275 k.) látható alakok feltehetőleg az argonauták.

vegye rá elkényeztetett fiáscskáját, Eröszt, lőjön egy nyílat Médeia szívébe. Megtörtént, és Médeióban végzetes, elfojthatatlan szerelem ébredt Iaszón iránt.

Médeia boszorkányságának köszönhetően Iaszón egy időre láthatatlanná vált: a bikák be lettek fogva, a föld fel lett szántva, a fegyveres férfiak le lettek mészárolva. A dráma betetőzéseként Médeia álomba bűvölte az aranygyapjút őrző sárkánykígyót, így szerelme elhozhatta a varázsserejű kincset. Médeia-nak ekkor nem maradt választása: számos görög mítoszhoz hasonlóan ez is olyan eset, amikor egy leány a szerelme kedvéért ellenszegül az apjának. Valójában nem is lehetne véglegesebb szakítást elképzelni annál, ahogy Médeia oldotta meg a helyzetet. Miközben a menekülő argonautákkal elhajózott, csapdába csalta az őket üldöző fivérét, Apszürtoszt, majd elfordult, amíg Iaszón miszlikbe vágta a testvérét. Ez – az Apollodórosz szerint elbeszélte cselekedet – sem volt túl szép dolog; egy másik változat szerint azonban maga Médeia mészárolja le a bátyját, testrészeit a tengerbe szórja, így a nyomukban járó kolkhisziak (köztük az apja, Aiótész) kénytelenek feladni az üldözést, hogy összeszedjék és eltemessék a gyászos maradványokat.

Iaszón – Médeia figyelő tekintetétől kísérve – hősieen (és meztelenül) küzd az aranygyapjúért. A kincset őrző kígyót Médeia varázslata tette harcképtelenné. Az asszony kezében lévő alma valószínűleg mérgezett. Római márványszarkofág, i. sz. 130–160.

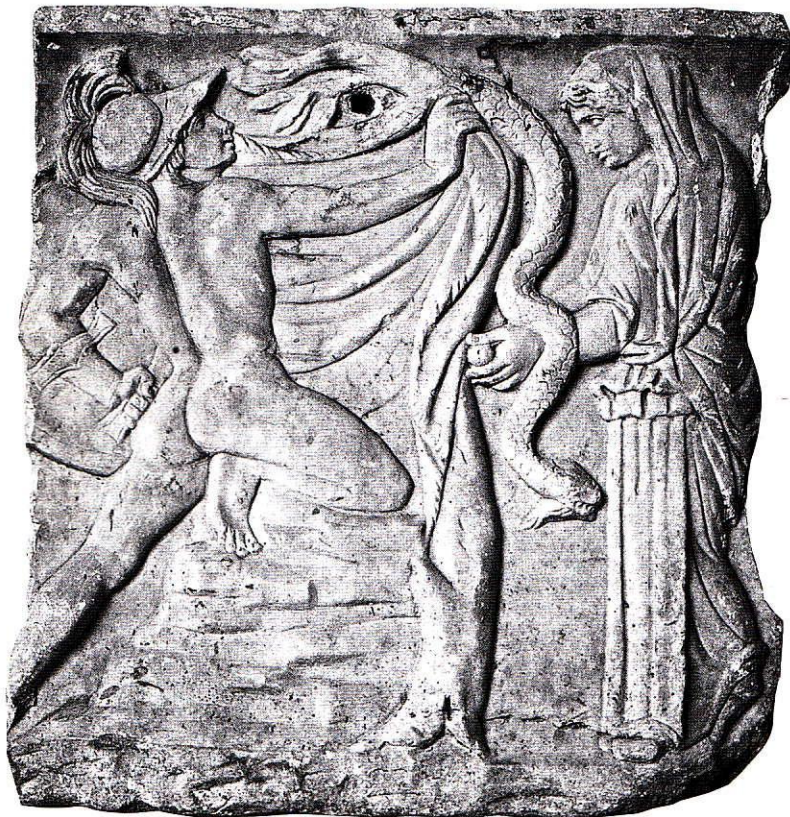
Az Argó hazatérése

Az Argó hazafelé vezető útja egészen rendkívüli, akár összetettségét tekintve, akár azért, mert teljes egészében különbözik az idegenbe vezető úttól. Ez

az összetettség esetenként inkább irodalmilag, mint mitológiailag értendő, hiszen leggazdagabb forrásunk – Apollóniosz szövege – mintegy ötszáz évvel később keletkezett, mint az Odüsszeusz bolyongásait megörökítő mű, az *Odüsszeia*. Így aztán, jóllehet „mitológiai időszámítás szerint” az Argó útja megelőzi Odüsszeuszét, Apollóniosz beleszőheti történetébe az *Odüsszeia* leghíresebb szereplőit: így az argonauták is találkoznak Szküllával és Kharübdisszel, Kirkével és a szirénekkal csakúgy, mint Arétével és Alkinoossal, a phaiákok királynőjével és királyával. Földrajzi tekintetben azonban Iaszón hazafelé vezető útja még Odüsszeuszét is túlszárnyalja. A Fekete-tengert elhagyva az Argó nyugat felé fordult, ahol az Isztroszon (Dunán) át kijut (legalábbis úgy hitték) az Adriai-tenger északi részére. A szelek és az áramlatok dél felé, Észak-Afrika partjaihoz sodorták a hajót, s a hősök csak úgy érhatték el újra a tengert, hogy a vállukra vették a hajót, és tizenkét nap, tizenkét éjszaka vitték a sivatagon át.

Mikor az Argó ismét az Égei-tenger vizét szelte, akkor találkoztak az egyik utolsó „világvégi” teremtménnyel. Ez a találkozás újfent megmutatta, milyen hátborzongatóan veszélyes az a fiatalasszony, akit Iaszón menyasszonyaként vitt haza. A rézkor népének utolsó életben maradt tagja, Talósz, az óriás Kréta szigetén lakott. (Hésziodosz arany-, ezüst-, réz- és vaskor leírásával ellentétben Apollóniosz úgy írja le Talószot, mint egy valóban fémtestű teremtményt, a fém tehát itt nem az eszközeire utal vagy szimbolikus jellemzésül szolgál.) Talósz szinte sérthetetlen volt, egyetlen sebezhető pontja a bokája volt, mivel a fémóriás testében

egyetlen ér futott le a nyakától a bokájáig; az érben az istenek vére folyt, s a bokájánál egy rézszeg zárta le. Mikor Talosz hatalmas sziklával kezdte hajigálni a hajójukat, az argonauták nem tudtak semmi okosat kiötlöni – ekkor lépett közbe Médeia. Egyetlen szempillantásával legyőzte az óriást, aki a bűbajos tekintet hatása alá kerülve megbotlott, és végzetes sebet ejtett a bokáján, és a seben át minden vére elfolyt.

Most már semmi sem akadályozhatta meg, hogy az *Argó* biztonságban befusson a hazai kikötőbe – ezzel zárul Apollóniosz *Argonautikája*. Más forrásaink azonban tovább szövik a történet fonálát. Miután Iaszón eltűnt a színről, Péliász elhárította a dinasztikus öröklés útjában álló akadályokat: meggyilkoltatta Iaszón apját, illetve néhány másik családtagját. Iaszón visszatérése azonban Péliász pályafutásának végét jelentette. Médeia varázshatalmát bizonyítandó feldarabolt és megfőzött egy kost, amely egészben, megfiatalodva bukkant fel az üstből. Ezután rávette Péliász lányait, tegyék meg ezt a szívességet az apjuknak is. A király borzasztó halála után – aki megifjodás nélkül ott maradt megfőve, darabokra vágva az üstben – Iaszón és Médeia elmenekültek Iólkoszból és Korinthuszba hajóztak. Médeia itt alapozta meg családpusztító hírnevét. Ahogy Euripidész felejthetetlen drámája, a *Médeia* leírja, Iaszón elhatározta, hogy félreállítja Médeiat, s inkább a korinthuszi király, Kreón lányát veszi feleségül. Médeia fertelmes bosszúként méreggel átitatott köpenyt küldött a lánynak (egyes források szerint Glaukénak hívták), akinek a tüzes méreg elégette a húsát, és megölte a segítségére siető apját is. Ezután, hogy

újabb csapást mérjen Iaszónra, megölte gyermekeiket (bár vannak olyan források, melyek szerint ezt mások – például a korinthusziak – követték el), majd Athénba menekült egy szárnyas kígyók vontatta kocsin, melyet nagyapja, a Napisten küldött neki (l. 127. o.).

(balra fent) Talosz, a rézóriás összeomlik Médeia varázstámadása nyomán; szeméből könnycepp gördül alá. Két karját argonauták, Kasztór és Polüdeukész tartják. Könyörületből támogatják vagy hőhersegédként fogják le? A jelenet egy híres, Ruvo di Pugliában (Dél-Itália) talált attikai váza (i. e. 400 k.) központi képe.

(jobbira fent) Médeia bárányra fiatalít egy birkát, hogy hatást gyakoroljon a baloldalt ülő Péliászra és lányaira. Hamarosan Péliász is aláveti magát egy megfiatalítási kísérletnek, ő azonban nem éli túl: élve megfő az üstben. Attikai víztartó edény, i. e. 510 körül.

(balra) Médeia bosszút állt Iaszónon (megölte gyermekeiket), majd kígyóvontatta szekéren elmenekült tettének következményei elől. A „keleties” fejfedő és ruha az asszony „külföldi” eredetét sugallja, a sugarak nagyapjára, Hélioszra, a napistenre utalnak. Dél-italiai kráter, i. e. 400 körül.

Héraklész

Ahogy azt Héra mítoszainál már láttuk (70–72. o.), a legnagyobb görög hős hőstettei és szenvedései nagyrészt abból eredtek, hogy Héra üldözte. Héraklész (akit a rómaiak Herkulesként ismertek), Zeusz Alkménével folytatott viszonyából származott, ezzel vonta magára az isteni hitves haragját. Már gyermekként megmutatkozott azonban bátorsága: amikor Héra egy pár óriáskígyót küldött a bölcsőjébe, a csecsemő gyorsan megfojtotta őket. Ez az epizód mintegy összesűríti Héraklész egész leendő pályafutását: Héra üldözi, ő vadállatokkal küzd meg, s inkább nyers erővel, mintsem fortélyal győzi le őket.

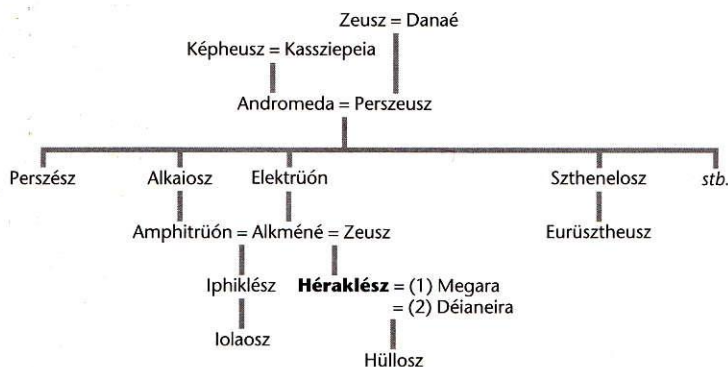
A már csecsemőként is izmos Héraklész megfojtja a kígyókat, melyeket Héra küldött az elpusztítására. Kúzikoszból (a Hellészpontosztól keletre) i. e. 390 körül vert pénzérme.

Héraklész a görög mitológia kimagaslóan népszerű alakja. Hőstetteit számtalan képzőművészeti alkotás: vázák, szobrok, érmék, kávéák öröklítik meg. Írott forrásaink alapján azonban sokkal összetettebb figurának tűnik annál, mint amit cselekmény-központú ábrázolásai sugallnak. Míg egyes mítoszbeszélők, például a dicsőítő verseket író Pindaros, egyenesen az atletikus helytállás és a kimagasló teljesítmény példaképének állítják be, addig a tragédia-költők szemében ő az a személy, akire még látszólagos diadalai pillanataiban is a szerencsétlenség árnyéka vetül; a vigjátékirók ugyanakkor egyfajta ropant étvágyú bugrisként ábrázolják. Röviden: Héraklész alakja alapvetően ellentmondásos. Ő a fizikai erő bajnoka, mégis nem egyszer meghunyászkodik a nála gyengébbek előtt; ám képes ugyanolyan vadul rátámadni a saját családjára, mint azokra a szörnyetegre, amelyekkel az ún. munkák elvégzése közben találkozott. Egyszerre tipikus és szokatlan hős. Mint minden más hős, ő is az emberi lét határait feszegeti, de olyan méretekben és olyan eszközökkel, amelyekhez senki más fel nem érhet: kalandjai során eljut a világ végére, aztán le Hadészhoz, végül fel az Olümposzra. Ez a „mindenütt jelenvalóság” abban is tükröződik, hogy – a hősök között egyedülálló módon – nincsen sírja, tehát beazonosítható, azaz leszűkítő kultuszhelye sem. Az emberek bárhol fohászkodhattak Héraklészhoz, ha segítségre volt szükségük.

A hős serdülő korában is azon az úton járt, amelyet bölcsőbeli kalandja kijelölt számára. Bár a legjobb liramestertől – Linosztól, Orpheusz testvérétől – tanulhatott zenélni, robbanékony természete felülkerekedett rajta: amikor Linosz nemcsak hogy kritizálta őt (az egyik forrás szerint) „a lélek renyhességéért”, hanem meg is ütötte, akkor a megzabolázhatatlan tanuló agyonütötte lirájával a mesterét (bár önvédelemre hivatkozva felmentették bűne alól). Kicsivel később Héraklész természetének egy másik oldala is megmutatkozott: amikor Theszpiosznál, a boiótiai Theszpiasz királyánál vendégeskedett, annak mind az ötven leányával sikerült együtt hálnia. Ők voltak az első, azon megszámlálhatatlanul sok nő közül, akikkel Hé-

Héraklész családfája

Héraklész természeténél fogva nem tudta elviselni a kioktatást vagy a tanácsot. A képen zenetanárát, Linoszt veri agyon. Különböző források különféle fegyvereket adnak a kezébe, ezen az attikai vázán (i. e. 480 k.) egy széket használ.

Héraklész

raklész együtt halt; volt, akiket feleségül is vett, s mindannyian gyermekeket is szültek neki, állandó gyökértelensége azonban – Médeia történetéhez hasonlóan – egy sor családi katasztrófához vezetett.

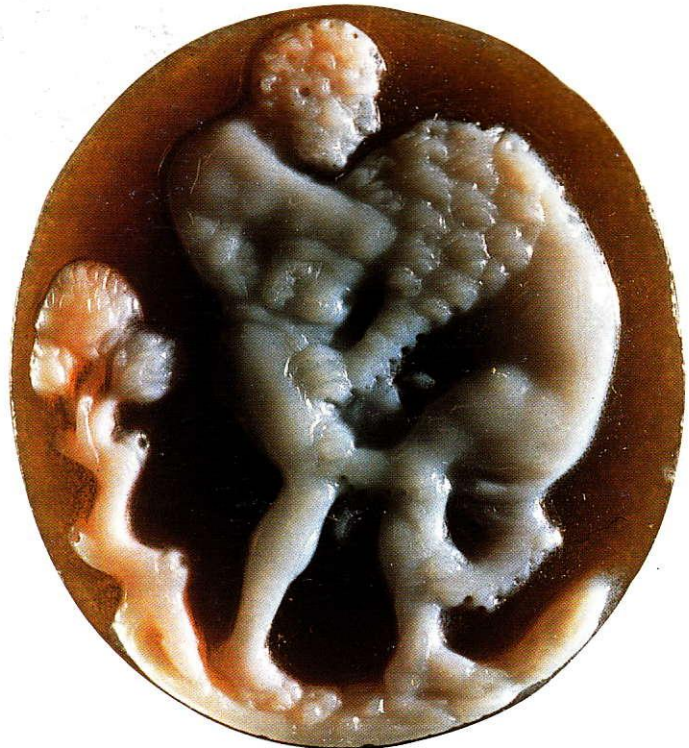
Héraklész halandó „apja”, Amphi-trüón (az ő alakját vette fel Zeusz, amikor Alkménéhez közeledett) sem volt röghöz kötöttebb, mint a „fia”. Amphi-trüón, miután véletlenül megölte Alkméné apját, Elektrüönt (a véletlen emberölés gyakori mitológiai motívum, mivel kézenfekvő okot szolgáltat ahhoz, hogy egy hős másik városba települjön), kénytelen volt menedéket kérni Kreónnál, Théba királyánál. Hogy e köteleket megpecsételjék, Héraklész feleségül vette Kreón lányát, Megarát. Héra féltékenysége azonban nem lehetett kijátszani: örületet küldött Héraklészra, aki megölte feleségét és gyermekeit. Hogy bűnétől megtisztuljon, Héraklész kénytelen volt egy nála gyengébb embert, Eurisztheuszt szolgálni (aki egész Argolisz uralkodója, beleértve Mükéné és Thirünszt), mégpedig úgy, hogy végrehajtja az általa megadott munkákat. Mint mindig, most is vannak más történetváltozatok is: Euripidész *Héraklész* című darabjában a munkák megelőzik az örületet, mely ebben az esetben Héra különösen kegyetlen bosszúvágyának a terméke – a sikerei csúcsán lévő Héraklészt sújtja vele (l. 122. o.). A munkák most következő leírásakor nagy vonalakban Apollodórosz művét követjük.

Héraklész munkái

Az **első munka** elvégzéséhez Héraklésznek csupán pár kilométert kellett Mükénétől északnyugatra haladnia, hogy elérjen Nemeába, ahol egy sebezhetetlen oroszlánt győzött le úgy, hogy megfojtotta. Az oroszlán prémje ezentúl jellegzetes viselete lesz, re-

mekül kiegészítve a farkósbotot, melyet fja mellett előszeretettel használt fegyverül. A **második munkát** szintén helyben kellett elvégeznie: meg kellett ölnie az óriási vízikígyót (a hüdrát), mely a Lerna melletti mocsárban tanyázott. A hüdrának sok feje volt (forrásaink kilenc és ötven közé teszik a számu-

(lent) Az ókori képzőművészet rendkívül népszerű témája volt Héraklész csatája a nemeai oroszlánnal. Egy példa a több ezer ábrázolásból ez a hellenisztikus korból származó intaglio.

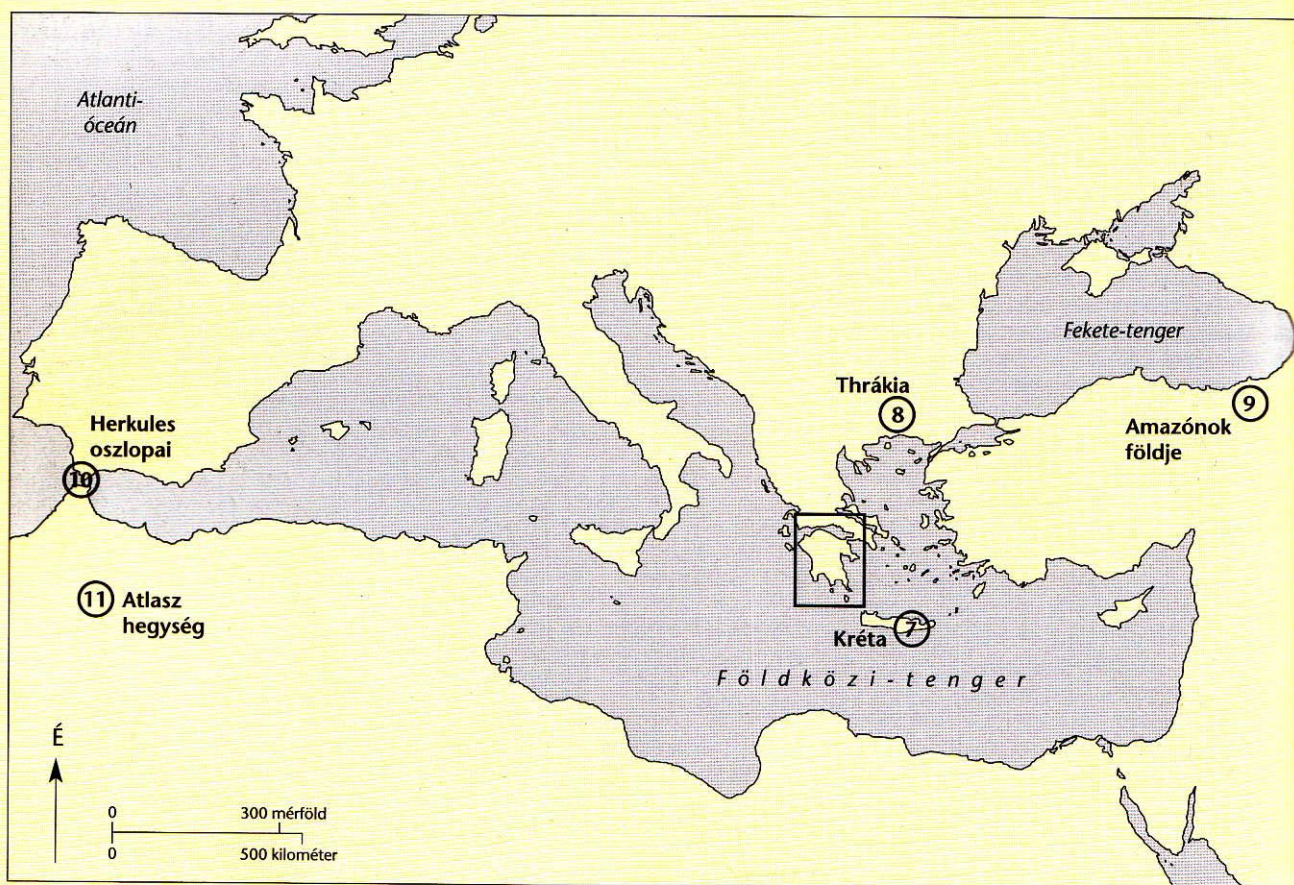

Héraklész munkái

A Héraklész által elvégzendő munkák listája – szokás szerint – forrásonként más és más. Az alábbi felsorolás Appollodórosz *Mitológiája* alapján készült. A számok megfelelnek a térképen feltüntetett számoknak. A Peloponnészosz (jobbra) a Földközi-tenger térségét ábrázoló alsó térképen a keretben látható.

Hőstett	Helyszín
1 hozza el az oroszlán bőrét	Nemea (Argolisz)
2 ölje meg a hűdrát	Lerna (Argolisz)
3 fogja el a szarvastehenet	Kerüinea (Argolisz és Akhaia között)
4 fogja el a vadkant	Erümanthosz hegye (Arkadia)
5 takarítsa ki Augeiasz istállóját	Élisz (Peloponnészosz nyugati része)
6 kergesse el a madarakat	Sztümphalosz-tó (Arkadia)
7 fogja el a bikát	Kréta
8 fogja el az emberevő lovakat	Diomédész királysága (Thrákia)
9 hozza el az amazónok királynőjének övét	Amazónok földje (időnként Kis-Ázsia északi részére teszik)
10 lopja el Gerüón marháit	nyugati földek
11 hozzon almát a Heszeridák kertjéből	talán a nyugati vagy az északi területeken
12 hozza fel a pokol kutyáját, Kerberoszt	Hadész

Héraklész

(balra) A farkósbottal felfegyverzett Héraklész (jobbra) és sarlóval hadakozó társa, Iolaosz egyesült erőfeszítésének eredményeképp nemsokára elhull a sokfejű hűdra. Iolaosz alatt ott ég a tűz, mellyel a levágott fejek csontjait kiegészve teszi ártalmatlanná a szörnyet. Vízátároló edény Cerveteriből, i. e. 520 körül.

kat), ezek közül az egyik halhatatlan, a többi pedig magától újránő, ami azt jelentette, hogy egyetlen levágott fej helyén két új fej nőtt ki. Héraklésznek azonban, miután segítségül hívta Iolaoszt (féltestvére, Iphiklész fiát), aki izzó ágakkal kiegészítette a nyakcsontokat, sikerült lekaszabolnia a hűdra összes halandó fejét, a halhatatlan fejet pedig levágta, majd egy nagy kő alá ásta el. Akár a nemeai oroszlán esetében, Héraklész a hűdra legyőzése után is átvette egykori ellenfele egyik sajátosságát: a hűdra testén rést vágott, és belemártotta nyilait annak halálos mérgű epéjébe.

Akárcsak a többi hős és hősnő, Héraklész is olyan narratív tájon tevékenykedik, ahol bármelyik pillanatban közbeavatkozhat valamelyik isten. Ezért **harmadik munkája** során, mikor az Artemisznak szentelt aranyszarvú szarvastehenet (a kerúneiai szarvast) kellett elvinnie Eurisztheusznak, Héraklész nem merte megölni a vadat, inkább egy éven át üldözte, amíg az állat teljesen ki nem merült. Ezért a hőstettért Héraklésznek kissé távolabb, nyugat felé, a Peloponnészoszi-félszigetre kellett mennie; **negyedik munkájának** is ez a vidék lett a helyszíne. El kellett fognia az arkadiai Erümanthosz-hegy közelében élő rettenetes vadkant.

A hegy felé tartó Héraklész találkozott egy csapat lénnel, akikhez igen sok tekintetben hasonlított: ezek voltak a kentaurok. Vad, fékezhetetlen, félig ló, félig ember testű lények; testük a kultúra peremvidékén elfoglalt kétes helyzetüket tükrözi. Jellemük is ambivalens volt: alapvető jóindulatukhoz nyers állatiaság társult, amely gyakran csapott át kegyetlen erőszakosságra. A jóindulatú kentaurok legkiválóbbika, Kheirón jó néhány híres hős (Akhilleusz, Aszklépiosz, Iaszón) nevelője volt. Nyájas volt Phólosz is, aki végül vendégül látta az erümanthoszi vadkan üldözésére induló hőst. Természetük különbözőségének nyilvánvaló jeleként – illetve remek példaként annak, milyen jelentős szerepet játszottak a görög gondolkodásban és tudatban az olyan empirikus kategóriák, mint a „nyers” és a „főtt” – Phólosz sült hússal kínálja Héraklészt, saját porcióját azonban nyersen fogyasztja el.

Mikor Héraklész – aki soha nem volt ideális vendég – bort követelt tőle, a csapra vert hordóból áradó illat messze földről odavonzotta a kentaurokat. Alkohol-szomjuk erőszakba csapott át, s az elkövetkező cselekedete során Héraklész egy részüket megölte, a túlélők pedig Kheirónhoz menekültek, akit egy eltévedt nyíl-

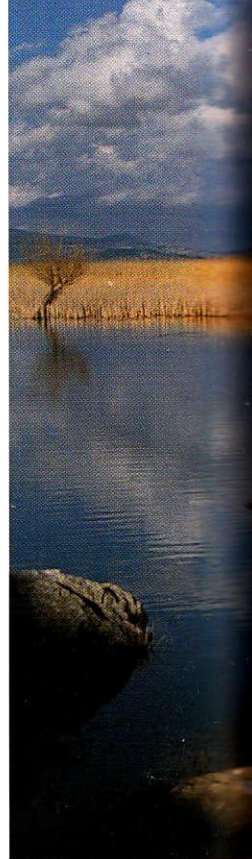
(lent) A kentaur kettős karakter a természet és a kultúra határán. Az ezüstorzó valószínűleg egy edény egyik füle volt (Görögország, i. e. 2. sz.). A zilált hajat szőlőágak koszorúzzák, melyek a dionüszoszi féltelenséget szimbolizálják. A jobb kézben tartott penge tő válamilyen húros hangszerre utal.

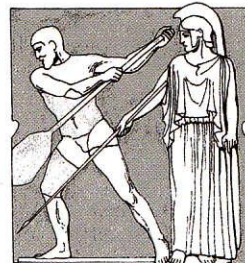
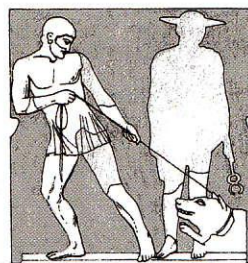
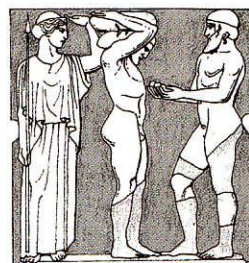
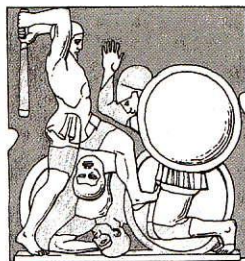

(balra) Héraklész negyedik munkájának tárgyát, az erümanthoszi vadkant viszi bemutatni Eurisztheusznak, aki félelmében egy hatalmas pithoszba (tárolóedénybe) bújzik el. Mésző dombormű, i. e. 550 körül.

(lent) Héraklész az olümpiai játékok alapítójának tartották; ezért ábrázolták az olümpiai Zeusz-templom tizenkét márvány metopéján. Ezek a rekonstrukciós rajzok hat munkát jelenítenek meg a tizenkettőből.

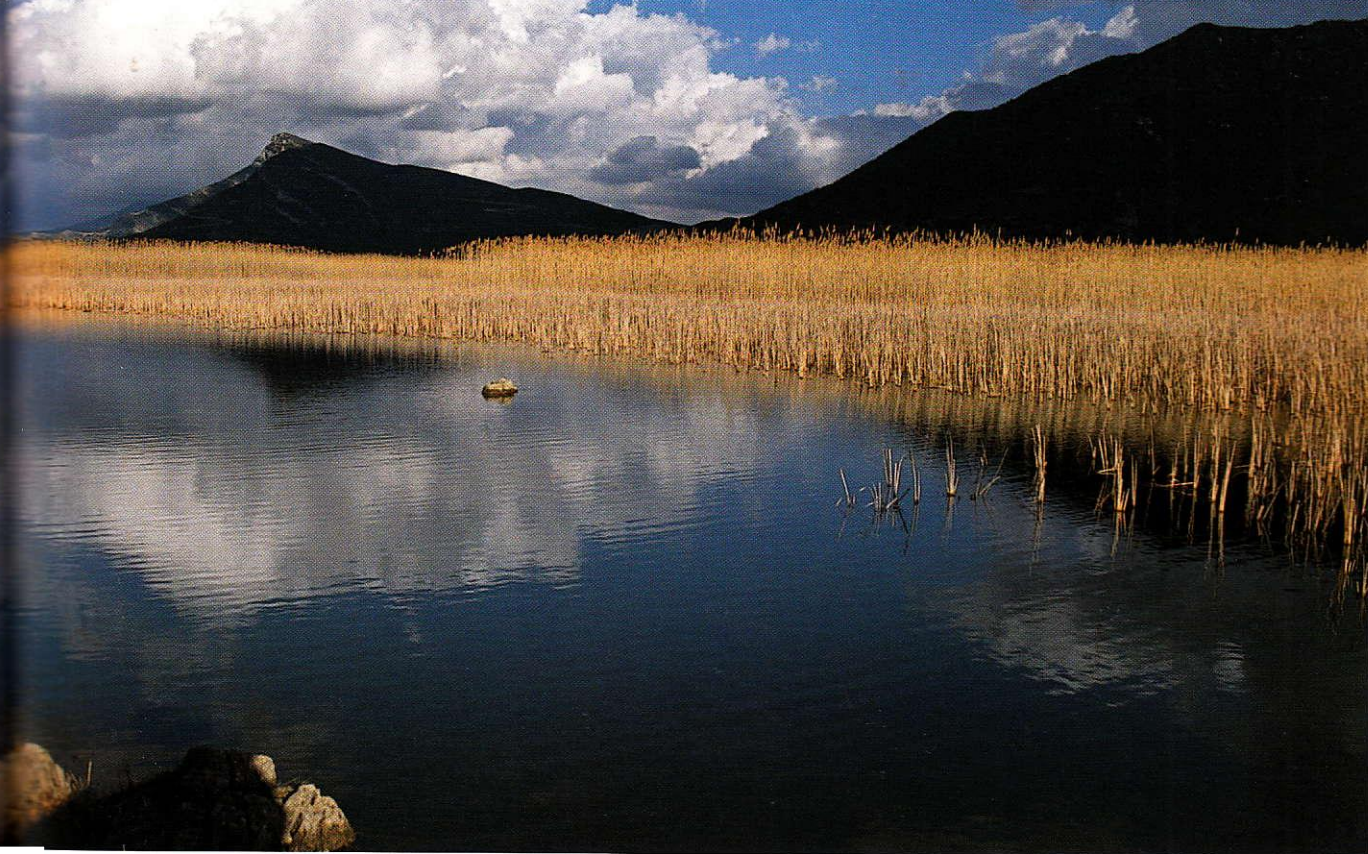
vessző megsebzett. A hűdra mérgével fertőzött seb gyógyíthatatlan, a kentaur azonban halhatatlan volt, ezért látszólag örök szenvedésre ítéltetett. Ő azonban (egy meglehetősen rejtélyes történet szerint) alkut kötött Zeusszal: lemond a halhatatlanságáról, ha magával viheti Prométheusz szenvedéseit az Alvilágba.

A kentaurokkal esett kalandhoz képest az erümanthoszi vadkan elfogása egyszerű eset volt; mikor a hős a megkötözött vadkannal a vállán visszatér Tirünszbe, Eurisztheusz gyáván elbújik

egy nagy agyagedénybe – ezt a képet előszeretettel ábrázolták az utókor művészei. Eurisztheusz azonban tovább osztogatta utasításait a következő munkákkal kapcsolatban. Az ötödik és hatodik munkára ismét a Peloponnészoszon került sor. Az **ötödik munka** az volt, hogy Héraklésznak Augeiasz éliszi király trágyával borított istállóját kellett kipucolnia. Héraklész ravaszul elterelte az Alpheiosz és Péneiosz folyókat, majd átvezette őket az istállón; az efféle leleményesség nem tartozott a hős fő erősségei közé, vagyis az eset Athéné segítő jelenlétét szimbolizálja, aki a munkákról fennmaradt egyetlen ábrázoláson, az olümpiai Zeusz-templom metopéin is megjelenik. Héraklész ismét észak felé haladt, ahol újfent elősdiaktól kellett megtisztítani a vidéket (**hatodik munka**), ezúttal az arkadiai Sztümphalosz-tóról kellett elűzni a réztollú madarakat. Most is Athéné jelenléte bizonyult döntőnek: egy Héphaisztosz készíttette rézcsettogatót küldött a hősnek, amely olyan lármát csapott, hogy az összes madarat felzavarta; Héraklész nyilai pedig elvégezték a többit.

Ahogy Héraklész sikerei nyomán Eurisztheusz elkeseredése egyre nőtt, úgy nőtték a távolságok is, melyeket a hősnek meg kellett tennie. Miután megfékezte a hatalmas krétai bikát és elvitte Mükénéig (**hetedik munka**), máris északra kellett utaznia, Thrákiába. Itt Diomédész király vad, emberevő lovait kellett elfognia (**nyolcadik munka**), és munkája elvégzésének bizonyítékeként Eurisztheusznak bemutatnia. Kréta és Thrákia akkoriban a görög világ északi, illetve déli határának számított. Eurisztheusz

(fent) A mocsaras, nádassal körülvett Sztümphalosz-tó, melynek madarait Héraklésznek kellett elpusztítani – ez volt a hatodik munkája.

A Sztümphalosz-tó madarainak elpusztításához Héraklész megváltik ijától és bunkójától, s egy sokkal hatékonyabb eszközt választ: a parittyát. Attikai váza, i. e. 550 körül.

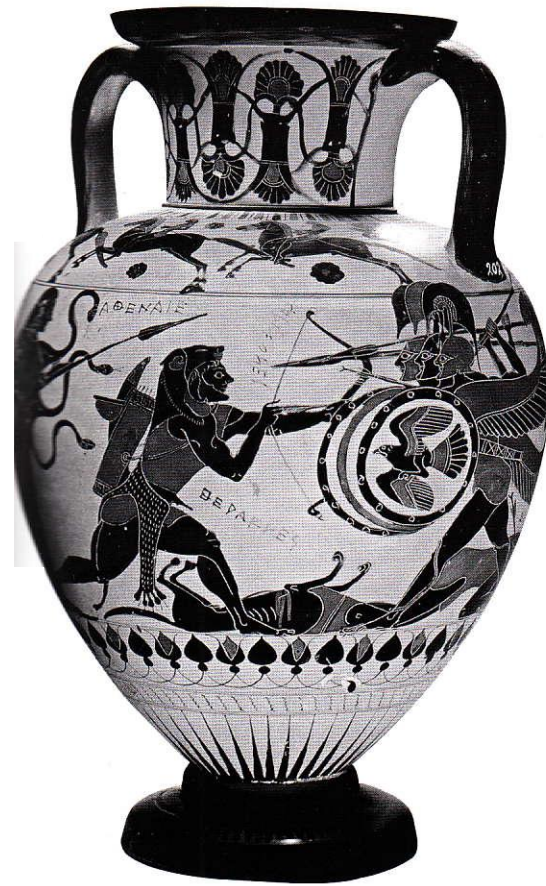
parancsainak azonban ez nem szabott határt. A **kilencedik munka** során Héraklésznek vissza kellett vinnie Mükénébe az amazónok királynője, Hippolüté övét. Az amazónokról, erről a rejtélyes népről azt tartották, hogy Kis-Ázsia északkeleti részén élnek. Társadalmuk kizárólag nemzés céljára használta a férfiakat; csak a leánygyermeket nevelték fel, a fiúkat hagyták elpusztulni. Az amazónokat életstílusuk egyfajta kollektív Artemisszé tette, egyetlen lényeges különbségtől eltekintve – ők halandók voltak. Héraklész megölte Hippolütét és elvette az övét.

A **tizedik munka** még távolabbi külföldre vezette a hőst. Héraklésznek a háromtestű szörnyeteg, Gerüón marháit kellett elhajtani, aki az Ókeanosz közelében lakott. Ahhoz, hogy ide elérjen, Héraklésznek át kellett lépnie Európa és Afrika határát, ahol – hogy útját megjelölje – két köoszlopot állított fel, ezen oszlopokat a realista értelmezés hívei a Gibraltári-szoros két sziklaormában vélik felfedezni. Héraklésznek innen át kellett kelnie a hatalmas Ókeanoszon, amit meg is tett abban az aranyserlegben, melyet magától a Napistentől kapott. Miután megölte Gerüónt és elhajtotta a marháit, a serleget visszaadta Héliosznak.

A **tizenegyedik munka** – az atlasz-hegyi Heszperidák kertjének aranyalmáit kellett elhoznia – ismét a világ végére vezérelte Héraklészt. A hőstett pontos színhelye nem egyértelműen meghatározható, valahol a távoli nyugat (a „Heszperidák” az Est nimfáit jelenti) és a távoli észak (a hüperboreoszok – az a nép, melynek földjén az almafák nőttek – neve azt jelenti: „az északi szél mögött lakók”) között lehetett; egy biztos, Héraklésznek rendkívüli távolságot kellett

(a 120. oldalon fent) Héraklész megragadja Diomédész egyik emberevő lovának nyakát. A ló szájából még kilóg egy emberi fej és kar. Attikai váza, i. e. 510 körül.

(a 120. oldalon lent) A görögök és az amazónok csatájában Héraklész egy Andromakhé nevű női harcos karját ragadja meg. Attikai váza, i. e. 575–550.

(balra) Héraklész egyik legkülönlegesebb ellenfele a háromtestű Gerüön volt, akit kétfejű kutyája, Orthrosz (vagy Orthosz) még félelmetesebb alakká tett. Ezen az i. e. 540 körül készült vázán a kutya már holtan fekszik, s Héraklész Gerüönra is kilötte nyilait.

(lent) Kerberosz, az Alvilág kutyája zavart arkifejezéssel nézi, ahogy Héraklész (bunkóját letéve) nekikészülődik, hogy megsimogassa, mielőtt láncra verné. Attikai váza, i. e. 6. sz.

raklész, az mindig valamiképpen szent volt, s így vissza kellett szolgáltatni az isteneknek. Ezért vette el Athéné az almákat Héraklésztól, s vitte vissza őket a nimfáknak. A szentség törvénye fokozottan volt érvényes Kerberoszra, az Alvilág többfejű kutyájára, aki létfontosságú feladatot látott el odalenn: őrizte a komor birodalom kapuját, ahol engedély nélkül egy lélek sem léphetett se ki, se be. A tizenkét munka közül Kerberosz felhozatala (**tizenkettedik munka**) volt a legrettenetesebb feladat. Héraklész egy, a Tainarón-foknál lévő barlangban szállt alá az Alvilágba. Ez a hely a Peloponnészoszi-félsziget egyik nyúlványán található (a mai Mani). (A Pirgosz Diru közelében fekvő, bámulatosan szövevényes, vízzel elárasztott föld alatti csatornarendszert manapság meglátogató turistáknak talán elnézhetjük, ha a hideg sötétségben csónakázva azt képzelik, hogy ugyanezt érezhették a Kharón bárkáján utazó holtak lelkei is.) Héraklész pusztán nyers erejével legyőzte Kerberoszt, felvonszolta a napvilágra, megmutatta a megrettent, korsóba bújt Eurüsztheusznak, majd visszavitte hivatalos lakhelyére, a Hadészbe.

Héraklész szerelmei

A hős igen sikeresen alkalmazott erőszakot rettentő ellenfeleivel szemben, de nőkkel való kapcsolatai rendre tragédiával végződtek. Az egyik, már említett példánk, melyet Euripidész tragédiájából, a *Héraklészből* ismerünk a legjobban, Megarával, a thébai királylánnyal kötött házassága. Miután Héraklész munkáit elvégezvén dicsőségtől övezve hazatért, azt látta, hogy családját a várost bitorló zsarnok, Lükosz („Farkas”) igázta le. Héraklésznek nem

megjárnia ahhoz, hogy idejusson. Az út során legyőzte Antaioszt, a legendás birkózót, aki erejét a Földtől nyerte (Héraklész a levegőbe emelve tartotta, amíg összetörte a bordáit); megölte az egyiptomi királyt, Busziriszt, aki a hazájába vetődő idegeneket Zeusz oltárán áldozta fel; aztán lenyilazta a Prométheusz máját szaggató saskesélyűt. A Heszperidák almáinak ellopása azonban még Héraklész számára is nehéz feladatnak bizonyult, mivel a fákat egy halhatatlan sárkánykígyó őrizte. Az egyik mítoszváltozat szerint Héraklész Atlasztól, a titántól kért segítséget, akinek az eget kellett tartania a vállán örök időnkig. Héraklész felajánlotta a titánnak, hogy egy időre átveszi a terhet, amíg Atlasz elhozza az almákat. Mikor azonban Atlasz visszatért a gyümölcsökkel, semmi hajlandóságot nem érzett arra, hogy frissen visszanyert szabadságáról lemondjon. Abba azért beleegyezett, hogy addig még a vállára vegye az eget, amíg Héraklész kerít egy párnát, hogy a fejére tehesse. Héraklész azonban inkább fogta az almákat és sietve Mükéné felé vette az útját, Atlasz pedig egy örökkévalóságon át átkozhatta hiszékenységét.

Eurüsztheusz csak úgy tudta teljes mértékben próbára tenni Héraklészt, ha olyan ellenségeket szerez neki, akikben van valami emberfeletti. Ennek következménye az lett, hogy akármit is hozott vissza Hé-

Ezen az attikai vázán (i. e. 6.sz.) Héraklész megpróbálja elvenni Apollóntól a megszentelt delphoi háromlábú jószágát. Egy hétköznapi halandó, vagy akár a legtöbb hős esetében az efféle sértést haladéktalan és pusztító megtorlás követte volna. Héraklész történetében azonban semmi sem volt hétköznapi.

okoz gondot Lükosz megölése, győzelme pillanatában azonban az örökké bosszúszomjas Héra őrlőket küld rá Lüszsa (szó szerint „Farkas-veszettség”) istennő személyében. Héraklész tébolyában lemészárolja feleségét és gyermekeit, és csak Athéné közbelépése akadályozza meg, hogy megtegye az utolsó, végzetes lépést: már-már lesújt halandó „apjára”, Amphitrüónra, mikor az istennő egy sziklát hajtva rá harcképtelenné teszi. Végezetül, Thészeusz barátságának köszönhetően Héraklész kikészülődik a csüggedés mélységeiből, illetve a rituális beszenyveződés állapotából. Thészeusz új reménysugarat és új otthont mutat neki: Athént.

Héraklész pályafutásának – vagyis a végső bukásához vezető események szövevényes hálózatának – következő epizódja három asszonnyal: Iolével, Omphalével és Déianeirával folytatott viszonyát foglalja magában. Mikor Héraklész tudomására jutott, hogy Oikhalia (egyres ösi források Euboia szigetére helyezik ezt a várost) királya, Eurüosz felajánlotta, hogy annak adja lánya, **Iolé** kezét, aki íjászversenyben legyőzi őt, Héraklész elfogadta a kihívást, és természetesen győzött. Eurüosz azonban nem teljesítette ígéretét, mivel attól félt, hogy ha Iolének gyermekei születnek Héraklésztól, akkor a férje esetleg újra megőrül és lemészárolja őket. Héraklész – rá egyáltalán nem jellemző módon – pillanatnyilag nem állt ki az igazáért, viszonya azonban még távolról sem ért véget Eurüosz családjával. Az őrlőlet egy újabb rohamában – úgy tűnik, ettől az állapotától mindig is csak egy paraszthajszál választotta el – megölte Eurüosz fiát, Iphitoszt: Tirüosz faláról hajtotta le a teljesen ártatlan küldetéssel érkező fiatalembert. Az újabb gyilkosság vétkétől beszenyvezve Héraklész a delphoi jósdához fordul tanácsért, ám a papnő pontosan azért utasítja vissza, amiért megkereste: vagyis a vérbűn szennye miatt. Héraklész dühében magához ragadja a háromlábú

jóságát, s birtoklásáért magával Apollónnal kel birokra. A hős az egészen kivételes helyzetét jól mutatja, hogy Zeusz késedelem nélkül érkező villáma a civakodók közé csap le – ahelyett, hogy (mint Aszklepios esetében) a bűnös felet sújtaná halálra.

Héraklész azonban továbbra is beszenyezett marad. Hogy bűnétől szabaduljon, rabszolgának kell állnia Lúdia királynőjéhez, **Omphaléhoz**. Mikor végre megtisztul, a hős újra a tettek mezejére léphet. A nyugat-görögországi Kalüdónba utazik, ahol birkózásban legyőzi Akhelóiosz folyamistént, aki szintén **Déianeira**, a királylány kezére pályázik. Héraklésznek, szokás szerint, nincs állandó lakóhelye, ezért új feleségével együtt tovább indul abba a következő városba, ahol szállást kínálnak neki: az Euboia északnyugati nyúlványával szemközt, mélyen benyúló öböl partján fekvő Trakhiszba. A Kalüdónból Trakhiszba vezető úton találkoznak Nesszosz kentaurral, s ez a találkozás már magában hordozza a végső pusztulás csírait. Nesszosz révész-ként dolgozott a folyó mentén, és az átkelés közben erőszakoskodni kezdett Déianeirával. Amint Héraklész kilőtte a lernai hüdra epéjébe mártott nyílveesszőjét, s az Nesszosz testébe fűrődött, a haldokló kentaur fondorlatos módon azt suttogta Déianeira fülébe, hogy fogja fel a sebéből ömlő vért, melyet – ha a szükség úgy hozza – szerelmi varázsszerként használhat.

Az örökké nyugtalan Héraklész kötelességének érezte, hogy minden apró sértést megtoroljon. Trakhiszból Oikhaliba indult, hogy rendezetlen számláját Eurüosszal elintézzék. Ahogy pályafutása során oly sokszor, a harc és a szexuális erőszak most is együtt járt: Héraklész kifosztotta Oikhalit és elragadta a király leányát, Iolét, hogy ő legyen az új felesége.

Héraklész halála

Déianeira válaszul – ahogy azt Szophoklész a *Thrakhiszi nőkben* leírta – egy inget megkent Nesszosz kentaur – állítólag bűvös erejű – vérével, s az inget elküldte ajándékba Héraklésznek. A szerelmi csodaszer azonban rettenetes kinokat okozó, halálos mérgeknek bizonyult (ahhoz a szerhez hasonlóknak, melyek Médeia ölte meg Glaukét). A fájdalomtól elgyötört Héraklész arra kérte fiát, Hüloszt, hogy vigye őt a szomszédos Oité-hegyre, ahol máglyát rakatott és ráfeküdt. Az elkövetkező események jól jellemzik a hős végletes szélsőségek között hanyódo életét. Amint a temetési máglya lángra kapott – az épp arra vetődő Poiasz argonauta gyújtotta meg, akire egykori hajóstársa halála jeléül tévedhetetlen íjat és mérgezett nyilait hagyta örökül –, Héraklész csodálatos módon az Olümposzra ragadták az istenek, ahol a halhatatlanság mellé egy újabb asszony szerelmét is elnyerte: **Hébé**, a fiatalság istennője lett a társa. A hősről szóló történetek nem végződnek kivétel nélkül ilyen egyértelmű jövőképpel. Az *Odüsszeia* leírásában az Alvilágban bolyongó Odüsszeusz találkozik Héraklész „alakmásával”, miközben Héraklészről azt tartják, hogy az Olümposzon van. Az efféle halál utáni kettéosztódás rendki-

vül szokatlan a görög hitvilágban, s egyszerre fejezi ki Héraklész egyediségét, valamint a hős sz természetében mélyen gyökerező szélsőséges ellentéteket.

Hérakleidák, dórok és a nemzedékrendi politika

Héraklész leszármazottait, a Hérakleidákat közös sorsuk különbözteti meg a többi jelentős hős sz ivadékaiktól. E közös sors abból fakadt, hogy Eurüs ztheosz még legfőbb ellensége halála után sem enyhült meg irányukban. Egészen Athénig űzte a Hérakleidákat, a város lakói azonban nem szolgáltatták ki őket. Sok más olyan történethez hasonlóan, melyek az Athén-központú mítoszbeszélői hagyomány szűrőjén átkerülve maradtak fenn, Athén ebben a mítoszban is az elnyomottak befogadójának bizonyul. Eurüs ztheosz halála után a Hérakleidák „visszatértek” a Peloponnészoszra, vagyis azt követelték, amit születési joguknál fogva saját területüknek tartottak. Első „visszatérésük” azonban meghiúsult, egy járvány ugyanis feltárja, hogy igazi „visszatérésük” ideje még nem jött el. A Hérakleidák és szövetségeseik, a dórok (Deukaliön, illetve fia, Hellén leszármazottai) ezek után a megfelelő időben meg szállják a Peloponnészosz legfontosabb tartományait: Argoszt, Messzénét és Spártát.

Az előbbi történet izgalmas, ám rendkívül problematikus kérdéseket vet fel a mitológiai hagyomány és a görög történelem viszonyát illetően. A „dór in-

vázió”-t hosszú ideig valódi történelmi eseménynek tekintették, mely során a „pre-dór” népességet kívülről érkezett seregek igázták le: a Hérakleidák visszatérésének történetében állítólag ez a folyamat tükröződik. Nagyon nehéz azonban olyan régészeti leleteket felmutatni, melyek meggyőzően mutatják, hogy mikor zajlott le – ha egyáltalán lezajlott – ez az invázió. Afelől azonban nem lehet kétségünk, hogy a görög mítoszbeszélők mindenkor i politikai céljaiknak megfelelően manipulálták a hagyományokat, különösen abban az 5. században kialakult, rendkívül kiélezett helyzetben, mikor egyre inkább tudatosult, milyen különbségek vannak a magukat dórnak (Spárta), illetve iónnak (Athén) nevező városállamok között. A mitológiát lényegéből fakadó hajlíthatósága tökéletesen alkalmassá tette arra, hogy a nemzeti öntudat szolgálatába állítsák – ezen törekvés legplasztikusabban Euripidész *Ión* című darabjában fogalmazódik meg. Az említett mű Athénben készült i. e. 410 körül, az Athén és Spárta között dúló háború kellős közepén. Ión, az iónok őse Apollónnak és az athéni hercegnőnek, Erekh teusz király lányának, Kreuszának a fia; ezzel szemben a dórok őse Kreusz és egy másik halandó, a Xuthosz nevű athéni király fia. Mindez élesen különbözik a többi változattól, melyek szerint Dórosz Xuthosz testvére – ráadásul a bátyja. Ennél világosabb illusztrációt nem is találhatnánk arra, ahogy a jelen mindig saját képére formálva írta újra a mitológiai múltat.

Héraklész utolsó útja az Olümposzra vezetett, ezzel földi pályafutása – mely során minden elképzelhető mélységet és csúcst, szélsőséges helyzetet megjárt – véget ért. Ezen a képen Niké, a Győzelemistenő hajtja azt a szekert, melyen ott ül szakáll nélkül, kezében bunkósbotjával Héraklész. Attikai váza, i. e. 400 körül.

Thészeusz és Athén hősi múltja

Kekropsz és Thészeusz

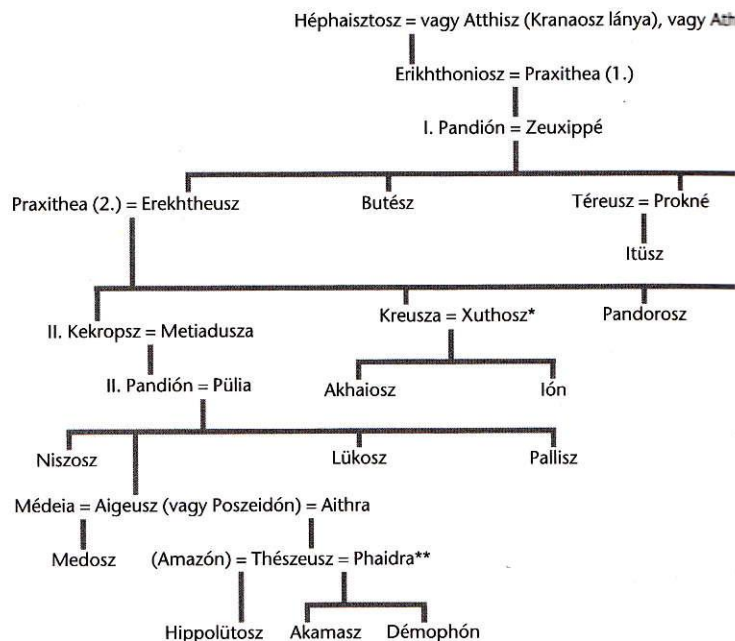
Amint az imént láttuk, számos „dór” közösség vezet-
te vissza származását a Hérakleidák csoportjára,
akik területi követeléseiknek tisztán vitézségükkel
kívántak érvényt szerezni – ahogy azt egy sikeres
megszállás is bizonyította. Ezzel szemben az ősho-
nos athéniak büszkén vallották magukat ugyan-
azon föld eredeti birtokosainak. Első királyuk,
Kekropsz állítólag a földből született, az ő félig kí-
gyó, félig ember alakja testesítette meg a kezdeteket.
Két utódjáról, Kranaoszról és Amphiktüónról is azt
tartották, hogy a föld szülöttjei, csakúgy, mint a
következő nemzedékből Erikhthoniosz, aki akkor
fogant, midőn Héphaisztosz magja (mely akkor
freccsent ki, mikor sikertelen próbálkozást tett
Athéné megerőszkolására) átítatta a földet.
Erikhthoniosz is a kígyókkal hozták összefüggésbe
(egyes változatok szerint részben vagy teljesen
kígyóformájú teremtmény volt); az athéni királyi
ház azonban fokozatosan emberi formát vett fel.
Mindenesetre Kekropsz leghíresebb leszármazottja,
Thészeusz, már teljes mértékben ember volt.

Thészeusz születése idején az athéni királyi ház örö-
kösdését bizonytalanság övezte, mivel a hatalom
négy testvér között oszlott meg. Egyiküknek,
Aigeusznak személyes jövője is bizonytalan volt, mivel
sem első, sem második felesége nem szült neki gyerme-
ket. Ezért azt tette, amit minden aggódó athéni tett vol-
na az ő helyében: egy jósdához fordult tanácsért (a
dódónai jósda területén a régészek számos ólomlapot
ástak ki, melyekre a gyermektelenség miatt aggódó
hétköznapi polgárok jegyezték fel kérdéseiket; lásd 100.
o.). A delphoi jósnő rejtélyes válasza arra biztatta
Aigeuszt, hogy „ne nyissa ki a borostömlőt”, míg
Athénba nem ér. Mikor hazafelé tartva áthaladt az
argoliszi Troizén városán, éles eszű vendéglátója,
Pitheusz megértette, hogy a jóslat a szexuális aktusra
utal (a borostömlő kiöntője a pénisz megfelelője); s mi-
vel szeretne volna, hogy családja dinasztikus kapcso-
latba kerüljön az athéniakkal, Pitheusz leitatta Aigeuszt,
és az ágyába csempészte leányát, Aithrát. A lány teher-
be esett, s megszülte Thészeuszt. A hősrok születését
azonban gyakran övezi valamiféle rejtély, s ez Thés-
zeusz esetében sincs másként. Fogantatásának éjsza-
káján ugyanis Poszeidón is meglátogatta Aithra ágyát.
Így aztán Héraklész fogantatásának homályos körül-
ményei Thészeusznál is megismétlődnek: ha valami
említésre méltó dolog történt a nagy peloponnészoszi
hőssel, az Athén hősével is meg kellett, hogy történjen.

Aigeusz távozása előtt meghagyta Aithrának,
hogy ha fiúgyermeket szül, nevelje fel, de ne fedje fel
előtte apja kilétét. Ha azonban már felnőtt, s elég erős
ahhoz, hogy felemelje azt a nagy sziklát, mely alá

Athén mitikus királyainak családfája

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy minden mitoló-
giai családfa természeténél fogva ingatag és bizonyta-
lan: egy ilyen táblázat elkészítése az állandóság érzé-
sét kelti, holott az érdekelt felek időről időre cáfolták
a családfák „állításait”. Különösen az egyes városok-
kal vagy azok egyes családjaival kapcsolatos genealó-
giákról jelentek meg állítások és cáfolatok tömegei.
Az athéni királyok ezen családfáját javarészt
Apollodórosz *Mitológiája* alapján állítottuk fel.
Apollodórosz szerint az első királyok sorrendben:
I. Kekropsz (halandó), Kranaosz (halandó),
Amphiktüón (vagy halandó, vagy Deukalión egyik
fia); Erikhthoniosz, I. Pandión, Erekhtheusz,
II. Kekropsz, II. Pandión. II. Pandión halála után örök-
lési harc tört ki, melynek végén Aigeuszra szállt
a hatalom.

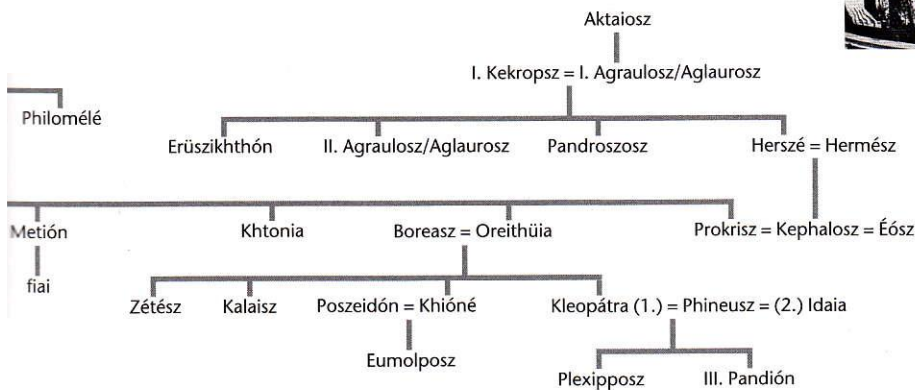

Aigeusz a kardját és saruját rejtette, akkor Aithra küldje el a karddal és a saruval Athénbe. Troizén ókori látogatóinak még megmutatták ezt a sziklát, s ugyanez történik a modern kori látogatókkal is, akiknek a Troizénből Hermionéba vezető ösvény mellett egy sziklát mutatnak. Ezek a látogatók tehát – akár őseik – arra kapnak ösztönzést, hogy az őket körülvevő tájat a mitológián keresztül értelmezzék.

(balra) Gaia („Föld”) Athénének nyújtja Erikhthonioszt („Föld szülötte”). A harcos istennő arcán ritkán jelent meg ilyen gyengédség, mint ezen az ábrázoláson. Fentről Hermész figyeli az istennőket. Attikai váza, i. e. 5. század vége.

(jobbra) A felnőttkorba ért Thészeusz felemeli a hatalmas sziklát, s felfedezi alatta a kardot és a sarut, melyet apja, Aigeusz hagyott ott a fiának. Attikai váza, i. e. 470 körül.

* Xuthosz egyéb „elhelyezéséről” l. 123. o.,
ill. Iaszón családfája, 108. o.

** Családfája a 195. oldalon

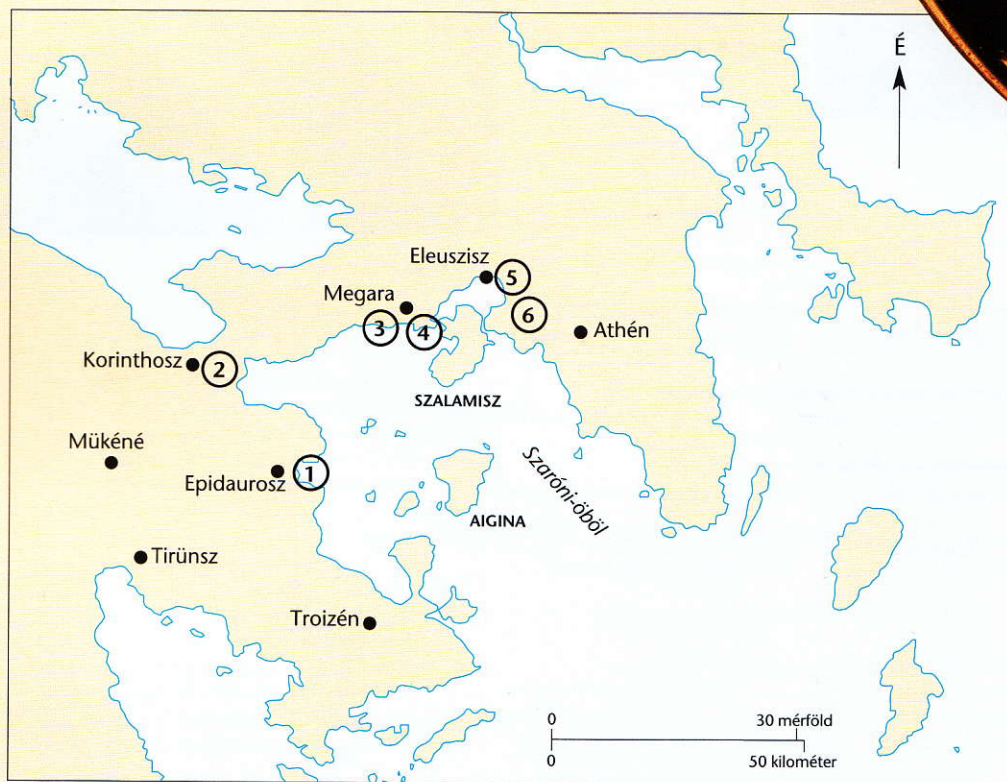

Thészeusz felnőtt

Aithra gyermeke valóban fiú lett: Thészeusz. Mikor felserdült, annak rendje és módja szerint felemelte a sziklát, magához vette a jelképes tárgyakat és elindult Athénba. Útközben könyörtelenül megölt egy sor erőszakos gonosztevőt, akik megpróbálták az útját állni. Thészeusz taktikája az volt, hogy saját erőszakos módszereket fordította ellenük. Szinisz („Pusztító”), az óriás arra kényszerítette az utazókat, hogy vele együtt a földig hajlítsanak egy fenyőágot, majd hirtelen elengedte az ágot, amely az égbe haj-

Thészeusz hőstettei az Athénba vezető út során

helyszín	hőstett
1 Epidauros	megöli Periphétészt, Héphaisztosz fiát, aki egy vasdoronggal ütötte agyon az utazókat
2 Iszthmosz (Korinthosz)	megöli Szinisz
3 Krommüön	megölte az iszonyú vaddisznót, Phaiát, aki állítólag Ekhidna és Tüphón leszármazottja volt
4 Szkirón sziklája	Szkirónt a tengerbe veti, ahol egy óriás vadteknőc felfalja
5 Eleuszisz	birkózás közben megöli Kerküönt
6 Eleuszisz közelében	Polüpémont/Prokrusztészt saját ágyába szorítja és megöli

bűnhöz illő büntetést szabott ki, mivel szemmel láthatóan máris az igazságosság mintaképévé vált – vagyis olyan volt, amilyennek a meséket elbeszélő athéniak szerették látni helyi hősíket. Van egy tanulságos különbség Thészeusz hőstettei és Héraklész munkái között: Thészeusz sokkal visszafogottabb a megtorlásban, és a fékezhetetlen erőszak sem ragadja magával; s ez igen szembeeszkő különbség a lantmesterét brutálisan meggyilkoló Héraklészhez képest.

Thészeusz megérkezik Athénba

Aigeusz athéni udvarában élt a Korinthoszból ide menekült, robbanékony természetű Médeia, akit Aigeusz feleségül vett. Mivel már szült egy fiút Aigeusznak (Médoszt), a megérkező Thészeuszban – akit a királlyal ellentétben ő azonnal felismert – vetélytársat látott, aki az ő és gyermeke pozícióját fenyegeti. Megpróbálta megmérgezni a fiút, aki azonban a kritikus pillanatban megmutatta apjának a kardot, amelyet a troizéni szikla alól húzott ki. Médeiát elűldözték; ezután visszatért Kolkhiszba, ahol újból hatalomra segítette időközben trónfosztottá vált atyját.

Thészeusz Athénba érkezése véletlenül épp egy katonai-politikai válság kirobbanásával esett egybe. Meggyilkolták Minósz, a krétai király Athénba látogató fiát, Androgeósz; az egyik változat szerint az atlétikai játékokon mindenkinél kiválóbbnak bizonyul ifjút Aigeusz a rettenetes „marathóni bika” ellen küldte – ezt a fenevadat később Thészeusz ölte meg. Minószról azt tartották, hogy hatalmas flottájának köszönhetően igen erős hadsereggel rendelkezik; ha azonban figyelembe vesszük azt a történelmi tényt, hogy a „valódi világban” az archaikus kortól fogva Kréta hatalma eltörpült Spárta, Athén vagy Théba mellett, Minósz mitikus tengeri uralmát a bronzkori (minósi) Kréta dicső napjainak a népelekezetben megőrződött nyomának tekinthetjük (l. 198. o.). Mindenesetre az Androgeósz halála miatt bosszúért lihegő Minósz megtámadta Athént. Mikor ez a próbálkozása kudarcba fullt, atyjához, Zeuszhoz fordult segítségért, aki éhínséggel és járvánnyal sújtotta Athént. Az athéniak természetesen egy jóshelyhez fordultak, ahol azt a tanácsot kapták, hogy ajánlják fel Minósznak: bármekkora áldozatot kér, megadják neki. Athénnek ezentúl rendszeresen el kellett küldeni Krétába hét ifjat és hét fiatal szüzet, kiket a Labürinthosz lakója, a félig ember, félig bika-testű szörny, Minótaurusz evett meg (l. 196. o.).

Thészeusz és a Minótaurusz

Minósz azonban nem számolt Thészeusz vitézségével, sem pedig azzal, hogy az idegen mekkora vágyat ébreszt a krétai királyi ház nőnemű tagjaiban (köztük Európában, Pasziphaében, s mint később meglátjuk, Phaidrában). Mikor Thészeusz önként ajánlkozott az áldozatul szánt ifjak következő csoportjába, életét Minósz szerelmes leánya, Ariadné mentette meg. Daidalosz tanácsára a lány egy fonalgombolyagot adott a hősnek, melynek végét az útvesztő bejáratához kötötte, s miután megölte a

(balra) A fahajlító Szimisz hamarosan ugyanúgy végzi, mint eddigi áldozatai. Thészeusz lehúzza a faágat, melyhez rövidesen odakötözi ellenfelét. Attikai csésze, i. e. 490 körül.

totta a szerencsétleneket; vagy pedig két szomszédos fa lehajtott ágaihoz kötözte őket, majd végignézte, ahogy a visszapattanó ágak kettétépték az áldozatot. Thészeusz ugyanígy járt el vele szemben. Szkirón, a bandita, aki a megarai partvidék fölé tornyosuló sziklákön ütött tanyát, az áthaladókkal mosatta meg a lábát, s közben gyakran megesett, hogy a műveletbe belemertült utazókat belerúgta a tengerbe, ahol egy óriási teknősbéka feneketlen gyomra várt rájuk. Thészeusz hajszára ugyanezt az eljárást alkalmazta Szkirónnal szemben. Utána következett Polüpémón („Sok keserűség”), az ő *modus operandi*ja az volt, hogy éjszakára szállást adott az utazóknak. Két ágya is volt e célra, ezekbe kellett az utazóknak pontosan beleférniük (a magas vendégeknek a kis ágyat, az alacsonyoknak a hosszú ágyat kínálta fel). Aki rövidnek bizonyult, azt kalapáccsal nyújtotta a kívánt hosszúságra, ha pedig valakinek túllógott a lába az ágy szélén, a fűrészvett elő. Thészeusz őrá is az elkövetett

Ennek az attikai csészének (i. e. 480 k.) a festője a Minotaurusz halála előtti pillanatot választotta. Thészeusz egyik kezével megragadja a szörnyeteg szarvát, s nekikésszül, hogy levágja a fejét.

Minotauruszt, a fonalat követve kitalált a labirintusból. Ariadné e tettével véglegesen szakított az apjával, s elmenekült szerelmével. Azzal, hogy Minósz helyett inkább Thészeuszt választotta, bizonyos értelemben ugyanazt cselekedte, mint minden görög menyasszony, aki férje kedvéért elhagyta az apja házáat; csak hogy Ariadné választásában ráismerünk a mitológiát jellemző túlzásokra és rendkívüli érzelmi töltetre. S a folytatás csakugyan nem volt hétköznapi. Mikor a Krétáról Athén felé menekülő pár megállt Naxosz szigetén, elváltak egymástól: Thészeusz sorsára hagyta menyasszonyát. Forrásaink rengeteg magyarázatot felsorolnak; s nem mindegyik szerint hibáztatható Thészeusz (pl. isteni kényszer). Ariadné mindenesetre visszanyerte jó hírét, mikor egy még nagyszerűbb szerető, Dionüszosz vette maga mellé. Ami Thészeusz második athéni visszatérését illeti, ez igen meggyőzően pecsételte meg az ifjú felnőttkorba való átlépését – mivel az apja halálát okozta. Thészeusz ugyanis megígérte, hogy ha küldetése sikerrel jár, fehér vitorlát vonnak fel az árbocra, szórakozottsága miatt azonban a hajó

az eredeti, fekete vitorlával futott be Athénbe. Aigeusz azt hitte, bekövetkezett a legrosszabb, és levetette magát az Akropoliszról.

Thészeusz mint király

Thészeusz átvette a királyságot. Egyik döntése jól illusztrálja, hogy az athéni mítoszbeszélők legmélyebb lényegét tekintve politikusnak látták őt. Neki tulajdonítják a híres „szünoikizmoszt” (együttlakás), vagyis az attikai kis falvak Athén vezetésével létrejött egyesítését; ez igen kreatív elgondolás volt, mely gyökeresen különbözik a Héraklészsel kapcsolatban bemutatott hőstettek többségétől. Függetlenül attól, hogy élt-e valaha egyáltalán egy Thészeusz nevű személy, illetve hogy játszott-e az illető bármilyen (politikai vagy egyéb) szerepet Athén életében, mint annyi más, minket most is a mitikus narratíva érdekel, amely kiemeli a jelen egyik sajátos elemét, s annak eredetét a mitikus múltba vetíti vissza. A tudósok megfigyelték, hogy Thészeusz az i. e. 6. századtól egyre gyakrabban szerepel képzőművészeti ábrázolásokon. Ebben a tendenciában a demokratikus refor-

mer, Kleiszthenész törekvését vélték felismerni, nevezetesen azt, hogy az athéni hatalom koncentrációját és konszolidációját célzó politikáját kívánta mitológiai precedenssel igazolni. A görög mítoszok csak látszólag szólnak a múltról: sokkal több mindenre világítanak rá a változó jelennel kapcsolatban.

Amazónok, kentaurók, leányszöktetések

Politikai példakép szerepe mellett Thészeusz megőrizte a hősök tipikusabb vonásait is (hősi tettek végrehajtója, családi viszályok szereplője). Hőstetteit három kalandjával illusztráljuk. Első a Héraklészsel vállalt végigküzdött hadjárata az amazónok, a harcos asszonyok népe ellen. Thészeusz elrabolta egyik társukat, ezért az amazonok bosszúból megostromolták az Akropoliszt; Thészeusz serege megfutamította őket – a mitológiában elképzelhetetlen lett volna, hogy egy ilyen „természetellenes” törzs végső győzelmet arasson a hímnmű hősök felett.

A második kalandban Thészeusz és vitéz társa, Peirithoosz egy másik szörnyszülött bandával, a kentaurokkal keveredett összetűzésbe. Mikor Peirithoosz nőül vette Hippodameidát („Lóidomár”), a lány félig ló, félig ember atyafiai is meghívták a menyegzőre. Akárcsak azoknak a kentauroknak az esetében, akikkel Héraklész a Peloponnészoszon találkozott, a bor hatására öbelőlük is kitört a vadság; olyannyira, hogy megpróbálták megerőszakolni a menyasszonyt (ebben Nesszosz erőszak-kísérlete cseng vissza). Thészeusz és Peirithoosz azonban győzedelmesen megvédték a civilizáció értékeit az efféle viselkedéssel szemben.

A páros utolsó kalandja abba a pokoli tartományba vezette őket, ahol majd Héraklész végzi be utolsó munkáját. Tervük valahol a vakmerő bátorság, illetve az erkölcs és az isteni rend ellen irányuló őrült támadás között helyezkedett el, s két nő elrablását foglalta magában: az akkor 12 éves Helenéét, valamint Perszephonéét, aki – Hadész felesége lévén – a lehető legnagyobb mértékben tiltott cél volt. Thészeusz a maga számára elragadta Helenét (igaz, hogy testvérei, Kasztór és Polüdeukész később visszaszerezték), majd leszállt az Alvilágba, hogy megkísérelje Peirithoosz számára megkaparintani Perszephonét. Semmilyen más tett nem tudná jobban hangsúlyozni, hogy Thészeusz mint erkölcsi mintakép milyen komolyan kompromittálta magát: majdnem olyan gonosz dolgot követett el, mint Ixión, a bűnösök archetipusa, aki Hérát rohanta le, s aki – többek között – Peirithooszt is nemzette. Mindenesetre Hadész szívélyesen fogadta Thészeuszt és Peirithoost; a halál istene fondorlatos módon helyet kínált nekik Léthé („Feledés”) székében, melynek köve (az egyik változat szerint) belenőtt a húsukba, s nem is gondolhattak a menekülésre. Thészeuszt végül Héraklész letépi a szikláról, Peirithoosz azonban örökre ott marad ülve. Akárcsak apja, Ixión, a halál után örökké szenvedő Peirithoosz is azt példázza, milyen szörnyű következményekkel jár, ha valaki egy istennő becsületére tör.

Thészeusz és Phaidra

A hősi tettekről most térjünk át a családi viszályokra: ehhez ismét Thészeusz és a gyűlölt-szeretett Kréta viszonyát kell megvizsgálnunk. Hogy a két nép között fennálló ellenségeskedés megszűnjék, felajánlották neki Mínosz király és a szerencsétlen sorsú Pasziphaé leányának, Phaidranak a kezét. Phaidra, anyja hajlamait követve (Pasziphaé hágtat meg egy bika, s ebből a nászból született a Minótaurusz; ld. 196. o.), szintén tiltott dolgok után sóvárgott. Phaidra esetében a szenvedély tárgya mostohafia, Hippolitosz volt (akit Thészeusz az elrabolt amazónnal nemzett). Mikor próbálkozásai elutasításba ütköztek, Phaidra felakasztotta magát, búcsúlevelében azonban – hamisan – erőszakkal vádolta meg Hippolitoszt. Thészeusz a vélt árulás hallatán támadt dührohamában meggondolatlanul egy olyan átokhoz folyamodott, melyet „apjától”, Poszeidóntól kapott. Ahogy Euripidész rémisztő tragédiájában (l. 72., 88. o.) a hírnök elmondja, egy szörnyűséges bika jött elő a tengerből, és a fiatalember lovak vontatta harci kocsijának útjába állt, ezzel teljesítve be a nevében rejlő végzetet: egy értelmezés szerint ugyanis a Hippolitosz név „lovak által szétépett”-et jelent.

Thészeusz után

Sok görög hős teljesen érdektelen halált halt: a köznapiság még a legnagyobbakat is megérinthette. Thészeuszt egy örökösödési vita kapcsán száműzték Athénból, hogy aztán aljas módon megöljék azon a helyen – Szkürosz szigetén, mely Thesszália partjai mellett fekszik –, ahol menedéket keresett. Hatása azonban, különösen Athénban, még csak ekkor kezdett igazán érződni. I. e. 470 körül egy athéni politikus, Kimón bejelentette, hogy Szküroszon megtalálta a hős csontjait, melyeket aztán ünnepélyesen Athénba szállítottak. Korábbi meghatározásunk szerint a mítosz „nagy társadalmi hatóerejű, hagyományos történet”; Thészeusznak mint a város idealizált önképének társadalmi hatása messze meghaladta minden más mitikus figuráét. Míg Ariadnéval, Helenével és Hippolitosssal kapcsolatban erkölcsileg igen kétes szerepet játszott, addig két másik epizódban nagylelkűsége és nemessége játszik fontos szerepet. Az egyik az, amikor a vérbűntől beszennyezett Héraklészt barátságában részesíti és menedékjogot ígér neki; a másik esetben egy még szörnyűségesebben beszennyezett számkivetettet, az önkeze által megvakított, törvénysértő Oidipuszt fogadta be Athénba (vö. Szophoklész: *Oidipusz Kolonoszban*). Az 5. század államközi realpolitikájának kíméletlen világában Athén gyakran könyörtelen brutalitással állt ki érdekei érvényesítéséért; Thészeusz alakjában azonban az athéni mítoszbeszélők megtalálták azokat az értékeket, amelyek elképzeléseik szerint városukat jellemezték. Ahogy azt Thészeusz maga is büszkén kijelentette Euripidész *Oltalomkeresők* című drámájában:

Mert nem egy tettemmel azt a hirt
Szerzem volt az összes hellenség előtt,
Hogy bennem a rossz mindig büntetőt talál.

A trójai háború

Van a görög mitológiában egy olyan hősi kaland, mely minden más vállalkozást messze felülmúl: ez a Trója eleni görög hadjárat. Ez a hadjárat az ókori és a modern közönség körében egyaránt emlékeztetéssé vált, ami részben két kiváló költeménynek, Homérosz *Iliász*ának és *Odüsszeiá*jának köszönhető. A két eposz a hadjárat alatt, illetve után bekövetkező eseményeket meséli el; ráadásul számtalan képzőművészeti alkotás és irodalmi mű – köztük sok tragédia is – feldolgozza ugyanezt a témát. A trójai háború vonzerejéhez az is hozzájárul, hogy a modern társadalom fáradhatatlan lelkesedéssel firtatja: vajon a mítoszok „valóban megtörténtek-e”? Ezt a lelkesedést azok a jelentős régészeti erőfeszítések is táplálják, amelyek a „valódi” Trója (l. 200–205. o.), s nem utolsósorban az „igazi” Mükéné, Ithaka, Tirünsz stb. feltárására irányulnak. Ezek a való világra irányuló kutatások azonban, bármilyen lenyűgözőek is, magukban rejtik azt a veszélyt, hogy az ősi narratívák összetettségét és mélységét a történelmi és anyagi emlékek kérdésének rendelik alá. A most következő beszámoló megpróbálja ezt az összetettséget és mélységet a maga jelentőségében vizsgálni, hiszen a trójai háború volt az a dízlet, amely előtt a görögök minden lehetséges intellektuális és érzelmi témakört felvonultattak, a szabad akarattól és az emberi felelősségtől kezdve a be-

csületig, a szegényig és a bűntudatig, az istenek és az emberek, illetve a férfiak és a nők közötti kapcsolatig – s mindezt a háborúskodás fenyegető nyomása alatt.

Trója alapítása

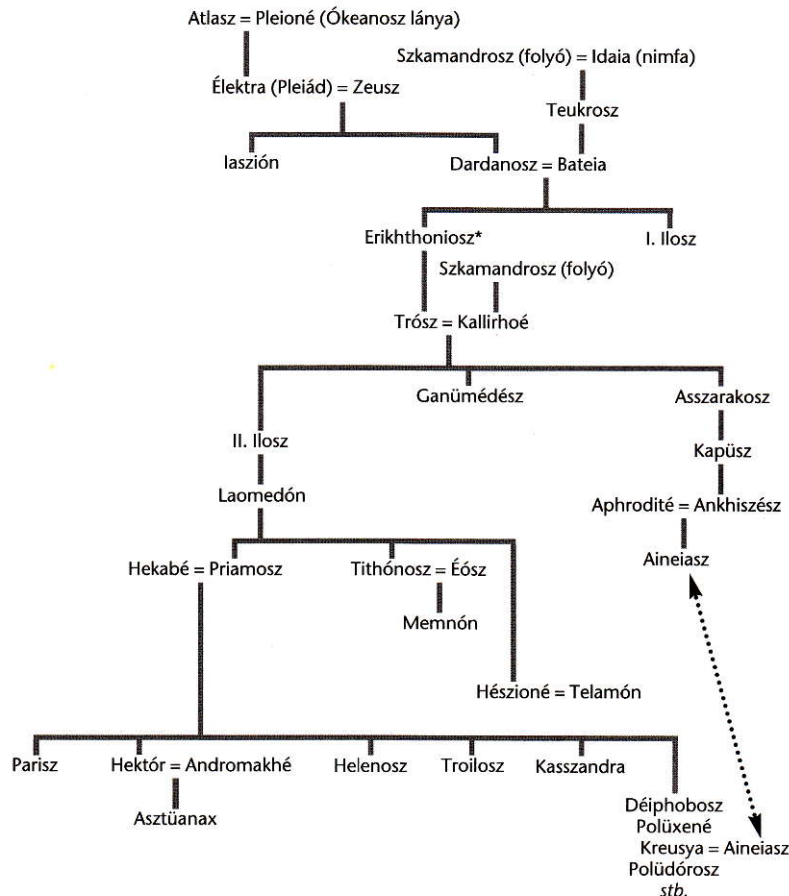
Az argonauták célpontját képező Kolkhisz földjével ellentétben Trója városa (mely Ilionként vagy Iliosként is ismert) nem egyféle mágikus, különös helyként élt a görögök képzeletében. A mitikus trójaiak ugyanolyan származásúak, s ugyanazokat a vallási és társadalmi szokásokat követték, mint a görög szárazföld és a görög szigetek lakói. A troászi első település alapítója Dardanosz, Zeus fia volt; az általa alapított település, Dardania az Ida-hegy lábánál feküdt – ott, ahol a mítosz szerint Dardanosz az Özönvíz után partot ért, miután szülőföldjéről, Szamothraké szigetéről egy felfújt borostömlőn elhajózott délkelet felé. Unokája, Trósz Trójának nevezte el a vidéket. Zeus – mintha csak megszállást kívánná a föld kapcsolatát az istennel – kiszemelte Trósz egyik fiát, Ganümedészt, majd magához ragadta az Olümposzra és szexuális partnerévé, illetve az istenek pohárnokává tette (l. 100., 176. o.). Trósz egy másik fiának, Ilosznak jutott az a dicsőség, hogy megalapítsa azt a várost, amely később Iliosként, illetve Ilionként vált ismertté; az erről szóló történet szerint – mely szinte teljes egészében Kadmosz és Théba mintáját követi – Ilosz egy jósa utasításának engedelmeskedett, amikor egy tehenet egészen addig a helyig követett, ahol az lefeküdt, majd ott megalapította a várost. Habár a görög mítoszok gyakran keltik azt a benyomást, hogy a jósdák válasza félrevezetőek is lehetnek, az Ilosz alapítási aktusáról szóló történetben semmiféle jel nem mutat arra, hogy Ilion/Trója létrejötte az istenek akarata ellen lett volna. Minden – akár valóságos, akár

Trója legvalószínűbb helyét (a mai Hisarlikban, Törökország területén) Frank Calvert kezdte feltárni az 1860-as években. Az 1870-es évek elején a német Heinrich Schliemann azonosította a várost Homérosz Iliásza alapján.

Trója királyainak családfája

* Nem azonos azzal az Erikhthoniosszal, aki a mitológiai athéni királyi család tagja.

képzeletbeli – város építésének kritikus pillanata a falak felhúzása. Ez a momentum nagy és különleges szakértelmet kíván: amikor Théba falai épültek, Amphión – Orpheuszhoz hasonlóan – mágikus lantját használta ahhoz, hogy a köveket a helyükre mozgassa. A falak felhúzása különös veszedelmek előidézője is lehet: egy, Róma alapításáról szóló mítosz szerint Romulus meggyilkolta testvérét, Remust, amikor az megalázó módon átugrotta Romulus még készülődőfélben lévő városfalát. Trója falainak építése olyan jelentős esemény volt, hogy Ilosz fia, Laomedón két istent – Apollónt és Poszeidónt – is ott tudhatott az építkezésben segédkezők között. Laomedón azonban olyan hibát követett el, amely számtalan más mítosz szerint is katasztrófához vezet: megszegte az istenekkel kötött egyezséget. Amikor Apollón és Poszeidón semmit nem kapott vizonzásképpen, járványt, illetve egy tengeri szörnyet küldtek Trója ellen. Laomedón ekkor egy jóshely tanácsát követve engesztelő áldozatként lányát, Hésziónt ajánlotta fel a tengeri szörnynek. Igen ám, de az amazónoknál végzett munkájából jövet épp arra járt Héraklész, és beleegyezett, hogy megmenti Hésziónt, feltéve, ha Laomedón jutalmul neki ajándékozza azokat a csodálatos kancákat, amelyekkel Zeusz kárpótolta Trószta Ganümedész

elvezetéséért (mint oly sokszor, a mítosz itt is a „megfelelő egyensúly” fontosságát hangsúlyozza.) Sajnálatos módon Laomedón semmit sem tanult előző hibáiból, és megszegte Héraklésznek adott szavát. Héraklész erre kifosztotta az újonnan épült várost, megölte Laomedont, majd Hésziónt feleségül adta harcostársához, Telamónhoz, aki majdan a nagy harcost, Aiaszt nemzi.

Priamosz királysága

A királyságot ekkor Laomedón fia, Priamosz vette át, akinek uralkodása alatt az istenek és Trója sorsának összefonódása megrázó végkifejletéhez érkezett. Egy nap Priamosz királynője, Hekabé (latinositott változata: Hekuba) álmot látott: zsarátnokot fog szülni, amely felgyújtja a várost. Ez idő tájt Hekabé éppen terhes volt; a baljóslatú álom arra készítette őt és Priamoszt, hogy az újszülött kisfiút kitegyék a közeli Ida-hegyre. A görögök (és sok más nép) mitológiája hemzseg az olyan kitett gyermekektől, akik később visszatérnek, hogy végzetes küldetésüket beteljesítsék. Éppen ez történt a kis Parisz esetében is (akit Alexandrosznak, azaz „az emberek védelmezőjé”-nek is neveztek). Miután egy nőstény medve szoptatta és az a szolga, akinek meg

(fent) Héra, Aphrodité és Athéné Hermész vezetésével az Ida-hegyre mennek, hogy Pariszt kérjék fel döntőbírónak: melyikük a legszebb? Hermész (középen) és Parisz (jobboldalt) között még egy női alak látható, akikben egyesek Eriszt, a viszály istennőjét látják. Attikai kenőcsös tégele, i. e. 571–650 körül.

kellett volna őt ölnie, felnevelte (s itt újabb analógiába botlunk Romulus és Remus történetével), Parisz a hegyoldal lankáin, pásztorként lépte át a felnőttkor küszöbét. Egy nap aztán jelentkezett egy trójai atlétikai versenyre, és meg is nyerte azt. Mivel nyilvánvalóan betolakodó, ismeretlen kívülálló volt, győzelmével magára vonta legyőzött ellenfeleinek, köztük Priamosz másik fiának, Deiphobosznak a haragját, aki megpróbálta megölni. A mítoszok logikája azonban azt kívánta, hogy idővel fény derüljön Parisz kiletére. Ez meg is történt, s a család nagy örömmel visszafogadta őt.

Parisz ítélete

Parisz szimbolikusan azonban továbbra is pusztító zsarátnok maradt, s e szerepét végig kellett játszania. Miközben továbbra is az Ida-hegyen pásztorkodott, meglátogatta őt Héra, Aphrodité és Athéné, azt követelve tőle, hogy ítélkezzék, ki a legszebb közülük. Erisz, a viszály istennője ugyanis egy almát dobott közjük, melyen az a felirat állt: „a legszebbnek” (l. 95. o.). A klasszikus kor utáni hagyomány igen gyakran nyúlt a „Parisz ítélete” mitológiai témához. Az, hogy egy halandó tegyen igazságot az istenek között, lehetetlen és általában katasztrofális kimenetelű feladat volt, hiszen mindegyik istenségnek megvolt a maga nélkülözhetetlen szerepe; Parisz döntése azonban, legalábbis részben, elvált az istennőktől, ugyanis az általuk felkínált jutalmak közti választásra tevődött át. Héra hatalmat, Athéné háborús győzelmet, Aphrodité pedig a legszebb földi asszony szerelmét ígérte. Parisz azon döntése, mellyel Helenét, vagyis Aphroditét választotta, saját személyiségét tükrözi, melyet a mítoszbeszélők gyakran hiúnak és felületesnek, egyszerre vonzónak és a vonzerőre fogékonyaknak írnak le. Döntése egyféle szabálysértést is magába foglalt: Helené ugyanis egy másik férfi felesége volt.

Helené, Zeusz és Lédá gyermeke Menelaoszhoz, Spárta királyához ment feleségül. Miért hagyhatta ott a férjét egy másik férfiért, amikor ezzel magára vonta azt a borzasztó szégyent és büntetést, ami minden görög házasságtörő asszonyra várt? (A valódi görög világban a megsértett férjnek jogában állt megölni – vagy a délitáliai Lokrisz törvénykönyve szerint megvakítani – azt a férfit, akit rajtakapott a feleségével; a megtévedt

(fent) Helené akkor fogant, amikor Zeusz hattyú képében egyesült Lédával. Ez a szokatlan formájú szobor (i. e. 5. sz.) Helenét ábrázolja, amint kibújjik a tojásból.

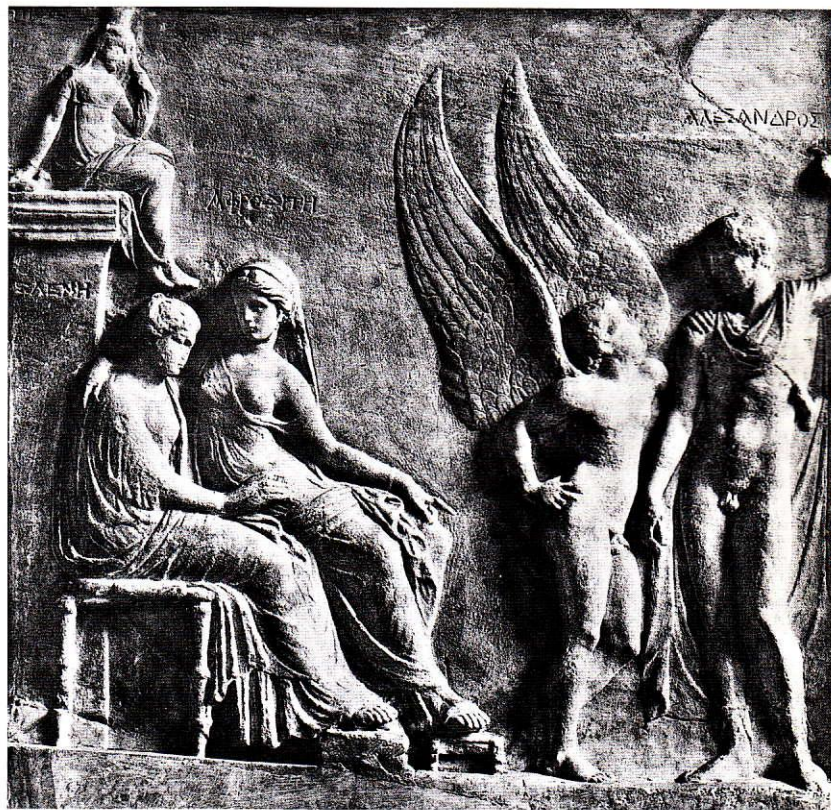

asszonyt pedig elválasztották a férjétől, és kizárták a közösségi istenáldozatokból). A görög mítoszszelbeszélők az epikától kezdve a lírán keresztül a tragédiákig, illetve a filozófiai íráskorig minden műfajban egymással versengve keresték, mi lehetett Helené tettének oka, s különféle magyarázatokkal álltak elő: erkölcstelen asszony volt; vagy az ellenállhatatlan meggyőző erő törte meg ellenállását; vagy erőszakkal ragadták el; vagy Aphrodité bűvölte el. A legtekervényesebb változat teljesen mellőzi a Parisszal való szökést: a történet szerint (melynek egyik példája Euripidész *Helené* című darabja) Parisszal csupán egy fantom ment Trójába, miközben a valódi (szüzi és szemérmes) Helené Egyiptomban várta, hogy Meneláosz megszabadítsa. Mint a görög mitológiában oly sokszor, a magyarázatok itt is sokfélék, az események azonban szilárd alapon állnak. Jelen esetben az állandó elem az alapvető erkölcsi szabályok megsértését megtorolni hivatott háború: Parisz Meneláosz házában vendégeskedett (jóllehet Meneláosz nem volt otthon), s a vendégszeretetért otromba árulással fizetett.

Helené olyan gyönyörű volt, hogy házassága előtt a legnagyobb hősök mindegyike megkérte a kezét. Hogy a kikarazott kérők dühét csillapítsa, a lány halandó „apja”, Tündareusz az összes kérőt megeskette, hogy bárki lesz is a szerencsés választott, a többiek a jövőben minden lehetséges fenyegetéssel szemben megvédi a házasságát. Helené botrányos szökése után Meneláosz nála jóval hatalmasabb bátyjához, Mükéné királyához, Agamemnónhoz fordult, aki sereget gyűjtött, s felszólította az eskütevőket, hogy állják a szavukat. A résztvevők között az argonauták fiai is ott voltak: így például Aiasz és Teukrosz (Telamón fiai), Philoktétész (Poiasz fia); Akhilleusz (Péleusz fia). A közös erőfeszítés azon érzése azonban, mely az Argó építőit egybefűzte, nyomokban sem volt meg a Trója alá érkező sokszínű görög csapatok soraiban.

Hadjárat Trója ellen

Már az induláskor is akadtak olyanok, akiknek egyáltalán nem fűlt a foga a háborúhoz. Az ithakai Odüsszeusz, aki egyesek szerint nem az ithakai király, Laertész, hanem a notórius bajkeverő, Szisziphosz fia volt, minden ravaszságát latba vetette, hogy a bevonulást elkerülje. Mikor a görög főparancsnokság küldötte, Palamedész érte jött, a hős örültnek tetette magát: egy eke elé ökröt és öszvért fogott be, majd a barázdába sötétetett. Palamedész azonban átlátott a szítán, és rákényszerítette Odüsszeuszt, hogy visszanyerje józan eszét (az eke elé fektette Odüsszeusz fiát, Télemakhoszt). Odüsszeusz azért akart kimaradni a hadjáratból, mert egy jóslat arra figyelmeztette, hogy ha Trójába megy, húsz évig távol lesz az otthonától. Egy másik jóslat pedig majdnem meggyűsította a legnagyobb görög hős, Akhilleusz bevonulását. Isteni anyja, Thetisz tudta, hogy a fia sorsában az van megírva: Trója alatt éri a halál, ezért nőnek öltöztetve Szürosz szigetére küldte. Odüsszeusz azonban, aki ekkorra már csatlakozott a görög sereghöz, leleplezte a cselt. Akhilleusz és lánytársai elé női ruhákat, illetve fegyvereket és páncélokat

hozott. Mikor Akhilleusz figyelme ösztönösen a lánczások és pajzsok felé fordult, álcája lelepleződött.

Előjelek és áldozatok

Az ókori görögség történelme során a hadjáratok kezdetéhez mindig valamilyen vallási szertartás, például az isteneknek bemutatott áldozat társult; illetve ez volt az az időszak, amikor a szentséggel való kapcsolat egyéb megnyilvánulásai (például jóvendölések, előjelek) is tömegesen jelentkeztek. Például, amikor i. e. 415-ben Athén szicíliai hadjáratra készült, számos szokatlan esemény vetett baljós árnyékot erre a katasztrofális kimenetelű hadjáratra (például a város szinte összes Hermész-szobrát megszenteltelenítették). A Trója ellen induló mitikus expedíciót is baljóslatú események egész sorozata előzte meg, nem beszélve az indulás többszöri elhalasztásáról. A bonyolult és tévova előkészületek minden egyes szakaszában úgy tűnt, hogy az eseményekbe maguk az istenek is bekeveredtek; ez is mutatta a vállalkozás nagyságát, s talán kétes erkölcsi tisztaságát is.

A görög sereg és flotta Boiótia partjainál, Auliszban gyülekezett. Már túl voltak egy elhibázott induláson, mely nem Trója alá, hanem a szomszédos Músiába vitte a görögöket, akik tévedésből (mivel továbbra is Trójának hitték) kifosztották a várost. Mikor újra összegyűltek Auliszban, ezúttal egy sokkal komolyabb szünet következett, mivel a hajók az Artemisz küldte ellenszél miatt nem tudtak elindulni. Különböző mítoszszelbeszélők különféle okokkal magyarázzák az

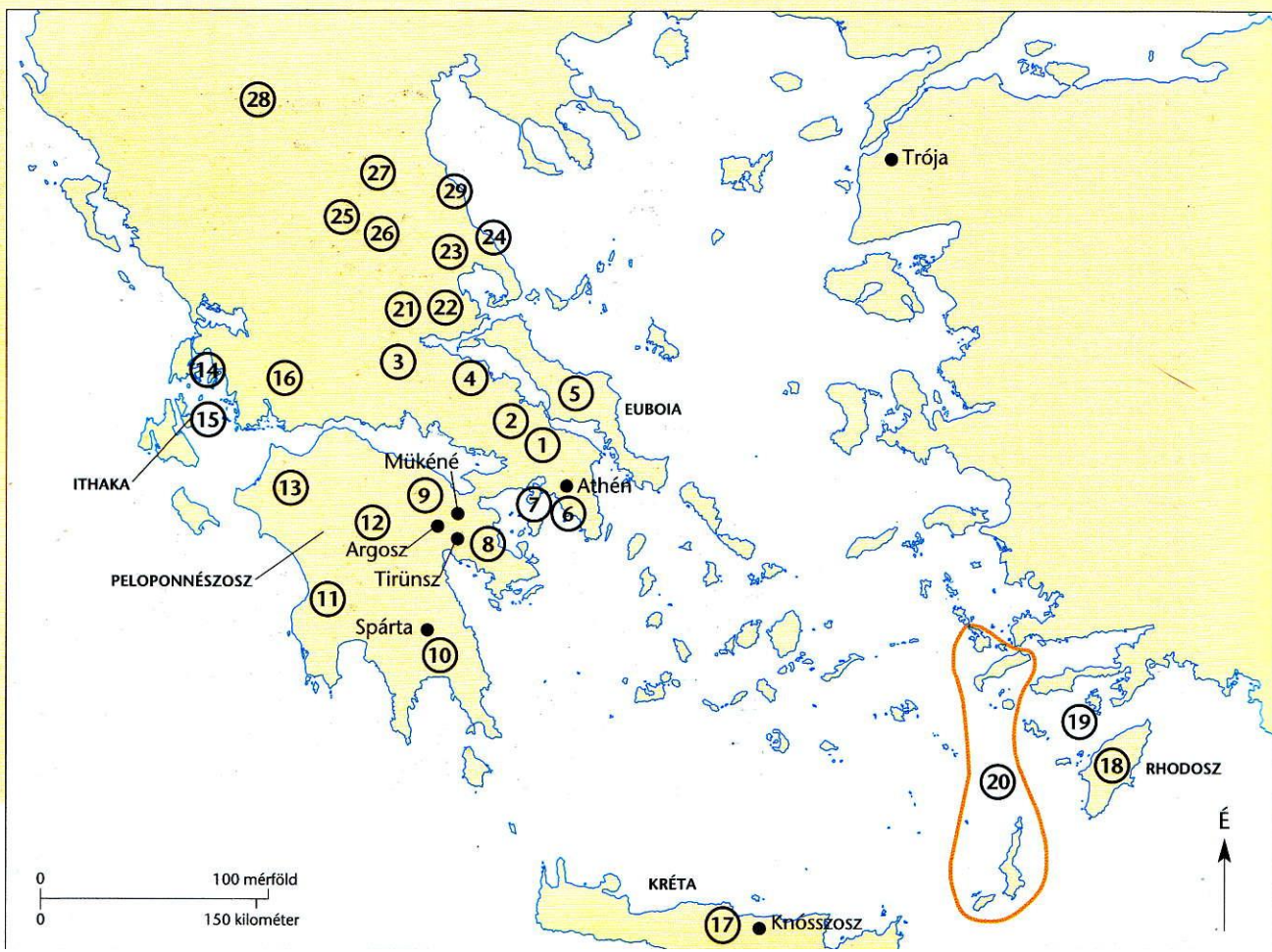
(fent) Aphrodité és fia, Erósz irányítja Helené elcsábítását. Ezen a domborművön (i. e. 4. századi mű másolata) az istennő átkarolja Helenét, s a szárnyas Erósz is hasonló meghittséggel nyugtatja kezét Parisz vállán. Felettük – a lent játszódó folyamat szimbólumaként – Pheitos, a csábítás istennője ül.

(a 132. oldalon balra lent) Parisz ítélete rendkívül népszerű irodalmi és képzőművészeti téma volt a középkorban. Ez a kép Würzburgi Konrád, 13. századi költő Trójai háború című költeményének 15. századi illusztrált kéziratából származik. Parisz térdén állva nyújtja a viszály almáját Aphroditének, aki legalábbis titokzatosnak mondható arckifejezéssel tekint rá.

Görög csapatok Trójában

Terület	vezetők	hajók száma
1 Boiótia	Léitosz, Péneleósz, Arkesziláosz, Kloniosz, Prothoénór	50
2 Aszplédón, Orkhomenosz,	Aszkalaphosz, Ialmenosz	30
3 Phókisz	Episztraphosz, Szkhediosz	40
4 Lokrisz	Aiász, Oileusz fia	40
5 Euboia	Elephénór	40
6 Athén	Menesztheusz	50
7 Szalamisz	Aiász, Telamón fia	12
8 Argosz, Tirünsz, szomszédos városok	Diomédész, Szthenelosz, Eurúlaosz	80
9 Mükéné, Korinthosz, Peloponnészosz északi része	Agamemnón	100
10 Lakedaimón (Spárta)	Menelaosz	60
11 Pülosz, Nyugat-Peloponnészosz	Nesztór	90
12 Arkadia	Agapénór	60
13 Élisz	Amphimakhosz, Thalpiosz, Diórész, Polüxeinosz	40
14 Dülíkhion	Megész	40
15 Ithaka	Odüsszeusz	12
16 Aitólia	Thoász	40
17 Kréta	Ídomeneusz, Mérionész	80
18 Rhodosz	Tlépolemosz, Héraklész fia	9
19 Szüümé	Nireusz	3
20 Kósz, szomszédos szigetek	Antiphosz, Pheidipposz	30
21 Pelaszg Argosz (ÉK)	Akhilleusz	50
22 Thesszália (Euboiától É-ra)	Prótesziláosz, majd Podarkész	40
23 Pherai	Eumelosz, Admétosz és Alkésztisz fia	11
24 Thesszália (Meliboia stb.)	Philoktétész, majd Médón	7
25 Thesszália (Trikké stb.)	Podaleiriosz és Makháón, Aszklépiosz fiai	30
26 Thesszália (Ormenión stb.)	Eurüüpilosz	40
27 Thesszália (Argissza stb.)	Polüpoitész, Leonteusz	40
28 Északnyugat-Görögország	Gúneusz	22
29 Magneszia	Prothoósz	40

istennő haragját, a leggyakoribb változat szerint Agamemnón azzal hancegett, hogy ő még Artemisznél is jobb vadász. Egy jóval érdekesebb változat szerint, amelyet Aiszkhülosz *Agamemnón* című darabja ír le, az istennő haragjának eredete homályos – a tragédiák gyakran állítják be így az emberi léte.

A seregek csakis egy módon hagyhatják el Auliszt: ha Iphigeneiát, Agamemnón lányát feláldozzák Artemisznek: ez a görög társadalmi élet központi elemeként szolgáló, mindennapos állat- (de soha nem ember) áldozatok borzalmas eltorzítása. Agamemnón tette lehetővé tette a sereg továbbhaladását, saját családján belül azonban brutális bosszúálló gyilkosságok egész sorozatát indította el – újabb példaként arra, milyen szoros kapcsolat állt fenn a görög mitológiában a hősi tettek és a családi katasztrófák között. Ez az esemény még egy dologot illusztrál, nevezetesen a hasonlóságon belüli különbségeknek a görög mítoszokra jellemző, kimeríthetetlen tárházát. Az egyik változat szerint (l. 76. o.) Artemisz az áldozatbemutatás pillanatában közbelép, és Iphigeneiát kicseréli egy szarvasra, majd a szüzet csodálatos módon elröpíti a Fekete-tengerhez, ahol Artemisz papnője lesz. Az elterjedtebb változat azonban sokkal zordabb – megfelelően kegyetlen bevezetése annak a konfliktusnak, amelyben oly sok vért ontanak majd ki.

A flotta tehát továbbindult; két másik „elakadás” azonban még várt rájuk. Az első akkor következett be, mikor a görögök kikötöttek az egyik Egei-tengeri szigeten, Tenedoszra, és ott – egyes változatok szerint – Philoktészt lábát megmarta egy szent kígyó; az emberi-isteni kapcsolatokra vonatkozó mitológiai logika ismeretében már nem is lepődünk meg azon, hogy Philoktészt állítólag korábban elkövetett egy bűnös határátlépést. Forrásaink azonban – szokás szerint – különféle történetekkel szolgálnak arra nézvést, mi is volt a konkrét sértés. A seb mindenesetre elmérgedt és bűzlött, így a sereget képviselő Odüsszeusz kitette Philoktészt a szomszédos Lémnosz szigetére, ahol varázslatos, mindig célba érő nyilain kívül semmi más nem segítette a túlélésben. A második „elakadás” egy utolsó, elkeseredett kísérlet a helyzet tárgyalásos rendezésére: Menelaosz és Odüsszeusz vezetésével küldöttség megy Trójába, és Helené kiadását kéri. Az ajánlatot visszautasítják; a görögök partra szállnak; megkezdődik az öldöklés.

Lehetetlen feladat lenne folyamatos elbeszéléssé összerakosgatni a tíz évig tartó háború részleteit. Annyit tehetünk, hogy legfőbb forrásunkra, az *Iliász*-ra, illetve egyéb műfajok és művészi kifejezőeszközök, elsősorban tragédiák és festett vázák segítségével támaszkodva egybegyűjtjük azokat a különleges eseményeket, melyeket a mítosz-elbeszélők megörökítésre méltónak ítélték. Ezen történetekből a béke és a háború, az esendőség és az erő, az egyetemes és a helyi jelentőségű dolgok drámája bontakozik ki.

Az *Iliász*

Kilenc évvel a harc kirobbanása után a vitézség és hősiesség számos példájával találkozhattunk mindkét ol-

dalon, a győzelemhez azonban egyik fél sem került közelebb egy lépéssel sem. A tizedik évben aztán lezajlik egy eseménysorozat, mely – Homérosz monumentális elbeszélésének köszönhetően – megmutatja, milyen komoly következményekkel járt istenekre és halandókra nézve egyaránt ez a perpatvar, mely egy hűtlen feleség miatt robbant ki.

Agamemnónnak volt egy ágyasa, aki Apollón papjának volt a lánya. Mikor az apa tiltakozott az istennél, Apollón közbelépett, és dögvészt küldött a görög táborra. Agamemnónnak nem volt más választása, vissza kellett szolgáltatnia a lányt; azonban, hogy a tekintélyén esett csorbát kiköszörölje, magához vett egy elfogott rabszolgányt, akit már Akhilleusz ígért. Ezzel Akhilleusz becsületébe gázolt bele. Akhilleusz először arra gondolt, hogy ott helyben megöli Agamemnont, Athéné közbelépése azonban megakadályozta ebben. Gyilkolás helyett Akhilleusz barátja, Patroklosz társaságában visszavonult a sátrába, hogy ott elmélkedjenek az eseten.

Annak, hogy Akhilleusz visszavonult a harcból, számos következménye lett. Először is a harc súlya most a többi görögre hárult, akik sikeresen mérték össze vitézségüket a trójaiakéval: Menelaoszra, Diomédészre, Odüsszeuszra, Aiaszra, Télamón fiára – és magára Agamemnónra. Másodszor: a félrevonult Akhilleusz anyjához, a tenger-nimfához, Thetiszhez fordult, akinek sikerült kikönyörögnie Zeusztól, hogy átmeneti győzelmet adjon a trójaiaknak, ráébresztve a görögöket távollévő fia érdemeire és jelentőségére. Valójában kevés megindítóbb részlet akad a harag és indulat ezen csodálatos költeményében annál a gyengéd

A képzőművészeknek eszük ágában sem volt mindenben követni Homéroszt (vagy bárki mást). Az Iliászból Agamemnón két futárt küld, hogy hozzák el Akhilleusztól Briszeiszt. Ezen a képen (attikai csésze, i. e. 5. sz. eleje) maga Agamemnón vonsozza el a rabszolgányt. Mögöttük Talthübiész (az egyik küldött) és Diomédész.

Akhilleusz (balra) halálos sebet ejt Hektóron, aki mindjárt összeesik. A képen nem látszik Athéné, aki Akhilleuszt segíti, illetve Apollón, aki sorsára hagyja Hektórt, és elmegy. Attikai váza, i. e. 490 körül.

Az Iliász csúcspontján Priamosz a sátrában látogatja meg Akhilleuszt, hogy kikérje fia holttestét. Homérosz művében a jelenetet tele van fájdalommal, emelkedettséggel, feszültséggel és lappangó haraggal. Ezen a későbbi ábrázoláson viszont az ellenfelek visszafogottnak, méltóságteljesnek látszanak. Ezüstcsésze, i. sz. 1. század. Egy helyi törzsfő sírjában találták a daniái Hobbyban.

párbeszédnél, mely a halandó fiú és isteni anyja között zajlik, miközben az utóbbi emberfeletti éleslátásával már nagyon is tisztán látja gyermeke küszöbön álló halálát.

Akhilleusz Agamemnón bőkezű jóvátételét követően sem hajlandó újra harcba bocsátkozni, aminek harmadik következménye az lesz, hogy elveszti Patrokloszt. Látva, hogy a trójaiak már felgyújtották az első görög hajókat, Akhilleusz megengedte barátjának, hogy az ő (Akhilleusz) fegyverzetében szálljon harcba. Patroklosz azonban elveszti azokat, és Priamosz fia, Hektór lándzsája végzett vele. Patroklosz halála véget vetett Akhilleusz ellenállásának; nem a görög ügyért, hanem hogy kielégítse a fájdalomából fakadó bosszúvágyat, visszatért a küzdelembe és megölte Hektórt, majd a harci szekerehez kötve vonszolta a holttestet a földön, hogy ezzel is megalázza a halott hőst. Csak az istenek közbelépésének köszönhető, hogy a test makulátlan maradt; az Olümposz istenei előtt ugyanis a trójaiak is kedvesek voltak.

Az Iliászban ezután a háború brutalitása két közösségi, rituális ceremóniának adja át a helyét, amelyek egy különleges, megrázó intenzitású, személyes jelenetet fognak közre.

Az első ceremónia Patroklosz elhamvasztása, melyet atlétikai játékokkal ünnepelnek, s a játékokon a legnagyszerűbb görög harcosok versenyeznek egymással a dicsőségért, nem kisebb tüzzel, mint amellyel

a trójaiak elleni harcba vetették magukat. Ezek után az elbeszélői tekintet – teljes kontrasztot hozva létre – Akhilleusz szállására közelít, ahová Priamosz – a közvetítő-isten, Hermész segítségével – azért jött el titokban, hogy kiváltsa Hektór testét. A találkozást elviselhetetlen feszültség hatja át, mivel a két bajnoknak rögtönözve kell megalkotni ennek az eddig példa nélkül álló találkozásnak a szabályait. Ami végül is lecsillapítja Akhilleusz haragját – legalábbis annyira, hogy Hektór testét visszaadja az apjának – az az általános emberiség érzése, mely minden háborúban, így a trójaiában is ott rejlik. Ráadásul Priamosz saját apjára, a távoli Görögországban várakozó Péleuszra emlékezteti Akhilleuszt.

Szólt; s zokogásvágy kélt most apja miatt Akhilleuszban; fogta kezét s gyengéden odébbtaszította az aggot. S emlékezve, egyik Hektórra, a férfiolőre, sírt hevesen, fetrengve Akhilleusz lábai mellett; míg Akhilleusz a saját apját keseregve siratta...

Utána következik a második közösségi rituálé – Hektór temetése Trójában. Az egyszerre gyötrelmes és fegyelmezett szertartás tetőpontján az a három nő gyászolja a hőst, akik számára különösen kedves volt: felesége, Andromakhé, anyja, Hekabé és Helené, a magányos kívülálló, aki sajátos nézőpontjának köszönhetően igazán híven tanúsíthatja azt a páratlan nemeslelkűséget, melyet Hektór még tőle sem tagadott meg, holott minden oka meglett volna rá, hogy gyűlölje. Az eposz ezzel véget ér, a háború azonban nem; miután Hektórt eltemették, a harc újra fellángol.

Az Iliászt az emeli a legnagyobb mitikus narratívák sorába, ahogy a háború kegyetlen borzalmait – melyekbe belevegyíti az emberekből ilyenkor sem hiányzó szeretet és tisztelet érzését is – következetesen szembesíti a békés tevékenységek világával, melyben a háborúskodás csupán egyetlen tényező. A cselekmény egyszerre játszódik az emberi és az isteni világban, s az istenek úgyszintén szenvednek, legalábbis a háború azon rövidke szakaszában, melyet a költemény elmesél. A legnagyobb hangsúlyt azonban a hősök cselekedetei és szenvedései kapják, melyek az elkerülhetetlen halandóság fényében még élesebbé válnak.

Trója eleste

A Hektór halála, illetve a város eleste között lezajlott eseménysorozat feltárásához elsősorban nem epikus forrásokra támaszkodunk. Ezen események középpontjában gyakorta találjuk Akhilleuszt. A Pentheszileia nevű amazónnal vívott párba (akibe akkor szeretett bele, mikor lándzsadőfésétől haldokolva a lába elé rogyott), illetve Memnón, a Hajnal fia megölése szolgáltak előjátékul azon utolsó, végzetes párviadalához, mely Trója kapui előtt zajlott le. Gyermekkorában isteni anyja, Thetisz megpróbálta sebezhetetlenné tenni, ezért tisztító tűz felett vontta át, megkente ambrosziával, az istenek varázslatos ételével (ambroszia „halhatatlanság”-ot jelent) – illetve egy másik, a kései ókorból fennmaradt változat szerint a Sztüx folyó vizébe lógatta. Csak a sarka maradt védtelen, ahol az anyja

fogta, s ide talált be Parisz nyila, melyet Apollón vezetett célra.

Akhilleusz halála újabb vizsályt robbantott ki a görög vezérek között; a Trója ellen indított görög hadjárat egyik központi hajtóereje ugyanis a dicsőségvágy volt. A vita ezúttal azon robbant ki, hogy ki a legbátrabb az életben maradt hősök közül – ki örökölje Akhilleusz fegyverzetét? Különböző mítoszbeszélők különbözőképp számolnak be arról, miképp döntöttek el a kérdést: trójai foglyokat kérdeztek meg, hogy melyik görög okozta a legnagyobb bajt, vagy szavazást ren-

deztek a seregben. De mindig ugyanarra az eredményre jutottak: két jelölt, Aiasz és Odüsszeusz között kellett eldőlnie a versenynek, melyet végül Odüsszeusz nyert meg. Ennek tragikus következményét Szophoklész tragédiája, az *Aiasz* mondja el. Mivel Aiasz úgy érezte, folt esett a becsületén, egy dührohamában megpróbálta megölni Agamemnónt, Odüsszeuszt és Menelaoszt. Athéné istennő azonban, aki mindig is pártfogolta a görög ügyet, megzavarta Aiasz elméjét, aki így a kiszemelt emberek helyett a tábor mellett legelő birkanyáját gyilkolta halomra. A megszegyenült Aiasz nem látott más megoldást, csak az öngyilkosságot: kardjába dőlt, abba a kardba, melyet egykor Hektórtól kapott (mivel az egymást tisztelő ellenfelek megajándékozták egymást). Az utolsó szó azonban Odüsszeuszé lett, aki rábeszélte a vonakodó Agamemnónt, hogy engedje eltemetni az „árulót” Aiaszt, mivel „Engem is elér majd e szükség”: vagyis egy nap minden halandónak szüksége lesz egy kézre, mely eltemeti őt.

A mitológia színpada készen áll a végső harcra, de hogyan fog végül is eslni a város? Ahogy a hadjárat indulását, úgy a végét is jövendölések és más szent megnyilatkozások tömeges megjelenése kísérte. A görög jós, Kalkhasz meglátta a Trója bevételéhez szükséges feltételek nagy részét, azonban rájött, hogy jövőbelátó képessége, mint minden halandónak, neki is töredékes, ezért a trójai jós, Helenosz jóserejével kell kiegészíteni. A görögök így elrabolták Helenoszt, s rákényszerítették, hogy elmondja, amit tud. Trója bevételéhez a következő feltételeknek kellett teljesülniük: Héraklész íját – amely most Philoktétésznél volt – Trója alá kellett hozni, akár beleegyeznek, illetve megjelenik Philoktétész, akár nem – a gyengélkedő kiközösített „meggyőzéséről” Szophoklész azonos című darabja adja a legteljesebb beszámolót. Ezen kívül Trója alá kellett hozni Akhilleusz fiát, Neoptolemoszt („Új háború”)

A trójai háború

(balra) Szereltem és halál a trójai fennsíkon. Amint Akhilleusz lándzsáját Pentheszileia, az amazón nyakába dőfi, a két küzdő tekintete találkozik. A mítosz szerint e röpke pillanatra elég volt, hogy egymásba szeressenek. Attikai váza, i. e. 530 körül.

(balra lent) A görög harcosok kaviccsal szavaznak arról, hogy Odüsszeusz vagy Aiasz érdemli-e meg inkább a halott Akhilleusz fegyvereit. Athéné mozdulata jelzi, hogy a kép bal szélén álló Odüsszeusz a nyertes, aki örömeiben az égnek emeli kezét. Attikai csésze, i. e. 5. század eleje.

(jobbára lent) Miután Aiasz nem nyerte el Akhilleusz fegyvereit, megpróbálta megölni a görög parancsnokokat. A képen szégyentől lesújtva öngyilkosságra készül: Hektórtól kapott kardjába dől. Ezen az attikai vázán (i. e. 460 k.) Aiasz talán ellenfeleit átkozza meg, vagy barátaihoz könyörög, hogy temessék el méltóképp.

(a 139. oldalon balra fent)
Laokoönt, Apollón papját és
két fiát megölik a tengeri kí-
gyók. A híres szobor keletkezé-
si idejét vitatott (talán az i. e. 1.
sz.).

(lent) A faló „legénysége” ha-
lálós csapásokat oszt a háttér-
ben. Francia könyvillusztráció
a 15. századból, Raoul Lefèvre
Le recoeil des histories de
Trojes című művéhez.

is; el kellett lopni Trójából Athéné büverejű szobrát, a Palladiont, mert amíg az a városban volt, Trója sérthetetlen maradt. Az említett tárgyak megszerzését a legtöbb mítoszbeszélő Odüsszeusznek tulajdonította, mivel Akhilleusz távozásával a nyers erő meghajolt a leleményes Odüsszeusz által megtestesített fortély és a meggyőzés előtt.

A faló

A város bevétele eredményező döntő hadicsel a faló megépítése volt. Az, hogy ez az epizód lett a Trója-történet legismertebb részlete, nem valamelyik görög forrásnak köszönhető (a fennmaradt szövegekben meglepő módon csak szórványosan fordul elő), hanem a római költőnek, Vergiliusnak, aki *Aeneis*-ébe beleszővi Trója esztének történetét. Van valami ironikus abban, hogy a trójaiakat egy nagy, üres lószoborral kell kijátszani, hiszen az *Ilászban* az egyik leggyakoribb állan-

dó jelző, amelyet a trójaiakra alkalmaznak, az a „lóbetörő” – sőt, a költemény egyik utolsó szava is a „lovass”, mely a halott Hektorra vonatkozik. Bárhogyan is, de a falóval végül is sikerül Trója védelmét megtörni. Egy Epeiosz nevű mesterember készíti el vagy Odüsszeusz vagy Athéné tanácsára a csalóka állatot, melynek külseje semmit sem árul el arról, hogy belül felfegyverzett harcosok rejtőznek. Miután e szobrot hátrahagyják a belevéselt felirattal: „A görögök ajándéka Athénének a hazatérésükért”, a flotta elhajózik, de csak Tenedoszig. S ahogy a bonyodalom a végkifejlete közeleg, úgy avatkoznak be egyre jobban az istenek. Először Priamosz lánya, Kasszandra sürgeti a hamis ajándék elpusztítását, de természetesen senki nem hisz neki. Aztán a bölcs Laokoón ismétli meg Kasszandra nézeteit; Apollón azonban két tengeri szörnyet küld rá és gyermekeire. Abban mindenki egyetért, hogy mindezt baljós előjelnek kell tekinteni, mint ahogy azonban a baljós előjelekkel lenni szokott, mindenki máshogyan értelmezi – vagy mint Laokoón istentelenségének megerősítését, vagy mint Trója közeli esztének előrejelzését. A görög erőknél már csak egy akadályon kell felülkerekedniük, nevezetesen azon, amikor az örökké megbízhatatlan Helené körbejárja a lovat, a görög hősök feleségeinek hangját utánözva. Ismét csak Odüsszeusz lesz az, aki átlát a szitán, és befogja az egyik katoná száját, aki már éppen válaszolna a „feleségének”.

Miután a lovat behurcolták a városba, a gyanútlan trójaiak álomba merülnek. A most következő esemény e mítoszkor számos további epizódjához szolgál alapként. Rengeteg trójai férfit lemészárolnak, kivéve egykét szerencsést, mint például Aineiaszt (latinul Aeneas), aki elmenekül és az itáliai Latiumban kezd új életet, illetve Anténort, aki a megegyezés mellett volt még akkor, amikor annak idején Meneláosz és Odüsszeusz követségbe mentek a trójaiakhoz. A trójai háború után egyes források szerint a libiai Kyrénét, mások szerint a Velence és Padova helyén lévő településeket alapította meg. Máskülönb egyedül a nők és gyermekek maradtak életben Trójában. Az özvegyeket elfogóik rabszolgákká és ágyasokká tették, amiből később még bonyodalmak származtak (különösen ami Kasszandra és Agamemnón viszonyát illeti).

A görög győzelmet hallatlanul kegyetlen cselekedetek kísérik, különösen ami a trójai királyi család túlélő tagjait illeti. Hektor kisgyermek fiát, Asztüanaxot levetik a várfalról, ami kegyetlen kigúnyolása nevének („A város ura”). Priamosz leányát, Polüxenét feláldozák Akhilleusz szellemének, aki úgy gondolja, hogy a lány halálával kell emléket ápolni. Ami pedig Kasszandrát illeti, őt Oileusz fia, Aiasz megerőszakolja, miközben a lány egy Athéné-szoborba kapaszkodva próbál szent sérthetlenséghez jutni; nem kevésbé háborzongató az a jelenet sem, amelyben Kasszandra apját, Priamoszt Akhilleusz fia, Neoptolemosz megöli Zeusz oltáránál. Az istenek efféle túrheterlen meggyalázásának meglesz a keserű gyümölcse, mégpedig a görögök hazatérését akadályozó isteni beavatkozások formájában.

A görögök hazatérnek

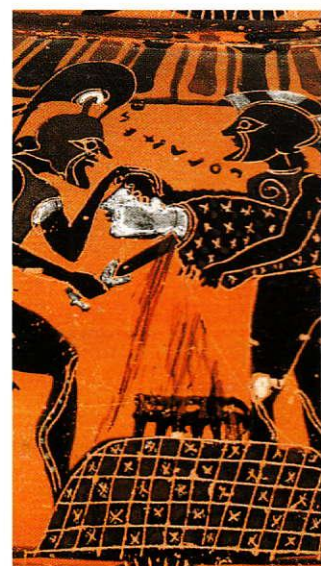
„Nosztalgia” szavunk mára már romantikus patinára tett szert, görög szemantikai őseinek ellenben jóval keményebb a jelentése: a *nosztosz* azt jelenti, „hazafelé vezető út”, *algosz* pedig „fájdalom”. S valóban, többnyire elég fájdalmas volt a görög erők hazatérése. Aiasznak, Oileusz fiának, Kasszandra megerőszakolójának hajójára Zeusz villáma csapott le, majd Poszeidón háromágú szigonya sebezte őt halálra. Sokan mások, akik kevésbé voltak vétkesek, mint ő, szintén ha-

jótörést szenvedtek, miután Naupliosz cselvetése, az Euböia déli csücskén gyújtott jelzőtűz félrevezette őket. (Naupliosz a fia, Palamedész halálát bosszulja meg ezzel, amelyet Odüsszeusz idézett elő, miután Palamedész leleplezte a bevonulás elkerülésére irányuló mesterkedését.) Még azok is, akik nem pusztultak el, sokáig messze földön bolyongtak. Néhányan soha nem is tértek vissza Görögországba, hanem otthonuktól távol új telepeket alapítottak: Diomedésről és Philoktétészről például azt tartják, hogy Dél-Itáliában telepedtek le. A gyarmati telepek efféle történeteken keresztül formáltak jogot az anyaországgal való kapcsolatra; a mitikus genealógia hasznos szellemi eszköz volt ahhoz, hogy felismerjék és kezelni tudják az egyes nemzetségek közötti különbségeket azáltal, hogy egymással összefüggő identitások strukturált származási rendjébe illesztik őket.

Azon görögök számára sem volt fenéig tejfel az élet, akik végül is hazaértek. Menelaosz hajótörést szenvedett egy viharban, mely aztán Egyiptom földjére vetette; amikor pedig végül is hazatért Spártába, nem volt könnyű dolga Helenével. Agamemnón Mükénébe való hazatérése még drámaiban zajlott – a következő fejezetben részletesen is szólunk róla (151. o.). Mind közül a leghíresebb *nosztosz* azonban Odüsszeuszé volt. Bámulatos utazása Ithakába sok tekintetben az *Argó* útjához hasonlítható, mégis döntő pontokon különbözik tőle: az utazás középpontjában nem egy vízi jármű, hanem egy ember áll, az út célja pedig nem egy távoli aranykincs, hanem egyszerűen a hazatérés.

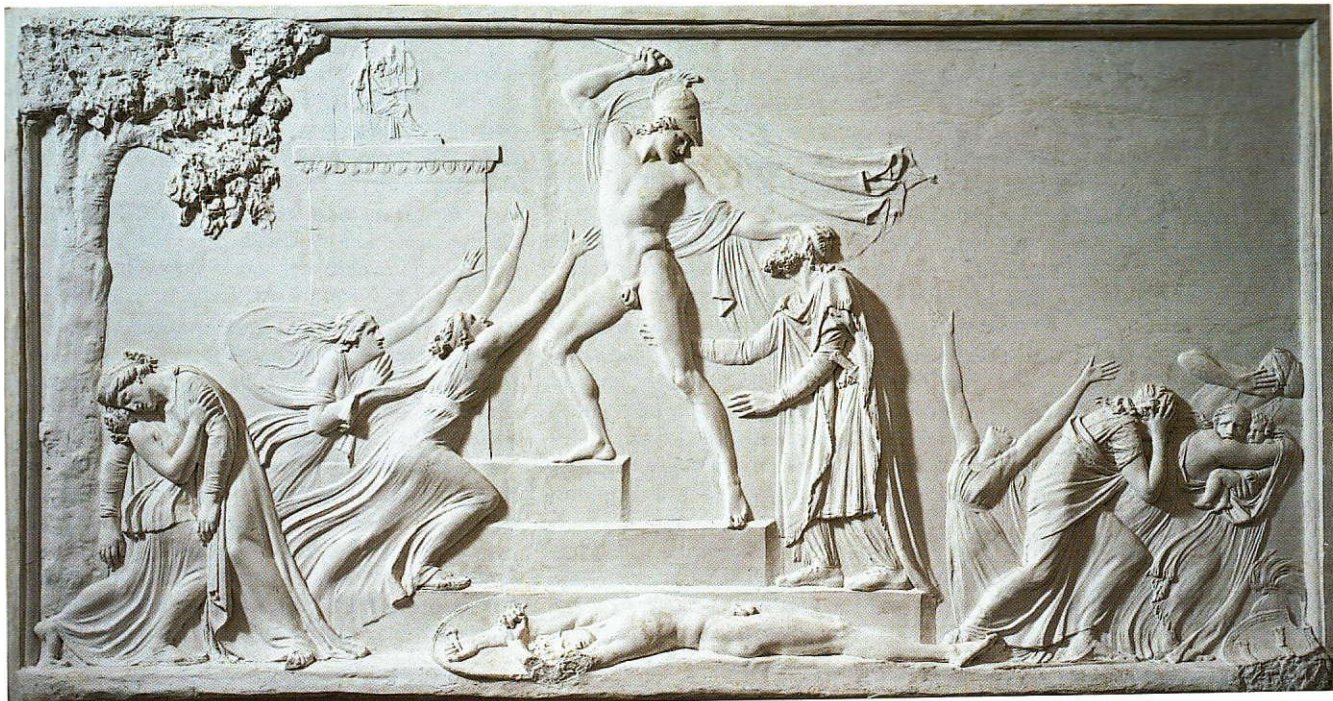
Az Odüsszeia

Odüsszeusz hazatérésének történetét az utókor a Homérosznak tulajdonított másik monumentális költe-

(fent) Neoptolemosz, Akhilleusz fia átvágja Priamosz legkisebb lányát, Polüxéné torkát. A lány halálát Akhilleusz szelíme rendelte el, s az ő sírjára folytatják a szűz vérért. Attikai váza, i. e. 560 körül.

(lent) Priamosz halála (1787–90), Antonio Canova, olasz neoklasszicista szobrász gipszreliefje.

ményből, az *Odüsszeiából* ismeri. Habár a tudósok számtalan hasonlóságot, illetve különbséget kimutattak az *Ilíasz* és az *Odüsszeia* között, minket most egyedül az időbeliség kérdése érdekel. Röviden: az *Odüsszeia* időkezelése sokkal összetettebb, mint az *Ilíaszé*. Amikor az *Odüsszeia* elkezdődik, hőse már vándorlásainak vége felé tart. Éppen Kalüpszó, a varázslónő szigetén időzik, majd miután az istenek meggyőzik Kalüpszót, hogy engedje el Odüsszeust, a férfi utazásának utolsó előtti fázisába, a phaiákok szigetére ér. S csak itt, a 9–12. fejezetben (a teljes 24 fejezetből) terelődik vissza az elbeszélés Odüsszeus utazásainak első részére, mely Trója kifosztásával kezdődött. Majd miután ez a történet (Odüsszeus szájából) elhangzik, a phaiákok elviszik őt haza, Ithakába. A költemény időrendje tehát összetett, s tematikus keresztutalások bonyolult rendszerét eredményezi; a könnyebb érthetőség kedvéért most Odüsszeus *nosztoszát* az események „valódi” sorrendjében beszéljük el.

Miután Tróját elhagyják, Odüsszeus és hajói északnyugat felé hajóznak. Először a thrákiai Iszmaroszbán szállnak partra, a kikónok földjén. Itt Odüsszeus ugyanúgy viselkedik, mint Trója alatt: a várost kirabolják, a férfi lakosok nagy részét megölik, asszonyaikat és kincseiket a győztesek szétosztják maguk közt. Odüsszeus végül elkerüli azt a hibát, amiért Agamemnón olyan drágán megfizetett Trója alatt, ő ugyanis megkíméli Marónt, Apollón papját, aki hálából csodálatosan édes vörösborral ajándékozza meg, s ez az ajándék hamarosan megmenti a hős életét. Mindent összevetve az iszmaroszi kaland már előrevetíti azokat a csapásokat, melyek a *nosztosz* során végig üldözik a hőst. Odüsszeus meggondolatlan társai túl sokáig mulatoznak, így alkalmat adnak a kikónoknak, hogy újra összegyűljenek. A végén Odüsszeus és társai alig tudják menteni a bőrtüket, s a csatában sokan odavesznek közülük.

Ahhoz, hogy az Égei-tengerről Ithakába érjenek, meg kellett volna kerülniük a Peloponnészoszt, s utána észak felé haladniuk. A voltaképpeni hazatérés azonban nem volt ilyen egyszerű. Zeusz vihart küldött rájuk; majd a Maleia-foknál az ellenséges áramlatok kiszorították a hajót az ismert világ határain túlra. Kilenc nap múlva – ez visszatérő időmeghatározás az *Odüsszeiában* a legfontosabb kikötések között eltelt idő jelölésére – érik el a Lótuszevők országát. Odüsszeus utazásai során a kulturális különbség egyik legfontosabb jelölője az evés. Aki a „lótusz méz-édes gyümölcsét” eszi – vagyis eltér a hagyományos görög értékrendtől (a „kenyérevéstől”) –, az megfelel a *nosztoszról*. Odüsszeusnak erőszakkal kellett a hajóra vonszolnia azokat, akik megkóstolták az egzotikus gyümölcsöt.

Polüphemosz

Ezután sokkal erőszakosabb ellenfél várta őket: Polüphemosz, az egyszemű óriás, akinek kedvenc étele a nyers emberhús volt. Ő a küklpszok fajtájába tartozott, akik egymástól elkülönülve, hegyi barlangokban éltek, s megtevéstően békés foglalatosságot találtak

maguknak: nyáját őrizték. Ha az evés központi helyet foglal el az *Odüsszeiában*, akkor legalább ilyen fontos szerepe van a vendégszeretetnek: egész pontosan annak, hogy milyen bánásmódban részesülnek az idegenek, a kérvényezők és a koldusok. Polüphemosz ahe-lyett, hogy az új jövevényeket – ahogy illene – először étellel és szállással kínálna, s utána érdeklődne kilétük felől, nyomban nyersen rákérdez: „Kik vagytok? Merről jártatok a tengeri ösvényen?” Odüsszeus válaszában ravaszul elhallgatja a nevét; s azt hazudja, hogy hajói odavesztek (valójában hajótársai közül sokakat a hajóknál hagyott, míg ő egy csapattal elindult felderíteni a szárazföld belsejét). Polüphemosz válaszképp Odüsszeus emberei közül kettőt vidoran felragad, a barlang padlóján kiloccsantja az agyvelejtüket, majd megeszi őket, utána pedig egy hatalmas sziklával eltorlaszolja a barlang bejáratát.

Odüsszeus több csel fogást is bevet, miközben menekülésüket készíti elő. Kezdetnek elhítheti Polüphemosz, hogy a neve „Senkise”, majd leitatja a küklpszot Marón édes borával. Ezután megszervezi, hogy emberei egy kihegyezett végű, megtüzesített olajfa rúddal kiéessék az óriás egyetlen szemét. Mikor Polüphemosz küklpszársai előjöttek az éktelen ordítózásra, s kérdezték, mi baj történt, a sebesült küklpsz azt felelte: „Társak, Senkise öl meg csellel, senki erővel”; mire a többiek otthagyták, mivel azt gondolták, hogy inkább szellemi, mintsem fizikai eredetű bajok gyöttrik társukat. Végezetül – hiszen a barlang száját még mindig elzárta az óriási szikla – Odüsszeus és társai a barlangban tartott juhok hasa alá kötözik magukat. Az óriás, mikor kiengedi legelni a jószágot, egyenként megtapogatja a hátukat, így kutat az esetleges szökevények után, annyi esze azonban már nincs, hogy a juhok hasa alját is megtapogassa. Mielőtt továbbhajóztak volna, Odüsszeus elárulta Polüphemosznak valódi nevét – ezzel alkalmat adott a szörnyetegnek, hogy az apjához, Poszeidónhoz fohászkodjék, s így gördítsen újabb akadályokat parányi ellensége hazatérése elé. Odüsszeusnak azonban befolyásos támogatói is akadtak. Ettől a ponttól kezdve utazását a haragvó tengeristen dűhe és Athéné védelmező pártfogása kíséri (az istennő már Trója falai alatt is védelmezte Odüsszeust).

Aiolosz

A kikónokkal megesett kaland során egyszer már megmutatkozott az óvatos Odüsszeus és felelőtlen társai közti különbség. Ugyanez a kontraszt jelentkezik, csak sokkal pusztítóbb formában, az utazás következő állomásánál, mikor Aiolosz, a szélisten lebegő szigetét látogatják meg az utazók. A sziget egyfajta rendezett mennyország, ahol igen egyedi erkölcs uralkodik, hiszen Aiolosz hat fia az isten hat lányát vette feleségül. E szimmetrikusan tökéletes házi egyensúlynak megvan a meteorológiai megfelelője is: Aiolosz uralja a négy égtáj felől fújó szeleket. Aiolosz jó szívvel fogadta és megvendégelte Odüsszeust, majd adott neki egy tömlőt, melybe a szeleket zárta, s melynek segítségével könnyedén hazavitorlázhattak vol-

na. Odüsszeusz társai azonban nem bírták fékezni kíváncsiságukat: mivel azt hitték, hogy a tömlőben kincsek vannak, kinyitották a zsák száját; a szelek kiszabadultak, és a szélvihar visszasadorta őket Aiolosz birodalmába. A hajósok ezúttal azonban rideg fogadtatásban részesültek: Aiolosz a törtétekből azt a következtetést vonta le, hogy az istenek biztosan haragszanak Odüsszeuszra, ezért gorombán elküldte.

Kirké

Az elkövetkezők során Odüsszeusz helyzete egyre reménytelenebbé válik, hiszen a Laisztrügónokkal való találkozás során a vezérhajón kívül, melyen ő utazott, összes többi hajója odavész. Odüsszeusz és társai ezután egy olyan sziget partján vetnek horgonyt, mely legalább olyan különleges hely, mint Aiolosz szigete. Itt lakik Kirké istennő, kinek a neve azt jelenti: „Sólyom”; s valóban, háza – az istennő emberi alakja ellenére – az átváltozások helye. Mikor Odüsszeusz néhány társa elindul, hogy felderítse az erdő közepéből felszálló füst eredetét, egy magányos házra találnak, mely körül szelíd oroszlánok és farkasok sétálnak. Ezek az állatok egykoron emberek voltak, Kirké bűbája azonban állatokká változtatta őket, s ez a bűbáj Odüsszeusz embereit sem kíméli: belőlük disznók lettek. Egyetlen társuk tudott csak megmenekülni, hogy beszámolhasson a törtétekről. Odüsszeusz erre útnak indult, hogy kiszabadítsa a többieket. Útja során találkozott Hermésszel, aki ezúttal egy fiatalember képét öltötte magára. Kirké mérgének ellenszeréül az isten egy *mólü* nevű, fekete gyökerű, tejfehér virágú csodá-

latos fűvet ad Odüsszeusznak. Az ókor óta számtalan tudós próbálta (sikertelenül) azonosítani ezt a növényt; talán elfeledkeztek varázslatos mivoltáról, melynek köszönhetően – csakúgy, mint a nektárt és az ambróziát – kizárólag az istenek fogyaszthatták, a hétköznapi halandók soha nem találkozhattak vele.

Mikor Odüsszeusz Kirké házához ért, az istennő varázslattal kínálta, majd pálcájával rásújtva megparancsolta, hogy csatlakozzon „embereihez”. A *mólü*nek köszönhetően azonban Odüsszeusz megőrizte emberi alakját. Kirké ezután az ágyába invitálta a hőrost, aki nem is ellenkezett, ám szeretkezés előtt (Hermész tanácsára) megeskette Kirkét, hogy az nem tervel ki ellene újabb rontást. Az istennő felismerve, hogy emberére talált, visszaváltoztatta Odüsszeusz társait eredeti alakjukba. Maga a sziget is egyfajta szimbolikus átalakuláson ment keresztül, valóságos édenkertté vált, ahol a görögök gondtalan mulatozással töltötték egy egész évet. Odüsszeusz azonban nem feledkezett meg teljesen a *nosztos*ról, ezért újra vitorlát bontottak, s útnak indultak, ezúttal egy sokkal végzetesebb állomás felé.

Odüsszeusz az Alvilágban

A döntő próba ideje érkezett el: olyan kikötő felé tartottak, ahonnan csak a Héraklészhez és Thészeuszhoz hasonló hősök térhettek vissza sértetlenül. Odüsszeusz és társai a világ peremén szálltak partra, majd elmentek a Kirké által megjelölt helyre: az Alvilág határára. Odüsszeusz itt állatáldozatot mutatott be, ezzel hívta elő a holtak szellemeit, akiket a vér szaga vonzott. Elsőként Teiresziász, a vak jósbukkant elő, aki feltárta Odüsszeusz előtt, milyen kalandok várnak még rá, mielőtt hazatérhetne. Ezután, egy rendkívül érzelmes jelenetben Odüsszeusz édesanyja, Antikleia szellemével találkozott, aki a fia távolléte miatti bánatába halt bele. Az asszony is megerősítette Odüsszeusznak, hogy felesége, Pénélopé, fia, Télemakhosz, illetve idős édesapja, Láertész még élnek, igaz, szármalmas körülmények között: Pénélopé szakadatlanul sír, az agg Láertész pedig nyomorúságos szegényen tengeti életét.

(jobbra fent) Polüphémosz kedvenc kosa segítségével menekül ki Odüsszeusz az óriás barlangjából: a leleményes hős a kosa hasa alá kötözte magát. Bronz dombormű, i. e. 550–500.

(balra fent) Polüphémosz megvakítása: Odüsszeusz és emberei a hosszú karót az óriás szemébe döfik. A Polüphémosz kezében lévő csésze arra utal, mi tette lehetővé a támadást: a küklópsz berígott a bortól, melyet Odüsszeusztól kapott. Váza Eleusziszből, i. e. 670 körül.

A kép megértéséhez a bal sarokban kapjuk meg a kulcsot: Teiresziász, a vak jós feje emelkedik ki az Alvilágból. A kővön ülő Odüsszeusz egy levágott kos vérével épp most idézte meg Teiresziász szellemét. Dél-itáliai váza, i. e. 4. század eleje.

A madártestű szirének nem tudták Odüsszeusz hajóseit a halálba csábítani, mivel egyedül az árbochoz kötözött Odüsszeusz hallotta halálós csábdalukat. A hajó mellett az egyik szirén a vízbe veti magát, talán azért, mert a hajó áthaladása megtörte hatalmukat. Attikai váza, i. e. 450 körül.

vözele, illetve szánakozása egyaránt hatástalan maradt: Aiasz egyetlen árva szó nélkül lépett vissza a sötétségbe. Számos híres halott került még Odüsszeusz szeme elé, végül azonban még őt is „sápadt félsz” ragadta meg, hogy Perszephoné esetleg ráküldi valamelyik rettenetes szörnyetegét. Odüsszeusz ezután még egyszer visszatért Kírké szigetére, ám ezúttal csupán egy napot maradt. Talán – ahogy a költő is sugallja – az Alvilágban tett látogatás felerősítette benne az Ithaka iránti vágyat.

A szirének; Szküllá és Kharübdisz

Odüsszeusz következő ellenfelei is megerősítik azt a sablont, miszerint a görög rémalakok többsége nőnemű: Kírké szigetét elhagyva először a szirénekkal találkozunk, akiket a Homérosz utáni források derékon alul madár, felette asszonytestű szörnyekként ábrázoltak. Ezek a gyönyörű, ám halálos teremtmények delejes énekükkel lépve csalják a gyanútlan tengerészeket, s kiverik fejükből a *nosztos* gondolatát. A tengerészek ezután magatehetetlenül ülnek a szirének mellett, amíg meg nem hálnak. Odüsszeusz Kírké tanácsát követve viasszal tömi be társai fülét, ő azonban, kielégíthetetlen kíváncsiságától hajtva nem korlátozta saját hallását, mivel mindent a lehető legteljesebb módon akart megtapasztalni. Parancsára emberei az árborúdhoz kötözték, s bárhogyan könyörgött, nem oldozták fel, amíg el nem hagyták a szirének szikláját.

Ugyanilyen veszélyes, ám a szirénekkal szemben minden vonzerőt nélkülöző páros várt rájuk: Szküllá és Kharübdisz, a mindent elnyelő feneketlen örvény, illetve a vele szemközti barlangban őrködő hatfejű fenevad. A tengerjárók két szörnyű halálem közül választhattak. A barlanglakó, húsevő Szküllának tizenkét lába és hat nyaka volt, minden nyakán rettenetes fejekkel, s odújából félig kinyúlva ragadta ki áldozatait a hajókból, hogy azon nyomban felfalja őket. Kharübdisz örvénye pedig minden hajót lerántott és darabokra tört, nem volt hajó, mely épségben kikerülhetett volna szorításából. Odüsszeuszt ismét Kírké tanácsai segítették át a megpróbáltatásokon. Úgy tett, ahogy azt az istennő a lelkére kötötte: messze került Kharübdiszt, aztán ügyesen kormányozva, keményen evezve sikerült áthajózniuk Szküllá alatt, igaz, közben hat társuk áldozatul esett a szörnynek.

Héliosz; Kalüpszó

Homérosz elbeszélése újra és újra felhívja a figyelmünket az Odüsszeusz és társai közti különbségre: a *nosztos* már az első pillanattól kezdve egyéni, nem pedig társas esemény volt. A következő kaland aztán egyszer s mindenkorra megszabja a hazatérés individuális jellegét. Odüsszeusz hajója Héliosz napisten szigeténel vetett horgonyt. A hajósok éheztek, Kírké azonban figyelmeztette őket, hogy Héliosz szent teheneiből senki sem ehet. Mikor az engedetlen társak mégis levágtak és megsütöttek néhányat a barmok közül, cselekedetük büns volta azonnal és förtelmes módon mutatkozott meg: a nyers és a sült húsok úgy bögtek, rángatóztak, mintha még mindig élő állatok lettek volna. Nem is cso-

da, hogy a hajót, alighogy nekivágott a tengernek, Zeusz villáma szilánkokra zúzta. A legénységből egyedül Odüsszeusz maradt életben, aki a hajó oldaldeszkáit és törött árbocát kötözte egybe, s ezen a tákolmányon sodródott a tengeren, míg a szimbolikus kilenc nap letelével partot nem ért Kalüpszó nimfa szigetén.

Kirké („Sólyom”) azzal fenyegette Odüsszeuszt, hogy valamilyen állattá változtatja, Kalüpszó („Rejtegető”) viszont arra törekedett, hogy megghiúsítsa a hős hazatérését, s mindörökké maga mellett tartsa. Még a halhatatlanságot és az örök ifjúságot is felajánlotta neki (ezzel egy lépessel tovább ment, mint Éosz, aki csupán halhatatlanságot adott az elaggó Tithónosznak); volt azonban valami, amit egy istennő soha nem adhatott meg egy halandónak: a halandók otthonának és családjának hétköznapi, megbízható realitását. Nem mintha Odüsszeusz eleinte nem élvezte volna ki a Kalüpszó nyújtotta szexuális örömeit, az idő teltevel azonban egyre erősebb vágy ébredt a szívében Ithaka iránt. Saját erejéből soha nem szabadult volna, Athéné buzdítására azonban – s ezzel a momentummal indul az *Odüsszeia* szövevényes története – Zeusz elküldte Hermészt Kalüpszóhoz, hogy rávegye a nimfát, engedje el szeretőjét. Odüsszeusz, aki épp olyan gyakorlatias, mint amilyen „tarkaeszű” volt, tutajt ácsolt magának, s kihajózott. *Nosztoszát* újabb nehézségek hátráltatták, mivel a bosszúszomjas Poszeidón egy retentő viharral összezúzta a tutajt. A magányos, kimerültségtől félholt Odüsszeusznak sikerült egy újabb partvidékre kievickélnie.

Nauszikaá

Odüsszeusz hazatérése Szkheirán, a phaiákok földjén forgott a legnagyobb veszélyben, mivel ez a vidék közelítette meg leginkább azt az ideális helyszínt, ahol a hős szívesen letelepedhetett volna. Az első phaiák, akivel – meztelenül és a tenger tájékatól mocskosan – találkozott, olyan üde, energikus és életerőtől duzzadó leány volt, akár maga Artemisz: ő volt Nauszikaá, Alkinoosznak, a phaiákok királyának lánya. Nemcsak szép, de koránál jóval eszesebb is volt: Pénélopé fiatal változata. Mélységesen jellemző vonása lehet a homéroszi pszichológiának, hogy az *Odüsszeia* végéhez közeledve, mikor a hazatért Odüsszeusz elmeséli kalandjait feleségének, Kirkét és Kalüpszót is megemlíti, Nauszikaáról azonban mélyen hallgat. A phaiákok földje minden szempontból ígéretes volt Odüsszeusz számára: áradó vendégzeretettel fogadták; kalandjairól szóló dalát sóvár kíváncsisággal fogadta a közönség; s atletikus képességeit is bizonyíthatta azon a versenyen, melyen a phaiákok színe-java részt vett, s ahol ő a diszkoszvetésben aratott diadalt. Még egy énekmondó is élt ott, a vak Démodikosz, kinek a trójai falóról zengett dala rámutatott arra, hogy Odüsszeusz már életében a mitológia részévé vált.

A phaiákok földje azonban mégsem volt Ithaka. Az itteni népek elsősorban a hajózásban jeleskedtek (Nauszikaát is beleértve, szinte minden phaiák neve a tengerre vagy a hajókra utal), s az ő nyughatatlan vándorlásuk nem vehette fel a versenyt Odüsszeusz

hazájának szegényesebb, ám sokkal stabilabb földhöz kötöttségével. A phaiákok végül elfogadják, hogy Odüsszeuszt hazahúzza a szíve, és hazasegítik Ithakába – ezzel elszenvedik Poszeidón utolsó csapását, mellyel az a fia megvakítása feletti bánatában Odüsszeusz utazását sújtotta: a hazatérő phaiák hajót a tengeristen kővé változtatta (vagyis mozgékonyágukat ez egyszer a stabilitás váltotta fel).

Odüsszeusz hazatérése

A hős titokban, álruhában tér vissza Ithakába, s ezzel már előre mutatja, milyen átfogó stratégiát dolgozott ki neve és családja visszaszerzésére. Megtévesztések sorozatát kezd el: egymás után meséli a kitalált történeteket arról, hogy ki is ő; közben igyekszik óvatosan kitapogatni, ki maradt hűséges hozzá, ki lett hűtlen. Idővel felfedi magát Télemakhosz, illetve hűséges kondása, Eumaios elött, egyelőre azonban az egyetlen személy, aki ismeri őt, állandó szövegsége, biztatója, csúfondáros bírálója és óva intő pártfogója: Athéné. Ami Pénélopét illeti, hűsége sziklaszilárdnak tűnik, ám ő maga igen kényes helyzetbe került. Kérők ostromolják, akik abban a hitben élnek, hogy Odüsszeusz meghalt. Ha a férj valóban halott lenne, akkor a kérők cselekedete nem is lenne kifogásolható; ám udvarlásuk mikéntje gyalázatos. Bevették magukat Odüsszeusz palotájába, ott esznek, isznak, dözöl-

Az érem alsó felén látható Szkilla felsőteste asszony, alatta két kutya, még lejjebb pedig tengeri kígyó. Hagyományosan a Szicília és Itália közti Messinai-szorost tartják a Szkilla és a hatalmas örvény, a Kharübdisz egyik lehetséges helyének. Ezüstérme, i. e. 5. század vége, Akragasz (a mai Agrigento), Szicília.

(lent) Az álruhás Odüsszeusz meghajol bánatos felesége, Pénélopé előtt, még mielőtt az felismerné. Terrakotta relief, i. e. 5. század.

(jobbra) Odüsszeusz testtartása, ahogy nyugodtan célzó az íjjal, és ellentétben áll Pénélopé kértőinek eszevesztett izgatóttségével. Az étkezőkerekét (melyen az egyik kérő hever) szimbolikus szerepet tölt be: a kérők többek között azzal vétettek az erkölcs ellen, hogy mértéktelen evés-ivással pusztították Odüsszeusz javait. Attikai csésze, i. e. 440 körül.

nek, minden tisztelet nélkül pusztítják a távollévő hős vagyonát – az ételfogyasztás ismét fontos jelölője az erkölcsi különbségnek.

Odüsszeusz koldusnak öltözve jut be a házba, s még Pénélopéval is hosszasan elbeszélget, előtte azonban nem fedi fel kilétét, csupán arról biztosítja, hogy férje már közel jár otthonához. Pénélopé azt állítja, nem hisz neki, közben azonban figyelemreméltó döntést hoz: aki képes felhúrozni Odüsszeusz hatalmas íját, s átló vele egy nyílveesszőt tizenkét sorba rakott fejsze fokán, az megkapja a kezét. Nem egészen világos, mi vezette erre a döntésre: tudósok nemzedékei törték a fejüket ezen a kérdésen, melyet az *Odüsszeia* ravaszul nyitva hagy. Mindenesetre egyedül a koldusban lakozott akkora erő és ügyesség, hogy teljesítse a feladatot. Nemcsak a versenyt nyerte meg, de felfedte kilétét is, majd szörnyű mészárlást rendezett a kérők között.

A történet azonban nem ér véget a bosszúval, de még Odüsszeusz és Pénélopé újraegyesülésével sem. A görög mitológia egyik leggyakoribb visszatérő motívuma az a szinte törvényszerű szabályosság, miszerint az erőszak erőszakot szül. A kérőknek apjuk és fiútestvéreik voltak: csupa potenciális bosszúálló. Összecsapás készülődött Odüsszeusz hívei, illetve a kéroket megbosszulni vágyók táborá között. Mikor ér véget a bosszúállás? A történet meglehetősen önkényes befejezést kap: Zeusz villáma szab gátat a kibontakozó erőszaknak. A történet befejezetlensége azonban (a modern irodalomkritika állítása szerint) nyitva hagyja a folytatás lehetőségét.

Az Odüsszeia után

Valóságos meseszövevény alakult ki abban a témában, hogy vajon mi történhetett Odüsszeusszal és családjával a hazatérés után, s ezen történetek csapásvonalait szinte lehetetlen megjósolni az *Odüsszeia* alapján. Az egyik ilyen mese szerint Odüsszeusznak és Kirkének fia született: Télegonosz („Messzeszületett”), aki Ithakába megy, hogy megkeresse apját, s közben véletlenül megöli Odüsszeuszt. A szálatat egy meghökkentő – és érzelmileg meglehetősen valószínűtlen – fordulat varrja el: Télegonosz elveszi Pénélopét, Télemakhosz pedig Kirkét. Sokkal gondolatébresztőbb az a változat, mely szerint Pénélopét elcsábította az egyik kérő – ez az „alternatív” Helené-történet tükörképe, mely

Odüsszeusz és Pénélopé újraegyesülése

Az utolsó bizonyíték, mely meggyőzi Pénélopét arról, hogy a házába betért idegen valóban Odüsszeusz, hitvesi ágyukhoz kapcsolódik. Egyedül Odüsszeusz tudja a titkot, hogy ő maga ácsolta az ágyat egy kivágott olajfa földben hagyott törzse köré. Mikor Odüsszeusz felfedi titkukat, végre Pénélopé sem kételkedik tovább.

Nehéz lett volna kifejezőbb hasonlatot találni az idézet végére, mely az *Odüsszeia* előző részéből azt a pillanatot idézi fel, mikor a sóborította, halálosan kimerült hajótörött partot ér a phaiákok földjén, ahol a szűzies hercegnő, Nauszikaá siet segítségére Odüsszeusznak. Most otthon, Ithakában újabb megmenekülés következik, ez a révbe érés azonban sokkal tartósabb lesz majd.

Szól; mire Pénélopé kedves szíve, térde elernyed; Mert mikről Odüsszeusz szolt, ráismert a jelekre. Könnyeket ontva szaladt hozzá, a nyakába vetette két karját, s csókoltá fejét, ezt mondta urának: „Ó, ne neheztelj rám, Odüsszeusz, ki a földilakók közt úgyis a legbölcsebb vagy: ráncmérték a siralmat isteneink: irigyelték, hogy mi az ifjukurunknak együtt örvendjünk s aggkor küszöbőre így érjünk. Most legalább ne neheztelj érte, ne is haragudj rám, hogy nem öleltelek így meg, amint megláttam az arcod, mert hisz az én lelkem kedves kebelemben örökké attól borzadozott, hogy majd még eljön egy ember és szóval rászed: sok a csúf nyereségre törekvő. Mert sose tér az az argoszi szép Helené sem, a Zeusz-lány, más ágyába, a vendéggel szerelemben vegyülve, hogyha a bajnok akháj sarjakról tudja előre, hogy majd visszaviszik szeretett földjére honának. Ót bizonyára egy isten vitte a csúnya dologra, mert ilyen átkos terv lelkében még sosem ébredt

addig, s akkor kezdődött a mi szörnyű bajunk is. Most, miután elmondtad igaz szavaiddal az ágyunk titkát, mit soha nem látott más földi halandó, csak te meg én, és egy szolgáló-lány, az egyetlen: Aktór lánya, kit édesapám jöttömkor adott még; és ki szilárd hálótérünkre azóta vigyázott, most, noha kétkedtem nagyon is, meggyőzted a lelkem.”

Szól; s Odüsszeuszban erősebb vágy ébredt a zokogásra, lelkének-kedves feleségét sirva karolta. Mint ahogy úszóknak nagy öröme tűnik föl a szép föld, kiknek jófalu bárkáját széttörte Poszeidón, míg a viharban szállt dagadó hullámon, az árban: s úszva a szárazföldre csupán kevesen szabadulnak, míg beborítja a sós víz szennye egészen a testük, s boldogan érnek a partra a vészből megmenekülve: Pénélopé is ilyen nagy örömmel nézte a férjét, drága fehér karját a nyakáról vissza se vonta.

szerint a hűséges feleség soha nem ment Trójába. Egy ehhez kapcsolódó arkadiai legenda igen meggyőzően demonstrálja, milyen erős lehetett a görögökben az az igény, hogy a mítoszokat a helyi legendák körbe integrálják. Eszerint Pénélopé – akit Odüsszeusz házasságtörése miatt elkergetett – Hermész szeretője és a kecskeszerű Pán isten anyja lett.

Odüsszeusz későbbi pályafutását illetően számos változatot ismerünk. A mítoszbeszélők többsége egyetért abban, hogy Odüsszeusz, az örök vándor újra elhagyja otthonát, és a görög anyaország északnyugati részén (Theszprótiában vagy Aitóliában) ismét megházasodik. Az *Odüsszeia* azonban más lehetőséget kínál. Teiresziász jóslata szerint Odüsszeusznak evezővel a vállán hosszú útra kell

indulni a szárazföld belseje felé, míg olyan helyre nem ér, melynek lakói nem ismerik az evezőt, és összekeverik a magszóró lapáttal; vagyis meg kell fordítania sorsát, mely ez ideig a tengerhez kötötte. A szárazföld ezen pontján le kell szűrnia az evezőt a földbe, s áldoznia kell Poszeidónnak, csak ezután térhet haza Ithakába. A jóslat szerint Odüsszeuszra ekkor könnyű öregség végén „a tengeről jő” a halál. A jóslatból nem tudunk meg részleteket, de igen szellemes szimbolikus összefüggést rejt magában: attól a pillanattól kezdve, hogy *sót* vetve színlelt örületet, Odüsszeusz sorsa elválaszthatatlanul a tenger-isten eleméhez kötődött.

Odüsszeusz nem „tipikus” hős – ilyen hős amúgy sincs. Az ő ismertetőjegye a leleményesség. Ez a vonása erkölcsi szempontból bizonyos kétértelműséggel övezte fel, hiszen eszességét értelmezhetjük pozitív (az elnyomó erőszak elvetése), illetve negatív (a ravaszkodás előtérbe helyezése a nyílt becsületes-séggel szemben) tulajdonságként is. Az i. e. 5. század vége felé, mikor az athéni demokrácia egyes radikális demokrata politikusait ellenfeleik „demagógok”-nak bélyegezték, gyakran felbukkant Odüsszeusz alakja (például Szophoklész *Philoktétész* című tragédiájában), s mindig a „hamis” szerepében. Ugyanakkor ezen demagóg-kép mellett egy sokkal összetettebb portré is fennmaradt Odüsszeuszról, a hősről: az agyafúrt, bátor, másokban nehezen bízó, hűtlen, de a feleségéhez ragaszkodó férfi, aki rendíthetetlenül kutatja a civilizált világ határait, s mindig az ismeretlen felé tör.

Odüsszeusz a háborúskodásba is belevitte pártfogó istennője, Athéné jellegzetes vonásait: a gondolkodást és a leleményt. Ezen a sisak-részleten (i. e. 400 k.) Odüsszeusz különösen mélyen merül gondolataiba. Egyes értelmezők szerint ez annak a homéroszi epizódnak az illusztrációja, melyben a mélázó Odüsszeusz a tengert bámulja, s arra vágyik, hogy elszabadulhasson Kalüpszó szigetéről.

Szabályok és szabályszegések

Ez a fejezet olyan családokra összpontosít, melyek tagjai – azáltal, amit tettek vagy amit elsenvedtek – jól illusztrálják azokat a kötelékeket, amelyek összetartják, s azokat a feszültségeket, amelyek szét szakítják a családokat. Mindaz, ami ezekkel a családtagokkal történik, példaértékű, mert eltúlozva ugyan, de megmutatja, milyen nyomás nehezedhet az egyszerű emberekre mindennapi életük során. Az olyan családok, mint a Pelopsz- vagy a Laiosz-ház, melyekbe például Klütaimnésztra, Oresztész, Oidipusz és Antigoné tartozott, a gyermekek és a szülők közti krízisek extrém példáival szolgáltak. Ugyanezekről a szereplőkről – és másokról, például Téreuszról és Proknéról, Orpheuszról és Eurüdikéről, Admétoszról és Alkésztiszről – szólnak azok a mítoszok, amelyek egy másik családi kapcsolatot vizsgálnak: a férj és a feleség közti viszonyt. A család szerte a világon – a körülmények különbözősége ellenére – az emberi társadalom szerveződésének alapvető sajátossága maradt; talán ez adhat magyarázatot arra, miért bizonyult olyan időtállóknak sok görög mítosz, hiszen a következő nemzedékek is ismerhetik az érzelmek azon világát, amelyben ezek a lenyűgöző események kibontakoznak.

De mind az ókorban, mind napjainkban vannak olyan emberi kötelékek, amelyek nem illeszkednek a gyermeknemzést szolgáló férfi–nő kapcsolatok keretei közé. Az ember érzelmi viselkedésének részét képezik az azonos neműek közti szexuális kapcsolatok is – és a görög mitológia ezekre is számtalan különféle példával szolgál. Az ókori Görögországban az ilyen kapcsolatok jellegzetes sémák szerint alakultak, s abban a történetben is jelentős szerepet játszottak, melyet ebben a fejezetben fogunk elmesélni.

Rendkívüli kegyetlenségbe torkolló családi dráma: Oresztész kardja átjárja anyja, Klütaimnésztra szívét, miközben Aigiszthosz, az asszony szeretője, rettegésében elmenekül. Olümpiai bronz triposz domborműve, i. e. 570 körül.

V. Családtörténetek

A Pelopidák

Ez a dél-itáliai váza (i. e. 350 k.) kerékkel a kezében ábrázolja Mürtiloszt, Oinomaoszt áru-
lő kocsisát (jobbra lent), akit megvesztegettek, hogy tegye
tönkre gazdája szekerét. Ezt a
cselt a hősiesség pózban, meztele-
nül üldögélő Pelopsz otölötte ki,
hogy legyőzze Oinomaoszt a
kocsiversenyben, s így elnyerje
a lánya, Hippodameia (valószínűleg a kép bal szélén áll) ke-
zét.

Verser gés a hatalomért és a dicsőségért

Ebben a fejezetben számos egymásba fonódó motívummal találkozunk, ezek közül első a *dicsőség*. A megbecsülés és a jó hír megőrzésének, sőt fokozásának vágya éppúgy áthatotta a családi életet, mint a háborúkat és a kalandos vállalkozásokat: a méltóság elvesztése miatt érzett szégyen miatt lett öngyilkos Phaidra, és ez vette rá Oidipuszt az öncsonkítás egy másik formájára (I. 129., 165. o.).

A következő téma a *szerelmi féltékenységek*. Ez egy férfi számára talán elválaszthatatlan volt a becsületvesztés érzésétől; a nők esetében pedig a tehetetlenség érzésével mosódhatott egybe, mikor veszélyben érezték magukat, mert egy másik (fiatalabb) nő léphetett a helyükbe. Már az eddigiekben is találkoztunk azokkal a gyászos végkimenetelű eseményekkel, melyeket Médeia Iaszón, illetve Déianeira Hé-

raklész iránt érzett féltékenysége indított el. A most következő fejezetben Klütaimnésztra Agamemnón iránti féltékenységet tárgyaljuk majd.

A harmadik téma kapcsolatban áll az első kettővel, ez a *hatalom*. Amint látni fogjuk, a szembenálló testvérpárok (Atreusz és Thüesztész I. 150–151. o., ill. Eteoklész és Polüneikész I. 166–167. o.) küzdelme messze túlvezet az egyszerű testvérviszályon, mivel küzdelmükben a királyság feletti uralom is a tét.

A következő motívum az *egymással szembenálló elvárások*. A görög mítoszokban – és mindenekelőtt a mítoszokat újrafogalmazó tragédiákban – különösen gyakori, hogy az egyénnek két erős, de összeegyeztethetetlen elvárásnak kell megfelelnie. Míg a görögök hétköznapi életében az efféle helyzetek ritkán vezettek szerencsétlenségekhez, a mítoszokban a drasztikus végkifejlet inkább szabálynak, mintsem kivételnek számított. Néhány példa ezekre a nehéz helyzetekre: (1) a szülők egymással összeegyeztethetetlen követeléseket fogalmaznak meg a gyerek felé (például Oresztész családjában); (2) a vérrokonság és a szélesebb közösség, a *polis* összeférhetetlen elvárásai (Antigoné dilemmájának egyik aspektusa); (3) a lány apja, illetve férje vagy szeretője elvárásaiból adódó konfliktus (Ariadné és Médeia élte át ezt a problémát, illetve, mint látni fogjuk, Pelopsz felesége, Hippodameia is).

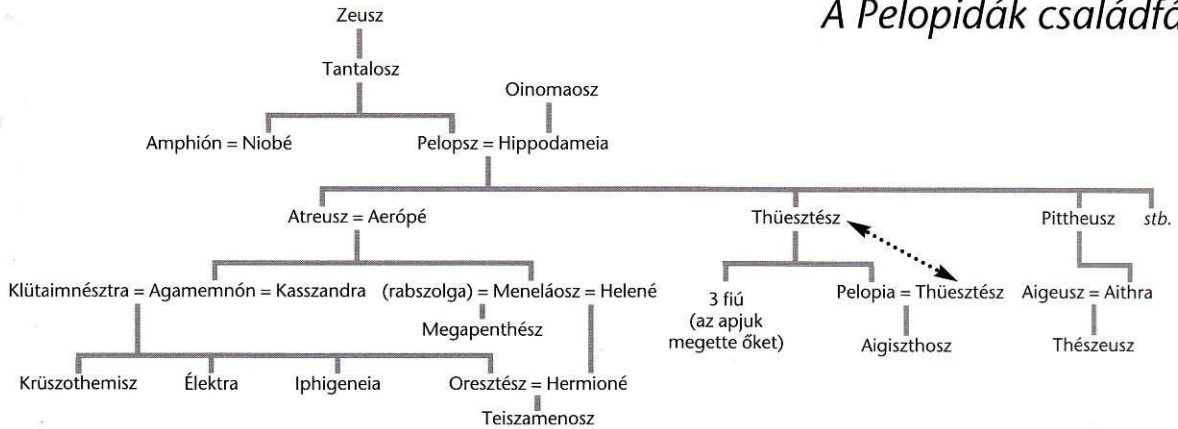
Végezetül arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy miközben ezek a konfliktusok nagy súllyal szerepelnek, a mítoszok folyamatosan dicsőítik az emberek – akár szerető, akár vérrokonok – között létesülő kötelékek erejét. Tekintettel arra, hogy a mítoszbeszélők imádták az extrém eseteket boncolgatni, semmi meglepő nincs abban, hogy ezeket a kötelékeket rendkívüli nehézségnek tették ki, például olyan helyzeteknek, amikor a házasság kötelékét a halál akarja szétépíteni (Próteszilaosz és Láodameia, 170. o.; Alkésztisz és Admétosz, 170–171. o.; Orpheusz és Eurüdiké, 171–173. o.); vagy amikor testvéri kapcsolatokat tesznek próbára különösen erőszakos helyzetek.

A Pelopidák

Tantalosz, Lüdia királya azon törvénysértők egyike, akik példás büntetésben részesültek az Alvilágban (I. 89. o.); ugyanakkor, paradox módon, bűne azt is sejteti, milyen közeli kapcsolatban állt az istennel. Az a megtiszteltetés érte, hogy az olümposziakkal lakomázhatott, ő azonban tapintatlanul és retentő módon élt vissza ezen kiváltságával: meggyilkolta saját fiát, Pelopszt, megfőzte, és őt tálalta fel főfogásként az isteneknek. Jóllehet, az istenek nem tudták meg nem történtté tenni az eseményeket, arra képesek voltak, legalábbis ebben az esetben, hogy a holtat visszahozzák az életbe. A fiú újjászületett alakjában még szebb volt, mint annak előtte, igaz, hogy a vállába kénytelenek voltak beültetni egy elefántcsont-pótlást, mivel a lánya elrablása miatt bánkodó, fájdalomtól sújtott Déméter véletlenül mégiscsak megevett egy darabot belőle.

A Pelopidák családfája

Akik olvasták Platón dialógusait, azok számára ismerős lesz az a kulturális séma, mely szerint a görög fiatal emberek egy ideig homoerotikus kapcsolatban álltak egy idősebb férfival. Félrevezető volna ezeket a párokat „homoszexuális”-nak tekinteni, amennyiben ez a kifejezés olyan embert ír le, akit szexuális orientációja *egy életen át* a saját neméhez vonz. A görög társadalomban az volt a természetes alapfeltevés, hogy a fiatalabb partner életének későbbi szakaszában megházasodik és családot alapít (l. 174. o). Pontosan ilyen, két szakaszból álló fejlődés jellemzi Pelopsz életét is. Fiatalemberként kivételes szépség volt, így akadt meg rajta Poszeidón szeme (ahogy Ganüimédész is elbűvölte Zeust). Mikor azonban felnőtt, Pelopsz úgy érezte, ideje már a házaselet felé fordulni – ez az irányváltás helyváltoztatással is járt. Tantaloosz királyságát, Lüdiát a görög mitológiában azon régiók közé sorolták, melyek az igen tág értelemben vett görög kulturális hatás alatt álltak. Ezért aztán nem is lehetett másképp, mint hogy Pelopsz a görög anyaország belsejébe induljon el menyasszonyt keresni.

Az ideális jelölt, akire rátalált, Hippodameia, az éliszi Piza királyának, Oinomaosznak lánya volt, kinek apjához fűződő viszonya jóval szorosabb volt a hétköznapi apa-leány kapcsolatnál: az egyik változat egyenesen vérfertőző viszonyt emleget. Egy „gyengébb” változat szerint Oinomaosz egy jóslattól rettegett, mely szerint veje keze által fog meghalni. Bármilyen is az ok, Oinomaosz megpróbálta megakadályozni az elkerülhetlent. Leánya minden kérését kocsiversenyre hívta ki, s ha Oinomaosz győzött, az a kéro halálát jelentette, de ha a kéro diadalmaszkodik, elnyeri Hippodameia kezét.

Nos, Oinomaosz, akár Pelopsz, közeli kapcsolatban állt az istenekkel, és csodálatos lovakat kapott Árészttől ajándékba. Ilyen ellenféllel szemben Pelopsz kénytelen volt csaláshoz folyamodni. Megvesztegette Oinomaosz kocsihajtóját, Mürtiloszt, aki beleegyezett, hogy az acél tengelyszögeket viaszra cseréli ura kocsiján. Oinomaosz összetörte magát, s

utolsó leheletével megátkozta Mürtiloszt. A kocsihajtó végzete sem váratott sokáig magára. Miután Pelopsz ellen fordult, és megpróbált erőszakot tenni Hippodameián, Pelopsz a tengerbe hajtotta; ám mielőtt megfulladt volna, még ő is megátkozta Pelopszt és leszármazottait, s az átok következménye a szerencsétlen családot sújtó erőszakhullám lett.

Pillanatnyilag azonban Pelopsz hatalma megkérdőjelezhetetlen – ezt egyébként egy kocsiverseny is megerősíti. A történet először is drámai módon felnagyítja azt a szokásos görög házassági szertartást, mely során a vőlegény a menyasszonyt székén húzza vagy vezeti az apja házából új otthonába. Másodszor, megerősíti a kapcsolatot Pelopsz és

Oinomaosz és Mürtilosz üldözik Pelopszt és Hippodameiát. Ez ugyan szerelmes jelenet, mégis felsejlik benne a fenyegető erőszak is: Erősz fent lebegő alakja Pelopsz és Hippodameia szerelmét jelképezi, a lándzsa azonban, melyet a lány apja felé lőbál, jelzi ellenséges érzéseit. Dél-italiai váza, i. e. 330 körül.

Pelopsz szentélye Olümpiában. Látva, milyen kevés maradt fenn a szentélyből mára, könnyen elfeledkezhetünk arról, milyen jelentős kultusza volt itt Pelopsznak az ókor idején. Ezt jelképezi a szentély elhelyezkedése is Zeusz és Héra temploma között.

az éliszi területen tartott olümpiai játékok között. Pelopsznak volt is egy jelentős kegyhelye Olümpiában, s Pauszaniász elmondása szerint „Pelopszot az élisziek éppúgy minden hērósnál nagyobb tiszteletben részesítik, mint az istenek között Zeuszt”. Hogy hatalmát végleg megerősítse, a szigetet is saját magáról nevezte el (Peloponnészosz: Pelopsz szigete).

Pittheusz, Atreusz és Thüesztész

Pelopsz és Hippodameia leghíresebb fiai Pittheusz, Atreusz és Thüesztész voltak. Közülük egyedül Pittheuszt kegyelte úgy a szerencse, mint egykor az apját. Pittheusz a kelet-peloponnészoszi Troizén városának uralkodója volt; hírnevét becsületességének és bölcsességének köszönhetette, s ezen tulajdonságai közül néhányat unokájának, Thészeusznak is átadott, akit a fiú anyjával (saját lányával, Aithrával) együtt nevelt, míg Thészeusz el nem ment Athénba, hogy megkeresse igazi apját (l. 126. o.). Pittheusz az uralkodás pozitív oldalait testesítette meg; ennek épp az ellenkezőjét mondhatjuk el Atreuszról és Thüesztészről. Késérű gyűlölködésük végzetesen eltorzította a családi kapcsolatokat, s elvetette az erőszak és a viszály magvát, mely a következő két nemzedék életében szökött szárba.

A jóslat szerint Héraklész elkötelezett üldözője, Euriszttheusz halála után Mükéné uralkodói jogara

egy Pelopsz-sarjra száll át. De ki legyen ez, Atreusz vagy Thüesztész? Ebben a válsághelyzetben, akár csak az *Argó* történetében, a varázslatos hatalom jelképe az aranygyapjú volt. Egyszer régen Atreusz esküt tett, hogy nyája legszebb barányát Artemisznak áldozza; mikor azonban csodálatos módon felbukkant az aranybarány, becsapta az istennőt. A levágott csodaállatot elrejtette, és egy közönséges birkát áldozott fel helyette. Egy istenséggel kötött alku megszegése biztos pusztulást jelent; ez most újfent bebizonyosodott. Atreusz felesége, Aeropé házasságtörő viszonyt folytatott Thüesztésszel, és a barány titkát is elárulta szeretőjének – aki aztán el is lopta az aranyszőrűt. Thüesztész rávette Atreuszt, hogy mondják ki: az a testvér uralkodjék Mükéné felett, akinek van egy aranybaránya – s ezzel a csalással időlegesen győzelmet is aratott.

A két testvér hatalommegosztása azonban rendkívül ingatag alapokon állt, s bármelyik pillanatban viszályba torkollhatott. (A barányepizód egyik változata szerint Hermész, Mürtilosz apja küldte a csodálatos állatot, hogy viszályt szítson a Pelopsz-sarjak között.) Zeusz közbelépett – akár Tantalosz idejében, az istenek továbbra is érintettek voltak a családi ügyekben –, és arra biztatta Atreuszt, hogy ajánljon egy ellen-fogadást Thüesztésznek, amely még a barány-ügnél is csodálatosabb feltételeket tartalmaz. Az egyezség szerint akkor lesz Atreusz

király, ha a Nap egyszer megfordítja a járását és keleten nyugszik le – amit az Zeusz parancsára természetesen meg is tett.

Jóllehet Atreusz már kezébe ragadta a hatalmat, Thüesztész házasságtörő kapcsolata révén előnyre tett szert a családi vetélkedésben. Mikor azonban Atreusz rájött erre, bosszút állt, s bosszúja a Tantalosz által megteremtett fertelmes hagyományhoz tért vissza. Vacsorára hívta Thüesztészt – látszólag azért, hogy testvéri módon megpecsételjék kibékülésüket –, ahol Thüesztész gyermekeinek feldarabolt és megfőzött húsát kínálta saját apjuknak. A mitológia háborzongató szimbolikája szerint Thüesztész túl közeli kapcsolatba került bátyja feleségével, ezért büntetésképp „túl közeli” kapcsolatba kerül saját gyermekeivel. Ez a jelenet bűzös füstfelhőként terjengett a család későbbi története felett. Aiszkhülosz tragédiájában, az *Agamemnón*ban (az *Oreszteia* első darabja) a jós-nő, Kasszandra látomásában megérzi a meggyilkolt gyermekek jelenlétét:

Látjátok ott a házban azt a két fiút, hogy ülnek, mint az álomlátás képei? Szeretteik kezétől haltak, úgy tűnik, a két kezük saját husukkal van tele s a belsőrészeikkel, borzalmas teher, maguk hozzák, mit apjuk ízelet egykoron.

Agamemnón és Meneláosz

A családtörténet központi motívuma a hatalomvágy helyett a bosszú lesz. Thüesztész vétkes „közelsége” valami olyanhoz, amitől távol kellett volna tartania magát, most új fordulatot vesz, mikor – egy jóslatot követve, mely a megtorló kilétét jövendölte meg – gyermeket nemz saját lányának, Pelopíanak. Így születik Aigiszthosz, aki megöli Atreuszt, és Mükéné trónját visszaszerzi Thüesztésznek. Ő ezután száműzi Atreusz két fiát, Agamemnont és Meneláoszt, akik veszélyt jelenthettek volna frissen visszaszerzett hatalmára.

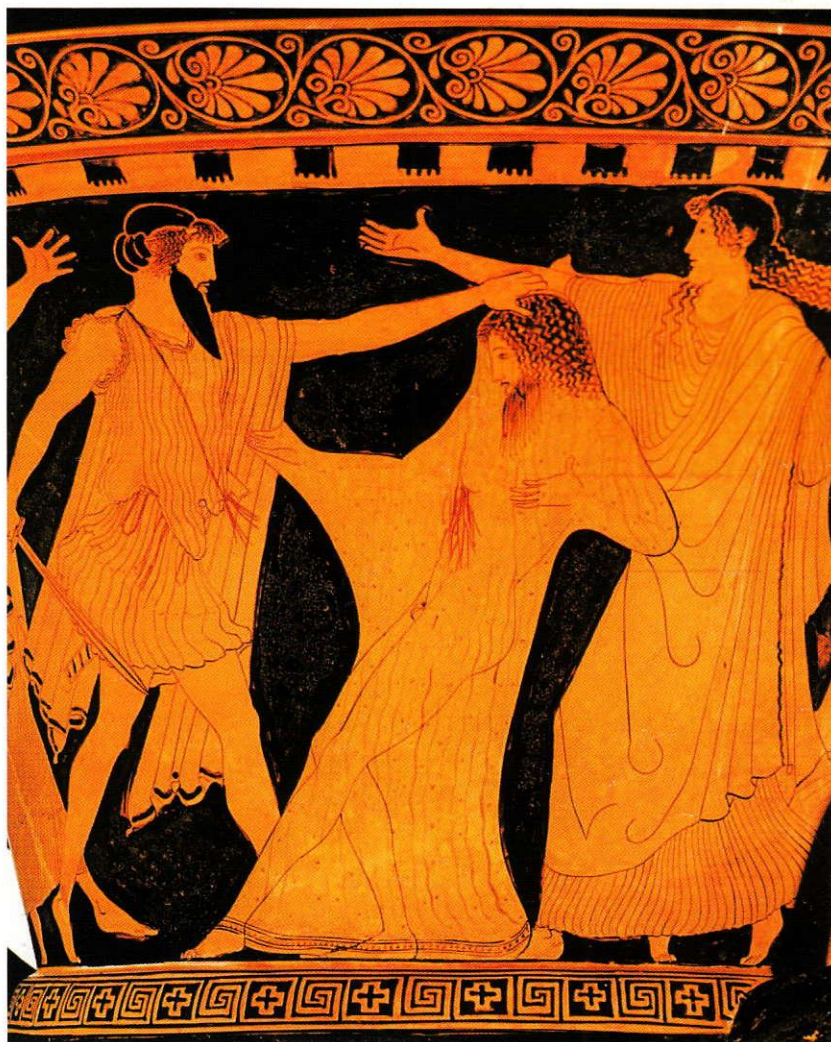
Thüesztész története a rettenetes előzményekhez képest alacsonyabb feszültség szinten ér véget. Thüesztészt a spártai király, Thündareusz taszítja le a trónról, aki lányait, Klütaimnézstrát és Helenét Agamemnónhoz, illetve Meneláoszhoz adja feleségül. A kvartett feltűnő módon öröklí Atreusz és Thüesztész beállítottságát, nevezetesen a törvényszegésre való hajlamot, illetve a bosszúvágyat. Ráadásul az új nemzedék tapasztalatai – különösen Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész darabjaiban – két újabb témát is felvetnek: egyrészt a múlt szemmel láthatólag megmásíthatatlanul alakítja a jövőt, akár egy háló, melyből nem szabadulhat az, aki egyszer belegabalyodott; másrészt a büntület terhe a földre ránthatja, sőt az örületbe is kergetheti a sikeres bosszúállót.

A két testvért, Agamemnont és Meneláoszt nem köti gúzsba az a kölcsönös gyűlölködés, mely Atreuszt és Thüesztészt egymástól elhidegítette. Az

ő családi életüket a házasság, nem pedig a testvérrivalizálás tette tönkre. Amíg Agamemnón Trója alatt harcolt, Klütaimnézstra Aigiszthosz szeretője lett. A különböző változatok más-más magyarázatot adnak erre: a fájdalomból születő düh vezette, melyet gyermeke, Iphigeneia feláldozása miatt érzett; vagy az a bűnös vágy, hogy felmelegítse hideg ágyát; vagy a féltékenységet, melyet a Trója alól visszatérő Agamemnón ágyasa, Kasszandra keltett benne. A végeredmény a hazatérő, győzedelmes hőditő fogadásának keserű paródiája lett, melyben Klütaimnézstra és/vagy Aigiszthosz meggyilkolják a védekezésre képtelen Agamemnont. Az egyik elbeszélés szerint a fürdőben végeztek vele, miközben szimbolikusan lemosta magáról a Trójában tíz év alatt rárakódott vér szennyét.

A vérontás – a Pelopidák története ezt minduntalan megerősíti – újabb vérontást szül. Agamemnón meggyilkolása után fiát, Oresztészt messze küldték Mükénétől, így csökkentve a lehető legkisebbre annak veszélyét, hogy bosszúállóként lépjen fel; vele ellentétben hűga, Elektra otthon maradt – tehetetle-

Aiszkhülosz Oreszteia trilógiájának visszatérő motívuma a múlt „hálója”, melyből képtelenek kiszabadulni a szereplők. Maga Agamemnón is „hálóba kerül”, mikor Klütaimnézstra köpenyt vet a fürdőből kilépő férjára. Ezen képen (attikai váza, i. e. 470 k.) Aigiszthosz, Klütaimnézstra szeretője játsszik vezető szerepet a gyilkosságban: amint az Agamemnón testén látható seb jelzi, kardja már le is szúrtott. A jobb oldalon gesztikuláló alak Elektra, Agamemnón lánya lehet.

Orestész megöli anyját, Klütaimnéstrát; miután mellbe szúrta, most a második, halálos csapásra készül. Ezüstpecsét, i. e. 5. század vége.

nül, a gyűlölet tüzeiben égve. Mikor felserdült, Orestész hazatért, és nővérel együtt véghezvitték véres bosszújukat, megölték Aigiszthoszt, ráadásul elkövelték a szinte elképzelhetlent: meggyilkolták édesanyjukat, Klütaimnéstrát is. A mítosz olyan végletes, hogy már el sem tudjuk képzelni, mi lehet véget ennek az elszabadult bosszúnak.

Ahogy előre látható volt, Orestészt üldözőbe veszik a vérbűntől felajzott, visszatartó Erinnüszök, s az örület határáig űzik a hőst. Más nézőpontból szemlélve az eseményeket, Orestész mégis csak helyesen járt el, hiszen nem is tehetett mást: megbosszulta apja halálát. Miközben a beszennyezett Orestész bolyongása feltárul előttünk, a narratíva világosan körülírja, milyen rendellenes és kétértelmű helyzetbe jutott a fiú. Védekezhet azzal, hogy az idő múlásával, illetve bizonyos megtisztító szertartások révén már megszabadult a vérbűn mocskától, a bosszúálló banyák azonban tovább üldözik. Hiába fogadják be vendégként az athéniak, senki nem mer szólni hozzá, nehogy őket is bemocskolja a bűn. Az *Oresteia* harmadik darabjában összeül egy különleges bíróság, hogy ebben a rendkívüli ügyben döntsenek; a 12 tagú bíróság fele-fele

arányban szavaz Orestész bűnössége ellen, illetve mellett, így Athéné szava dönt az ügyben. Közbelépése nyomán *ad hominem* döntés születik: mivel ő maga egyedül Zeustól született, ezért ő az apák fensőbbiségét képviseli az anyák felett, így a felmentő ítéletre adja voksát. Egy ilyen végkimenetel az athéniak fejére vonhatná a rettentő bosszúistenek haragját, Athéné hatalma azonban kiváló taktikai érzékkel párosul. Ráveszi az Erinnüszöket, hogy fogadják el az ítéletet, s ennek fejében szentélyt emelnek számukra Athénban. A döntés lehetővé tette, hogy a hős dicsőségesen kerüljön ki a küzdelmekből, s bizony, ez a végkimenetel a „tekintély megőrzésének” kultúrájában fontosabb volt, mint a pártatlan és igazságos ítélkezés. Agamemnón katasztrófába torkolló *nosztosza* (hazatérése) Tantalosz, Atreusz és Thüesztész borzalmainak meghosszabbítása; ezzel szemben Orestész a kinszenvedések után végül is visszaszerez valamit Pelopsz hajdani dicsőségéből.

Menelaosz és Helené

Menelaosz poszt-nosztosz története Agamemnónéval összehasonlítva meglehetősen eseménytelen. Részleteit elkerülhetetlenül meghatározták a külön-

Athéné meggyőzi az Erinnüszöket

Az *Eumeniszek* Aiszkhülosz *Oresteia* trilógiájának harmadik, befejező darabja. Orestész felmentő ítélete magában hordozta annak veszélyét, hogy kudarcot vallott vádlói, az Erinnüszök (fúriák) megszégyenülnek. Az ítélkezésnek helyt adó Athén jövője kockán forog, mivel a fúriák fékevesztett dühükben már-már járvánnyal sújtják a várost. Athéné azonban legyőzi a dühöt, s közbenjárására az Erinnüszök *eumeniszekké* (jóindulatúakká) váltak.

„Igazság” ide vagy oda, a Pelopsz-ház tagjai közti vérengzés átalakította a megállapodott rendet. Ez a megállapítás akkor is érvényes marad, ha azt a mítoszváltozatot vizsgáljuk meg, melyben az Auliszban feláldozásra váró Iphigeneiát egy szarvassal helyettesíti az istennő. Euripidész darabja, az *Iphigénia Auliszban* úgy meséli újra a történetet, hogy Orestész és Iphigeneia egy távoli országban találkoznak egymással, majd együtt térnek vissza a szülőföldjükre.

Karvezető Hogy e csapás, iszonyt ért!
hogy odalent legyen a lakom, ős-bölcsnek!
s ki se becsül, mocskot, ó!
de mérget lehel szívem s csupa dühöt;
jaj, jaj, szörnyű!
Mily keserű a kín, szívemben a harag mily mély?
Halld meg anyám, Éj: tisztelete, mely ősrégi, lásd,
álnokul dülta szét az istenek csúf csele.

Athéné Nem lankadok, ha néked jót javallhatok;
még azt se mondd, hogy én az ifjabb és az én
várbéli népem, ősi istent, nem becsült,
s e földről tiszteletlen űzött messzire.
De hogyha Peithó szép hatalma szent neked,
Nyelvemnek édes bája és varázsszava,
akkor maradsz; de hogyha ez nem óhajod,
nem volna jogszerinti, hogy haragra gyűlj
a város ellen és népére bajt zúdíts;
hisz rajtad áll, hogy földem társ-úrnője légy
szent jog szerint és mindörökre tisztessen.

Karvezető Úrnő, Athéné, székhelyül mit adsz nekem?

Athéné Ahol se kín, se baj nem ér; fogadd csak el.

Karvezető S ha elfogadtam, mondd, mi lesz a tisztelet?

Athéné Hogy egyetlen ház sem virulhat nélküled.

Karvezető Ilyen hatalmat adsz tehát önként nekem?

Athéné Ki téged tisztel, azt segítjük majd mi is.

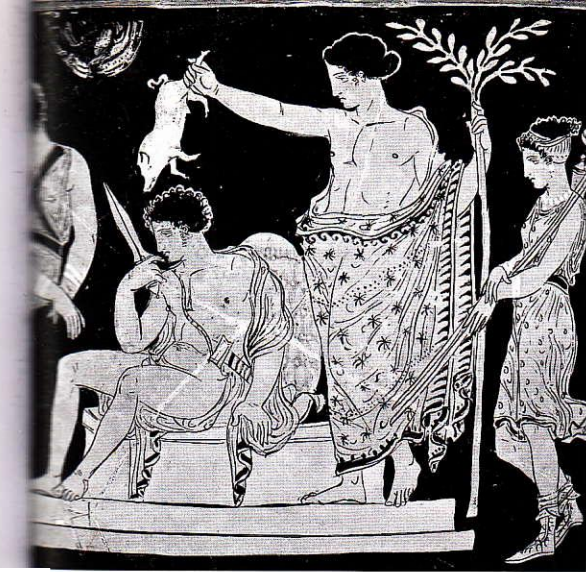
Karvezető S hogy mindörökre így leszen, kezeskedel?

Athéné Amit nem teljesítek, ígérnem se kell.

Karvezető Varázsszavadra érzem, érzem, csillapul dühöm.

Athéné E föld ölében élve, így nyersz híveket.

mák érzékenyen érintik a frissen újraegyesült párt. De nem, Helené ugyanis gondosan előkészítette már a terepet:

Lopva varázsszert hintett, amit ittak, a borba, fájdalom- és haragűzőt, mely feledést hoz a bajra, mindre. Ki ezt, miután keverőbe keverve lenyelte, aznap az orcáján nem perdül végig a könnye, és még akkor sem, ha az apja, az anyja hal is meg, vagy ha a testvérét, vagy drága fiát a csatában érkelevéz veri át, s ő végignézi szemével.

Az *Odüsszeia*-beli Spárta tehát olyan hely, amely egy lényeges szempontból nagyon hasonlít Kirké szigetére, illetve a lótuzevők földjére. Helené varázsitala kitörölheti a fájdalmas emlékeket; a múlt, a jelen és a jövő kapcsolata időlegesen elhomályosulhat. Helené vendégeit alattomban elkábítja, s a veszteségek így merülnek feledésbe ahelyett, hogy együtt megbirkóznának velük.

Az előzőleg lezajlott eseményekkel nem áll összhangban az a viszonylagos derű, amellyel Menelaosz és Helené története zárul. Mindkettőjüket halhatatlannak tartották; az bizonyos, hogy Helenét – különösen Spártában és környékén – istennőként tisztelték, s az egyik változat szerint ők ketten elnyerték a halál utáni életet azon a vidéken, melyet Élüzioni mezőkként ismertek (l. 213. o.). Leszármazottaik között is szoros családi kötelékek alakultak ki, mintha a Pelopidák ősei által elszenvedett fájdalmak egy részét orvosolták volna így. Az egyik változat szerint Hermioné – a házaspár leánya – első férje, Neoptolemosz halála után Oresztészhez ment feleségül, így a család két ága összefonódott.

A Pelopidák

(balra) Apollón kismalacot tart Oresztész feje fölé: az isten állatvért használ a megtisztító szertartáshoz, hogy lemosa Oresztészről az anyagyilkosság miazmáját (szennyét). Jobb oldalon Artemisz, Apollón nővére áll. Baloldalt részben látszik az egyik erimnusz, aki társaival Delphoiig üzte Oresztészt. Dél-itáliei váza, i. e. 390–380 körül.

féle Helené-történet – attól függően, hogy ott volt-e Helené „igazán” Trójában vagy sem (132–133. o.). A történet legérdekesebb és legárnyaltabb leírását az *Odüsszeiában* találjuk. Helené és Menelaosz akkor bukkann fel Odüsszeusz történetében, mikor Odüsszeusz fia, Télemakhosz az eposz első részében (4. ének) Spártába megy, hogy apja holléte felől érdeklődjön. Télemakhosz érkezésekor éppen ketős menyegzőt tartanak: Hermioné, Menelaosz és Helené egyetlen gyermeke, illetve Megapenthész, Menelaosz egyik rabnőtől született fia házasodnak egy időben. Hermionét Neoptolemoszhoz, Akhilleusz fiához adják; Megapenthész pedig az egyik spártai nemes leányát veszi el. Szimbolikus utalások gazdag forrását találjuk itt: Menelaosznak és Helenének csak egyetlen gyermeke született; mint ha az érzelmi kötelék, mely összefűzi őket, nem bírt volna el több utódot; ahogy Megapenthész neve („Nagy bánat”) is állandóan emlékeztethette Menelaoszt családi élete viszontagságaira. (Talán lesz, akinek itt eszébe jut Dionüszosz halálra ítélt elenlábasa, Pentheusz, vagyis „Bánat”). Már abban is felfedezhetünk némi iróniát, hogy épp ketős menyegzőt kell tartani abban a házban, amely ilyen családi bajokat élt át a múltban.

A felszínen azonban teljesen helyreállt a béke Menelaosz házában. Télemakhoszt példás vendégszeretettel fogadják, Helené tökéletes háziasszony, „mint aranyrokkájú Artemisz, éppen olyan volt” – és még véletlenül sem olyan, mint például a szexi Aphrodité. Ha azonban ezt a látszólagos harmóniát közelebbről is megvizsgáljuk, észrevesszük, hogy csak a mélyben lappangó feszültséget fedi el. Hogy Télemakhosz érezze, mennyire megbecsülik, Menelaosz és Helené elmondják Odüsszeusz néhány trójai hőstettét. Ezek a hőstettek ugyan kényes kérdéseket vetnek fel Helené szerepével kapcsolatban, különösen ami azt az epizódot illeti, amelyben Helené a falóban elrejtőzött görög harcosokat próbálja leleplezni úgy, hogy hitvesük hangját utánóva szól hozzájuk. Joggal vélhetnénk, hogy ezek a té-

A boiötiai csésze (i. e. 420 k.) szatirikus ábrázolása két találkozást mutat, melyek Trója elestekor zajlottak le. A kép bal szélén Kasszandra menekül egy oltárhoz Oileusz fia, Aiasz elöl. Jobbra a felzaklatott Helené találkozik sokéves távollét után – nem igazán hősiesnek ábrázolt – férjével, Menelaoszal.

Téreusz, Prokné és Philomélé

A halhatatlanság elnyerése (mint Helené és Meneláosz esetében) volt az egyik lehetséges útja annak, hogy a görög hősök, illetve hősnők ereje a halál után is fennmaradjon. A másik változat során az átalakuláson átesett egyén elhagyja emberi alakját, hogy állat, növény, szikla vagy csillag legyen belőle. Igen szemléletes példa erre Téreusz, Philomélé és Prokné meseje, mely éppolyan kegyetlen és felkavaró, mint Atreusz és Thüesztész története.

A gonosztevő szerepét Téreusz, thrák király játssza. Thrákiát a görögök előszeretettel jellemezték barbár vidékként; Téreusz családfája jól illik eh-

Metamorfózisok

Néhány hős és hősnő azok közül, akik állattá, növénné vagy kővé változtak át

Adónisz (véréből)	körörcsin
Aktaión	szarvas
Arakhné	pók
Atalanté és Melaniön	oroszlánok
Daphné	babérfa
Hekabé	kutya
Hüakinthosz (véréből)	jácint
Ió	tehén
Kadmosz és Harmonia	kígyók
Kallisztó	medve
Kéux és Alkioné	jégmadarak
Küknosz	hattyú
Lükaón	farkas
Mintüadok (Mintiasz lányai)	denevérek vagy éjszakai madarak
Narkisszosz	nárcisz
Niobé	kő
Pleiádok	galambok, majd csillagok
Philomélé	fecske
Kalózok, akik elfogták Dionüszoszt	delfinek (l. 19, 82. o.)
Prokné	csalogány
Teiresziász	asszony, aztán újra férfi
Téreusz	búbos banka
Tithónosz	tücsök
Asszonyok, akik Meleagroszt gyászolták	gyöngytyúkok

hez a „vadság”-hoz, hiszen a király a fékezhetetlen háborúisten, Arész fia. Maga Téreusz is hadi vitézségének köszönhetette, hogy kapcsolatba került Pandiónnal, Athén mitikus királyával. Téreusz katonai segítségéért cserébe Pandión felajánlotta neki leánya, Prokné kezét; s a párnak annak rendje és módja szerint gyermeke született: Ithüsz. Téreusz könnyelmű természete azonban hamarosan a felszínre bukkant, ráadásul hűtlenségét még erőszakkal is tetézte. Megkívánta Prokné nővérét, megerőszakolta, majd elrejtette. De még ezzel sem érte be, hanem elkövette azt a rémtettet, melyet a posztklasszikus kor irodalmi és képzőművészeti alkotásai egyfajta borzalommal vegyes izgalommal ábrázoltak újra és újra: kivágta Philomélé nyelvét, hogy örökre elhallgattassa.

A lánytestvérek kapcsolata azonban a legerősebb családi kötelékek egyike – ezt számos görög mítosz

(balra) Philomélét testvére férje, Téreusz megerőszakolja és megcsonkítja: a görög mitológia egyik legbrutálisabb történetét ritkán ábrázolták. Ezen az attikai csészén Prokné és Philomélé arra készülnek, hogy megöljék Itüsz, Téreusz és Prokné fiát. Philomélé – miután Téreusz kivágta a nyelvét – mutogatással érteti meg magát.

tanúsítja. Normális esetben ezt a kapcsolatot a házasság köteléke helyettesítette; ám ha a házasság tönkrement, a nővérek szoros kapcsolata változatlan erővel bukkant ismét a felszínre. Esetünkben a néma Philomélé megtalálta a módját, hogy miképp értesíthetné Proknét: egy ruhába szőtte titkos üzenetet. Ami ezután történik, az megfordítja a szüzesség-házasság-gyermekezés normális sorrendjét, és a testvéri szeretetet a házasság és az anyaság fölé emeli. Prokné megöli Itüsz, a gyermekét, testét feldarabolja, majd gonosztevő férjével megeteti.

Téreusz és Prokné tette, illetve Philomélé szenvedései túlmutatnak az egyszerű emberi határokon, s a „példaszerű” kategóriába esnek; bár nyilván nem a példaszerű erkölcsébe. Cselekedeteik és szenvedéseik a végtelenségig folytatódhatnak azáltal, hogy madarakká változtak. Téreusz búbos banka lett, s kiáltása: „Pu? Pu?” („Hol? Hol?”) az örökkévalóságig visszahangozza utolsó kérdését, mellyel fiát kereste. Proknéból csalogány lett, aki szakadatlanul siratja Itüsz, elvesztett fiát. A nyelvéből megfosztott Philoméléből fecske lett, ide-oda csapong, suhan, szüntelen röptét nem szakítja meg, s nincs dal, melyet elénekelhetne.

Téreusz, Prokné
és Philomélé

(lent) Rubens Téreusz lakomája című festménye Itüsz feldarabolásának borzasztó vadságát mutatja meg. A bakkhánzonőnek öltözött Prokné és Philomélé rettenetes tettük bizonyítékát mutatják Téreusznak. Prokné a gyermek fejét tartja kezében; az elrettent Téreusz felrúgja az asztalt, melyen vacsorája – megfőzött gyermeke – maradványai voltak.

Antiopé és fiai

(lent) A görög tragédiák és a képzőművészet hatottak egymásra. Ezen a vázakepen a festő mintha Euripidész (törredékesen fennmaradt) darabja alapján ábrázolná Antiopé mítoszát. A képen az ikrek, Amphión és Zéthosz bosszút állnak Lükoszon, miközben anyjuk, Antiopé (jobbra) nézi őket. A történet dionüszoszi környezetére a barlang bejáratáról lógó párdúciből utal. Sziklái váza az i. e. 4. század elejéről.

előtt (egyesek szerint a lánya viselkedése miatti elkeseredésében öngyilkos lett) megparancsolta Lükosznak („Farkas”), a fiának, hogy méltóképp büntesse meg a vétkes Antiopét. Lükosz, miután testvére férjét meggyilkolta, erőszakkal magával hurcolta őt Thébába, ahol hasonszórú, kegyetlen felesége, Dirké bebörtönöztette. Egy olyan nő számára azonban, aki méltónak bizonyult Zeusz ágyára, nem érhetett ilyen véget a történet. Ikreket szült, Amphión és Zéthoszt, akiket a kegyetlen Lükosz parancsára magukra kellett hagynia a vadak martalékául. A mítosz ismerős logikája szerint azonban egy marhapásztor rájuk talált és felnevelte őket. Férfikorba lépve az lett a szerepük, hogy megtorolják az Antiopét ért sérelmeket: miután kiszabadították anyjukat, megölték Lükoszt, majd kegyetlen módon kivégezték Dirkét is: egy bika szarvára kötözték rá.

Ez a szemmel láthatólag „kerek történet” azonban még egy fordulatot vesz. Dirké egyfajta halhatatlan-

vette; mikor a halál elérte a házaspárt, Pauszaniász szerint egy sírba temették őket.

Ami Amphiónt és Zéthoszt illeti, az élet az ő számukra sem tartogatott több örömet. Noha Théba falainak felépítésével dicsőséget szereztek maguknak, mindketten megismerték a mélységes bánatot. Amphión felesége, Niobé volt az, aki ostoba módon összemérte termékenységet Létóéval (aki csak két gyermeket szült, Apollónt és Artemiszt); büntetésül az isteni ikek egyenként csaptak le rengeteg gyermekére; és a bánattól megdermedt anya kővé vált. Zéthosz is megízlelte a gyász keserűségét, mikor felesége akaratlanul ugyan, de a fiuk halálát okozta. A család történetében a bánat okozta halál többszörösen visszatérő motívum.

(balra) Artemisz és Apollón bosszút állnak az anyjukon, Létón esett sérelemért. Niobé két gyermekének holtteste jelzi, hogy néhány nyíl máris célba talált. Az i. e. 450 körül készült attikai váza névtelen festőjét az isteni bosszú ezen erőteljes ábrázolása nyomán nevezték el „a Niobidák festője”-nek.

(jobbra) Ez a gyönyörű márványszobor Niobé egyik haláltusáját vívó gyermekét ábrázolja, akinek a hátába fúródott a nyíl vessző. A szobrot Rómában találták; eredetileg egy görög templom homlokzatát díszíthette.

ságra tesz szert, mivel az ő nevét kapja meg a Thébat átszelő folyó, melybe Amphiónt és Zéthosz a holttestét beledobta. Az ártatlan Antiopé, ahogy az várható is volt, még ennél is dicsőségesebb véget ért. A görög mitológia azonban ritkán foglalkozik makulátlan erkölcsű egyénekkel. Antiopé esetében Dirke megölésének körülményei zavarták meg az amúgy hibátlan képet: mikor Amphiónt és Zéthosz rákötözték Dirké a bika szarvára, ő is éppen ezen munkálkodott, mármint Antiopét készült ily módon feláldozni egy Dionüszosz-ünnep keretében. Egyetlen isten sem tűrte, hogy beleavatkozzanak az imádásába, s Dionüszosz sértettségét cseppet sem zavarták meg az olyan apróságok, hogy Antiopé teljesen ártatlan volt az ügyben. Szegény Antiopét most egy isten bosszúja üzte el tehát, Dionüszosz ugyanis örütséget bocsátott rá, s ismét bolyongani kényszerült (megint csak Íó története cseng vissza), mígnem egy másik halandó (a phókiszi Phókosz) feleségül nem

A Danaidák

Családi tragédiák tekintetében Argosz városa sem különbözött a többi mitológiai helyszíntől – elég ha megnézzük Íó, a Zeusz úzte argoszi papnő leszármazottainak sorsát. Íó isteni szeretőjétől született gyermeke, Epaphosz (l. 98. o.) Egyiptomban látta meg a napvilágot, ahol Íó bolyongásai véget értek. Az Epaphosz alapította nemzetség jól mutatja, hogy a mitológia világában Görögország nem szigetelődött el hermetikusan a körülötte élő népektől, inkább a családi kapcsolatok révén kapcsolatot teremtett velük. Epaphosz házassága révén (Nilé lányát vette el) Egyiptommal is kiépült ez a kapcsolat. Epaphosz leszármazottai: Libüé (az észak-afrikai Líbia névadója), Libüé ikerfiai, akik Poszeidóntól születtek: Agénór, aki Fönícia uralkodója lett, illetve Belsőz, aki Egyiptomban maradt.

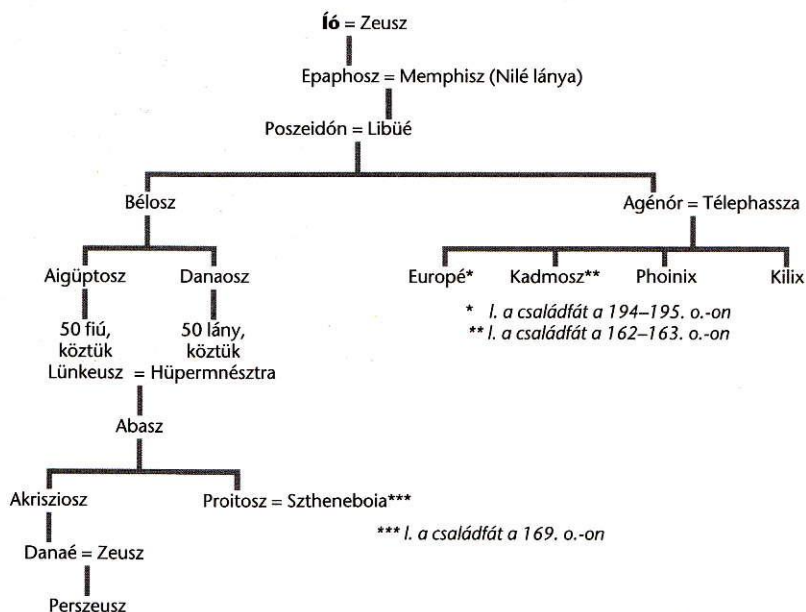
Íó leszármazottai közül Belsőz fiai voltak azok, akikre még egy alkalommal ráirányult a görög anyaország figyelme; illetve hozzájuk kötődik a család szétesésének motívuma. Aigüptosz és Danaosz, Belsőz két fia, számos királyi testvérpárhoz hasonlóan, a hatalomért civakodott – jelen esetben Egyiptom trónjáért. Azt, hogy mindkét testvér igénye tökéletesen (és egyformán) jogos volt, mi sem bizonyítja jobban, mint a családjaik között mutatkozó szimmetria: Aigüptosznak 50 fia, Danaosznak 50 lá-

nya volt. Az efféle egyensúly azonban nem annyira tökéletes, mint amilyennek első pillantásra tűnik, hiszen az ókori görögség nézőpontjából a hatalmas harcok során a férfi örökösök messze felülmúlták a nőket. Ezért menekült Egyiptomból Danaosz lányaival együtt ősei szülőföldjére, Argoszbába, ahol átvette az uralmat. A hatalomátvitel aktusát vészjósló jelek kísérték: egy farkas (vagyis egy „erős jövevény”) megölt egy bikát (vagyis „a helyi lakosság vezetőjét”). Ezt követően Danaosz hatalma olyannyira megerősödött, hogy nevét nem csak az argosziak, de általában a görögül beszélő népek is átvették. Homérosz gyakran emlegeti a görögöket így: danaoszok.

Aigüptosz nem tűrhette, hogy Danaosz zavartalanul uralkodjon, még ha olyan távoli vidéken is, mint Görögország. Elküldte ötven fiát az unokatestvéreikhez, hogy erőszakkal kényszerítsék a lányokat kollektív házasságra, akiknek viszont nem fűlt ehhez a foguk. A görög mitológia által olyannyira kedvelt „szélsőségek” nyelvén ez csakis valamilyen megdöbbentő kimenetelű kollektív ellenálláshoz vezethetett: Danaosz lányai apjuk parancsára a nászjészekán lemészárolták férjeiket. Egyetlen kivétel Hüpermnésztra volt, aki megkímélte újdonsült férje, Lünkeusz életét, mivel az olyan tisztelettel bánt vele, hogy a lányban szerelem ébredt iránta. Itt állunk tehát az újabb gondolat kísérlet előtt: megtagadhatja-e Hüpermnésztra az apja parancsát; másrésztől megölheti-e a férjét? Aiszkhülosz trilógiájának harmadik darabja nagy valószínűséggel ezt a dilemmát dolgozza fel (a töredékesen fennmaradt végjáték egyik lehetséges rekonstrukciója szerint): a darabban Aphrodité istennő közbelépése szentesíti Hüpermnésztra viselkedését. Indoka szerint a ház-

Íó leszármazottai

Íó Inakhosz (argoszi folyó-isten), más források szerint Iaszosz (Aszóposz folyó-isten fia) vagy Peirén (Argosz fia, egy város névadója) lánya. Mindegyik változat jelzi, hogy Íó története a leg-
régebbi időkből származik.

*John William Waterhouse:
Danaidák (1904). A férjeiket
legyilkoló Danaidák örökké
tartó büntetése, hogy egy
lyukas hordót kell megtölte-
niük vízzel. Ezen a festményen
a lányoknak az örökös
megerőltető cipekedés ellenére
is sikerült megőrizni bágyadt
szépségüket.*

párok szexuális egyesülése nélkül nem lehetnének háztartások sem, s az emberiség sem élhetne tovább. Mindenesetre Lünkeuszra és Hüpermnésztrára nem panaszkodhatott az emberiség, ragyogó nemzetség fakadt nászukból, olyan hősökkel a soraikban, mint Perszeusz vagy Héraklész.

Mi lett a többi danaidával? Egyiküket, név szerint Amümónét Poszeidón ragadta el; ami a többieket il-

leti, haláluk után a kollektív gyilkosságért büntetés-ként örökké vizet kell hordaniuk egy lyukas hordóba az Alvilágban. Mivel a vízfordás a görög feleségek tipikus feladata volt, a danaidák büntetése szimbolikusan azt jelenti, hogy a házastársi szerep végletes megtagadásáért – a férj megöléséért – szüntelen, jóllehet hiábavaló erőfeszítést kell tenniük, hogy a hibát jóvátegyék.

Proitosz, Sztheneboia és Bellerophontész

Következő, családi perpatvarokat bemutató példánk sok olyan motívumot tartalmaz, melyekkel már találkoztunk az előzőekben: testvérviszály a fiúk között (akik esetünkben ikerk); egy bosszúálló asszony hamis vádjá (ez Phaidra és Hippolütész történetére emlékeztet); egy fiatal hős, akit egy minden bizonnyal végzetesnek bizonyuló szörnyvadászatra küldenek el. A történetet egy mágikus teremtmény: Pégaszosz, a repülő ló teszi egyedivé.

Lünkeusznak és Hüpermnésztrának ikerunokái születtek: Akrisziosz és Proitosz. Hosszú és elkerülhetetlen viszálykodás után – állítólag ők találták fel a pajzsot – egyezsége jutottak: Akrisziosz maradt Argosz ura, míg Proitosz a közeli Tirünsz királya lett. Akrisziosz balsorsát az a pillanat pecsételte meg, mikor Zeusz szemet vetett a lányára, Danaéra (l. 98. o.). Proitosz családjának is kijutott a bajokból. Egyrészt lányai megsértették az egyik istenséget (Dionüszoszt vagy Hérát), aki örütséggel büntette őket, igaz, legalább a folytatás nem bizonyult olyan szörnyűségnek, mint Kadmosz lányai esetében (l. 61. o.), mivel a lányok végül visszanyerték a józan eszüket.

Míg Proitosz lányaira vallási természetű gondok miatt sújtott le a vész, felesége, Sztheneboia nagyon is emberi gyarlóságnak köszönhette a bajt: a viszonzatlan szerelemnek. Rajongásának tárgya a fiatal hős, Bellerophontész volt. Bellerophontészt, miután Korinthoszon, saját közösségében szándékán kívül megölt egy embert, Tirünsz városa fogadta be; itt gyűjtött szerelmet Sztheneboia szívében. A történet paneljei megegyeznek a bibliai Putifár feleségének

A rettenetes lény, a Khimaira az etruszk képzőművészet kedvelt témája volt; kitűnő példa erre ez az i. e. 5. századból származó bronzszobor. A részben kecskefejű lény nyakán seb látszik, melyet talán Bellerophontész kardja ejtett rajta.

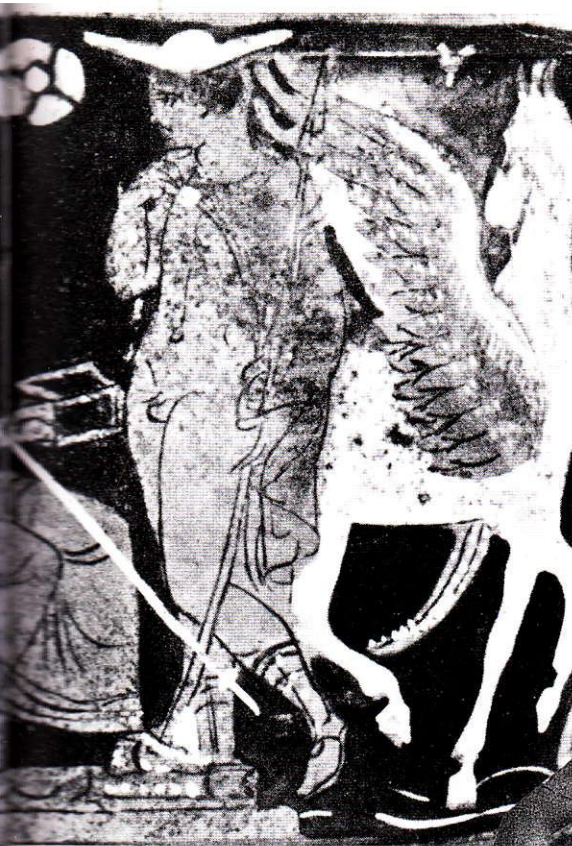
meséjével. Bellerophontész visszautasította az asszony közeledését, mire ő igen alattomos módon reagált: azt állította, hogy Bellerophontész volt az, aki megpróbálta elcsábítani őt. Proitosz (állítólag) cselre cselrel válaszolt: Bellerophontészt Lükiaába, Sztheneboia apjának udvarába küldte egy levéllel, melyben arra kérte Iobatészt, Sztheneboia apját, hogy a levélhozót küldje a másvilágra. Iobatész hasonló taktikát választ, mint Péleiasz Iaszón; illetve Eurüsztheusz Héraklész esetében: a nemkívánatos hőrost látszólag teljesíthetetlen feladatokkal bízta meg.

Bellerophontész és a Khimaira

Bellerophontész első kijelölt ellenfele a Khimaira, ez az elől oroszlán-, hátul kígyó-, középen kecsketestű tűzokádó szörnyeteg, aki méltó gyermeke volt rettenetes szüleinek: Tüphónnak és Ekhidnénak. Bellerophontésznek azonban volt egy titkos fegyvere, Pégaszosz, a szárnyas ló, kinek segítségével teljesíthette ezt, illetve az elkövetkező feladatokat, melyeket Iobatész kitalált számára. Látna a hős vitézségét, Iobatész figyelmen kívül hagyta Proitosz levelének halálos rendelkezését, és felajánlja a lánya kezét Bellerophontésznek.

Sztheneboia halálával – aki vagy szerelmének házasságát hallva lett öngyilkos, vagy Bellerophontész ölte meg – úgy tűnt, minden jóra fordul. A görög mítoszok azonban szinte soha nem zárulnak ilyen unal-

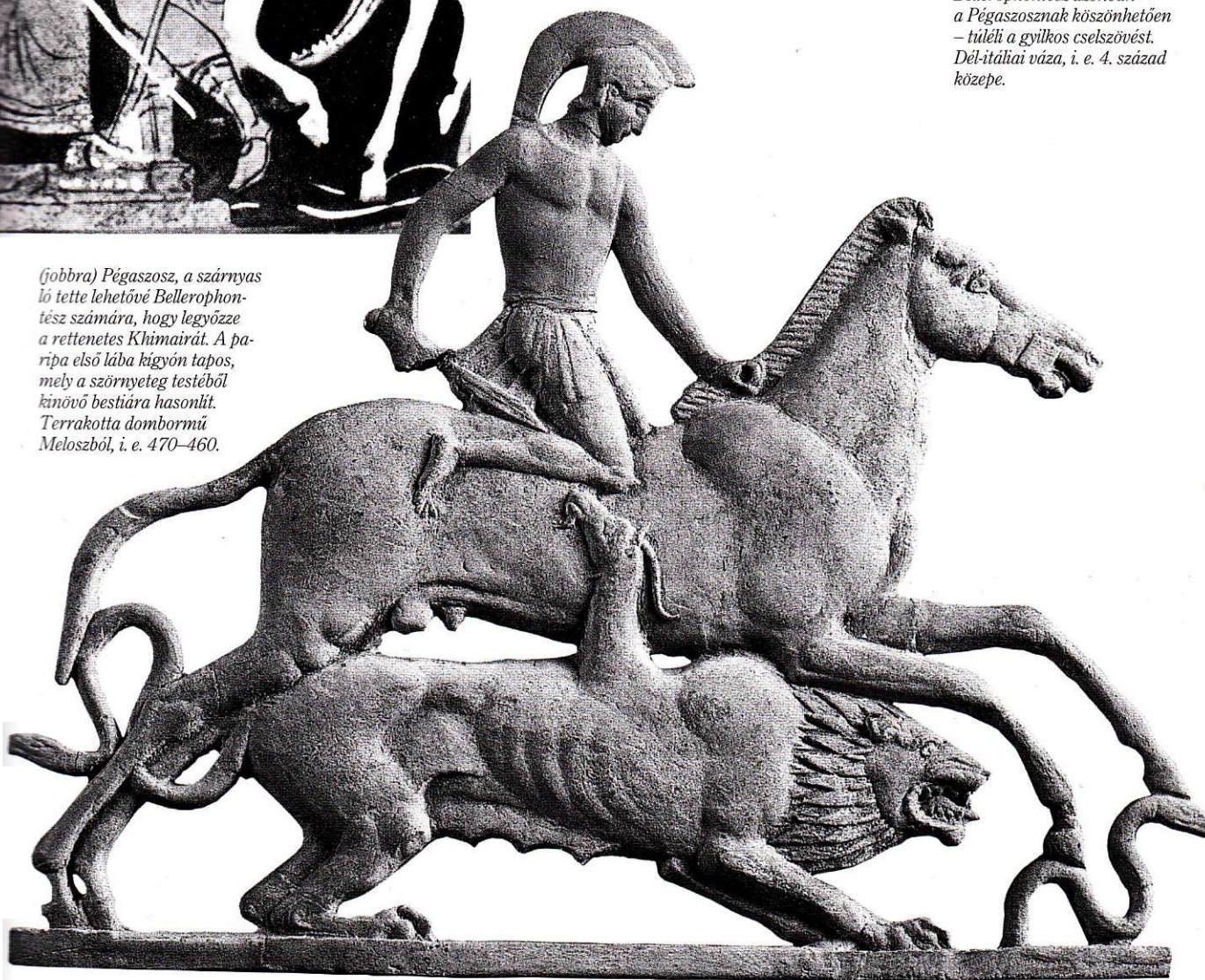

(jobb) Pégaszosz, a szárnyas ló tette lehetővé Bellerophontész számára, hogy legyőzze a rettenetes Khimairát. A páripa első lába kígyón tapos, mely a szörnyeteg testéből kinövő bestiára hasonlít. Terrakotta dombormű Meloszból, i. e. 470–460.

mas moralizálással. A bonyodalmat ez alkalommal az istenek ajándéka, Pégaszosz, a csodáló okozza. Az állat földöntúli képességei abba a tévhitbe ringatták Bellerophontészt, hogy – szó szerint – képes túlszárnyalni önmagát: megpróbált felrepülni az Olümposzra. (Arisztophanész komédiájában, a *Békében* Trügaioisz, a komikus főhős hasonló kísérletet tesz egy megbízható ganajtúró bogár hátára pattanva.) Ahogy az várható volt, Zeusz gorombán letaszítja az égből, s a hős haláláig sántán és vakon bolyong a földön. A görög mitológiában senki sem veszélyeztetheti büntetlenül az embereket az istenektől elválasztó határt.

Proitosz, Sztheneboia és
Bellerophontész

(balra) Iobatész király Proitosz álnok levelét olvassa, melyet Bellerophontész adott át neki. Bellerophontész azonban – a Pégaszosznak köszönhetően – túléli a gyilkos cselszöveget. Dél-italiai váza, i. e. 4. század közepe.

A Labdakidák

Egyetlen család van, amely borzalmas események tekintetében felveheti a versenyt a Pelopidákkal: ez Théba királyi háza. Laiosz Kadmosznak, a városalapítónak volt a dédunokája, s ez a Laiosz volt az, aki a kegyetlen bűnök sorozatát elindította. Egy ideig Pelopsz udvarában vendégeskedett, ahol beleszeretett Pelopsz jóképű törvénytelen fiába, Khrüszipposzba („Arany ló”), akit aztán elrabolt és Thébába vitt.

A görögök ezt az eseményt az első pederasztia erőszakként állították be, s katasztrofális mitológiai következményei azt sugallják, hogy bármilyen toleráns volt is elvben a klasszikus görögség a pederasztia iránt, a gyakorlása könnyen erőteljes társadalmi elutasításba ütközhetett. A történetek hatására Khrüszipposz szegényében öngyilkos lett, mire felbőszült apja megátkozta Laioszt. A következmények ugyanolyan rettenetesnek bizonyultak, mint Mürtilosz átka a Pelopidákra nézve.

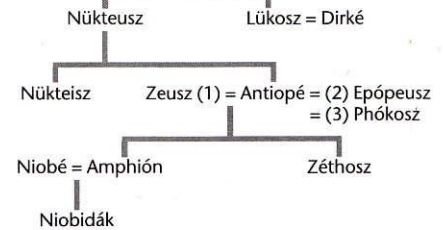
A Laiosz-ház történetének egyik korai epizódja: Laiosz elrabolja a fiatal Khrüszipposzt, Pelopsz fiát. Az istenek fentről nézik, ahogy Khrüszipposz kétségbeesett apja fele nyújtja kezét. Dél-italiai váza, i. e. 340–330.

A jósök megkérdése

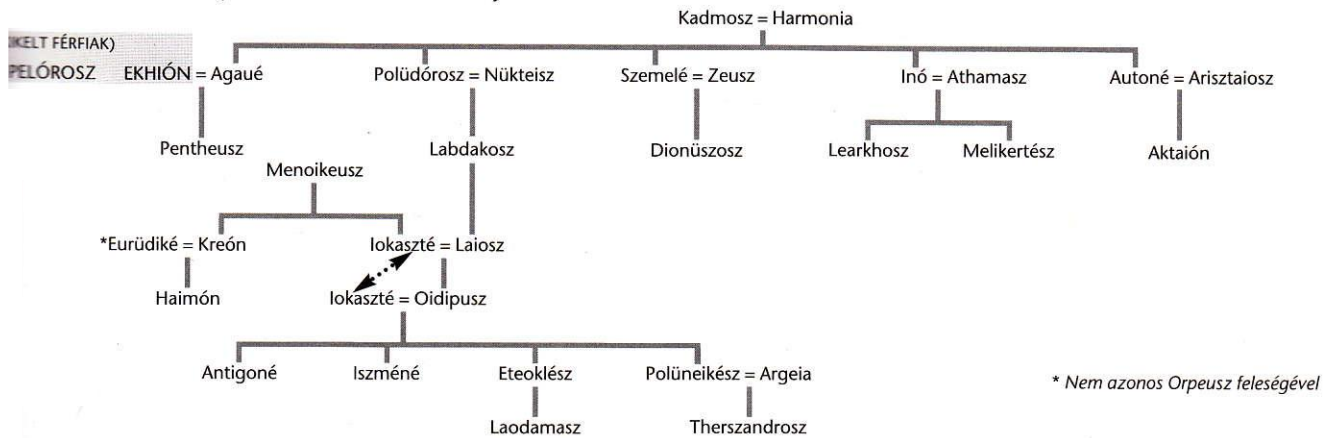
A jósdák sok görög mítosz központi eleme volt, ugyanakkor a görögség „igazi” életében is jelentős szerepet játszott. A dódonai Zeusz-templomban számos lelet mutatja, milyen típusú kérdésekkel fordultak a jósdákhoz (l. 100. o.). A kérdésekből sokféle bizonytalanság és szorongás tárul elénk, melyek

„VETETT EMBEREK” (A SÁRKÁNYFOG-VETÉS)
KHTHONIOSZ HÜPERÉNÓR UDAIOSZ
(vagy Poszeidón)

Théba királyainak családfája

éppúgy kötődhetnek az egyén életéhez („Lesz-e gyermekem attól az asszonytól, aki jelenleg a feleségem?”), mint a közösségi létehez („Lehet, hogy a rossz idő valamilyen vallási vétek miatt sújt minket?”).

A görögök képzeletét azonban leginkább a delphoi jósa jövődölései foglalkoztatták. A jósa mitológiai túlsúlya a való életben betöltött szerepét is

jelzi; a mítoszokban azonban a delphoi jósdának különleges hangja van, mely felnagyítja és eltúlozza azt a jóval korlátozottabb hatást, melyet jóslatok a való életre gyakorolhattak. Ennek a sajátos hangnak jellegzetes vonása az a kétértelműség, mely elválaszthatatlan a végső pusztulást jósoló mitológiai jövődölésektől.

Apollón temploma Delphoi-ban. A görögök itt, a Püthia jóshelyén léphettek kapcsolatba az istennel. Am, ahogy Oidipusz története is példázza, az isten válasza mindig ki volt szolgáltatva az emberi elme gyarlóságából fakadó félreértéseknek.

Két pásztor mentette meg a gyermek Oidipuszt a haláltól: egy thébai, aki Laiosz király szolgálatában állt, illetve egy korinthuszi, aki átvette társától a gyermeket, s elvitte urához, Polübosz korinthuszi királyhoz. A váza másik oldalán (a képen nem látszik) egy szakállas ember (talán Polübosz) várja a gyermeket. A váza – erősen ironikus – felirata szerint a pásztor neve Euphorobosz („Jó nevelés”). Oidipusz felnevelkedésének tragikus következménye mindent sugall, csak épp „jó nevelést” nem. Attikai váza, i. e. 450 körül.

Oidipusz

Laiosz és gyermekei sorsa számos delphoi jóslatban megfogalmazódik, s ha ezeket együttesen vizsgáljuk, akkor kirajzolódik belőlük az a kép, mely az emberi törekvések törekény voltát hangsúlyozza a halandók felfogóképeségén messze túlmutató hatalmakkal szemben. Az első jóslat Laioszra és Iokasztera, Laosz első feleségére vonatkozik, akik azért fordultak tanácsért Apollón papnőjéhez, mert aggódtak gyermektelenségük miatt – ez az aggodalom (szó szerint) több százszor megjelenik a dódónai jóshelynek leadott

kérdésekben (l. 100. o.). Az isten kegyetlen választ adott: ne legyen gyermekük, mert ha mégis lenne, az meg fogja ölni az apját. Laiosz múltja nem sok jóval kecsegtetett a szexuális önmegtartóztatás gyakorlatát illetően, és egy nap bizonyára túl sokat ihatott, mert gyermeket nemzett Iokaszterának. A pár megpróbált kibújni a jóslat beteljesedése elől, s a csecsemő sarkán az inakat szöggel átszúrták (Oidipusz jelentése: „Dagadt lábú”), majd egy pásztornak adták át, hogy rakja ki a Kitharion hegyre. Ő azonban – ironikus módon szánalomból – megmentette a gyermeket és egyik társa gondjaira bízta. Úgy esett, hogy ez a másik pásztor a korinthuszi király nyáját őrizte, s a fiút átadta az eleddig gyermektelen királyi párnak, Polübosznak és Méropénak.

Egy nap, az időközben fiatalemberré serdült Oidipuszt egy részeg kötözködő lelencnek nevezte. A nyugtalan Oidipusz Delphoihoz fordult tanácsért. Még Iokaszte és Laiosz jóslatánál is irtózatossabb választ kapott: nemcsak az apját fogja megölni, de az anyjával is együtt hál majd. Mivel Oidipusz úgy tudta, a korinthuszi király az apja, elhatározta, hogy semmi áron nem tér vissza Korinthuszba.

Az utána következő események talán a görög mitológia legismertebb történetét képezik. A Delphoi-ba tartó úton Oidipusz találkozott egy öregemberrel (akiről nem tudta, hogy ő a valódi apja, Laiosz) és a kíséretével. Összeszólalkoztak, mire a felbőszült Oidipusz agyonverte az öregot, illetve egy ember kivételével teljes kíséretét is. Oidipusznak ezután tudomására jutott, micsoda csapás sújtja a közeli várost, Thébát: a rettenetes Szphinx, ez a félig asszony, félig szárnyas oroszlántestű szörny zaklatja a polgárokat,

(lent) Oidipusz és apja, Laiosz végetes találkozója – egyik sem ismerte a másik valódi kilétét – a thébai keresztúton zajlott le, beteljesítve a gyászos jóslatot. Ez a fénykép a keresztút közelében készült.

Oidipusz rájön az igazságra

Szophoklész Oidipusz király című drámájának tetőpontján Oidipusz kikérdezi a thébai pásztort, s így derül fény arra, ki is volt valójában az a gyermek, akit a haláltól mentett meg a Kithairón hegyen. A színpadon jelen van az a korinthusi csordás is, aki a pusztulásra ítélt csecsemőt átadta thébai társának. A kép csaknem teljesen összeállt.

- Oidipusz* S te hol vetted [a gyermeket]? Másé volt, vagy a magadé?
- Pásztor* Nem az enyém – én is kaptam valakitől.
- Oidipusz* A városból? Ki volt az? S mily ház gyermeke?
- Pásztor* A nagy égre! ne kérdezz többet, óh király!
- Oidipusz* Meghalsz, ha még másodszor kell ezt kérdenem.
- Pásztor* A Laiosz-házból volt a kisfiú.
- Oidipusz* Szolgaporonty? Vagy rokonságából való?
- Pásztor* Jaj, jaj! most kell a szörnyűséget mondani!
- Oidipusz* S nekem hallani! Mindegy: meg kell hallanom.
- Pásztor* Azt mondják, hogy saját fia: de hogy van ez, csak a királynő mondhatná meg odabenn.
- Oidipusz* Tán a fiút ő adta néked?
- Pásztor* Ó, király!
- Oidipusz* S mit kívánt tőled?
- Pásztor* Hogy vesztsem el szegényt.
- Oidipusz* A saját anyja! Szörnyű!
- Pásztor* Baljóslat miatt.
- Oidipusz* Mi volt az?
- Pásztor* Hogy meg fogja ölni szüleit.
- Oidipusz* S miért adtad ennek az öregnek át?
- Pásztor* Megszántam, s azt hittem, ő majd elviszi idegen földre, ahol ő lakik... De csak nagyobb bajra mentette meg. Ha te vagy az, mint ettől hallom: szörnyűsége szült a sors.
- Oidipusz* Óh, jaj, jaj! Minden tisztán napvilágra jó. Óh, napvilág! ma utoljára látlak én. Ott születtem, hol nem kellett; azt vettem el, kit nem lehet; s megöltem, akit nem szabad!
- Kar* Jaj, emberek! emberek! Milyen semmibe veszlek én múltó életetekkel! Kinek lehet itt nagyobb boldogsága a földön, amit adhat a látszat, mely látszik, s látszva enyészik? Gyász példád van előttem, gyász Sorsod démona, Oidipusz! És boldognak az ég alatt Senkit se dicsérek.

olyan sajátos módszerrel, mely eltért a hagyományos mitológiai szörnyetegek brutális kegyetlenségétől. Minden utazónak feltett egy – szó szerint – életbevágó kérdést. Aki megfejtette a rejtvényt, továbbmehetett, aki nem tudta a választ, azt megette. Mi az a teremtmény – kérdezte –, amelyik először négy lábon, aztán két lábon, végül három lábon jár? Oidipusz, a legeszebb görög hős megfejtette a rejtvényt. A válasz: az ember, aki gyermekként négykézláb mászik, felnőttként felegyenesedve jár, öregkorában botra támaszkodva csoszog. A helyes válasszal Oidipusz megsemmisítette a Szphinx hatalmát (aki öngyilkosságot követett el). Jutalmul megkapta a trónt és a megözvegyült királyné kezét.

Házasságuk gyümölcsözőnek bizonyult, Iokaszté két fiút: Eteoklészt és Polüneikészt, illetve két lányt, Antigonét és Iszménét szülte neki. Idővel azonban Thébára újabb vész sújtott le, ezúttal egy olyan járvány, mely terméketlenné tett embert, állatot, vetést

egyaránt. A görög mitológia logikája szerint ilyen esemény soha nem történik véletlenül; s szokás szerint egy jósdá volt a kézenfekvő eszköz, hogy megtalálják a választ, mely a következő volt: találják meg Laiosz gyilkosát, ő okozta a járványt. A város uraként Oidipusz könyörtelen elszántsággal indul felderíteni a tettest. A minden detektívregénynél mélyebbre vezető történet leírását Szophoklész tragédiájában, az *Oidipusz királyban* találjuk meg. Ebben a darabban Oidipusz, mikor szembesül azzal, hogy nemcsak apagyilkos, de saját anyjának szeretője is, megvakítja magát. Azért nem képes végezni magával, mert az Alvilágban azonnal találkozna mindkét szülőjével – Iokaszté ugyanis mélységes szegénységben öngyilkos lesz. Szophoklész darabjának „üzene- te” – ezt fontos hangsúlyoznunk – nem az az unalmas közhely, miszerint: „a sorsát senki sem kerülheti el”, hanem valami sokkal összetettebb dolog: „Az istenek útjai kifürkészhetetlenek; az ember megtesz

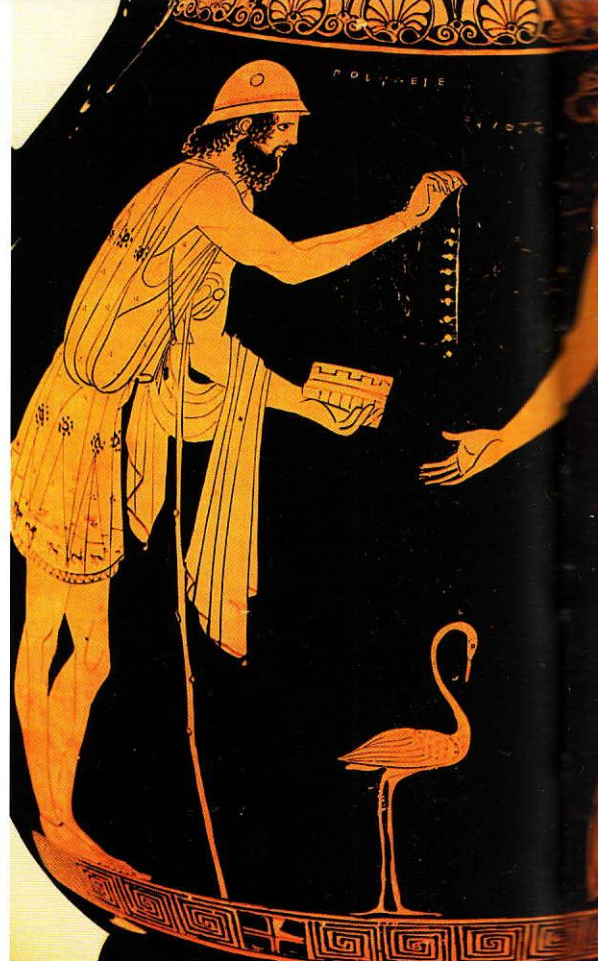
minden tőle telhetőt, hogy megértse őket, s megbírkózzon velük, ám az ember – még a legkiválóbbak is, mint Oidipusz – gyarló és esendő.” Oidipusz nem úgy bizonyítja hősiességét, mint Héraklész vagy Iaszón, hanem úgy, hogy eltántoríthatatlanul törekszik az igazság felé.

Thébából a Kitharion hegyre, a Kitharion hegyről Korinthoszbba, Korinthoszból Delphoiba, Delphoiból Thébába vándorol, míg végül Athénba jut, ahol bolyongása véget ér. Az athéniak imádták az olyan mítoszokat, melyek az ő vendégszeretetükről szóltak. A fő példa a Thészeusz által felkínált menedékjog volt. Ahogy egykoron menedéket adtak a beszennyezett Héraklésznek, most befogadták a társadalomból kitaszított Oidipuszt is, kinek önmaga okozta vaksága örökké tanúsította, milyen rettenetes bünt követett el. Oidipusz végül az athéni földben talált nyugalomra; rejtélyes módon hagyta el az élők világát (ezt Szophoklész *Oidipusz Kolonoszban* című tragédiája írja le), s az athéniaknak vendégszeretetükért hálából gyógyító erőt hagyott öröklül, mely sírkamrájában lakozott.

Eteoklész és Polüneikész

Saját gyermekei, illetve városa, Théba számára azonban Oidipusz vészterhes örökséget hagyott. Közvetlenül halála előtt megátkozta a fiait, Eteoklészt és Polüneikészt, akik saját önző céljaik érdekében megpróbálták kiaknázni az apjuk sírboltjában jelentkező erőt. A két fivér ellenségeskedése hamarosan nyílt harccá fajul. A görög mítoszok változatosságára jellemző, hogy a mítoszbeszélők eltérnek egymástól a tekintetben, hogy melyik testvér volt az idősebb, illetve hogy milyen megállapodást kötöttek a hatalom megosztásáról. Ami minden leírásban közös: Polüneikész („Sok civakodás”) Thébán kívül állított fel hadsereget, hogy kiragadjon a hatalmat Eteoklész kezéből, kinek neve („Igazi di-csőség”) kissé furcsán cseng, ha az elkövetkező eseményekre gondolunk.

Polüneikész Argosz városától kér segítséget, s Adrasztoz, a város királya a katonai támogatás mellett a lánya kezét is felajánlja. Hét bajnok – köztük Polüneikész és Adrasztoz – vezeti századait

Théba legendás hét kapuja ellen, minden kapura jut egy hős. Mint ahogy az előzőekben láttuk, a hadjáratok kezdetének – mind a valóságos görög világban, mind a mitikus történetekben – elkerülhetetlen tartozékai voltak a vallási szertartások, melyek arra szolgáltak, hogy megjövendöljék, s ha lehetséges, alakítsák a jövőt.

Jelen esetben Amphiaróosz, a jós előre látja saját halálát, s vele együtt a többi bajnokét is, az egy Adrasztoz kivételével. Nem csoda, hogy vonakodik részt venni a hadjáratban, s csak felesége, a fondorlatos Eriphülé (Adrasztoz nővére) rábeszélésére csatlakozik a többiekhez; az asszony ezen cselekedetével az olyan álnok nőszemélyek sorait gyarapítja, mint amilyenek Pandóra, Médeia, Klütaimnésztra és Déianeira. Polüneikész azzal a nyakláncsal, a thébai királyi ház családi kincsével vesztegeti meg az asszonyt, melyet Héphaisztosz készített, s melyet Kadmosz menyasszonya, Harmonia kapott végzetes nászajándékként. Eriphülé hízélgéssal rávette a férjét, hogy saját meggyőződése ellenére csatlakozzék a Hetekhez.

Théba bevételé

Théba bevételének története, igaz, jóval szerényebb formában, a trójai háború néhány motívumát is tartalmazza. Az egyik ilyen motívum az *elengedhetetlen feltétel teljesülése*, bár ez esetben ez inkább a város

Heten Théba ellen, illetve ellenfelek

Az alábbi neveket Aiszkhülosz *Heten Théba ellen* című drámájában találhatjuk meg. Minden pár Théba egy-egy legendás kapujánál vív meg egymással. A történet más változataiban ezektől kissé eltérő nevekkal találkozhatunk, sőt, még a hetes szám is változhat.

Támadók	Védők
Amphiaróosz	Laszthenész
Eteoklész	Mégareusz
Hippomedón	Hüperbiosz
Kapaneusz	Polüphontész
Parthenopaiosz	Aktór
Polüneikész	Eteoklész
Tüdeusz	Melanipposz

(balra) A „végzetes ajándék” motívuma: Polüneikész megvesztegeti Eriphülét a nyakláncsal, hogy férjét, Amphiaróoszt rávegye, csatlakozzon a Hetek Théba ellen indított hadjáratához. Attikai váza, i. e. 5. század közepe.

(lent) A halál még nem jelentette a véget Amphiaróosz számára. Ez az i. e. 4. századi márvány dombormű, mely Oroposzban található szentélyét díszíti, „gyógyító hős”-ként ábrázolja. Amphiaróosz Arkhinosz vállát köti be, aki hálából állította ezt a domborművet. A jobb oldalon az alvó Arkhinosz sérült vállát álmában egy szent kígyó nyalogatja.

megvédésének, nem pedig a bevételének feltételéről van szó. Ehhez természetesen egy jós kell, aki felismeri ezt a feltételt. A nagy thébai jóvendómondó, Teiresziász volt az, aki rájött, hogy a város megmentéséhez először Árészt haragját kell lecsillapítani, s ehhez Iokaszté bátyjának, Kreónnak fiát, Menoikeuszt kell feláldozni. (Árészből még mindig fájó tüske volt, hogy Théba alapításakor Kadmosz megölte szent kígyóját.) Önfeláldozó öngyilkosságával Menoikeusz lehetővé tette a megszálló sereg visszaverését.

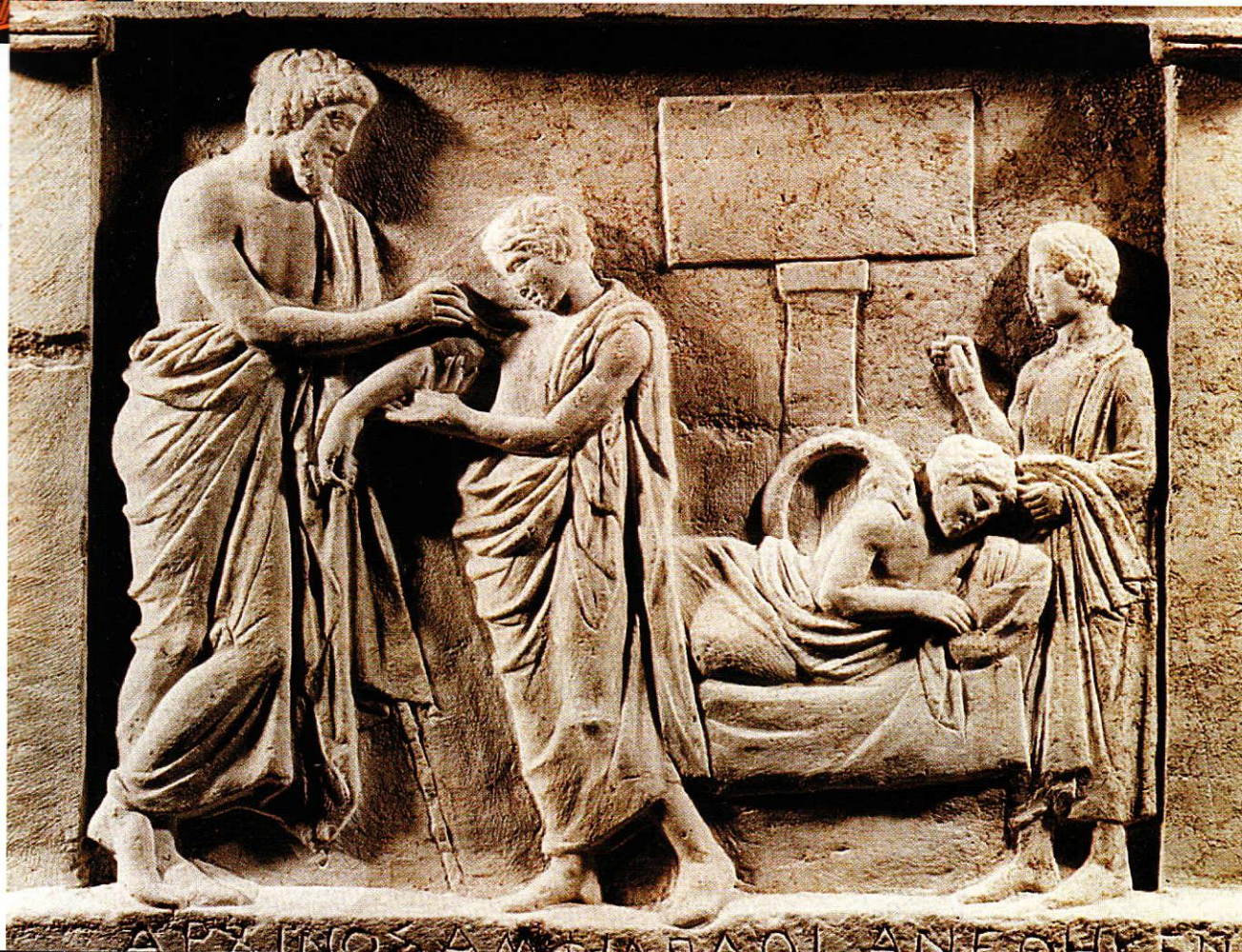
Mindkét oldalon hősök hadakoztak, a hősök természetéhez pedig hozzátartozik, hogy a legvégső határig elmennek, sőt, még azon is túl. Tüdeuszban, a Hetek egyikében olyan vadság lakott, hogy megették egyik ellenfele agyvelejét, mire az elborzadt Athéné azonnal visszavonta ajándékát, a halhatatlanságot, melyet kedvelt hőseinek ígért. A Hetek közül egyedül a vonakodó Amphiaróosz nyert el egyféle halhatatlanságot, akit a megnyíló föld nyelt el harci szekerestül, lovastul, hogy halála után – Zeusz közbenjárására – gyógyító hőssé váljon.

Antigoné

Théba ostromát alapvetően az különböztette meg Trójától, hogy az előbbi lényegében polgárháború volt. Az ostrom tetőpontja két thébai testvér, Eteoklész és Polüneikész halálos párviadala volt, melyben halálos sebet ejtettek egymáson, s így a had-

(fent) Tüdeusz az etruszk művészek kedvelt alakja volt. Ez a gemma (i. e. 450–400) igen kifejezően ábrázolja a harcos zabolátlan agresszióját.

Ez az etruszk feldombormű Eteoklész és Polüneikész csatáját mutatja (i. e. 2. sz.).

járatot életben tartó gyűlölködés egy csapásra semmivé lett. Miként azonban az *Odüsszeia* vége is mutatja, a halottnak mindig maradnak túlélő rokonai, akik között tovább él a múltbéli szerencsétlenség. Ebben az esetben az elkövetkező események kiobbantói: Antigoné, Oidipusz lánya, illetve Kreón, Iokaszté bátyja és Théba királya, mindketten a Laiosz-ház sarjai.

Kreón szerint a *polis* (városállam) jóléte minden mást meg kell, hogy előzzön, még az *oikos*ét (családét) is – amennyiben a kettő összeütközésbe került. Így aztán azzal, hogy saját *polis*zára támadt, Polüneikész a legnagyobb bűnt követte el Kreón szemében, melyet a király a legnagyobb büntetéssel sújt: megtiltja az áruló eltemetését. Eteoklész, a város védje viszont halálában minden dicsőséget megkap. Antigoné azonban mindkettőjüknek egyformán hűga, s nem tudja elfogadni bátyjai ilyen megkülönböztetését. Ő a családi köteléket helyezi minden más elé, s Kreón parancsával szembeszegülve – a temetést szimbolizálандó – földet szór Polüneikész temetlen testére. Szophoklész *Antigoné* című, a későbbi európai

színházra hatalmas hatást gyakoroló tragédiája ezt a klasszikus és megoldhatatlan problémát dolgozza fel: minek jár az elsőbbség? Szophoklész történetében az engedetlen Antigonét Kreón élve zárja egy sírkamrába, ahol a lány felakasztja magát; Antigoné vőlegénye, Haimón (Kreón fia) bánatában kardjába dől, előtte azonban megvetése jeléül az apja arcába köp. Teiresziász, a jós tanácsára Kreón visszavonja ugyan Polüneikész eltemetésének tilalmát, ezzel azonban már elkészt: Eurüdiké, a felesége (aki nem azonos Orpheusz feleségével) a család szétesését látva önkézzel vet véget életének.

Alkmaion

A tettek, ahogy azt a görög mitológia újra és újra hangsúlyozza, mindig következményekkel járnak; Kreón tettének következménye pedig továbbgyűrűzik. Mivel Kreón nem csak Polüneikész, de az összes elesett argoszi temetését megtiltotta, Adrasztosz, az egyedüli túlélő az egyetlen lehetséges helyre szaladt segítségért: Athénba. A város Thészeusz uralkodása alatt is gyakorolta szokásos erényes szerepét: az üldözöttek és az elnyomottak felkarolását. Az athéni közbeavatkozás következtében Théba elesett, s az argoszi halottakat annak rendje és módja szerint eltemették. Ráadásul a lemészárolt argosziak rokonai – elsősorban a fiaik (az Epigónok – „a később születettek”) eltökélték, hogy bosszút állnak. Vezetőjük Alkmaion, Amphiaraoosz és Eriphülé nehéz házasságának gyümölcse volt.

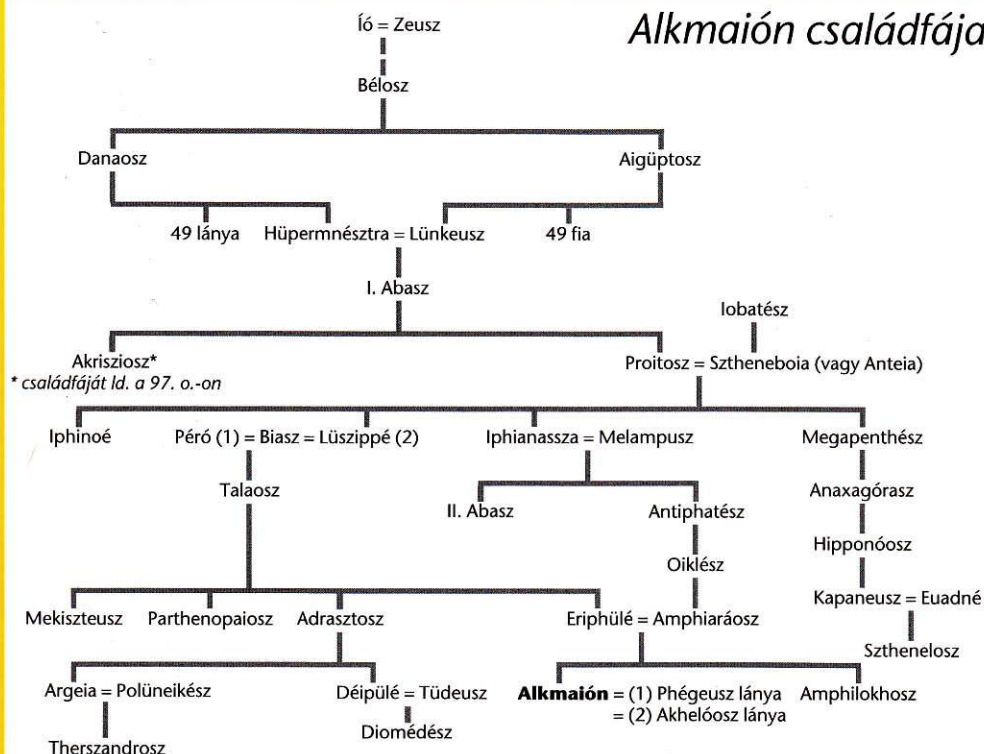
Amphiaraoosz és Alkmaion hadba vonulása között hajszálpontos egyezések vannak. Mindkét esetben Eriphülé vette rá őket, s mindkét esetben vesztegetés hatására. Az első esetben Polüneikész kenyerete le Harmonia nyakláncával, a második alkalommal Polüneikész fiától kapott újabb halálos családi kincset: Harmonia köpönyegét. A két expedíció leginkább a végeredmény tekintetében különbözött egymástól, mivel az Epigónok hadjárata sikeresnek bizo-

Tara Fitzgerald Szophoklész nagy tragédiája, az *Antigoné* címszerepében. Old Vic Theatre, London, 1999.

Alkmaión családfája

nyult, Thébát bevették, s falait a földdel tették egyenlővé. Most „elengedhetetlen feltételeknek” sem kellett teljesülniük a város behódolásához, mivel Théba esete jelentőségteljes módon egybeesett Teiresziász, az öreg jó halálával, aki nemzedékeken keresztül egy személyben testesítette meg a város sorsát.

Hősi kalandozása után Alkmaión most visszatért a családi ügyek elrendezéséhez. Családi helyzete sokban hasonlított Oresztészéhez, mivel a delphoi jósa sürgetésére anyja árulását halállal kellett büntetnie. Bármilyen szörnyűsége is ez a tette, nem sértette meg az istenek tekintélyét, ezért nem is sújtott le rá automatikusan (Tantalossal vagy Aktaiónnal ellentétben) az isteni büntetés. Büntetése ehelyett – akár csak Oresztésznek – az lett, hogy örökösen zaklatták az Erinnuszok, a vérbűn eme undorító, ám társadalmilag nélkülözhetetlen megbosszulói. Az örület következtében, melyet Alkmaiónra küldtek, a hős szüntelenül egyik helyről a másikra bolyongott; a görög mitológiában a szüntelen mozgás – akárcsak az asszonyból tehénre változott Íó esetében – gyakran volt a lelki gyötrelmek metaforája.

Alkmaión előtt egyetlen lehetőség állt kínjai enyhítésére: ha talál valakit, aki befogadja, menedéket ad neki és elvégzi rajta a szükséges tisztító szertartásokat. A helyzetet azonban az is bonyolította, hogy Eriphülé halálával Alkmaión örökölte Harmonia nyakláncát és köpenyét. Végül Pszóphiszban (Arkadia északi részén) Phégeusz király tisztította meg Alkmaiónt a vérbűntől, és feleségül adta hozzá a lá-

nyát, aki a halált hozó nyakláncot és köpenyt kapta nászajándékként. Mivel a vidék hamarosan terméketlenné vált, kiderült, hogy a vérbűnt mégsem sikerült teljesen eltávolítani; az anyagyilkosság mégis csak rettenetes bűn volt. Alkmaión bolyongása tehát tovább folytatódott. Most egy második, sokkal hatalmasabb tisztító vette kezelésbe: Akhelóosz, a folyóisten, kinek állandóan áramló vizei a legmélyebb bűnt is elmoshatták. Alkmaión második alkalommal is elvette megtisztítója leányát; de sajnos, ez a lány is a nyakláncot és a köpenyt szerette volna – melyeket Alkmaión Pszóphiszban hagyott az előző feleségénél. Alkmaión család módon visszaszerezte a végzetes családi ékszert, de Phégeusz fiai bosszúból megölték, mert foltot ejtett hűgük becsületén. Pauszaniás idejében, az i. sz. 2. században még megmutatták a Pszóphiszba érkező látogatóknak azt a szerény épületet, melyet Alkmaión sírkamrájaként tartottak számon.

A gyilkosságok köre azonban még nem zárult be. A vérbosszú folytatódott, mikor Alkmaión második házasságából született fiai elpusztították az első családját. Egyetlen olyan hely volt, mely véget vethetett az ördögi körnek, s új kezdetet kínálhatott: Delphoi, ahol Apollónnak, a megtisztulás és az új kezdet istenének jósszéke volt. Alkmaión második házasságából született fiai az istennek ajánlották a halálhozó köpenyt és nyakláncot, így a tárgyak ártó hatása végre semlegesítődött azáltal, hogy kikerültek az emberi világ körforgásából.

Erős kötelékek: házastársak szerelme

Próteszilaosz volt az első görög, aki partra lépett Trójában, s ő halt meg elsőként, fiatal özvegyet hagyva hátra. Ezen a thesszáliai érmén (i. e. 5. sz.) teljes fegyverzetben, harcra készen láthatjuk, hajójával a háta mögött.

A görög mitológiában máris számos példát láttunk a családok széthullására, ugyanakkor ezen széthullások egyik fő oka – paradox módon – épp a családtagokat egymáshoz fűző kötelékek ereje volt. Oresztészt az apja emléke iránti mélységes tisztelet vezette anyagyilkosságra; Déianeira csakis azért küldte halálba a férjét, mert szeretete volna újra felszítani benne a szerelem tüzeit. Más mítoszokban is találunk példákat olyan kötelékekre, melyek egybefűznek két embert. Mint azt már többször is hangsúlyoztuk, a görög mítoszok gondolat kísérletek, melyek időnként megpróbálják „lerombolni” az értékeket; semmi meglepő nincs hát abban, hogy az embereket egybefűző kötelékeket is a legvégső próbának vetették alá: a halálnak.

Mesék házasságról és halálról: Próteszilaosz és Láodameia

Próteszilaosz és Láodameia szívbemarkoló és tragikus története a házastársi szenvedély erejét mutatja. Próteszilaosz („Első az emberek között”), dacolva a jós-

lattal, mely szerint az első görög harcos, aki Trója földjére lép, meghal, elsőként ugrott ki a hajóból. Természetesen azon nyomban halálos találat érte – az egyik változat szerint Hektór nyila végzett vele. A helyzet tragikumát fokozza, hogy otthon felesége várta, akit épp a bevonulás előtt vett el. Az asszony vágyakozása a kívánt, ám most már soha be nem teljesülő egyesülés után a bánat rendkívüli mélységeiben mutatkozott meg: viaszból elkészítette Próteszilaosz képmását, s viasztalálással minden éjszaka azzal hált. Ez a történetminta részben megegyezik Pügmaliön meséjének elemeivel (aki Ovidius nagyszerű leírása szerint elefántcsontból készítette el egy gyönyörű asszony szobrát, mely varázslatos módon életre kelt), mivel Hermész, az isteni követ egy rövid közjáték erejéig visszahozta Próteszilaoszt az Alvilágból. Láodameia számára ez a vigasz túlságosan rövid volt, ezért, miután Hermész visszavitte a férjét Hadészhoz, öngyilkos lett, s így legalább a halálban újra egyesülhettek.

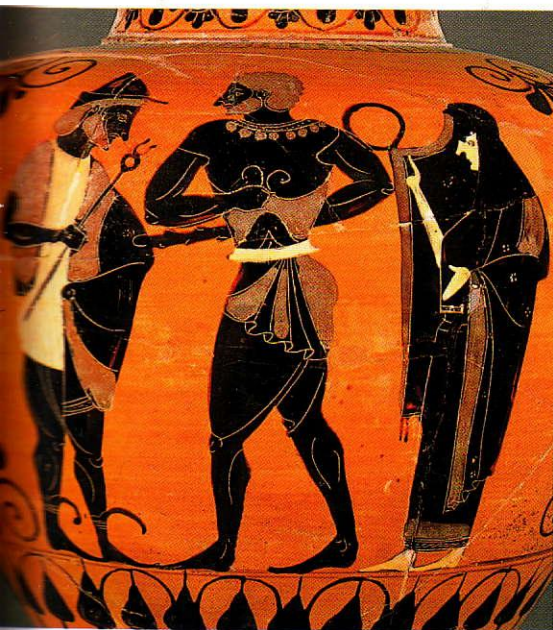
Admétosz és Alkésztisz

Nem kevésbé megindító egy másik házasságtörténet, melybe azonban egy kis cinizmus és keserűség is vegyül. A helyszín Thesszália, ahol Admétosz, Pherai királya elvette Alkésztiszt, Péliasz király (a szomszédos Iólkosz uralkodója) lányát. Admétosz dicsőséges pályafutást tudhatott maga mögött: ifjúkorában részt vett az argonauták expedíciójában és a kalüdóni vadkanvadászaton. Ez a két vállalkozás vitézségét tette

Ennek a dél-itáliai vázának a festője (i. e. 340 k.) az Admétosz és Alkésztisz családját sújtó válságot foglalta össze. Alkésztisz, aki nemesen vállalta, hogy meghal a férje helyett, kisgyermekétől búcsúzik, Admétosz bánatában kezébe temeti az arcát.

kölcsönösen Admétosz azon tettét, hogy elfogadta felesége halálát. Mindenesetre – amint felesége többé már nem volt mellette – Admétosz megérezte, mekkora veszteség számára az asszony halála.

Szerencsére ez a mítosz boldog befejezés felé haladt, mégpedig azon fogalom jegyében, mely Admétosz és Alkésztisz egész történetét átjárja: s ez a kölcsönösség. A munkáinak elvégzésén serénykedő Héraklész vendégszerető fogadtatásban részesült Admétosz udvarában. Héraklész nem tagadta meg önmagát, megragadta a kínálózó alkalmát, s Admétosz mély gyászáról mit sem tudva alaposan kimulatatta magát. Mikor azonban véletlenül rájött az igazságra, megbirkózott Thanatosszal (a „Halállal”, ezzel a démonikus alakkal, aki mintegy Hadész megbízottjaként működött), és kiragadta Alkésztiszt az Alvilágból. Ebben a gondolkísérletben tehát a halál, bár alaposan próbára tette a házasság kötelékeit, mégsem tudta azokat szétépteni.

Orpheusz és Eurüdiké

Ha kulturális utóéletüket és hatásukat nézzük, Próteszilaosz és Láodameia, illetve Admétosz és

Erős kötelékek:
házastársak szerelme

(balra) Ha a vázafestő nem írta oda az alakok nevét, akkor gyakran találgatásokra kell hagyatkoznunk. Ezen a képen valószínűleg Héraklész látható, amint felhossa Alkésztiszt az Alvilágból. Mellette Hermész, mindenféle „átmenetek” istene látható. Attikai váza, i. e. 540 körül.

(lent) Orpheusz és Eurüdiké történetét az ókort követően is számtalan alkotás dolgozta fel. Ezt a táblaképet (1480–90) Jacopo del Sellaio, firenzei festő készítette. Az Eurüdikét visszahúzó kentaur nyilván az Alvilág lakója.

próbára; becstelenségét pedig az is mutatja, hogy amikor Apollónnak büntetésből egy évig halandókat kellett szolgálnia, Admétoszhoz küldték pásztornak. Egy isten soha nem feledkezik el a jó szándékról és segítőkészségről, s így cserébe a tiszteletteljes bánásmódért, melyben „szolgaideje” alatt részesült, nemcsak Admétosz nyáját áldotta meg termékenységgel, de kieszközölte „gazdája” számára Alkésztisz apjának beleegyezését is. A görög mitológia visszatérő motívuma, hogy az emberi szerencse lényegét tekintve törekény holmi; hiszen ellenkező esetben az emberek is olyanok lennének, akár az istenek. Így esett, hogy Admétosz elfelejtett a menyegzőjén Artemisznek áldozatot bemutatni. Szerencsére Artemisz bátyja, Apollón tanácsot tudott adni Admétosznak, hogy miképp engesztelje ki a megsértett istennőt, aki dühében kígyókkal borította el a nászagyat. Apollón hálája még ezzel sem merült ki: leitatatta a Moirákat, és a mámoros sorsistennőket rávette, hogy beleegyezzenek: Admétosz a számára kijelölt életidőn túl is élhet még – ha talál valakit, aki helyette meghal.

A történet – Euripidész *Alkésztisz* című színdarabjában – ezen a ponton kap keserűbb felhangokat. Senki, ideértve legkedvesebb és legközelebbi rokonait (köztük koros szüleit) sem volt hajlandó Admétosz életéért cserében feláldozni az életét. Az élet édes (a másik alternatívával összehasonlítva mindenképp), és a vágy, hogy ez az édesség minél tovább tartson, erősebbnek bizonyult az önfeláldozó önzetlenségénél. Egyedül Alkésztisz volt kész arra, hogy meghozza ezt a mindennél nagyobb áldozatot – Admétosz pedig nem utasította el. Mivel a különféle történetváltozatok eltérnek egymástól a tekintetben, hogy volt-e egyáltalán lehetősége Admétosznak arra, hogy a Moirák adományát visszautasítsa, jelentős eltérések mutatkoznak abban is, miképp értékeli er-

Eurüdiké Hermész (balra) és Orpheusz (jobbra) társaságában az élők világa felé tart. Ez a márvány dombormű (i. sz. 1. sz.) a görög eredetiről készült számos másolat egyike.

Alkésztisz története messze elmarad Orpheusz és Eurüdiké mítoszától, melynek – különösen az operákban és egyéb zenei műfajokban – százszámra találhatjuk meg művészi újrafeldolgozásait. Az eredeti görög környezetben azonban a téma jóval szerényebb korpuszával találkozhatunk (igaz, római forrásokból már bővebb anyag maradt ránk). A mítosz szintén férj és feleség nagy szerelméről szól, melyet a feleség halála tesz próbára. A történet ágai azonban jóval túlnyúlnak ezen a szüzésen, s felölelik a bakkháns, illetve az orphikus szertartásokat is, továbbá kitérnek arra az ellentétre, mely a vadság és a görögök által *muzikének* nevezett fogalom (mely egyszerre jelent zenét és kultúrát), valamint a hetero- és a homoszexualitás között feszül.

Orpheusz családfájáról több történet is szól. Anyja a Múzsák egyike, apja vagy Apollón vagy Oiagrosz, thrákiai folyóisten volt (mint már említettük, ezt a vi-

(jobbra) Orpheuszt megölik a thrák menádok. A védekezésül felemelt lant nem sokat ér az elszánt asszonyokkal szemben. Attikai váza, i. e. 470 körül.

déket a görögök vad és civilizálatlan területként jellemezték). Orpheusz őseitől tehát az édes harmónia mellett a barbárság lehetőségét is örökölte. A hős élete e két szélsőség között ingadozik.

Mikor Orpheusz felesége kígyómarás következtében meghal, a hős az olyan lépésre vállalkozik, melyet csak a legnagyobb hősök vehettek fontolóra: kísérletet tesz rá, hogy megfordítsa az emberi halandóság megváltoztathatatlan folyamatát és visszahozza feleségét az életbe. Ő más módszert választ, mint Héraklész; a nyers erő helyett énekkel és lantjátékkal próbálkozik – azt a tehetségét használja fel, mely messze kiemeli az emberek közül. Játékával még a köveket és fákat is képes megindítani (emlékezzünk Amphiónra, a másik mitikus zenészre, aki zenéjével bűvölte a köveket a helyükre Théba falainak építésénél). Orpheusz azt tervezte, hogy a köveknél is hidegebb közönséget hódít meg: Hadészt és Perszephonét, az Alvilág urait. Vázlatos görög forrásaink nem tisztázzák, mi is történt pontosan, úgy tűnik azonban, hogy Orpheusznak részben sikerült meggyőzni őket – Eurüdikét elengedték az Alvilágból, csupán egy feltételt szabtak: Orpheusz nem nézhet hátra a feleségére, amíg fel nem érnek a fényre. A mítoszokban természetesen azért vannak a tiltások, hogy megszegjék őket, hiszen az emberi faj mindig hajlik a meggondolatlanságra. Ember lévén, Orpheusz hátrafordult, Eurüdikét pedig elnyelte a sötétség.

Orpheusz pályafutásának utolsó szakasza felszínre hozta a benne rejlő vadságot – de végső soron a

kedvességet és a szelídséget is, mert mint láthattuk, mindkét minőség ott rejtett családfájában. Eurüdiké halála után Orpheusz mély gyásza miatt nem nősült újra. A thrákiai vadont járta, és vesztességét siratta, mígnem egy csapat bakkhánsnő darabokra nem tépte. Forrásaink a barbár tett okaként a bevett motívumot hozzák fel: Orpheusz megsértette Dionüszoszt, az isten követői ezért büntették meg. Egy másik állítólagos ok az lett volna, hogy a házassághoz addig oly erősen kötődő Orpheusz homlokegyenest ellenkező irányba fordult: minden nő szerelmét elutasította, s csakis saját neméhez vonzódott.

Akárhogy is történt, Orpheusz zenéjét a halál sem hallgattathatta el. Thrákia folyója, a Hebrosz a tengerbe vitte Orpheusz letépett fejét; az áramlatok délre sodorták, sok sziget mellett elhaladt, míg végül – még mindig énekelve – Lesbosz szigetén ért partot. A mítosz számos funkciója közül az egyik az volt, hogy magyarázatot adjon Lesbosz kimagasló költői hírnevére, hiszen a sziget sok híres költő otthona volt. Orpheusznak nem csak a hangja élt tovább mások dalaiban; a fej egy jóshely középpontjává vált, melyet a lesboszi Antisszánál lévő szentélyben lehetett felkeresni. Bár Orpheuszt valószínűleg a felesége iránt érzett rajongása bírta rá, hogy behatoljon az Alvilágba, az utókorra a legnagyobb hatást mégis inkább a szentség világához fűződő kapcsolatával gyakorolta, melyre titokzatos zenei tehetsége révén tett szert.

*Erős kötelékek:
házastársak szerelme*

(balra) Tanácskozás Orpheusz „jósfejével”, melyet a legendák szerint egy lesboszi szentélyben őriztek. A jelenet több eleme – például a szakállas férfi kezében tartott tárgy funkciója – bizonytalan. Attikai vizeskorsó, i. e. 440–430.

Homoerotika

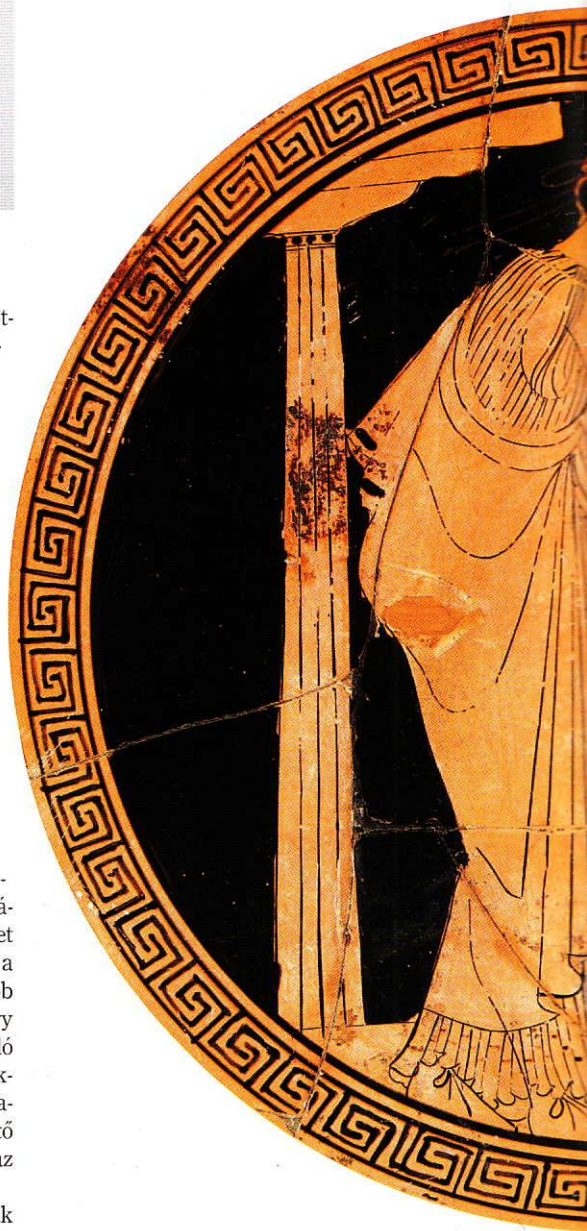
Férfiak közti kapcsolatok az ókori Görögországban

Amint az előzőekben láttuk, Orpheuszról azt tartották: azzal vonta magára a nők dühét, hogy más férfiak szerelme kedvéért utasította el őket. Az következne mindebből, hogy a mitológiai családszéthullás egyik oka a heteroszexualitás fölé kerekedő homoszexuális hajlam lenne, mely a házastársi kötelékek meglazulásához vezet? Válaszunk határozott nem. Hogy miért nem, ahhoz meg kell még magyaráznunk néhány dolgot, s ehhez át kell lépnünk a görög társadalomtörténet területeire is.

Amint a kutatók egyre inkább kezdik felismerni, az ókori görög világban nem ismerték a modern „életviteli” megkülönböztetést homoszexuális és heteroszexuális kategóriák között, vagyis nem pszichológiai vagy viselkedésbeli jellemzők szembeállítására használták ezeket a fogalmakat. Az azonos neműek intim kapcsolatát – amely minden kétséget kizáróan jelen volt az ókori görög társadalom életében – számos más paraméterrel összefüggésben szemlélték. Ilyen paraméter volt a partnerek aktivitása vagy passzivitása, koruk és társadalmi státuszuk. Mint az ókori élet minden területén, úgy a szexualitás esetében is, a *férfiak* viselkedéséről és attitűdjéről van a legtöbb ismeretünk és leletanyagunk, s ezek alapján egy szembeeszköz és történelmileg tartósnak bizonyuló sémát azonosíthatunk. E séma szerint a serdülő fiúknak rendszerint egy idősebb férfi udvarolt: a kamaszt hagyományosan a passzív szerepet betöltő „szeretett”-nek tekintették, míg az idősebb férfi az aktív, vágyakozó „szerető” szerepét játszotta.

Az efféle kapcsolatok önmagukban nem váltották ki a társadalom rosszallását; viszont igen hamar megbélyegezték őket, ha valamelyik partner viselkedése az „ideális” rendet veszélyeztette, például, ha úgy tűnt, hogy a kamasz örömmel hódol be az idősebb férfi szexuális közeledésének, vagy ha a kapcsolatot a fiú férfivá érése után is folytatódott. Ha ezeket a veszélyeket elkerülték, mindkét fél becsülete makulátlan maradt. Ráadásul – s ez rendkívül fontos – mindkét félről feltételezték, hogy a nőkkel is teljes értékű kapcsolatot folytatnak, vagyis semmiféle összeférhetlenséget nem láttak a fiatal és idősebb férfiak liaisonja, illetve a házasság között.

Az idősebb/fiatalabb, aktív/passzív modellt a görög világ számos területéről származó leletekből lehet leszűrni. A legtöbbet a klasszikus kori Athén állapotairól tudunk, ám Kréta és a Peloponnészosz is

értékes anyaggal szolgált. Az egyik krétai szokás kapcsán – miszerint a fiatalembert idősebb férfiak „rabolták el”, akikkel két hónapot töltött el a vadonban vadászattal, mielőtt visszatértek a város „civilizált” világába – igen körmönfont magyarázat látott napvilágot az azonos neműek intim viszonyában mutatkozó sémákra. E szerint e kapcsolati sémák egy régebbi beavatási szertartást tükröztek, mely során az idősebb férfiak a közösség életét irányító szabályok világába vezették be a fiatalokat. Ennek a magyarázatnak több gyenge pontja is van, nem utolsósorban az a tény, hogy ez a séma athéni formájában nem egész korosztályok beavatását célozta, hanem sokkal inkább egyedi párok szeretetteljes kapcsolatától függött. Mindazonáltal a beavatási ma-

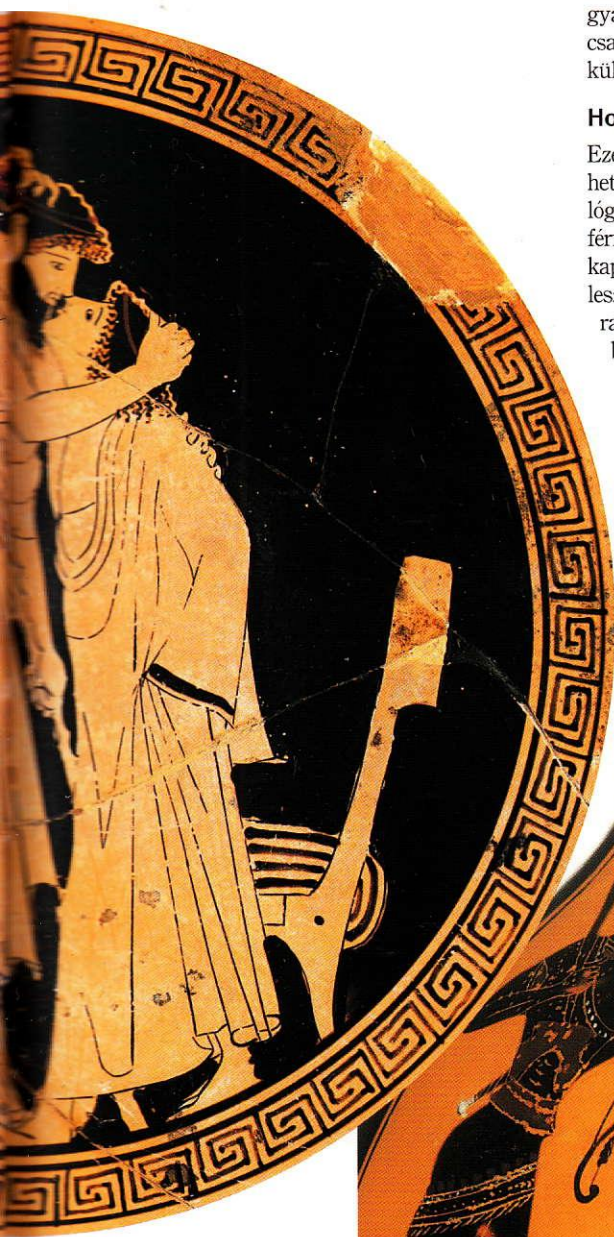

gyarázat is elképzelhető lehet, s ez a tény megint csak a modern kor és a görög ókor szexualitása közti különbségekre figyelmeztet minket.

Homoszexuális kapcsolatok a mítoszokban

Ezek a társadalomtörténeti megfigyelések is segíthetnek abban, hogy jobban meg tudjuk érteni a mitológiai történeteket; különösen azokat, melyekben a férfiakat az előírtas korkülönbséget betartó intim kapcsolat köti össze. Laiosz Pelopsz vendégeként beleszeretett Khrüszipposzba, házigazdája fiába, és elrabolta őt; Apollodórosz *paisz*nak nevezi a fiatalembert, amit talán „kamasz”-nak fordíthatnánk. (A pederasztia szó a *paisz* és az *erasztész*, azaz „szerető” szó összevonásából keletkezett.) Laiosz abban az időben harcsizékér-hajtásra tanította Khrüszipposzt. Említettük Héraklész szerelmét, melyet szerencsétlen fiatal fegyverhordója, Hülasz iránt érzett, akit Theokritosz, a költő „gyönyörűséges *paisz*”-ként írt le, kinek gondör haja csigákban omlott a vállára, és sokkal fiatalabb és zseggébb volt, mint a férfiak legjobbika, Héraklész. Mikor a szerelemre lobbant folyónimfák vízbe fojtják Hülaszt, a fiút éppen vízért szalasztották, vagyis küldetése is „lányos”, passzív szerepét szimbolizálja Héraklészhez fűződő viszonyában.

(lent) Héraklész szexuális étvágya fiatal fiúkra és nőkre egyaránt kiterjedt. Egyik fiúszeretője a nemeai oroszlánnal küzdő hős oldalán látható Iolaosz volt. Attikai váza, i. e. 520 körül.

(fent) Amint a képen is látható, a partnerek (fiatal fiú és érett férfi) korkülönbsége az ókori görögök homoszexuális kapcsolatainak jellemző vonása volt. Attikai csésze, i. e. 480 körül.

Zeusz elrabolja Ganümedészt. Az önkényeskedő Zeusz megszokott jogára helyett ezúttal sétabotot fog. Ganümedész egy kiskakast – nyilván szerelmi ajándékot – tart a kezében. Olümpiai terrakotta, i. e. 470 körül.

Héraklész egy másik fiatal fiúszeretője (Plutarkhosz szerint megszámlálhatatlanul sokan voltak) thébai pártfogoltja, Iolaosz volt. Thébában kapcsolatukat kultikus tisztelet övezte. Az i. e. 4. században alakult katonai elit alakulat, a Szent Kötélék néven ismert osztag 150 férripárból állt, s a szerelmespárok Iolaosz síremlékénél tettek hűségesküt egymásnak.

Végezetül meg kell említenünk Krétát, különösen azért, mert a sziget történelméhez kapcsolódott az azonos neműek „elrablásának” rituáléja. A mítoszbeszélők szerint mind Minosz király, mind testvére, Rhadamanthusz képtelenek voltak ellenállni a csinos kamasz fiúknak. Egy kevésbé ismert mítoszváltozat szerint Minosz még Thészeusszal is folytatott szerelmi viszonyt. A történet nem terjedt el széles körben, mivel azonban az állítólagos találkák idején Thészeusz még nőtlen volt, Minosznak pedig már felnőtt fiai voltak, ez is arra emlékeztet, hogy a görög „pederasztia” alapvetően a szeretők kor- és rangkülönbségén alapult.

Homoszexuális kapcsolat az istenekkel

Ha a homoszexuális viszony egyik résztvevője isten volt, akkor a partnerek korkülönbségének kérdését kissé át kell fogalmaznunk: végül is hány éves egy isten? Mindazonáltal számos példát találunk, melyben egy istenség és egy halandó liaisonjában nem is lehet kérdés, ki a „rangidős”, ki az aktív, illetve a passzív szereplő a kapcsolatban. Mikor a szerelemre lobbant Poszeidón elragadja Pelopszt, Pindaros, a költő Ganümedész elrablásához hasonlítja az isten tettét (Ganümedészt Zeusz ragadta el), hiszen ez a történet volt az idősebb férfi és a fiatal szerető viszonyának prototípusa. Theogonisz (i. e. 6. sz.) megarai költő írta le az elrabolt és az Olümposzon isteni nektártöltőgetővé lett Ganümedész történetét, melyet ő Zeusz *paidophilijá*ként írt le.

A bortöltőgetés nem azonos a vízhordással (melyet Hülász végzett), Ganümedész sem hasonlítható egy nőhöz; ugyanakkor az asztal mellett álló fiatal kísértő és az általa kiszolgált magasabb rangú, kereveten fekvő italozgató között valóban igen éles a kontraszt. Theokritosz 12. *Idilljében* Ganümedészt mint a szeretett fiú modelljét ábrázolja, igen festőien. A vers egy szertartásos csókversenyt ír le, mely Megarában zajlott le: a költő elképzel, amint a szerencsés bíró Ganümedészhez könyörög, hogy jó döntést hozzon.

A mítoszbeszélők az istenek közül legtöbbször Apollónt említik meg homoerotikus kapcsolatok résztvevőjeként. Ezekre a példákra megint csak igaz, hogy a partnereket nem csak rangban, de aktív/passzív szerepükben is szakadék választja el egymástól. Tipikus, és talán a leggyakrabban újra-fogalmazott mítosz Apollón és a jóképű Hüakhintosz szerelme, melynek egy diszkosz vetett véget – az isten kezéből kirepülő korong véletlenül a fején találta és megölte a fiút (l. 101. o.). A történetnek azonban ezzel még nem volt vége. Először is, azt tartották, hogy Hüakinthosz léte az örökkévalóságig folytatódott, mivel véreből egy gyönyörű virág sar-

jadt. Másodszor, emlékét egy kultusz is őrizte, mely elsősorban állítólagos nyughelyén, Amüklaiban (Spárta közelében) volt kifejezetten erős, ahol Apollón mellett imádták. Harmadszor, de nem utolsósorban még arra is találunk utalást (egy kultikus dalban), hogy Apollón visszahozta őt az életbe. Modern kutatók burkolt „újjászületés”-hitként, illetve legvégső beavatási szertartásként (ahol a jelölt régi formájában „meghal”, majd új formában „születik újra”) egyaránt értelmezték ezt az adatot.

„Egyenlő” hősök kapcsolata

Az egyetlen séma, melyet eddig nem vizsgáltunk meg, az egyenmű, azonos korú és egyenrangú partnerek kapcsolata. Mitológiai forrásainkban azonban semmiféle jelentőséget nem kapnak az ilyen párok. Milyen kapcsolat volt az olyan hősök között, mint Akhilleusz és Patroklosz vagy Thészeusz és Peirithoosz? Igaz, hogy egyes mítoszbeszélők (Homérosz azonban nem!) Akhilleusz és Patroklosz barátságát homoszexuális kapcsolatként értelmezték,

abban azonban jelentős eltérések voltak köztük, melyik hős volt fiatalabb – mintha ahhoz, hogy a kapcsolat megfeleljen a feltételezett viselkedésmintának, mindenképpen korkülönbséget kéne teremteni. Általánosságban elmondhatjuk, hogy mitológiai forrásaink teljes mértékben alátámasztják az „idősebb férfi/fiatal fiúszerező” séma általános elterjedtségéről szóló társadalomtörténeti adatokat.

Összegzés

Fejezetünk nagyrészt a határok áthágásával, az erős érzelmekkel és a halállal foglalkozott. Láthattuk, hogy a görög mítoszok felnagyították és kiélezték a hétköznapi élet konfliktusait, melyek így feltűnőbbek lettek, illetve súlyosabb következményeket vontak maguk után. Nem mindegyik, sőt, valószínűleg egyetlen valódi görög család sem élte meg azokat a traumákat, melyek a Pelopsz- vagy a Laiosz-ház tagjait sújtották. Ezek a történetek gondolatkísérletek; céljuk, hogy értelmezzék azt a világot, melyben az „igazi” görögök éltek.

Még a hősök is érezték fájdalmat. Patroklosz szenvedő arcát tűri, hogy Akhilleusz bekösse kezébét. Akhilleusz nyilvánvaló gyöngédséggel ápolja társát, jóllehet a képen semmi sem utal arra, hogy kapcsolatuk több lenne, mint barátság. Attikai csésze, i. e. 500 körül.

A hely jelentősége

Ebben a fejezetben a görög mitológia topográfiáját kutatjuk: a mítoszokat azokkal az – akár természeti, akár ember alkotta – helyszínekkel együtt vizsgáljuk, ahol a történetek játszódnak.

A görög mitológia sok jellegzetessége a mítoszok természetes környezetéből: hegyekből, barlangokból, folyókból, tengerekből is levezethető. Ez a környezet jelentősen különbözik, példának okáért, az egyiptomi, mezopotámiai, észak-európai, japán vagy észak-amerikai síkságoktól; a felsorolt helyeken is mind mítoszteremtő népek éltek, és – akárcsak az ókori görögök esetében – az ő meséiket is mélyen meghatározta az őket körülvevő táj.

Az emberi települések szintén különleges szerepet játszanak a mítoszok világában. Erre Krétát és Tróját hozzuk fel majd példaként, mivel mindkét város sajátos helyszíneként működik. E két hely fantasztikus régészeti leleteivel is az érdeklődés középpontjába került; ezek a leletek indították el a mitikus és a valós világ kapcsolatáról folytatott komplex vitát.

Végezetül meglátogatjuk azt a helyet, mely egyetlen görög mitológiával foglalkozó műből sem hiányozhat: az Alvilágot. A mítoszbeszélők és közönségük nézőpontjából ez a hely sem volt kevésbé „valóságos”, mint az olyan látható városok, mint Athén, Théba vagy Argosz.

Az Arkadián átfolyó Ládónt Pauszanasz Görögország legszebb folyójaként írta le. Egyes mítoszbeszélők szerint Ládón volt Daphné, a nimfa apja.

VI. A mítoszok tájképe

Hegyek

A képzelet terei

Görögország a puszta sziklák, kopár legelők, a téli esőzések után sáros áradattá váló, szertelenül kanyargó folyók és patakok, meredek falú szurdokok, feneketlen mély barlangok, mocsarak, források, virágos rétek, ezernyi sziget és a kiszámíthatatlan tenger országa volt – s az még ma is. Ebben a természeti környezetben építették fel a görögök épületeiket: szentélyeket, házakat, tanyákat, falvakat, városokat. A görög tájban a természet és a kultúra keveredik egymással.

A görög mítoszokban ez a táj is hozzájárul az elbeszélés formájának, illetve értelmének kibontakozásához. Az elbeszélések nemcsak egyszerűen tükrözik a mindennapi élet tapasztalatait, hanem magukba is építik ezeket a tapasztalatokat oly módon, hogy egyes elemek kiválasztásával és hangsúlyozásával a szent tér viszonylag következetes szimboli-

káját építik fel. Jelenlegi célunk e szimbolikus világ néhány vonásának feltérképezése lesz.

Nem biztos, hogy egy ókori szemlélődő azt láthatta, amit ma láthatunk. Az olyan tényezők, mint például a tengerpart vonalának és a folyók medrének módosulása, a földhasználatban bekövetkező változások, nagyban befolyásolták a látványt (az ókorban például a gabonatermesztés jóval elterjedtebb, az olajbogyó-termesztés pedig ritkább volt, mint manapság).

Sőt, mi több, az, ami „látható”, legalább annyira a kulturális érzékelés, mint amennyire az optika kérdése, márpedig az ókor óta e tekintetben is lényeges változások következtek be; s hogy mindezt jobban megvilágítsuk, a görög tájkép olyan ábrázolásait is közzé tesszük, melyeket a látogatók és szemlélődők egy korábbi generációja készített – gyakran több száz évvel a fotográfia feltalálása előtt. Az érzékelés e változékonysága ellenére (vagy talán éppen ezért), a topográfia nélkülözhetetlen eszköze annak, hogy a görög mítoszok sokrétű jelentését feltárjuk.

Hegyek

Az Odüsszeia 6. könyvében Athéné, miután a phaiákok földjét meglátogatta, elhagyja a halandók világát, és visszatér

A költő és festő Edward Lear (1812–88) keresztül-kasul beutazta Görögországot. A Parnassosz-hegy és a boiótiai fennsík látképe (1862) egyike a görög tájról készített több ezernyi képének.

... az olümposzi csúcsra: az istenek el nem enyésző székhelye az, mondják. Soha szél nem rázza, nem ázik záporban, sose hull rá hó, de a szép levegőég felhőtlen, s futkároz rajta a tiszta verőfény...

Bár az Olümposz mindenhol jól látható (tisztá napokon akár Thesszalonikiból is), az istenek lakhelyét az ókori görögök mégis hihetetlenül távolinak érezték.

Egyetlen más hegy sem kelhetett versenyre az Olümposz titokzatosságával, mindamellett minden hegyben volt valami a szent minőségből, s az istenek bármely hegyen nagy valószínűséggel előfordulhattak. Hermész a Külléné-hegyen született Maia nimfa és Zeusz szerelméből. Zeust magát is – még csecse-

mőként – egy krétai barlang rejtette el Kronosz haragja elől – vagy a Dikté-hegyen, vagy az Ida-hegyen. A Múzsákról azt tartották, hogy vagy a Parnassoszon, vagy pedig a Helikónon táncolnak és énekelnek Apollón társaságában; Artemisz a Taigetoszon és az Erümanthoszon vadászott; Pán is gyakran tartózkodott a hegyekben, egy-egy nimfa után kajtatva.

Az isteni jelenlétnek köszönhetően a hegyek olyan helyek voltak, ahol a halandók váratlanul istennel vagy istennővel találkozhattak – amiért többnyire nagy árat kellett fizetniük. A Kithairón-hegyen történt például, hogy Aktaión, a vadász megzavarta Artemiszt fürdés közben; ezek után a szarvasbikává változtatott Aktaiónt saját vadászkutyái tépték szét.

Kevésbé brutálisan végleges, de még így is eléggé megrendítő Teiresziász sorsa, aki Athénét látta meg meztelenül egy helikóni patakban. Ő megtarthatta életét és fizikai integritását – egyetlen dolgot leszámítva: Athéné megvakította. A találkozás egy más-milyen formáját szenvedte el Pentheus a Kithairónon, amikor végül is úgy ismerte meg Dionüszosz isten korlátlan hatalmát, hogy anyja és a többi bakkhánsnő darabokra tépte; Euripidész

Bakkhánsnők című darabjának Hírnöke különösen zord helyszínre teszi e vad végkifejletet: egy sziklás, fenyők borította szurdokra, mely alatt hegyi patak hömpölyög.

A szentséggel való találkozás sötét következményei olykor csak bizonyos idő eltelte után jelentkeznek. Amikor Héra, Aphrodité és Athéné leszállnak a Trója melletti Ida-hegyre, s megparancsolják Parisznak, hogy hozza meg ítéletét, a rövid távú ered-

mény az ítéletet eldöntő ajándékban, Helené gyönyörű alakjában jelentkezik. Csak később, a Trója helyén füstölő hamutengerben mutatkozott meg a találkozás valódi eredménye. Parisz nem maga választotta ítésszerepét; s Oidipusz sem maga választotta azt, hogy csecsemőként kitegyék a Kithairónra, s ott hagyják meghalni. Paradox módon (s ezt a paradoxont Szophoklész *Oidipusz király* című darabja egészen nyilvánvalóvá teszi) a

Kithairón egyszerre Oidipusz „újjászületésének” helyszíne, és sorsának megpecsételője: amikor ugyanis a hőst igazi anyja és apja elutasítja, „mostohaanyja”, a Kithairón minden jövők egyik legszörnyűsegebbikének menti meg őt.

A görög mítoszok hegyei tehát olyan helyek, ahol a vadság a maga nyugtalanító és veszélyes mivoltában mutatkozik meg. Vannak azonban kivételek is, olyan esetek, ahol a szentség inkább jóindulatú arcát mutatja. Az egyik példát a thesszáliai Pélion-hegyről szóló mítoszok szolgáltatják: a Pélion-hegyen fiatal hősök nevelkedtek Kheirón kentaur vigyázó szemeitől kísérve. A hegyvidéki vadság ebben az esetben azt a civilizációt megelőző, átmeneti állapotot jelenti, amely egy jövőbeli harcos megfelelő fejlődéséhez szükséges. Akhilleusz és Iaszón csak két név a sok hős közül, akik a Pélion-hegy erdős lankáin töltötték apródságuk idejét.

Egy-egy hegy alkalmanként nyugodt ünnepélyességgel is telítődhet, például amikor egy hős ott fejezi be az életét. Ilyen minőségben volt jelen az Oita-hegy, mely Héraklész földi drámájának utolsó állomása volt. A hegy csúcsán gyűjtött halotti máglyájáról lépett át Héraklész a halandók világából új otthonába, az Olümposz-hegyre.

(fent) A Pélion-hegy Magnesziában (Thesszáliában) az egyik legcsodálatosabb görög hegy: egy része zord szikla, másik része nyájas, szelíd lanka. A legendák szerint itt élt Kheirón kentaur, aki szintén az állati vadságot és – bölcs tanítóként – a kedvességét elegyítette magában.

(balra) Joos de Momper (1564–1634/35) flamand festő Helikón, avagy Minerva látogatása a múzsáknál című képével Ovidius *Átváltozásai*-nak egy szakaszát követi, melyben a költő leírja az istennő látogatását. Minerva tanúja lehet egy csodás eseménynek: Pégaszosz, a szárnyas ló patája nyomán új forrás fakadt.

Barlangok

A barlangok ugyan nem olyan feltűnőek, mint a hegyek, mégis ugyanolyan meghatározó jegyei a görög tájnak, és az ókori görög vallásban is jelentős szerepet játszottak. A nimfák tiszteletére tartott szertartások színhelyeül például előszeretettel választottak barlangokat; ezek közül az attikai Hümettosz-hegyen lévő Vari-barlang, illetve a del-

phoi Parnasszosz-hegyen található Kórtükioni-barlang volt a legismertebb. A kecskeszerű Pán is ten is szorosan kapcsolódott a barlangokhoz, különösen azután, hogy az i. e. 5. században Attika is átvette a kultuszát (úgy tartották, hogy a 490-es marathóni csatában Pán segítette meg az athéniakat). Igaz, Pán barlangjainak többsége vidéken volt, de korántsem mindegyik: mikor az athéniak az Akropolisz északi oldalán fekvő barlangban bevezették Pán kultuszát, a város a falu vadságának egy kis darabját olvasztotta magába. Teljesen nyilvánvaló a „civilizálatlan”, primitív Arkadiából származó istenhez csatolt eszmék, illetve a tájegység, a barlang közötti szimbolikus megfelelés. Hasonló analógiát találunk a „Szentek” (értsd: az Erinnuszok) esetében is, akiknek az Areioszpagosz közelében alakítottak ki

Nimfák

Arethusza nimfát (l. 190–191. o.) a peloponnészoszi folyóisten, Alpheiosz üldözte szerelmével. A menekülő nimfa Szürakuszában forrássá változott. Az ő képmása díszítette a szürakuszi pénzérméket.

A nimfák olyan istennők, akiknek számos közös vonásuk van. Gyakorta kötődnek igen szorosan egy bizonyos helyhez – ezt bizonyítja az is, hogy számos pénzérmén a pénzverő helyet egy nimfa testesíti meg. A nimfák általában szoros kapcsolatban álltak a tájjal, például a hegyekkel, folyókkal, fákkal, forrásokkal vagy a tengerrel. Egyes esetekben a nimfák „fajtagelölése” egyértelművé teszi helyi kötődésüket (például najádok: folyóvízi nimfák, drüádok: fa-nimfák, oreádok: hegyi nimfák), az esetek többségében azonban egyszerűen csak nimfáknak nevezték őket. A *nymphé* „lány”-t vagy „asszony”-t, és különösen „menyasszony”-t is jelentett, ami jól mutatja, hogy a nimfák a szexualitással is kapcsolatban álltak. A régészek bizonyított tényként kezelik, hogy a nimfáknak főként házasság előtt álló, illetve gyermekszülés után lévő nők mutattak be áldozatot. Az egészen bizonyos, hogy a mitológia nimfáinak fontos dimenziója volt a szexualitás, akár ők voltak az erotikus hajsza áldozatai (az üldözők pedig Hermész, Pán, a szatírok stb.), akár ők keresték aktívan a lehetőséget, hogy halandókkal egyesüljenek.

A hellenisztikus kor mítoszbeszélője, úgy tűnik, valami miatt különösen kedvelték a halandókat üldöző nimfák – patetikus befejezéssel záródó – történeteit. Az egyik ilyen történet egy szerelemtől elvakult najád (vízi nimfa) meséje, aki a vízbe fojtja Hülaszt, Héraklész fiatal fegyverhordozóját:

... amint Hülasz a folyó fölé hajolt, hogy megmerítse kancsóját, a víz hangosan felbugyogott, mintha visszhangzó bronzba ömölne, és a nimfa bal karját a fiú nyaka köré fonta, jobb kezével a könyökét ragadta meg, s húzta lefelé magához, mert vágyta a puha ajkák csókját. Hülasz az örvénylő víz közepébe zuhant.

A másik halandó, akinek vesztét egy nimfával folytatott erotikus kaland okozta, Daphnisz, a szicíliai pásztor. A legény – akiről azt tartották, hogy Hermész fia – olyan szép volt, hogy egy nimfa örülten beleszeretett. Mikor

azonban egy másik asszony mellett alva talált a fiúra, féltékenységi rohamában megvakította. (Daphnisz története összetettebb: az egyik változat szerint a megvakított pásztor mezei magányában dalokkal vigasztalta magát, s ezzel teremtette meg a pásztorköltészetet.)

Nem tisztázott a kérdés, hogy meddig éltek a nimfák. Úgy tűnik, az a nézet vált elfogadottá, hogy a nimfák nagyon sokáig, de nem örökké élnek. A fa-nimfák esete különösen érdekes volt; innen ered a *hamadriád* fogalom is: a *hama* jelentése: „addig, ameddig”, s arra utal, hogy a nimfák élethossza megegyezik a fájukéval (*drusz* = „fa”). Ahogy a *Himnusz Aphroditéhoz* című homéroszi költemény írja:

...nem járnak se halandókkal, sem az égilakókkal, ámde sokáig élnek mind [...] Ámde amint a halál Moirája megáll mellettük, akkor a szép fák hervadnak le először a földön, körben sorvad a lomb róluk, lezuhannak az ágak, s lelkük a nimfákéval hagyja el együtt a napfényt.

Semmi meglepő nincs abban, hogy túrheteretlen szentségtörést követett el az, aki fája kivágásával megrövidítette egy nimfa életét. Kallimakhosz, a hellenisztikus költő Déméterhez írt himnuszában beszéli el a gonosz Erüszikhthón meséjét, aki egy nap fejszét fogott az istennő egyik megszentelt nyírfájára. Az áldozat fájdalomsikolyait meghallva Déméter büntetésképp rettenetes éhséget küldött a fejszésre, aki csakis saját húásával csillapíthatta iszonyú étvágyát.

Már Homérosz *Iliász* is Néreidákként (vagyis Néreusz folyóisten lányaként) említi a fa- és hegyi nimfák tengeri megfelelőit; Thetisz, Akhilleusz anyja is közéjük tartozott. A tengeri nimfák, illetve a modern kori görög folklórban megjelenő *neraída* (többes számban: *neraídes*) elnevezésű nőnemű démon látszólagos egyezése felvetette azt a máig eldönthetetlen kérdést, hogy vajon az ókori görög vallási hiedelmek „életben maradtak-e” a modern időkig. A kérdés azért nehéz, mert a válasznak súlyos ideológiai hozadéka vannak: aki ezt a kontinuitást hangsúlyozza, vagy éppen elveti, az a modern Görögország „hellenisztikusságáról” foglalt állást – például az ország oszmán múltjához képest. Ahogy az lenni szokott, ebben az esetben is nehéz lenne tagadni a kontinuitás egyes elemeit, hiszen a

egy barlangszentélyt az athéniaiak. Az istennők rettenetes külseje, illetve a véres gyilkosságot megbosszuló szerepük tökéletesen indokolta tette, miért kellett a város „vad” területén elkülöníteni őket.

Tekintve, hogy ezek a barlangok egy istennő – Gaia, a Föld – testébe mélyedtek bele, a barlangba való belépés a szakrális megközelítésének meghitt, intim módja volt. Az egyik célállomás, ahová barlangon keresztül lehetett bejutni, Hadész birodalma volt. Pauszaniász, az utazó feljegyezte, hogy a Tainarón-foknál, a peloponnészoszi Mani-félsziget legdélibb csücskében áll egy „barlanghoz hasonló szentély” – ez az a hely, ahol Héraklész állítólag felhozta a rettenetes alvilági ebet, Kerberoszt.

A mitológiai történetekben szereplő barlangok ábrázolásához is átvették, illetve továbbfejlesztették a

Magasan a Parnasszosz-hegy tetején fekszik a Kórúkiom-barlang. Központi ürege valóban lenyűgöző: az 50 m hosszú, 27 m széles üreg falai 12 m magasra nyúlnak. Sok más görög barlanggal egyetemben az ókorban ezt az üreget is Pánnak és a nimfáknak szentelték. „Az összes barlang közül, melyet eddig láttam” – írta az ókori utazó, Pauszaniász – „nekem ez tűnik a leginkább figyelemreméltónak”.

Néridea/*Neráida* fogalmak nagyon közel állnak egymáshoz. Már az ókor idején is találunk példákat a „nimpholepsziára”, mikor – az ókoriak hite szerint – az egyén tudata felett egy nimfa vette át az uralmat, és az illetőt transz-szerű állapotba juttatta. Attikából, a Vari-barlangból maradtak fenn írásos bizonyítékaink (i. e. 5. sz. vége) egy ilyen „nimpholepsziás” esetről, ahol egy Arkhedamosz nevű férfi volt az „áldozat”. A bizánci korszaktól egész napjainkig él az a hagyomány, hogy az egyébként megmagyarázhatatlan mentális vagy testi jelenségek, viselkedések magyarázatának a lelket megszálló női démont tartják. A keresztény hit hagyományos Isten/Ördög dualitásába helyezve a modern folklór *neráidája* az ördög oldalára került – romboló és rosszindulatú erőként, mely vonzó női alakot öltve csábítja el az elővigyázatlan áldozatokat. Az ősi görög hitvilágtól teljesen idegen az efféle polaritás, náluk az ördög fogalma sem létezett. Természetesen az ókori görög nimfák is lehettek veszélyesek, de éppúgy segítőkészek és jóságosak is. Különleges feladatuk volt a hősök, sőt istenek felnevelése és oktatása. Tanítványaik közé tartozott Dionüszosz, Apollón, illetve Arisztaios, Apollón fia, a pásztor-hős. Növendékeik többek között olyan hasznos készségeket tanultak, mint a jövőndőlés, a méhészkedés és a sajtkészítés.

Pán-kultusz néhány aspektusát. A barlang lakóhely, de ugyanakkor vadon is – menedék azok számára, akik az emberi települések határain kívül eső világban élnek. Akár a hegyekhez (ahol végső soron a barlangok többsége található), a barlangokhoz is az „Azelőtt” ideje kapcsolódott a mitológiában. Számos isten születése, illetve kisgyermekkora játszódtott le barlangokban. Az újszülött Zeust egy barlangban gondozták, bár kétséges, melyikben; számos hely követelte magának ezt a dicsőséget, többek között Kréta és Arkadia. A csecsemő Dionüszosznak is barlangban viselték gondját: gyakran feltűnik az ábrázolásokon az a jelenet, mikor Hermész átadja az újszülöttet az erre a feladatra kiszemelt nimfáknak. II. Ptolemaiosz (i. e. 308–246) extravagáns és monu-

Az ókori Görögországból igen kevés festmény maradt ránk, ezért számított különleges eseménynek, mikor 1934-ben Szikúón közelében egy barlangban négy festett fatáblát találtak a régészek. A táblák tanúsága szerint a barlangot a nimfáknak szentelték. A képen látható festett fatáblán egy bárányt készítenek feláldozni. A festményen két női név (valószínűleg ők ajánlották fel az áldozatot) mellett az alábbi felirat olvasható: „a nimfák-nak ajánlva”.

mentális, csoportképekkel kísért felvonulási menetében többek között a fenti jelenetet is előadták, ami figyelemreméltó példa arra, miképp kebelezheti be a mítoszt a politikai ceremónia. Athenaoisz, az i. e. 200 körül élt író szavaival:

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tíz méter hosszú, 6 méter széles négykerekű szekeret, melyet 500 ember húzott; rajta egy barlang, melyet gazdagon borított a repkény és a tiszafa lombja. Az egész út alatt galambok, örvösgalambok és gerlek repültek ki a barlang száján, lábukra szalagokat kötöttek, így a nézők könnyen elkaphatták őket. A barlangból még két forrás is előbuggyant, az egyikből tej, a másikkól bor csobogott. Az összes nimfa körülötte állt [ti. a csecsemő Dionüszosz körül], a fején aranykorona, Hermészen díszes ruha, kezében arany-pálca.

Ez az életkép a Kelet jövőbeli meghódítójának, Dionüszosznak egyik legkorábbi pályaszakaszát dicsőítette. Maga Nagy Sándor is új Dionüszosznak tekintette magát; II. Ptolemaiosz, Sándor hagyatékának egyik örököse ugyanebbe a hagyományba helyezkedett bele, mikor fényűző módon eljátszatta a Dionüszosz környezetében lezajlott történeteket, köztük a nimfák barlangjában töltött első időszakot is.

Barlangok Homérosz műveiben

Már Homérosz *Odüsszeiájában* is egy sor képet találhatunk, milyen is lehetett egy barlang. Kalüpszó barlangja, ahol Odüsszeusz raboskodott, első látásra olyan volt, akár a Paradicsom: egy kis ligetben feküdt, daloló madarak, virágok között, körülötte szabályos elrendezésben négy forrás buggyant elő. A szcena mesterséges tökélye Odüsszeusz és a nimfa mesterkeltté vált kapcsolatát tükrözi. Az *Odüsszeia* másik barlangja – Polüphemoszé, a küklopszé – kezdetben szintén rendezett, majdhogynem idilli hatást nyújt: juhok és bárányok külön akolban, kor szerint szépen elrendezve, tej és a sajt minden mennyiségben. A barlang vad gazdája azonban rácsafol csinos otthonára, mikor két vendége agyát kilocsantja a padlón, a maradékot pedig elfogyasztja. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben nem a barlangok szentsége, hanem vadsága nyilvánult meg. Odüsszeusz

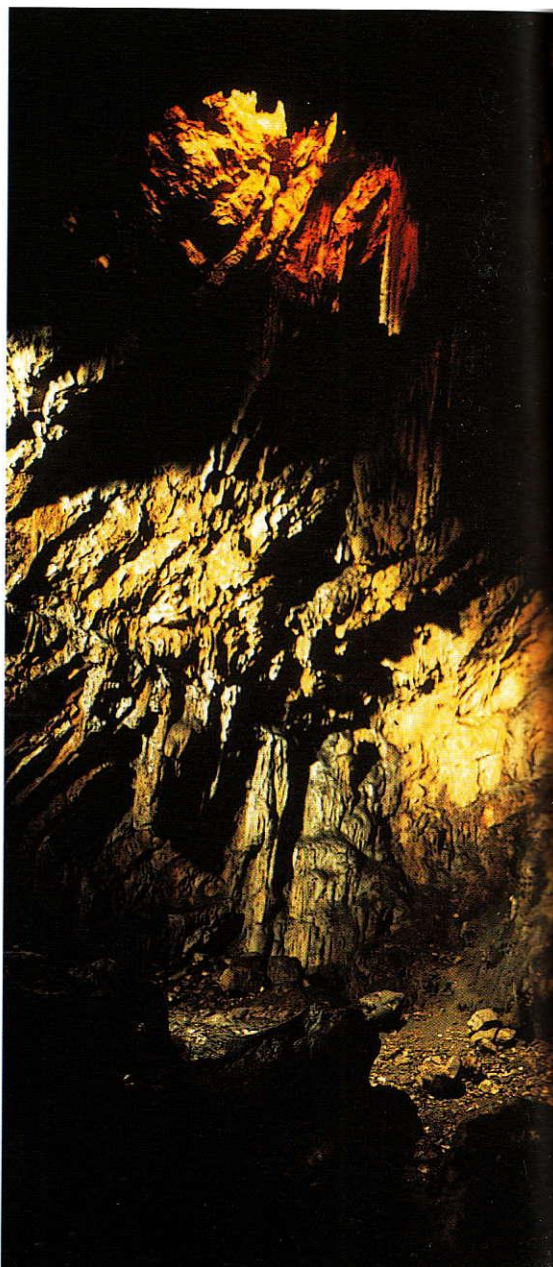
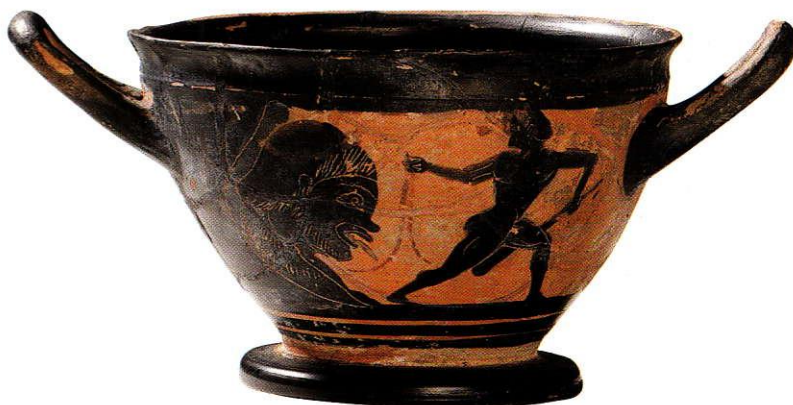
csak Ithakába hazatérve talál olyan tájat, amely se nem fenyegető, se nem idegenszerű. A hős akkor győződik meg arról, hogy végre valóban hazatért, mikor felismeri a nimfák ithakai barlangját:

Hosszúkáslevelű vadolajfa van ott az öbölnek végében, s egy bájos barlang, árnyas olével, Néiaszoknak hívott nimfák szent pihenője. Nagy vegyítővödrök vannak benn, kétfülvű kancsók terméskőből, mikbe nekik hord mézet a sok méh. S hosszú szövöszékek kőből, ezeken meg a nimfák tengeri bíbor szép szövözetet szőnek, csoda látni; s vannak örök források benne; bejárata kettő: egyiken, északról, szállhat le a földi halandó, másik, dél fele, isteneké, s ezen át sose járhat ember, mert ez az út a haláltalan égilakóké.

Ennek a homéroszi szakasznak a késői ókorban is komoly visszhangja volt. Porphyriosz, az i. sz. 3. századi vallásfilozófus neoplatonista nézőpontból, alle-

(jobbra) Az úgynevezett Nimfa-barlang Ithakában. Odüsszeusz állítólag itt rejtette el a phaiákok ajándékait. A barlang tetején lévő nyíláson keresztül beárad a napfény.

(lent) A barlangokat gyakran vad, különös helyeknek tartották. Az ilyen helyeken mindenféle veszélyek leselkedhettek az emberre. Ezen a csészén Hé-
raklész (szokatlan módon szakáll nélkül) rettenetes fené-
vadat vonszol ki az odújából. Attikai csésze, i. e. 500 körül.

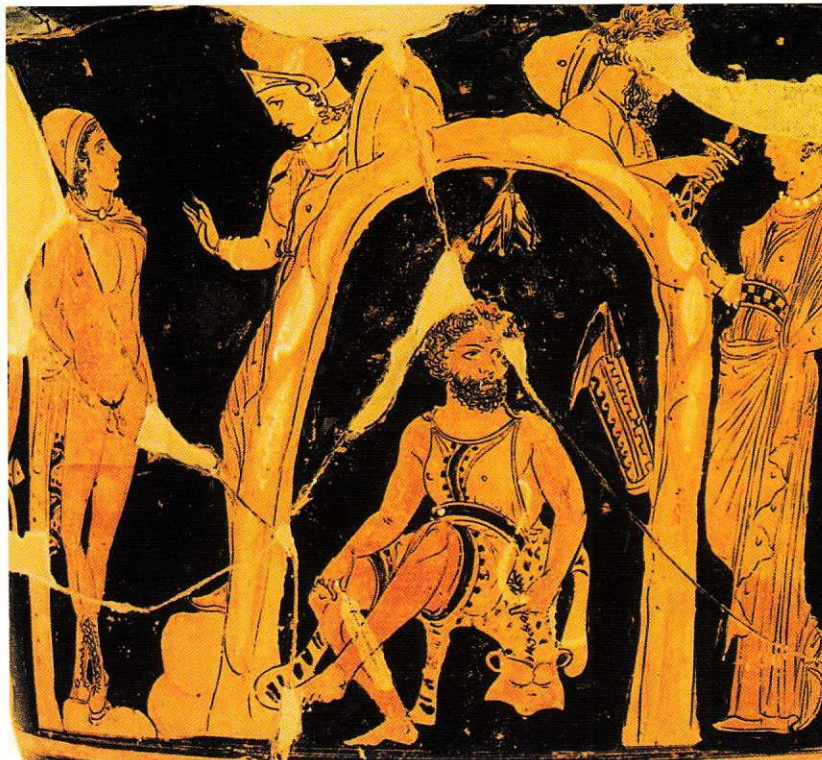

góriaként olvasta újra a verset: az ő értelmezése szerint egy átjárót ír le, melyen át a lelkek belépnek a kozmoszba, majd kilépnek onnan, s melyet – lévén szintén „árnyas” és „bájos” hely – a nimfák barlangja szimbolizál. Amint Porphüriosz értelmezése is mutatja, a görög mitológia olyan inspiráló erővel hatott olvasóira, nézőire és hallgatóira, hogy újabb és újabb értelmezésekkel álltak elő. A földrajzi realitásokat tekintve az ithakai barlangot a Poliszi-öbölben vélték felfedezni, ahol az ásatások során nagy számban kerültek elő az i. e. 9–8. századból származó bronz triposzok, illetve a hellenisztikus korszakban készült áldozati ajándékok, melyek felirata megemlíti Odüsszeuszt és a nimfákat. Ez a barlang tehát – Homérosz történetének köszönhetően – már az ókor korában is híressé vált.

Philoktétész, Minósz

A mitológiában szereplő barlangok esetében számos

viisszatérő, és részben egybevágó elemet fedezhetünk fel, ilyenek például: a primitív vadság, a szentséghez vezető átjáró, a biztonságos visszavonulás. Mikor a Trója felé tartó görög harcosok Lémnosz szigetén kitétték Philoktétészt (l. 135. o.), a hős fájdalmas magányában egy barlangban húzódott meg, ahol szinte állati létbe süllyedve élt. Más barlanglakók nemcsak civilizálatlanok, de kegyetlenek is voltak: Tüphónnak, Zeusz retentő ellenfelének egy barlang volt a búvóhelye, csakúgy, mint a nemeai oroszlánnak, aki Héraklész egyik munkájának esett áldozatul.

Az az idea, hogy a barlang valamiféle szentséghez vezető út bejárata, Minósz, krétai király történetében bukkan elő, aki kilencévenként elment egy barlangba, hogy ott apjával, Zeusszal beszéljen (l. 199. o.).

Szeléné, Kreusza

Ami a biztonságos félrevonulás helyszínéként ábrázolt barlangokat illeti, ezek számos esetben valamilyen erotikus történetbe ágyazódva jelennek meg. A barlangok elzárják a bent lévőket a külvilág szeme elől, így titkos szerelmi találkák ideális helyszínéül szolgálnak. Mikor Szeléné, a holdistennő leszállt, hogy Endümiónnal, a jóképű halandóval szeretkezzen, egy Milétosz közelében található barlangot választott szerelmi fészeknek. Mikor Apollón Kreuszt, az athéni hercegnőt tette magáévá (az eset már-már tragikus következményeiről Euripidész számol be *Ión* című színdarabjában), az isten egy barlangot választott, hogy tette rejtve maradjon.

Philoktétész is barlangban lakott, miután a görögök magára hagyták Lémnosz szigetén. Ezen a képen a hős varázslatos íját markolva üldögel, miközben társai már készülnek elvinni a szigetről. Jobbra fent Odüsszeusz talán Lémnoszszal, a szigetet megszemélyesítő alakkal beszélget. Baloldalt Athéné mellett Neoptolemosz vagy Diomédész áll; mindketten részt vettek a terv kidolgozásában. Delfi-itáliei váza, i. e. 4. század eleje.

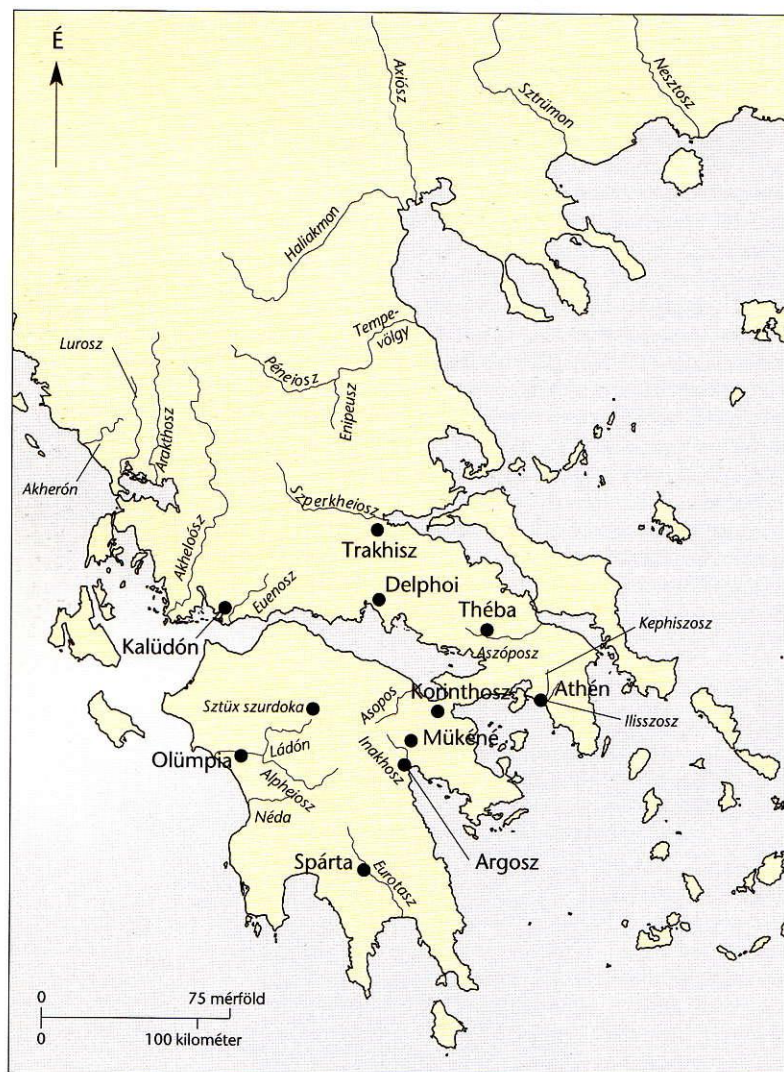
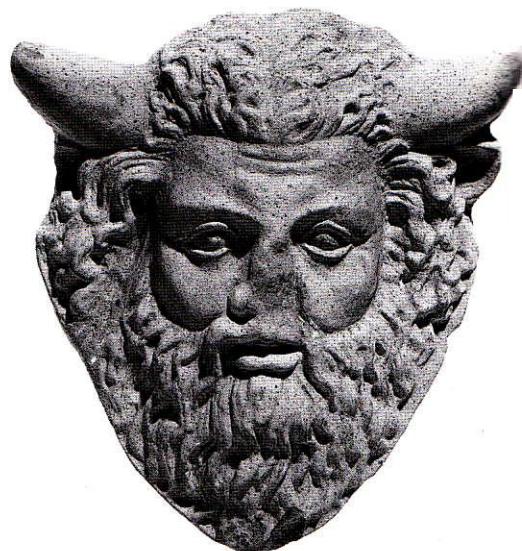

Folyók és források

(jobbra) Akheloosz arcképe (dél-italiai terrakotta, i. e. 4. sz.). A bikaszarvú, emberarcú szakállas férfifej a folyóisten leggyakoribb ábrázolásának számított.

A szomjas Görögországban a víz különleges értékkel bírt. Amellett, hogy a mindennapi élet nyilvánvaló szükséglete volt, számos vallási ceremónia – megtisztítás, áldozat, esküvő és temetési szertartások – szükséges kelléke is. A települések és a szentélyek számára tehát elengedhetetlenül szükséges volt egy forrás vagy egy folyó közelsége. Görögországhoz azonban sem a táj, sem az éghajlat nem volt különösebben nagylelkű. Thesszáliában, Makedóniában és Thrákiában van egy-két méretes folyó, az Akheloosz pedig bőségesen hömpölyög dél felé a Pindosz hegyláncban található forrásától;

máshol azonban, különösen Attikában, a Peloponnészoszon és az Égei-tengeri szigeteken, a folyók a nyári forrásokban nyomorúságos kis erekké zsugorodnak, vagy el is tűnnek.

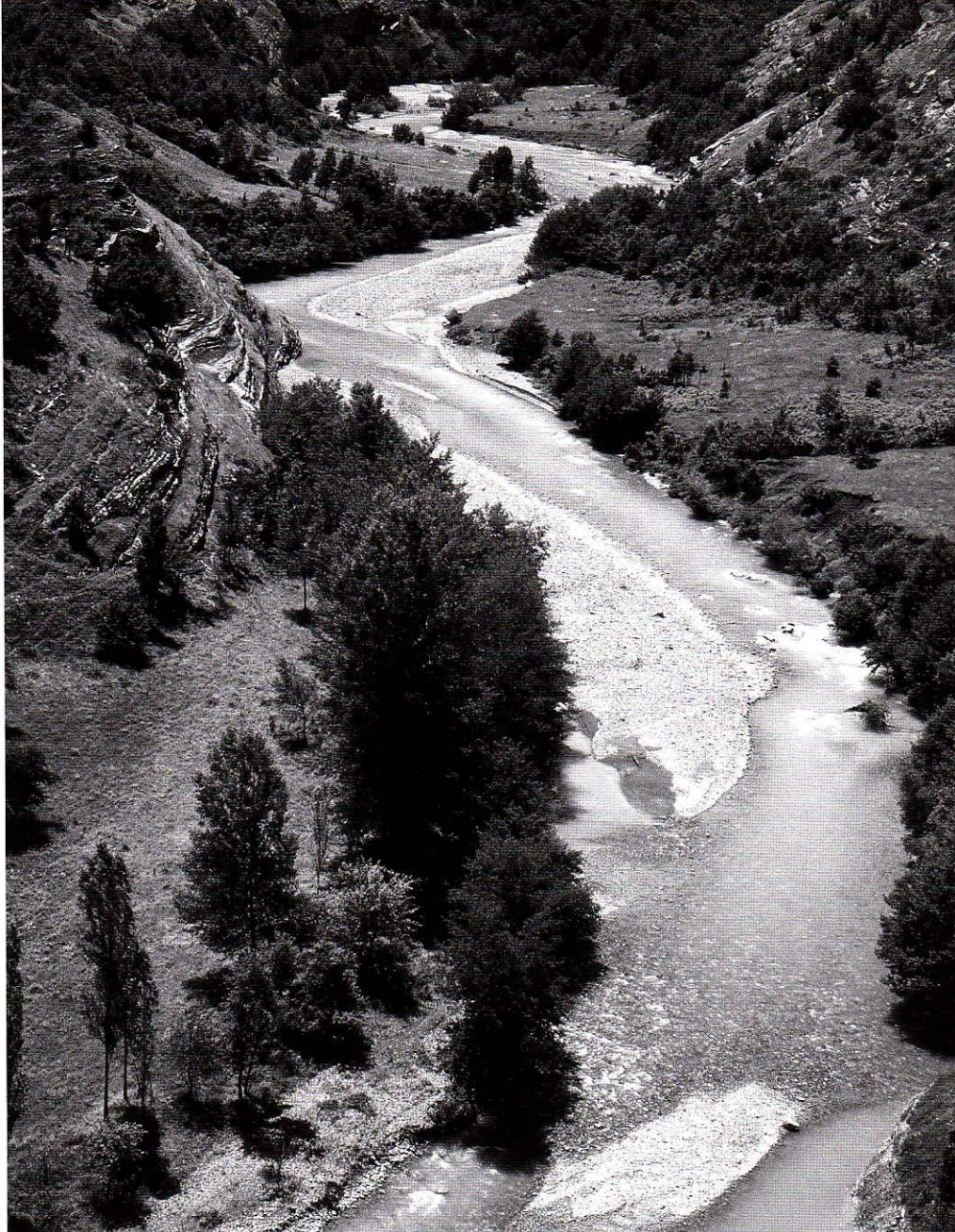
A görögök számára a folyók és a források istenségek voltak. A folyók, melyeket szinte kivétel nélkül férfiként képzeltek el, nemző energiaként szolgáltak: még ha vizük az év egy részére el is tűnt, újra és újra megújultak. A források szintén szentek voltak; kreatív és tápláló energiájukat általában nőneműnek érezték, s szinte megkülönböztethetetlenek voltak a nimfáktól, akikben üdítő vonzerejük testet öltött.

Görögország legnagyobb folyója az Akheloosz volt. Ókeanosz és Thetisz 3000 gyermekének egyikéént ő maga is igen termékeny, számos nimfa/forrás nemzője – így például Kasztáliának Delphoiban, Dirkének Théában, s a Sziréneknek is. Szexuális energiáját gyakran emberfeji bika képével fejezték ki, habár nem ez volt az egyetlen alak, amelyet fel tudott ölteni. Híres birkózása közben, melyet Héraklészszal folytatott (sikertelenül) Déianeira kezéért (l. 122. o.), „előbb mint testes bika, majd gyűrűzdve jött, / Mint lomha sárkány, aztán emberteste lett / Ökörfejjel; setét szakállán dús vizek / Csobogtak egyre gazdag árral szerteszét.”

A mítoszok többek között a genealógia révén fejtik ki jelentésüket. A családfák újra és újra hangsúlyozzák a folyók és a források alapvető fontosságát a közösségek szempontjából. Argosz körzetében Ókeanosz egy másik fia, az Inakhosz folyó a nemzője a helyi kultúrhérosznak, Phoróneusznek. Inakhosz azonban gyenge folyó, csak esőzések után nem száraz. Miért kell ennek így lenni, ha egyszer isten? A válasz egy másik isten felsőbbrendű hatalmában keresendő. Egyszer, régen, Inakhosz volt az egyik ítéző, aki Héra mellé állt, amikor az istennő Argosz területéért vetélkedett Poszeidónnal; a szá-

A Péneiosz folyó Thesszáliában. Egyes mitológiai források szerint Péneiosz Apollón vonakodó szerelmesének, Daphnének volt az apja. A folyó egy szakaszon a Tempe-völgyön folyik át, melynek szépségét gyakran dicsőítették a posztklasszikus kor költői és képzőművészei.

mára kedvezőtlen döntés után Poszeidón haragjában eltüntette Inakhosz vizét.

Mitoszokban gyakran előfordul, hogy egy folyó lánya egy istennel egyesül, majd olyan hősné ad életet, aki Görögország egyik jövődó közösségének őse lesz. Jó példa erre Aszóposz (több folyó is viselte ezt a nevet, például egy Boiótiában, egy pedig a Korinthusztól nyugatra fekvő Sziküón mellett); sok lánya között ott találhatjuk Korkürát (a mai Korfu névadója) és Szalamiszt, akiket Poszeidón szeretett, illetve Aiginát, akit Zeusz. Sajnos, e viszonyok alapjának éppúgy kijutott a bánatból, mint a boldogságból. Inakhosz lánya, Ió, akit Héra tehénne változtatott, nagy szenvedéseken ment keresztül Zeusszal

folytatott viszonya után (l. 98. o.), bár végül visszanyerte emberi alakját és olyan nagy hősoket találunk leszármazottjai között, mint Danaosz, Perszeusz és Héraklész.

Daphné

Nem enyhítette ilyesféle jutalom Daphné nimfa szenvedéseit. A különböző mitoszok szerint vagy az arkadii Ládón folyó, vagy pedig a thesszáli Péneiosz folyó sarja volt. Akárhogy is, jó családdal büszkélkedhetett: Pauszaniász szerint a Ládón a legszébb folyó Görögországban, a Péneiosz pedig az Ossa- és az Olümposz-hegy között, a zöldellő, árnyas, s emellett számos költeményben és más művé-

Sir William Gell 1804 és 1806 között tett látogatásainak hatására számos illusztrált munkát adott ki a görög világról. A Tempe-völgy (1805) című képe az egyik lehangulatotsabb vízfestménye.

szi alkotásban megidézett Tempe-völgyben kanyarog. Daphné történetének peloponnészoszi változatában a lány Artemisz halandó megfelelőjeként viselkedik, a vadonban vadászik női kísérőivel. Amikor egy Leukipposz („Fehér ló”) nevű fiatalember, Élisz királyának a fia beleszeret, egyetlen mód nyílik arra, hogy a közelébe férközzön: lánynak kell kiadnia magát. A csel működik egy ideig, ekkor azonban maga Apollón is megkívánja Daphnét, s azt a vágyat oltja a lányba és kísérőibe, hogy levetkőzve megmártózzanak a Ládón folyóban. Leukipposz családja ekkor lelepleződik, és a sértett hajadonok halálosan megsebesítik.

A Ládón–Daphné–Leukipposz történetnek kevés visszhangja maradt a posztklasszikus mitológiai hagyományban. Daphné sorsának – mint oly sok más esetben is – az a változata élt tovább, amelyet a római költő, Ovidius szűrt át kimeríthetetlen irodalmi fantáziáján. Ovidius központi témájához, a meta-

morfózishoz remekül illik az a történet, amely Daphnét Péneiosz folyóisten lányának tartja. A lány elutasítja Apollón szexuális közeledését, apjához imádkozik és babérfává változik – mely fa azontúl Apollón szent fája lesz.

Alpheiosz

Nem kevésbé illet Ovidius témájához, de számos görög forrásban is fennmaradt (különböző változatokban) egy másik folyóisten s egy másik nimfa története. Alpheiosz, a Peloponnészosz fő folyója Arkádiában ered, majd nyugat felé haladva ömlik az Íón-tengerbe. Ha ezután egyenesen nyugat felé haladunk, legközelebb a szicíliai Szürakuszában (ma: Siracusa) érhetünk partot. Ezt a földrajzi tényt bontja ki az a történet, mely szerint Alpheiosz folyóisten Arethusza nimfa után vágyakozik, aki egyszer megfürdött a folyó vizében. A lány elutasítja a folyóistent, aki azonban üldözőbe veszi, s még a tengeren át

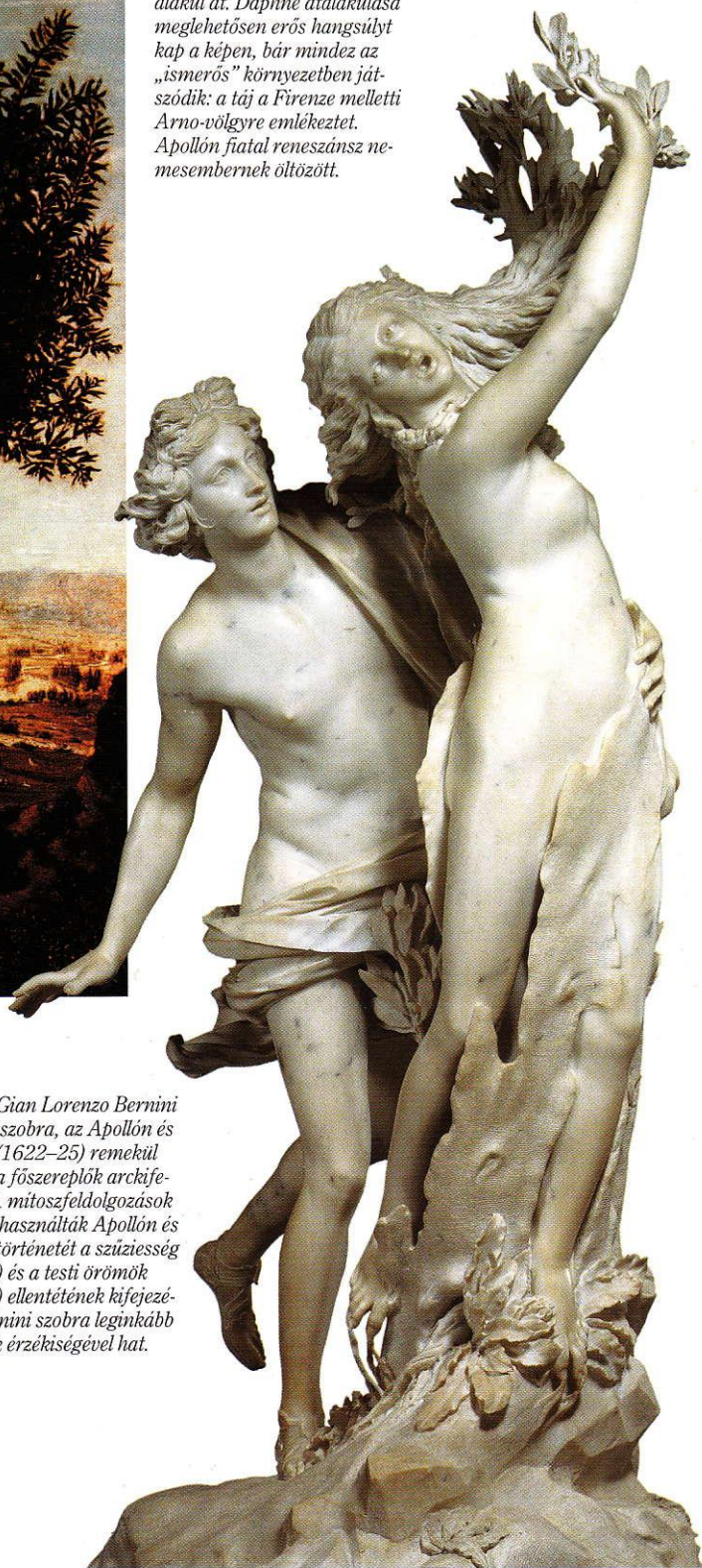

(balra) Antonio del Pollaiuolo, 15. századi firenzei festő képen a szerelmes Apollón elől menekülő Daphné babérfává alakul át. Daphné átalakulása meglehetősen erős hangsúlyt kap a képen, bár mindez az „ismerős” környezetben játszódik: a táj a Firenze melletti Arno-völgyre emlékeztet. Apollón fiatal reneszánsz nemesembernek öltözött.

is követi. A lány a Szürakusza melletti kis szigeten, Ortügián fakadó, a nevét viselő forrássá változik, s Alpheiosz vize ezentúl örökre összekeveredik az övével. Sztrabón, a geográfus (i. e. 1. század/i. sz. 1. század) kineveti a nyugat felé folyó, föld alatti Alpheiosz gondolatát – végtére is, mondja, a folyó nem tűnik el a föld alá, hanem teljes egészében a tengerbe ömlik. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Sztrabón véleménye nem jelenti azt, hogy a görögök „nem hitték el a mítoszait”; mindössze egy lehetséges viszonyulást mutat be a mítoszok szavahihetőségét illetően. A szkepticizmus nem volt kevésbé „autentikus” – bár autentikusabb sem –, mint a készséges elfogadás.

(jobb) Gian Lorenzo Bernini márványszobra, az Apollón és Daphné (1622–25) remekül eltalálta a főszereplők arckifejezését. A mítoszfeldolgozások gyakran használták Apollón és Daphné történetét a szüzieség (Daphné) és a testi örömek (Apollón) ellentétének kifejezésére. Bernini szobra leginkább az alakok érzékiségével hat.

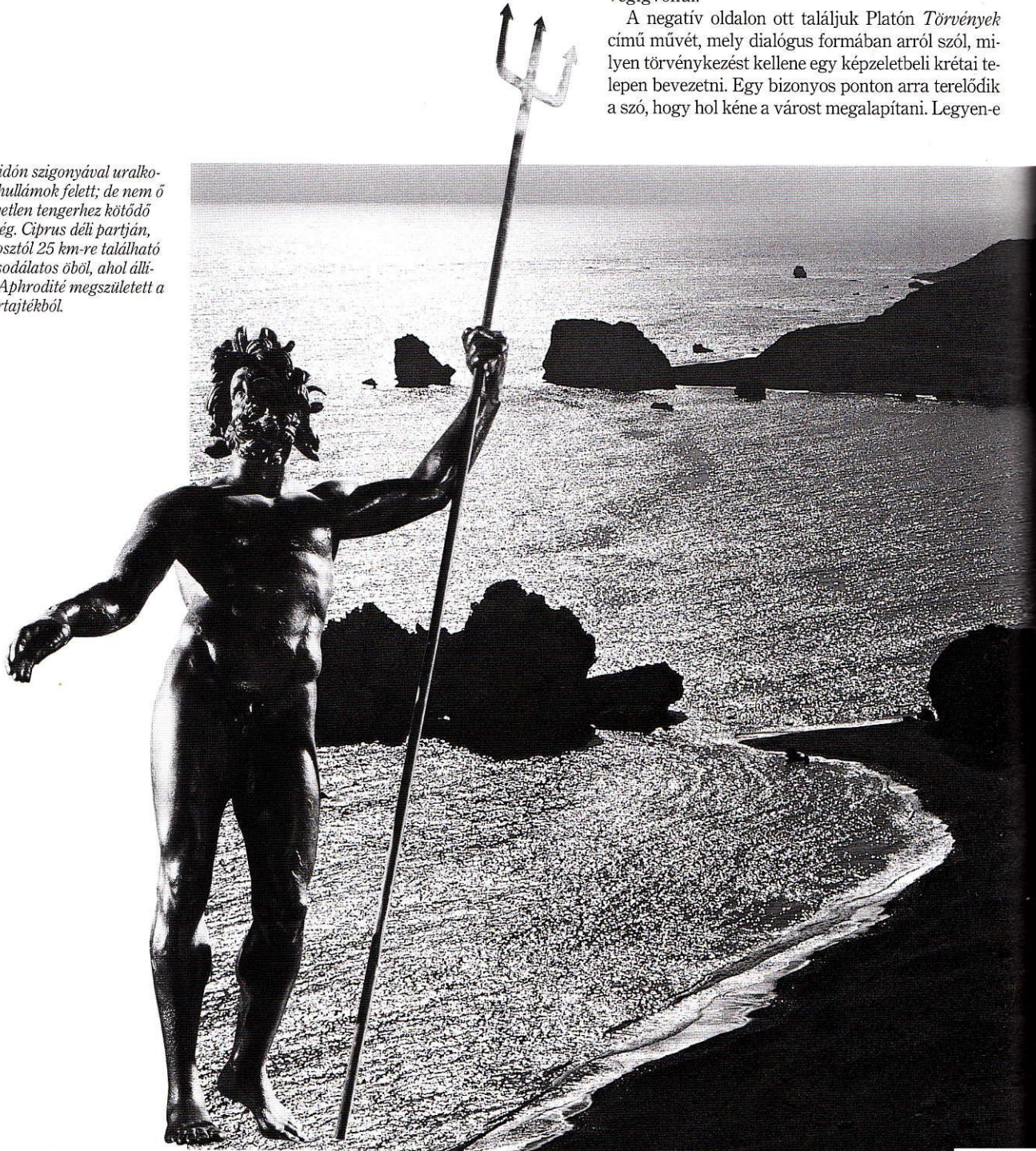

A tenger

Poszeidón szigonyával uralkodik a hullámok felett; de nem ő az egyetlen tengerhez kötődő istenség. Ciprus déli partján, Paphosztól 25 km-re található ez a csodálatos öböl, ahol állítólag Aphrodité megszületett a tengertajtékból.

A görögök szemében a tenger alapvetően kétértelmű. Szémonidész, a költő ezt így fogalmazta meg: „...akár a tenger, mely gyakran tükörsima, / nyugodt vizének örvendez minden hajós / szép nyáridőben – ám gyakran tombol, dühöng, / viharszelek korbácsolják fel habjait”. (A költő itt egy bizonyos fajta asszonnyal tesz összehasonlítást.) A tenger eme kettőssége összes forrásunkon végigvonul.

A negatív oldalon ott találjuk Platón *Törvények* című művét, mely dialógus formában arról szól, milyen törvénykezést kellene egy képzeletbeli krétai telepen bevezetni. Egy bizonyos ponton arra terelődik a szó, hogy hol kéne a várost megalapítani. Legyen-e

közel a tengerhez? Ez, jegyzi meg az egyik beszélő, szörnyű következményekkel járna, a tenger közelsége ugyanis „a várost a nagy- és kiskereskedelem útján a nyereszkesedés szellemével tölti meg, s így állhatatlan és megbízhatatlan erkölcsöt plántál a lelkekbe”. Másrészt azonban a tengert a megélhetés – halászat, kereskedelem – értékes forrásaként is láthatjuk. Akár magának a görögségnek a szimbóluma is lehet. Xenophónnak (majdnem Plátón kortársa) a „tízezrek meneté”-ről írott döbbenetes beszámolójában az a legdrámaibb pillanat, amikor a görög sereg, miután keresztülgyalogolt Kis-Ázsián, Babilónián és Örményországon, a távolban megpillantja a Fekete-tengert. Hátborzongató kiáltásuk: „*Thalassza,*

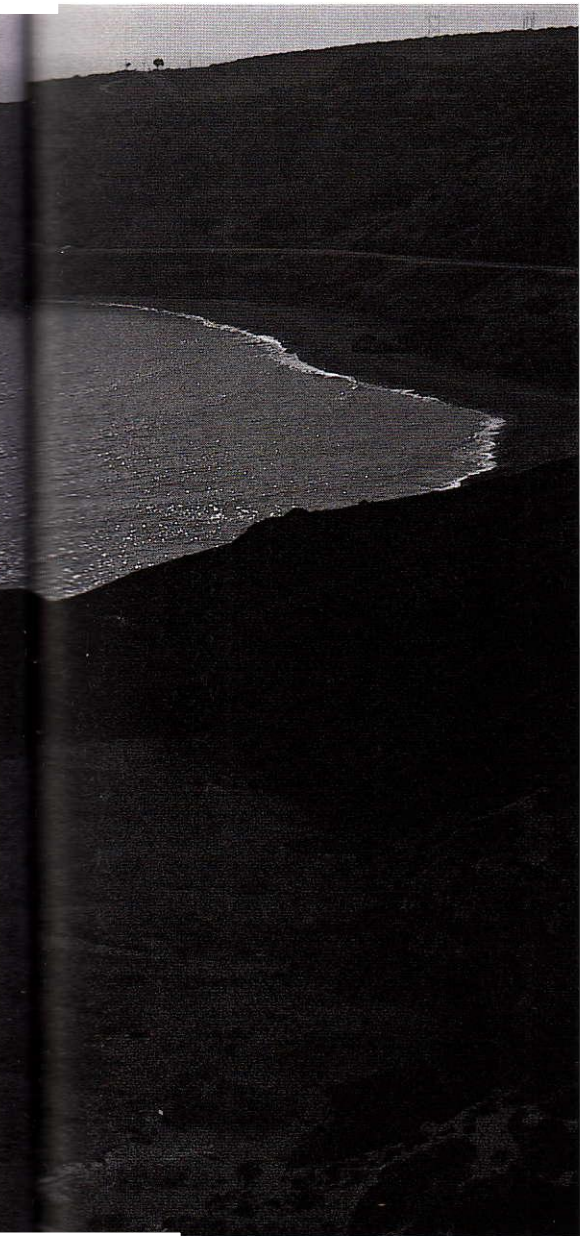
thalassza!” („A tenger! A tenger!”) azt sugallja, hogy „hazaérkeztek”.

A tenger kétértelműségét a mitológia is megfogalmazza. Míg a hegyekről, barlangokról, folyókról és forrásokról szóló mítoszok az istenségek látszólag végtelen sorát rejtik, addig a tengert egy olyan istenség testesíti meg, aki, bár nem az egyetlen vízi hatalom, de az összes többi felett áll: ő Poszeidón. Van, hogy néha csendes, nyugodt, máskor viszont haragos és megfélemlítő.

Az *Odüsszeiában* újra és újra vad viharokkal sújtja Odüsszeuszt; ugyanakkor gyakran mókás, békés tengeri lények veszik körül. Moszkhosz költeménye, mely Európé elrablásáról szól, úgy mutatja be Poszeidont, mint aki egy tengeri lényekből álló vidám, zenés kompánia közepén ünnepli testvére (Zeusz) elkövetkező menyegzőjét.

bukfencezve bukott ki a delfin az ár tetejére,
színe merültek a Nériszek, cethalnak a hátán
ült mind, és diszkiszerűként úsztak előtte,
sőt maga Földrázó, az erősmorajú is előtűnt,
sós vízi ösvényén a habok mérgét lecsitítva
vitte fivérét; úsztak vele körébe sereglett
tritónok, kik a tenger mélyhangú fuvolái,
nászaldt zengve a kagylóhéj hosszúcsövű kürtjén.

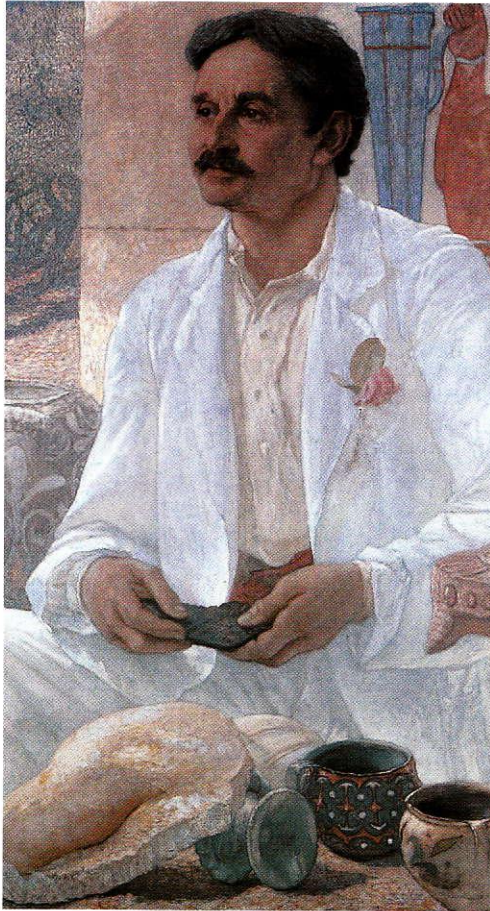
Számos kisebb tengeristenség – köztük Glaukosz, Néereusz, Próteusz és Tritón – kapcsolatban áll a jövőmondással; ez azt jelentheti, hogy a tenger mélye párhuzamba állítható a jövő titokzatos mélységével. Ugyancsak a tengerrel állnak kapcsolatban (bár nem a tengerben laknak) a Dioszkuroszok (*Diosz Kuroi* = „Zeusz-fiak”), nevezetesen Kasztór és Polüdeukész, akiket a rómaiak Castor és Polluxként ismertek. Ahogy Léda ikerfiához illik, nemes kalandjaik között tudhatták a kalüdoni vadászatot és az *Argó* utazását. Vesztüket, oly sok más hőshöz hasonlóan, egy családi vita okozta. Halálos viszályba keveredtek unokatestvéreikkel, Idasszal és Lünkeusszal: az egyik változat szerint a Dioszkuroszok elrabolták Leukipposz lányait, akik Idasz, illetve Lünkeusz menyasszonyai voltak. Zeusznak köszönhetően azonban az ikerk haláluk után eggyé válhattak (mint ahogy részben már életükben is azok voltak): felváltva tölthettek egy-egy napot az Olümposzon, illetve az Alvilágban. Ebben a szokatlan, halálon túli létezésben a bajban lévő tengerészek fordulhattak hozzájuk: ha imájuk meghallgattatott, az ikerk vagy fehér ménen siettek segítségükre, vagy olyan vad elektromos kisülés formájában, mely egy hajó árboca körül vihar közben keletkezhet.

Kréta

Minószt családfája

(balra) Sir Arthur Evans portréját Sir William Richmond (1907) festette meg. Evans régészeti munkája napjainkig döntően meghatározza a „minószi Kréta”-ról kialakult képünket. Az ő szenzációs knosszosi leleteinek köszönhetően vált ismertté a Mükéné is megelőző, i. e. 2. évezredben virágzó civilizáció.

Androgeusz

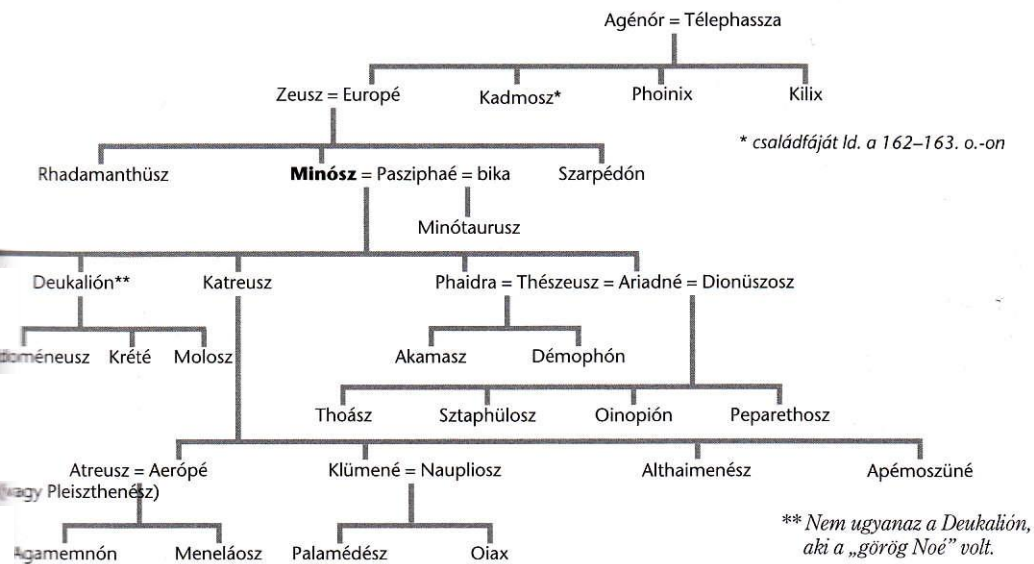
Glaukosz

(jobbra) Ez a fajanszszobor a knosszosi palotából került elő. A „hígyóistennő”-ként emlegetett szobrocska a minószi Kréta emblémájává vált.

Amióta Sir Arthur Evans ásatásai a 20. század elején elkezdődtek Knosszoszban, Kréta mitológiai szerepének tanulmányozását a „bronzkor reflexiója” fogalom uralja. A bronzkori bikaugratást ábrázoló falfestményeket a Minótaurusz-mítosz előfutáraként értelmezik; a nagy knosszosi palota bonyolult maradványait a Labirinthosz mítoszának forrásaként azonosították. Ezek az összefüggések élednek fel akkor is, amikor valaki a „minószi civilizáció”-ról beszél, mely kifejezéssel a régészek általában, de teljesen önkényesen, a bronzkori Krétára utalnak. Természetesen elképzelhető, hogy a népi emlékezet – a korábbi szimbólumok vagy gyakorlatok felidézése – szintjén is léteznek olyan történetek, melyek egy bikáról vagy egy labirintusról szólnak. Ebben azonban távolról sem merül ki a Krétáról szóló mítoszok jelentősége – mint ahogyan egy szó je-

Europé, a föníciai hercegnő a bikává változott Zeusz hátán ül. Mikor elérték Kréta partjait, Európé három híres fiút szült: Minósz, Rhadamanthüsz és Szarpédont. Terrakotta az i. e. 5. századból.

(balra) Ez a kép tiszteletet kel-
tő, előkelő férfiként ábrázolja
Minósz. Knossoszi érme, i. e.
4. század.

lentése sem azonos az etimológiájával. Sokkal többet is elmondhatunk e mítoszokról annál, mint hogy elbeszéljük azt, ami a történelemben előttük lezajlott.

A görög mitológián belül Kréta szokatlan, különleges helyként szerepel. E különlegesség megértéséhez elég, ha szemügyre vesszük Kréta legendás uralkodóját, Minósz. Korábban (ld. 127–128. o.) már említettük Minósz életének azon epizódjait, melyekben összerúgta a port Thészeusszal, az athéni hőssel; most ezeket az epizódokat kontextusukon belül fogjuk vizsgálni.

Minósz király

Minósz Zeus és Európé fia volt. Illusztris származásának megfelelően úgy tűnt, knossoszi bázisáról elkerülhetetlenül ő fog uralkodni Krétán. Egy nap azonban a hatalomhoz való joga megkérdőjeleződött, ezért Poszeidónhoz imádkozott, hogy uralkodói joga megerősítést nyerjen: egy tengerből kikelő bikát kért, amit aztán ő majd áldozat formájában visszajuttat. Poszeidón megküldte a bikát, Minósz azonban megszegte fogadalmát, s a különleges bika helyett egy közönségeset áldozott fel. Poszeidón erre természetellenes vágyat ébresztett Minósz feleségében, Pasziphaéban a bika iránt. Hogy vágyát betölthesse, az asszony belemászott egy Daidalos, Minósz házi ezermestere által fabrikált műtéhénbe. A két marhaféle egyesült, viszonyuk különös gyümölcsként pedig megszületett a Minótaurusz, aki bikafejű, embertestű és húsevő volt. A Minótauruszt Minósz a Labürinthoszba, Daidalosz egy másik találmányába záratta.

Már elbeszeltük, miképp győzte le Thészeusz a Minótauruszt, s hogyan menekült meg Ariadné segítségével (ld. 127–128. o.). Miután visszatért Krétá-

ra, Minósz börtönbe vettette Daidaloszt és fiát, Ikaroszt; a folytatásról – a légi szökésről, Ikarosz bukásáról – ugyancsak volt már szó. Ezek után – az egyik hagyomány szerint – Minósz egészen Szicíliáig üldözte az áruló Daidaloszt. Daidalosz bujkálni kezdett előle, ekkor azonban Minósz olyan cselet eszelt ki, amely méltó volt a nagy feltalálóhoz. Egy zseblabirintust hozott magával – azaz egy spirális alakú tengeri kagylót: a feladat az volt, hogy egy fonalat kellett rajta átbújtatni; akinek sikerül, nagy jutalomban részesül. Daidalosz egy hangyához tapasztotta a fonalat, így teljesítette a feladatot – s így árulta el magát, mint aki az egyetlen olyan ember, aki ilyen eredetiségre képes. Minósznak azonban már nem volt alkalma Daidaloszt megbüntetni hűtlenségéért; a király méltatlanul halt – fürdőjében leforrázták. Egyesek szerint maga Daidalosz tervezte azt a halálos vízvezetékét, amellyel véghezvitték a dolgot.

Kréta paradoxonok

Minósz pályafutásának leglényegesebb eleme a paradoxon. Ahogy a Poszeidón bikájáról szóló epizódban láttuk, Minósz egyik legalapvetőbb tulajdonsága az, hogy áthágja a törvényt. Megrögzött házasságtörő is volt: még az is elterjedt róla, hogy megpróbálta megerőszkolni Britomartiszt, Artemisz krétai megfelelőjét. Bosszúból felesége, Pasziphaé (aki Héliosz, a Napisten lánya volt) azzal a hajlammal sújtotta Minósz, hogy kígyókat, skorpiókat és százlábúakat ejakuláljon. Ez volt Minósz természetének egyik oldala – az az oldal, amelyet az *Odüsszeia* „romboló kedvű”-ként ír le. Volt azonban egy másik oldala is. Az egyik forrás (Hésziodosz) úgy írja le, mint „a legkirályibb királyt minden halandó királyok között”, egy másik, az *Illász* pedig

Ez az elbűvölő kép, mely egy etruszk vázán található (i. e. 4. sz.) a meglehetősen szigorú tekintetű Pasziphaét ábrázolja, amint gyengéden öleli fura kinézetű csecsemőjét. Az anya mozdulata elég jól kivehető: hátra veregeti a „babát”, hogy büfizzen.

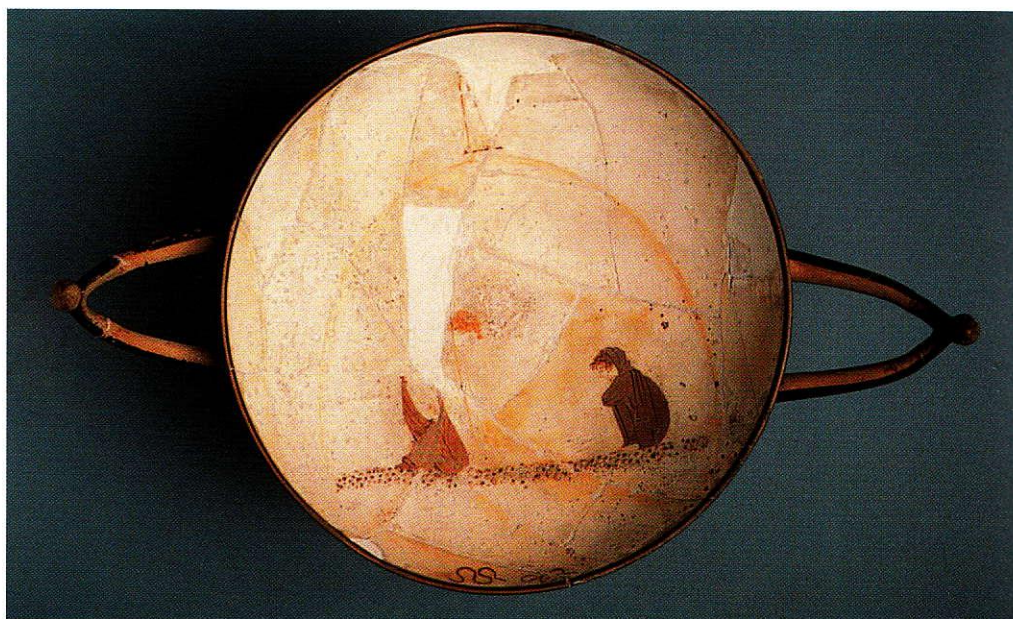
mint „Kréta védelmezőjét”. Úgy tartották róla, hogy kilencévente beszélgetést folytat apjával, Zeusszal (ld. 199. o.), így aztán minden nevelések legjobbját kapta – az Olümposz uralkodójától. Mindezek alapján Minósz szert tett a legbölcsebb törvényhozó hírnevére, s tekintélye halálával sem szűnt meg: Odüsszeusz látta az Alvilágban, amint „tartva arany jogarát, holtak közt tette a törvényt”. Néhány kritikus – ókoriak és modernek egyaránt – azzal próbálta a Minósz tetteire vetülő árnyékot magyarázni, hogy az athéni mítoszbeszélők, akiknek őseivel – például Thészeusszal – Minósz állítólag harcolt, előítéllettel viseltettek iránta; valójában azonban e Janus-arcú kettőség egy általánosabb kép része.

A minósz Kréta természetében ugyanis egy másik paradoxon is ott rejlik: ez a bebörtönözöttség, ám egyben a fáradhatatlan mozgás helye. A bebörtönzés egyik példája a Labürinthosz, a másik pedig az az elzá-

rás, amellyel Minósz Pasziphaét fenyegeti bestiális tette után. A harmadik példa Glaukosszal, Minósz és Pasziphaé fiával kapcsolatos. Glaukosz még gyerekként beleesett egy nagy hordó mézbe, és megfulladt. Senki sem tudta kitalálni, hogy mi történhetett vele, így a köznapin túli tudáshoz folyamodtak. A legjobb látnok megtalálására kiesztet testet Polüidosz („Aki sokat tud”) nyerte meg, aki aztán megérzésére hallgatva meg is találta a holttestet. Minósz azonban élve akarta a fiát visszakapni, így Polüidoszt a holttesttel együtt bebörtönözte. Amikor a holttesthez egy kígyó közelített, Polüidosz megölte; ekkor azonban jött egy újabb kígyó, gyógyfüvet rakott a halott kígyóra, s így visszahozta az életbe; Polüidosz megismételte ezt az eljárást, s így feltámasztotta Glaukoszt. Minósz azonban – híven azon hajlamához, hogy kézben tartsa a dolgokat, addig nem engedte el Polüidoszt Krétáról, amíg az meg nem tanította Glaukosznak a látnoki tudományt.

Az attikai csésze (i. e. 470–460) alján tekerő két kígyó és a két emberi alak – Polüidosz és (jobbra) Glaukosz – megerősíti, hogy ez a jelenet a Glaukosz sirböltjében bekövetkezett csodálatos eseményt meséli el. Polüidosz megfigyelt, hogyan éleszti fel egy kígyó varázsfüvel halott társát, és maga is hasonló módon támasztotta fel Glaukoszt.

Polüidosz így is tett, utána azonban azt mondta Glaukosz-nak, hogy köpjön a szájába – amivel az el is vesztette az épp hogy megszerzett látnoki képességet.

Minósz és a tenger

Ezekben az epizódokban Minósz hatalma a korlátozásban és bebörtönzésben nyilvánul meg. Van azonban egy másik arca is a minószai Krétának. Ez pedig a tengerjáró aspektus, amely azt mondatta Thuküdidésznek, hogy „a hagyomány szerint Minósz volt az első ember, aki hajóhadat épített.” (A lényegnek semmi köze sincs ahhoz a kérdéshez, hogy mekkora lehetett a bronzkori Kréta valódi tengeri hatalma – e témát illetően nagy a régészek közti nézeteltérés –, sokkal inkább arról van szó, hogy miként *érzékelt* az utókor mindazt, ami „a mítosz korában” történt.) Habár megfontolandó, hogy a tengeri hatalom nem csak Minósz hatalmának egy újabb aspektusa-e, itt, úgy tűnik, általánosabb kérdéssről van szó. Homérosztól kezdve a krétiakat ismételtelen mint mozgékony utazókat, kalózokat ábrázolták; Kréta az a hely, ahonnan hajóval érkeznek az emberek. Jó példa erre Euripidész *Hippolitosz* című darabjának egyik kórusdala, melyben a megzavarodott kórus magyarázatot próbál találni Phaidra állapotára (a valóság az, hogy mostoha- fia iránt érzett szerelmétől sorvadozik). Lehetséges, tűnődik a kórus, hogy egy hajón érkezett utazó rossz híreket hozott Krétáról – azaz Phaidra eredeti otthonából? Kréta sok nyugtalan dolognak a forrása, nem utolsósorban Minósz feleségének, Pasziphaének, és lányaiknak, Ariadnének és Phaidrának.

Hogy a kréti paradoxonokat összegezzük, megállapíthatjuk, hogy a mitológia Krétája a hatalom két- élű kardját jelképezi. Kréta a felsőbbség, a technikai ügyesség és a tengeri uralom helye; a felsőbbség azonban könnyen csúcsosodhat ki zsarnokságban (a

„negatív” Minósz szexuális kalandjai a görög zsarnokok közmondásos szabadosságát tükrözik), illetve elvakult hatalomvágyban; a technikai kifinomultságot lehet az első repüléshez is felhasználni, de bebörtönzésre és bestialításra is; a tengeri hatalmat fel lehet használni arra, hogy a görögöket megsegítsék Trójánál – az Iliász szerint Kréta jelentős számú hajót küldött segítségül –, de kalózkodássá is fajulhat, amiről a történelmi krétiak valóban hírhedtek is voltak a későbbi időkben.

Ezek a hatalom azon paradoxonjai, amelyeket a Krétáról szóló mítoszok feltárnak; ebből a szempontból ezek a mítoszok „gondolatkísérletek”. Talán még tovább is mehetünk, s azt mondhatjuk, hogy az abszolút hatalomnak mindenképpen el kell buknia. Minósz végül nem tudja Daidalosz ezermesterségét vagy Polüidosz látnoki képességeit uralni. Amikor Pasziphaé, majd Ariadné az idegenség különböző formái után vágyakoznak, Minósz őket sem tudja vágyaiktól eltéríteni. Azon tekintély ellenére pedig, ami Minósz mint Zeusz fiát megilleti, halandó pályafutását egy fürdőben megfőve végzi.

Kréta és az istenek

Kréta mitológiai különlegességének még egy említésre méltó aspektusa van: az istenekkel való viszonya. Az, hogy Zeusz állítólag ott született, még nem teszi a krétiakat különössé: ahogy Pauszaniász megállapította, „még egy elszánt ember se tudná összeszámolni azt a számtalan népet, akik azt állítják, hogy Zeusz közöttük született és nevelkedett.” Mindazonáltal, legalábbis a krétiak szerint, Kréta volt az a hely, ahol az összes isten világra jött. Egy író szerint „a legtöbb isten Krétáról jutott el a világ minden részére, játékon adományokban részesítve az emberi fajt”; ez különösen erős változata annak az általános mitológiai

A krétai Dikté-hegyen található pszükhroni barlang, ahol a bronzkorban kultikus szertartásokat rendeztek, gazdag leletanyagot kínál (az i. e. 2. évezredtől az archaikus korig) áldozati ajándékokból. Akár a legendás Dikté-barlangról (Zeusz szülőhelyéről) van szó, akár nem, az biztos, hogy a legendák számos feltűnő eseményről számoltak be, melyek egy bizonyos barlangban következtek be a hegyen. Az egyik legenda szerint itt született Zeusz, egy másik történet szerint Minosz itt beszélte meg atyjával, Zeusszal azokat a törvényeket, melyekkel királyságát kormányozta.

témának, mely szerint „velünk kezdődött a civilizáció”. Még meglehetősen az az ókor idején elterjedt állítás, miszerint Zeusz Krétán halt meg. Kallimakhosz, a költő *Zeuszhöz* című költeményében úgy reagált erre a gyanúsításra, hogy „a krétaiak mind hazugok”. Zeusz halálának témáját ezek után mindenesetre számos író átvette.

Nem könnyű eldönteni, hogy mit is gondoljunk a Zeusz krétai haláláról szóló történetről. Az biztos, hogy ez a gondolat nem volt összeférhetetlen Zeusz

kultuszával, amely a sziget vallásának egyik fontos jellemzője volt. Egyes tudósok egy olyan, igen szűk körben keringő hiedelemnek tartják az egészet, amelyet talán Eukhemérosz, a hellenisztikus költő indított útjára azzal a költeményével, amely szerint Uranosz, Kronosz és Zeusz mind halandó királyok voltak, akiket hálás népük istenségekként imádott. De tekinthetjük ezt a történetet újabb bizonyítéknak is a tekintetben, hogy Kréta egy olyan misztikus és titokzatos hely volt, ahol a vallás is szokatlan vonásokat vehetett fel.

Trója

Trójának a görög mitológiában elfoglalt különleges helyét vizsgálva számtalan dolgot megtanulhatunk, kettőt azonban egész bizonyosan: a mítoszok jelentése mindig a mítoszbeszélők nézőpontjának megfelelően változik; valamint elképesztően nehéz kibogozni a „mitikus” és a „valós” helyek egymáshoz való viszonyát.

A trójai háború különböző nézőpontokból

A görögök számára a trójai háború valóban megtörtént esemény volt – ezt ma történelmi ténynek neveznénk. A pároszi márványlap néven ismert hellenisztikus kori márványtábla felirata Trója esztének időpontját pontosan Ménésztheusz athéni király uralkodásának 22. évére, Thargelión hónap hetedik napjára teszi – modern időszámítás szerint ez i. e. 1209. június 5. Ez a magabiztos precizitás már csak azért is figyelemre méltó, mert maga a tábla mintegy ezer évvel a feltételezett esemény után készült. Egyéb ókori forrásaink az i. e. 14–12. századig bezárólag különféle időpontokat sorolnak fel; az

esemény történetiségét tekintve azonban mindannyian egyetértenek. A görög kultúrára jellemző pluralitást tekintve cseppet sem meglepő, hogy a görögök nem egészen ugyanabban a fényben látták ezt a történetiséget. Thuküdidész, az i. e. 5. században élt történész elfogadta, hogy a trójai hadjárat valóban megtörtént, Homérosz leírását azonban sok tekintetben megkérdőjelezte; Pauszaniász *Görögország leírása* című munkájában szintén az ésszerűsítésre törekedve írja le Trója esztét – melynek történetiségét ő is teljes egészében elfogadta –, szerinte az ostromtechnika nagyobb szerepet játszott, mint a Faló. Az efféle ésszerűsítések lehetősége semmit sem vesz el a történet képzetgazdagságából: a görögök és trójaiak viszála az a mitikus tűzpróba, amely lehetőséget ad az emberiség világban elfoglalt helyének vizsgálatára.

Mint minden görög mítosz, Trója meséje is képlekeny volt, a különböző mítoszbeszélők érdeklődésének és attitűdjének megfelelően változott. Homérosznál például nincs etnikai vagy kulturális ellentét a görögök és a trójaiak között: mindkét oldal ugyanazokat az isteneket imádja, illetve ugyanúgy osztoznak hőstettekben és vétkekben egyaránt. Az archaikus korszak nagyjából követte a Homérosz által megteremtett pártatlanság hagyományát a görögök és trójai ellenfeleik bemutatásánál. Csúpn az i. e. 5. századtól, a perzsa invázió után – és elsősorban Athénban – kezdik Tróját igen negatív színben feltüntetni, úgy, hogy a trójaiak a „barbárok” archetípu-

A pároszi márványlap néven ismert hellenisztikus kori felirat kronologikus sorrendben számol be a fontosnak tartott történelmi eseményekről. A felsorolt események között találunk néhány „mitikus” történetet is, például Trója feltételezett esztét. A tábla két nagyobb darabban maradt fenn: egyik az oxfordi Ashmolean Museumban, a másik Pároszban van kiállítva.

sávát váltak. Aiszkhülosz *Oreszteia* trilógiájának első darabjában, az *Agamemnónban* Klütaimnésztra megpróbálja rávenni Agamemnónt, Trója alól győztesen hazatér férjét, hogy – mintegy diadalának jelképes eljátszásaként – sétáljon végig egy pompás bíborszöveten. „Mit vélsz, mit tenne Priamosz, mint te, győztesen?” – kérdi Klütaimnésztra álnokul. „Bizony, büszkén lépdelne bíbor szőnyegen” – válaszol Agamemnón, vagyis közvetve megerősíti azt a képet, hogy Priamosz fényűző despota volt.

A 480-as, 470-es években a görögök visszaverték a perzsákat, ám a Perzsa birodalom ügyei továbbra is dominánsan jelen voltak a görög politika horizontján, mígnem az i. e. 5. század végén Athén és Spárta között kiobbant peloponnészoszi testvérharc minden más eseményt elhomályosított. A trójai háború a peloponnészoszi válság idején is politikai és katonai akciók hivatkozási pontja maradt. Miután a spártaiak vereséget mértek Athénre az i. e. 4. század elején, Ageszilaosz, spártai király vezette az egyesített görög haderőt Perzsia ellen. Az induláskor közvetlenül is a trójai háborút jelölte meg a hadjárat precedenseként azzal, hogy Auliszban mutatott be áldozatot, amint azt a legendák szerint Agamemnón is tette. Athénban ugyanígy „használták” Tróját: mikor Iszokratész, athéni politikus (i. e. 4. század) szót emelt a kis-ázsiai görög városok felszabadításáért indítandó perzsaellenes háború érdekében, Trója bevételeit citálta példaként, így próbálva felszítani a hazafiasság tüzeit a görögökben.

Trója „felhasználásának” ezen példái azonban elhalványulnak amellett, ahogy Nagy Sándor sajátította ki a mítoszt céljai érdekében. A Nyugat (ahonnan Sándor érkezett) és a Kelet (amelynek meghódítására törekedett) között álló Ilion városa – mely állítólag a lerombolt Trója helyén épült fel – kulcsszerepet kapott Sándor politikai víziójában; Nagy Sándor – Ageszilaossal ellentétben – nem Agamemnón megfelelőjének, hanem új Akhilleusznak látta magát, akinek saját állítása szerint, anyai örökségként, Akhilleusz vére folyt az ereiben. Elméletileg ebből az következett volna, hogy Sándor újfent a földet teszi egyenlővé Tróját, ő azonban sokkal nagyobb ambíciókat dédelgetett magában. Ahogy gigászi léptékű katonai tervei is a Nyugat és Kelet egyesítését célozták meg, úgy Trójával kapcsolatos látomásába a görögök mellett a trójaiakat is belefoglalta. Sándor tehát nem elégedett meg azzal, hogy ő Akhilleusz, de egy szertartás keretében megpróbálta Priamosz emlékét is kiengesztelni, mikor ugyanazon az oltáron áldozott Zeusznak, ahol Neoptolemosz, Akhilleusz fia, Sándor állítólagos őse a legendák szerint felkoncolta Trója királyát.

A valóságos és a képzeletbeli Trója

Jóllehet a környék számos átalakuláson ment át, Trója vonzereje Sándor látogatása óta soha nem halványult el egészen. A modern időkben ez a vonzerő a város fizikai maradványainak létezése köré sűrűsödött. Trója elhelyezkedésének pontos föld-

Wilhelm Dörpfeld fényképfelvétele Hisarlik (Trója) északi bástyájának feltárásakor készült. A hatalmas falak nem hagynak kételyt az erődítmény politikai és katonai jelentőségét illetően.

Heinrich Schliemann portróját Sydney Hodges festette 1877-ben. Schliemann eredetileg vállalkozó volt. A homéroszi eposzok szenvedélyes rajongójaként elsősorban Trójában és Mükénében végzett ásatásával meghatározó módon járult hozzá az égei-tengeri szigetvilág bronzkori történelmének megismeréséhez.

rajzi adatai a középkorban vesztek el, s csupán a 18. század közepén kezdtek újra komolyan foglalkozni a kérdéssel. A 19. században – Frank Calvert (1828–1908) és mindenekelőtt Heinrich Schliemann (1822–1890) munkájának köszönhetően – már az ásatások is megindultak.

Trója és a régészek

A kezdeti pénztelenség után Schliemann pénzügyi tehetségének köszönhetően tekintélyes összeget tudott felhalmozni. Ezután időt, energiát és pénzt nem kímélve hatalmas energiát fektetett a görög régészeti hagyaték feltárásába Mükéné, Orkhomenosz, Tirinsz – és mindenek betetőzéseképp – Trója helyén. Ez utóbbi munka jelentette volna gyermekkori álmainak beteljesülését.

Schliemann megérzését, miszerint Trója a mai Hisarlik területén található, saját csodálatos leletei – melyeket Wilhelm Dörpfeld (1853–1940) régész közreműködésével tárt fel – erősítették meg: falaktól, kapuktól kezdve ékszerekig és aranyig bezárólag mindent talált. Az elkövetkező régészeti kutatások, melyeket az 1930-as években Carl Blegen (1887–1971), 1988-tól pedig Manfred Korfmann vezetett, megerősítették és kiterjesztették az eredményeket. Természetesen nem minden régész fogadta el Korfmann következtetéseit, melyeket leleteiből kívánt levezetni; ám ha igaza van, akkor a régészeti leletekből és számos társtudomány (különösen a hettitológia) adataiból egy olyan város képe rajzolódik ki, mely az i. e. 2. évezred közepe táján az egész Közel-Kelet legnagyobb települései közé tartozott, népessége az i. e. 13. század környékén 5–10.000 fő lehetett.

Schliemann óta az egyik legmeglepőbb bizonyíték, mely a napvilágra került, egy szerződés (i. e. 1280 körül íródott), mely II. Muwattalli hettita király és Alakszandu, Wilusa (vö. „Ilion”) földjének ura között kötött. Meglehetősen megáttalodottságnak tűnne tagadni az Alexandrosz és Alakszandu nevek hasonlóságát, az Alexandrosz pedig Parisznak, Priamosz fiának második neve volt.

Mégis, mit kezdhünk ezekkel a tudományos adatokkal? Milyen változásokat hozhatnának, illetve kéne hozniuk a Trója-mítosz értelmezésében? Szinte biztosak lehetünk benne, hogy a látogatók többsége a Hisarlik mellett fekvő táj láttán úgy érzi, közelebb került Trójához. A masszív falak, a nyitott

Heinrich Schliemann és munkatársa, Wilhelm Dörpfeld felfedezései szinte azonnal hatalmas vitát robbantottak ki. Ernst Bötticher régész például kijelentette, hogy Schliemann és Dörpfeld nem csupán tévesen értelmezték a leleteket, de csaltak is. Ez az 1889-ben Hisarlikban tartott konferencián készült történelmi fotó megőrizte számunkra a vita három főszereplőjének arcát: Schliemann középen ül; Bötticher balról a második; a daliás természetű Dörpfeld jobbról a harmadik.

Hisarlik légi felvételen (fent), illetve az ásatás (jobbra). Az igen komplex és nagy kiterjedésű ásatási terület még a legújabb régészemzedéknek is kihívást jelent. Az ásatásokat Manfred Korfmann, a tübingeni egyetem tanára vezeti.

tér (Trója egyik állandó eposzi jelzője Homérosznál a „szeles”), a lapos síkság (a trójaiak híres lovasok voltak) mindezen sajátosságok azt sugallják: ez az. Még ezek az egyezések sem feledtethetik el velünk azt a tényt, hogy eredeti, ősi narratív kontextusában Trója meséje *szimbolikus* térben játszódott, mely minden történelmi és földrajzi „valóságra” ráborul és átalakítja azt.

Trója az *Ilíász*ban

Tróját, jóllehet a róla kialakult kép megalkotásához sok más szöveg és kép is hozzájárult, elsősorban az *Ilíász* alapján képzeljük el. Az *Ilíász* története két fő részre osztja a teret: egyik oldalon Trója városa, vele szemben a görög tábor, mellettük kikötve a hajók. A két póluson belül további alterületek találhatók. Trója falain belül két helynek van különös jelentősége. Az isteni hatalom központja a város magaslatára épült Athéné temploma; a trójaiak védelemért könyörögve ezen a helyen mondják el legszenvedélyesebb fohászaikat –

végző soron hasztalanul. Az emberi hatalom Priamosz palotájában koncentrálódik, ahol a király nagyobb családjával lakik.

...mely faragott sok csarnokkal volt ékes: ölében drága csiszolt kőből ötven hálóterem állott, egymáshoz szorosan közel épült termek: ezekben hált Priamosz fia mind megkért hű hitvese mellett...

A görög táborban az egyetlen fontos hely Akhilleusz sátra, ahová Agamemnón sértése után haragjában visszavonul, s ahová végül Priamosz is elzárándokol a halott Hektór testéért. Ezen kívül fontos szerepet játszik még a partvonal is. Akhilleusz mellőzöttsége az *Ilíász* nagy részében úgy jut kifejezésre, hogy a hős a víz partjánál újra és újra elpanaszolja anyjának, Thetisznek, a tengeri nimfának. A későbbiekben a megsejyenyült Aiasz élete is a tengerparton ér véget – ő önként vonult félre a seregtől, s lett öngyilkos a maga választotta mellőzöttségben.

(balra) Az Iliász 3. énekében Homérosz leírja azt a jelenetet, melyben Helené és Priamosz a Szkaiai kapu tetejéről nézik a gyülekező görög sereget. Max Slevogt litográfiája (1907) csodálatosan idézi fel a jelenlévők ellentétes attitűdjét. A kép jobb szélén a köpönyegébe burkolózó Priamosz; a bal szélén a trójai vének fecsegnek; középen Helené ragyogó és titokzatos alakja.

(jobbra) A háború könyörtelen brutalitása sűrűsödik ebbe a képbe: Asztüanax, Priamosz unokája holtan fekszik nagypapja térdén. A vértől mocskos öreg király Neoptolemosz halálos csapását várja. Attikai vizes tartó edény, i. e. 480 körül.

magába a városba is, amint a Faló hadicsele eléri azt, amire a nyers erő képtelen volt. A mindenén át-gázoló erő végső gesztusaként a görögök kioltják a város jövőbeli reményének utolsó aprócska szikráját is: Hektór és Andromakhé gyermeke, Asztüanax törekeny testét egy oltárhoz csapják oda, vagy – más források szerint – Trója bástyáiról vetik a mélybe.

Mivel Trója története az ütközet története, döntő fontosságú a görög és trójai tér metszéspontjában fekvő terület is. Az elsődleges csatamező síkság: poros, vérral bemocskolt, a görög táborból és Trója faláról egyaránt látható. A legjobb kilátópont a város főkapujának, a hatalmas Szkaiai kapunak a teteje. Ez az a hely, ahol az *Iliász* egyik emlékeztető jelenetében a trójai vének, akik a lent gyülekező görög sereget figyelve egymással beszélgetnek, „akár a tücskök”, észreveszik a Priamosz társaságában a Szkaiai kapu felé tartó Helenét.

Nem vétek, hogy a trószok s jólábvértes akhájok oly sok időn át sok gyötrelmet túrtak e nőért: mert örök istennőkre hasonlít arca valóban. Csakhogy bármily szép, jobb lenne, ha visszahajózna, átokként minekünk s fiainknak is, itt ne maradjon.

A Szkaiai kapu tanúja lesz a legnagyobb görög hős halálának: itt öli meg Akhilleusz Parisz nyílvesszője, melyet Apollón vezet célba. Végül a csata a síkságról áttevődik a falakra és a kapukra, majd

Az Alvilág

Platón *Az állam* című művének (i. e. 4. század) egyik kezdeti jelenetében a dialógus egyik résztvevője, egy Kephalosz nevű idős férfi elmeséli, mit beszélnek ő és idős barátai, amikor találkoznak. Amellett, hogy a régi időkre emlékeznek, a következőkön is eltűnődnek:

...ha egyszer az ember közel jut ahhoz, hogy a halálra kell gondolnia, akkor rendszerint félelem és szorongás löpődik a szívébe olyan dolgok miatt, amelyekre azelőtt nem is gondolt. Egyrészt az Alvilágról szállongó mesék, hogy aki itt igazságtalanságot követett el, annak ott bünhődnie kell, akárhogy fitymálja is őket egy ideig az ember, végtére mégis nyugtalanítják a lelkét, hátha mégis igazak.

Kephalosz megjegyzése újabb példáját adja annak, miképpen változhat egy mítosz a kontextussal együtt. A fő változó ezúttal a befogadó életkora: ugyanaz az ember egy adott életkorban megvethet egy hagyományos történetet, míg egy másik időpontban már megrémülhet tőle. Kephalosznak a túlvilági élet természetéről is van mondanivalója. A *post mortem* büntetés gondolata kapcsolatot feltételez az ember életében tanúsított viselkedés, il-

letve a között, ami e viselkedésből a halál után következik (ez a téma újra és újra visszatér *Az államban*, melynek gondolatmenete a törvénykezés természetéről forog). De még mindig némi bizonytalanságot érzünk: milyen is lesz igazán ott, a túlvilágon?

Az Alvilág Homérosznál

Kérdésünkre a görög mítoszbeszélő hagyomány kezdeteinél találunk egyféle választ. Az *Odüsszeia* 11. éneke beszámol Odüsszeusznak a Halottak birodalmába tett útjáról. Ahhoz, hogy ezt a helyet megtalálja, el kellett hajóznia a világ pereméig, s hajóját az Ókeanosz partján kellett hagynia. (Az Ókeanosz vize kering minden létező körül.) Gyászos, sötét helyre érkezett, ahol mindent sűrű köd borít, a tájat nyárfák és fűzfák növek be sűrűn. Az Alvilág két folyója, a Püriphlegethon („Tűzzel lobogó”) és a Koküosz („hajveszékelt”) egy harmadik alvilági folyóba, az Akherónba (talán „Nyöszörgés”) ömlik. Odüsszeusz itt kost és jerkét áldozott, majd vérüket egy előre megásott gödörbe csorgatta. A vér szaga odavonzotta a holtakat, akik, ha ittak a vérből, időlegesen visszanyerték az erejüket, s képesek voltak beszélni, akár az élők. Odüsszeusz a holtakkal beszélgetve megtud egyet s más Hadész és Perszephoné birodalmáról. A holtak anyagtalan létük dacára megőrzik identitásukat, illetve azokat a viselkedésmódokat, melyek az életben is jellemezték őket. Igen fájdalmas volt azonban megtapasztalnia – különösen az életükben dicsőséget szerzett hősök esetében – azt az ellentétet, mely akkori és mostani létük között feszült.

(balra) Az Akherón alsó folyása ÉNy-Görögországban árnyas holtág, mely békésen kanyarog a tenger felé. Feljebb azonban a táj sokkal vadregényesebb. Az ókori görögök az Akherónt az Alvilág egyik folyójaként tartották számon, így egyszerre volt egy valós hely valódi folyója, illetve a halál képzeletbeli világának zord eleme.

(jobbra) Az Akherónba ömlő Koküosz folyócska mintha meghazudtolná a nevét („Hajveszékelt”). A görögök szemében mégis a halálhoz kapcsolódott ez a környék, mivel nyugaton terült el, ahol a nap lemegy, tehát jellemző vonása volt a sötétség és a nyirkosság.

Csak ne dicsérd a halált nékem soha, fényes Odüsszeusz. Napszámban szivesebben túrnám másnak a földjét, egy nyomorultét is, kire nem szállt gazdag örökség, mint hogy az összes erőten holt fejedelme maradjak.

Akhilleusz szavai ezek, aki halála után kénytelen volt elhagyni a napfényt, s örökre leszállni az árnyak birodalmába.

Odüsszeusz beszámolója alapján nem tudjuk pontosan megrajzolni az Alvilág topográfiáját, az elbeszélés azonban megemlíti néhányat a legnevezetesebb vétkesek közül, akik példás – és nyilván örökké tartó – büntetést kaptak. Titüosz (aki Létó istennőt akarta megerőszakolni) két keselyű tépte a máját; Tantalosz, aki egykoron az istenek vendégeként ambróziát és nektárt ehetett, de visszaélve ezzel a keggel, az Alvilágban igen testre szabott büntetést kapott: kiszáradt ajka előtt csábos ételek és italok lebegnek – elérhetetlenül, „tantalosz” kínokat okozva; Szisziphosz, aki megpróbálta rászédni a Halált is, egy óriási sziklát görget felfelé a hegyen, csak hogy láthassa, amint újra és újra visszagördül. A büntetések logikája világos: nem csak emberi bűnükéről van szó, az adott vétkesek az istenek tekintélye ellen is vétettek, s ehhez mérték a büntetésüket is. Mégis, ki volt az, aki kiszabta ezeket a büntetéseket, s miféle eljárás szerint ítélte? Odüsszeusz egy helyen megemlíti, hogy látta Minósz, aki „tartva arany jogarát, holtak közt tette a törvényt”. Nem egészen világos, hogy a néhai király felhatalmazást kapott-e arra, hogy minden halott felett ítélkezzék, vagy csupán az Alvilágban is megismételte azt a szerepet, melyet életében uralkodóként gyakorolt. Mindenesetre Minósz azon kevesek egyike volt, akiket a holtak – Odüsszeusz által ugyan csak könnyörtelennek lefestett – birodalmában is jelentős tisztelet övezett.

Az Alvilág Arisztophanésznál

A ködös, siralommal és fájdalommal teli homéroszi Alvilág lármás ellentétét Arisztophanész vígjátékában, a *Békákban* (i. e. 405) találhatjuk meg. Az üdítően valószínűtlen cselekmény szerint Dionüszosz, a színház istene leutazik Hadészhoz, hogy visszahozza az életbe az előző nemzedék egyik nagy tragédiaköltőjét, mivel az athéniaknak égetően nagy szükségük lenne bölcs tanácsaira az éppen zajló peloponnészoszi háborúban. (A vígjáték második részében Aiszkhülosz és Euripidész vívniak költői versenyt, hogy eldöntsék, melyikük támadjon fel.)

Dionüszosz vidám utazása során megtudunk egyet s mást az Alvilág komikus változatának földrajzáról és személyi állományáról. A félénk isten a holtak gyászos és ingerlékeny természetű révése, Kharón ladikját veszi igénybe, hogy átkeljen a „nagy, mély feneketlen tavon”. Miközben átkelnek a békák brekegésétől hangos tavon, illetve kimenneknek az alakváltó nőnemű szörnyeteg, Empusza karmai közül, Dionüszosz belebotlik saját beavattottjainak bandájába – úgy is fogalmazhatnánk te-

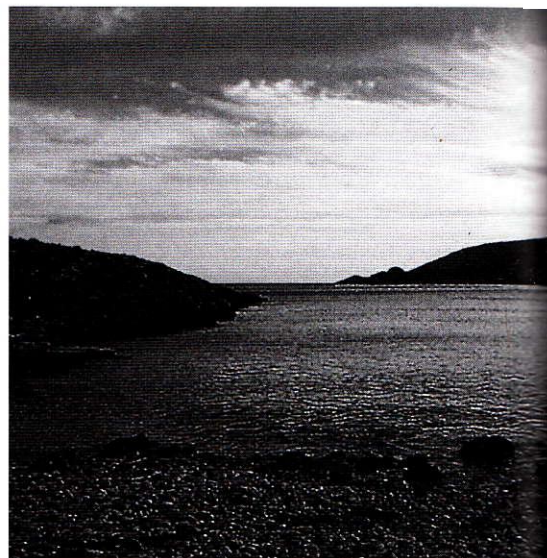
hát, hogy akik életükben beavatást nyertek Dionüszosz misztikus kultuszába, azok megváltották az útlevelüket ebbe a vidám, tánctól, zenétől hangos, virágokkal telehintett túlvilági életbe. Ezek után azonban Dionüszosz találkozik Hadész birodalmának egyik leginkább rettegett polgárával: Aiakosszal, a pokoli kapuőrrel. Annak ellenére, hogy egyes mítoszbeszélők a törvény és az igazságosság mintaképének festik le, a *Békákban* megjelenő Aiakosz egyfajta emberevő óriásnak tűnik, aki túlhajtja a szadizmust.

Öh szemtelen, förtelmes, vakmerő,
Istentelen, gonosz nál is gonosz,
Ki elraboltad Kerberosz kutyánkat
S kötélre fojtva megszoktél vele,
Kire én ügyeltem. De kapóra jössz:
A Sztüx sötétkeblű kőszála és
Akherón vérhullató sziklája fog
Örizni, s Kokütosz száguldozó
Ebei s a százfűjű Ekhidna szörny,
Mely szívedet kitépi – a tudód meg
Tartézi sárkány – s a veséd belestül
Még véresen cibálják Gorgonok,
Kikért rohanva tüstént nyargalok.

Arisztophanész hagyományos altesti humora ismét érvényesül: Dionüszosz erre a hőzöngésre válaszul akaratlanul is „maga alá csinál”.

Az Alvilág folyói

Bármennyire ellentétes hangnemben íródtak is, az odüsszeuszi és az arisztophanészi Alvilág is felmutatja mindazon sajátosságok többségét, mellyel a többi mesemondó a holtak világát jellemezte. Két ilyen sajátos elemet érdemes közelebbről is megvizsgálnunk: az egyik a folyók jelenléte az Alvilágban, a másik pedig a két elválasztott terület, az egyik az „áldottak”, a másik a halál utáni büntetésüket töltők részére fenntartva.

Arkádiában található ez a kietlen szurdok, mely a Sztüx folyó egyik lehetséges helye a valós világban. Bárhol folyt is „valójában”, a Sztüx („Gyűlöletesség”), baljós és veszélyes folyó volt.

A klasszikus kor utáni időszak leginkább két folyót társított Hadész birodalmához: a Léthét („Feledés”) és a Sztüxöt („Gyűlöletesség”). Maguk a görögök ritkán utaltak a Léthére. A mítoszbeszélők csupán olyan folyóként említik, melynek vize (ha

isznak belőle), elfeledteti a holtakkal korábbi létük emlékeit. (Ezzel újabb példát szolgáltatnak a görög mitológia sokszínűségére: az *Odüsszeiában* a holtak fájdalmasan *örzik* az élők világában szerzett élményeik emlékét.) Ugyanakkor – s ebben teljes volt az egyetértés – a Sztüx központi elemét alkotta az Alvilág topográfiájának. Mégis hol, merre lehetett? Platón a halál utáni életéről folytatott egyik eszmefuttatásában azt írja: a Sztüx olyan folyó, mely egy tóba ömlik bele; más görög szerzők szerint a Hadész része, melynek forrása egy jeges patak, amely 200 métert zuhan alá egy meredélybe az Észak-Arkadia szívében lévő Khelmosz térségben. Pauszaniász nem is kételkedett abban, hogy a folyónak kísérteties hatalma van; mint írja, vize minden teremtettt élőlényt megöl. Abban mindenesetre minden egyes szerző egyetértett, hogy a Sztüx különösen szent folyó. Mikor valamelyik olümposzi isten esküt akart tenni, Irisz, az istenek küldönce a Sztüxből hozott egy kancsó vizet, és az esküt italáldozattal szentelték meg.

Az Akherón a másik olyan folyó, melyet az Alvilághoz kapcsoltak. Euripidész szerint Kharón az Akherónon viszi át csónakjával a halott Alkésztisz lelkét, aki önzetlenül feláldozta magát a férjéért (ld. 170–171. o.). A Sztüxhöz hasonlóan az Akherónnak is van megfelelője a való világban. A folyó az észak-

Ilyen a partvidék a Tainarón-fok közelében, a Peloponnészoszi-félsziget legdélibb részén. Mivel ez a hely a görög világ „peremén” helyezkedett el, úgy tartották, innen is le lehet jutni az Alvilágba.

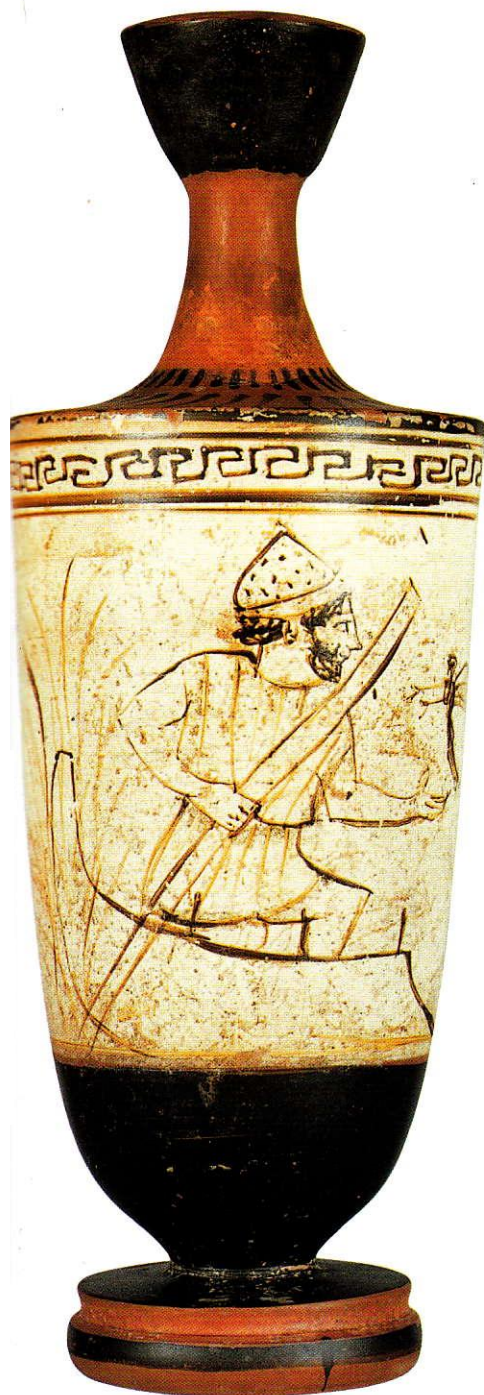
(balra) Erről a kis dombon álló, az Akherón közelében lévő építményről úgy tartják, hogy ez a Neküomanteion (a holtak jóshelye). Bár a lelet műbenlétét sokan vitatják, a leletet feltáró görög régész, Szotiriosz Dakarisz meggyőzően azonosította a következő részleteket: (1) egy labirintusszerű átjárót, melyen keresztül a jósdához fordulókat átvezették, illetve (2) egy olyan föld alatti kamrát, melybe képeket lehetett csigán leengedni, hogy ott alvást, kísérteties hangulatot keltsenek.

nyugat-görögországi Épeiroszban ered, majd a Koküitoszba torkollik, s egy folyamként ömlenek a tengerbe. Miként kerülhetett kapcsolatba ez a szerény folyócska Hadész birodalmával? Két válasz kínálkozik erre a kérdésre. Először is, a nyugat – a naplemente égtája – a görög képzeletvilágban a sötétséggel és a rossz előérzettel fonódott egybe, az Akherón pedig, legalábbis a görögök nézőpontjából, nyugaton feküdt. Másodszor pedig, az Akherón

Fiatl atléta koponyája, melyet arany győzelmi koszorújával együtt találtak meg. Az i. sz. 1. századból való különleges lelet Krétáról származik. Az állkapocs mellett megtalálták azt az ezüstpénzt is, mely Kharón, az alvilági révész fizetsége volt.

Neküomanteion közelében folydogált, s ez utóbbi helyen olyan jósdá állt, ahol az ókori görögök beszélni tudtak a halottaikkal. Néhány ilyen jósszentély, különösen a delphoi, távoli, sziklás-hegyes vidékeken feküdt; a jósdákhoz vezető út nehézségei jelentősen hozzájárultak a tanács pszichológiai hatásához. Neküomanteion megközelítésének nem voltak ilyen szembetűnő nehézségei. De talán éppen az Akherón árnyék borította, kanyargós vízi útját választották a görögök ennek a másvilági jóshelynek a megközelítéséhez?

Kharón

Mielőtt elhagynánk a folyók témáját, még vissza kell térnünk a vén Kharón kötekedő, izgága személyéhez. Talán éppen azon okból kifolyólag, melyet Platón *Államában* Kephalosz is említ – nevezetesen hogy a halál közelsége arra ösztönzi a szellemet, hogy az Alvilág természetét kutassa –, a temetéseknél használt korsók kínálják a leggazdagabb leletanyagot a tekintetben, miképp is ábrázolták a görögök Kharónt. A *léküthosz* néven ismert fehér alapú amforákon (olyan olajtároló edények, melyekben az elhunyt részére helyeztek el ajándékokat) gyakran felbukkan Kharón, amint a rá jellemző feladatot végzi: átveszi a halott lelkét Hermésztől, a holt lelkek kalauzától, s nekikészül, hogy áthajózzon vele az Alvilágba. Írásbeli emlékeinkben ezzel szemben Kharón ritkán tölt be olyan jelentős szerepet, mint Arisztophanész *Béka*k című darabjában. Munkája természete – hiszen valóságos rabszolgaként szállít át hajóján minden valaha élt embert, megalázóan kevés fizetségért (általában egyetlen, oboloszként ismert pénzérméért) – szinte kínálja magát a szatirikus vagy ironikus ábrázolás számára. Erre legjobb példa Lukianosz (i. sz. 2. sz.), akinek az istenek és a halandók gyengédségein csipkelődő prózai dialógusaiban gyakran szólal meg a pokoli révész.

(balra) Kharón, a szakállas révész gyászos útjára indul. Vele szemben egy szárnyas, csontsovány alak áll, melyet eidolonnak neveztek, s a halott ember lelkét ábrázolja. Athéni léküthosz az i. e. 5. század közepéről.

Ahogy Kharón fanyarul megjegyzi Hermésznek az egyik dialógusban: „Látod, mint cselekednek [ti. az emberek], mily nagyratörőek, hivatalokért, hírnévért, birtokokért törik magukat; s mindezt oda kell hagyniuk, mikor hozzánk leszállnak, mindössze egy oboloszal.”

Erdemes megjegyeznünk, hogy egyes nem-görög, ill. különösen a görögség utáni források szerint Kharón jóval nagyobb fizetést kapott. Az etruszkok, akik Kharun néven ismerték az istent, félelmetes, kalapáncsos haláldémonként tisztelték, ki nek horgas orra, nagy szakálla, állatfülei és vészjós, görbe fogai voltak. A modern görög folklór Kharosz (vagy Kharondas) alakját, jóllehet továbbra is a halált testesítette meg, egyre inkább az angyalok oldalán helyezte el – vagy Mihály arkangyalnak, vagy az ő alárendeltjének tekintették. Bármennyire beilleszkedett is a kereszténység hitvilágába (a folyamat kezdetét a bizánci korszakig vezethetjük vissza), a Kharónnal való találkozás továbbra is rettenetes kilátásnak tűnt, mivel megőrizte baljós küldetését: az elhunytak lelkét szállította. Nézzük meg, miképp siratja egy ciprusi anya gyermekét:

Kegyetlen Kharosz, mindennél kegyetlenebb, ki elvitted
gyermekem,
Aki büszkeségem, életem értelme volt.

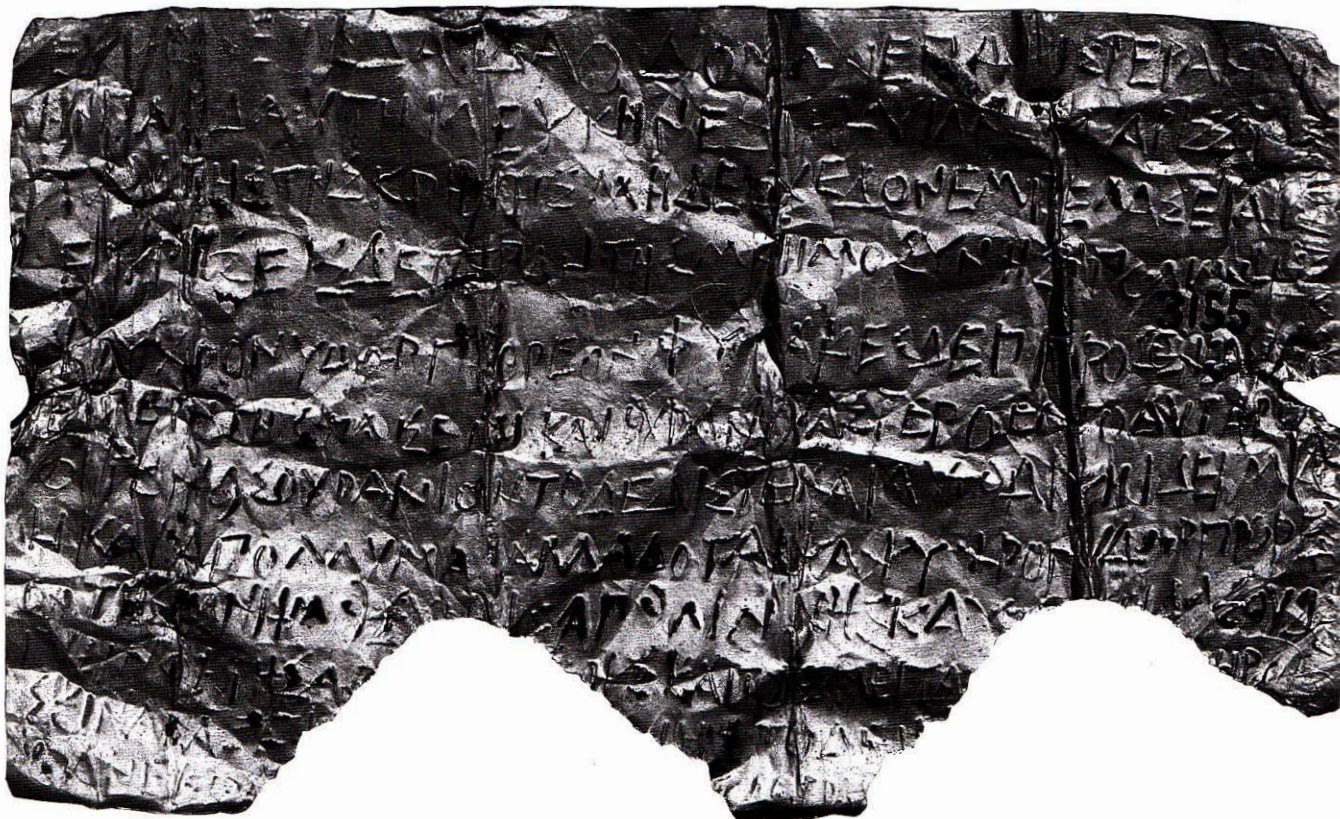
Büntetések és jutalmak színtere

Az ókori görög vallás sokkal inkább az evilági, mintsem a túlvilági lét felé orientálódott. Legáltalában ezt sugallja az a tény, hogy a görög világból – az egyiptomi, középkori keresztény vagy moszlim forrásokkal ellentétben – megdöbbentően kevés eszkatologikus (szó szerint: „a végső dolgokkal foglalkozó”) szöveg maradt ránk. Mindazonáltal az ókori görögöknél is voltak bizonyos helyek – mind a mitológián, mind a vallásos gyakorlaton belül –, amelyekben különös figyelmet fordítottak a bűnösök, illetve a kiemelt kegyben részesült halandók *post mortem* sorsának különbségére. Ezek a különbségek az Alvilág topográfiájában is megjelennek.

Mitológiai forrásainkban szórványosan feltűnik az az elképzelés, miszerint az Alvilágban külön helyet tartottak fenn azon halandók részére, akik életükben kitűntek a többi ember közül. Ezt példázza az a jövődőlés, melyet Próteusz, a tengeristen mond Meneláosznak:

Néked meg nem végzeted az, te nemes Meneláosz,
lőnevelő Argosz mezején hogy leld a halálot,
ámde az istenek Élűszion mezejére, s a földnek
végire küldenek el, hol a szőkehajú Rhadamanthusz
úr, s hol a legkönnyebb lét várja a földilakókat:
hő nem esik, viharok sose dűlnak, nincs soha zápor,

A görög világ számos pontján találtak ilyen vékony, feliratos aranylemezeket a sírokban. A felirat a halottat kalauzolja el az Alvilág vidékein, illetve tanácsokat ad, miképp viselkedjen a lélek, hogy üdvös másvilági élete legyen. A képen látható levelet (i. e. 4. sz.) Peteliában, Olaszország déli csücskében találták.

éleshangú Zephír szele fú csak folyton e tájon,
Ókeanosztól jó, hogy az embereket felüdítse:
Mert a tiéd Helené, s számukra te Zeusz veje is vagy.

Meneláosz nemcsak rendkívül bátor harcos volt, de házassága révén kiváló kapcsolatokkal is rendelkezett. Más forrásaink is megerősítik, hogy halála után Helené csatlakozott hozzá Élűszionban (latinul Elysium). Időnként más olyan hőskről is hallhatunk, akik ebbe a paradicsomi jellegű túlvilágba kerültek (például Kadmosz, Péleusz és Akhilleusz). Számukra az Áldottak Szigetét jelölték ki tartózkodási helynek, amely Élűszion megfelelője volt, s úgy tartották, hogy Zeusz apja, Kronosz, az örök „kívülálló” uralkodik ott, akit ez idő tájt inkább nyájas, jóllehet távoli uralkodóként képzeltek el, mintsem Zeusz erőszakos ellenfeleként. De vajon miért éppen Kadmoszt, Péleuszt, illetve fiát, Akhilleuszt választották ki erre a „kellemes” túlvilági életre? Akár Meneláosz esetében, a válasz ezúttal sem az erkölcsi érdemek, hanem sokkal inkább az istenekhez fűződő kapcsolat terén keresendő: az olümposziak jelenlétükkel áldották meg Kadmosz és Péleusz házasságát, vagyis fogalmazhatunk úgy is, hogy ezen hőroszok haláluk után továbbra is ugyanolyan kivételezett bánásmódban részesültek, mint életükben.

Vajon egy hétköznapi görög is számíthatott arra, hogy efféle Paradicsomba kerül? Ilyen automatikus elvárások nem léteztek, ahogy ezt Kephalosz (Platón *Államában* elhangzó) aggodalmai is megerősítik. A helyzet azonban mégsem volt teljesen reménytelen: egyik-másik kultusz (például a dionüszoszi vagy az orpheuszi), illetve az eleusziszi misztériumok beavatottjai hitük szerint egyéni megváltásban reménykedhettek. A dél-olaszországi és thesszáliai ásatások során előkerült aranylevélkékre írt rövid szövegek elmélyítették az Alvilághoz fűződő hiedelmekről való ismereteinket (ld. a szemközti fotót). Az ilyen szövegek szemmel láthatólag kettős célt szolgáltak: egyrészt afféle rövid útikalauzok voltak az elhunyt számára, másrészt különleges útlevélként is funkcionáltak. Az egyik ilyen levélkét, melyet Peteliában találtak meg a régészek, a római időkben – aranytartóba foglalva – amulettként használták. Felirata azonban arról tanúskodik, hogy maga a levél az i. e. 4. században készült. A levélkén lévő szöveg holtaknak szánt instrukciókat tartalmaz.

Hadész házától balra forrásra bukkansz,
mellette fehér ciprus veti árnyékát a földre,
de te közelébe se menjél ennek a víznek.
Másikat keress, hús vizű forrást,
mely az emlékezet kútjából fakad, s örök vigyázzák.
Mondd nekik fennszóval: „Föld és a csillagos Ég
gyermeke jött el, isteni sarj, tudjátok ti is jól.
Eltikkadtam, szomjazom már az emlékezet vizét.”
Erre ők maguk mernek néked a vízből, szentelt forrásból,
S adják a korsót, te pedig uralkodó leszel, elhalt
héroszok társa.

A fenti, s az ehhez hasonló szövegek által megidézett alvilági atmoszféra az egyiptomi *Halottak könyvét* idézi; de jóval később is megtalálhatjuk analógiáit, például Mozart *Varázsfuvolájában*. A beavatottakra váró eseményeket nem részletezi a szöveg, a jövőben azonban nem a tantaluszi szomjúság, hanem a frissítő víz; s nem a felejtés, hanem az emlékezés társul mellé.

A teljes görög mitológia „Paradicsom”-ábrázolását áttekintve azt tapasztaljuk, hogy a fennmaradt kép egyenetlen és ellentmondásos, ugyanis ezek a leírások csak akkor bukkantak fel, ha az adott mitológiai kontextusban az Alvilág pozitív, jutalomorientált képét igyekeztek bemutatni. Pontosan ezt a fajta leírást találjuk meg Platón egyes dialógusaiban, ahol az erkölcsfilozófiai eszmefuttatásokat kerekítik ki azok a jóval elvontabb spekulációk, melyek azt boncolgatják, milyen következményekkel járhat az erkölcsös életvitel, illetve a bűn a halál utáni életben. Az egyik ilyen példa a *Phaidónban* található, abban a műben, melynek szívfacsaróan szomorú vége Platón tanárának, Szókratésznek utolsó óráit írja le, akit öngyilkosságra kötelezett az athéni bíróság. Pontosan ilyen élethelyzetekben lehetett kilátásba helyezni azt a jutalmat, melyet az erkölcsös életvitelű ember várhat a halál utáni életben. A Szókratész által felvázolt szcéná („akár ily módon, akár ehhez hasonlóan”, ahogy a mester fogalmaz) ennek megfelelően valódi reményt kínál az igazaknak – bár a részletek kissé homályosak.

Akikről pedig az derül ki, hogy különben jámborul éltek, azok a földbeli helyzetükből kiszabadulva, mintegy börtönről kikerülve, feljutnak a tiszta lakóhelyre, és a föld felszínén lakoznak. Akik pedig ezek közül a bölcsesség szeretete által kellőképpen megtisztultak, testük nélkül élnek az egész hátralévő időben, és még ezeknél is szebb lakóhelyekre érkeznek, melyeket világosan leírni nem is könnyű és az idő sem elég rá most.

A túlvilág olyan leírásai, melyek boldogsággal kecsegtetették az arra érdemeseket, a bűnösök számára sokkal gyászosabb kilátásokat vázoltak fel. Ez pedig újfent magában foglalta a topográfiai elkülönítést is. Ahogy azt már korábban az *Odüsszeia* Alvilágban játszódó epizódjában is láttuk, a bűnösöket időnként maga Hadész sújtotta különféle büntetésekkel. Más források azonban egy mélyebben fekvő, távolibb és rettentőbb helyről is beszámolnak: a Tartaroszról, melyet Zeusz úgy jellemez az *Ilíaszban*, mint „sűrű homályos mély ürege a földnek, ott, hol vaskapu van, meg rézküszöb, annyira mélyen Hadész háza alatt, amilyen magasan van az égbolt”. Ez a hely felbukkan Platón eszkatologikus írásaiban is: ide zárják a legelvetemültebb gonosztevőket. Fejezetünket a görög táj képei illusztrálják, a Tartaroszhoz azonban nem mutathatunk képeket. Ezt a vidéket csakis a képzelet jelenítheti meg: képzeljünk el egy vidéket, amely tökéletes ellentéte mindannak, ami napos, tágas és reménykeltő.

Folytonosan megújuló hagyomány

Az ókortól kezdődően az utókort a görögök örökségéből leginkább a mitológia bűvölte el. A 21. század kezdetén a görög mítoszok még mindig hatással vannak a kultúra számos területére, akár az irodalomról, akár a képzőművészetekről van szó, de ne feledkezzünk meg arról sem, ahogy a filmek, a televízió vagy a számítógépes játékok elevenítik fel az istenek és hősök képét.

Ebben a fejezetben néhány kulcsfontosságú mozzanatát tekintjük át annak a folyamatnak, ahogy a görög kultúrát átvették az újabb és újabb kulturális közegek. A rómaiakkal kezdjük, majd megnézzük, miként fogalmazták és értelmezték újra a történeteket az ókor végén, illetve a középkori kereszténység idején. Végezetül a reneszánsztól napjainkig terjedő időszak legfontosabb művészeti alkotásai közül vizsgálunk meg néhányat. Mivel a görög mítoszok befogadástörténetének fontos részét adják a posztklasszikus korban keletkezett tudományos magyarázatok is, így ezek az interpretációk is megfelelő súlyt kapnak áttekintésünkben.

Először Rómát vizsgáljuk meg, azt a civilizációt, melyet nem is érthetünk, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy a görögség általában, és ezen belül is elsősorban a mítoszok milyen központi helyet foglaltak el a rómaiak képzeletvilágában – abban, ahogyan a világot és önmagukat értelmezték.

A művészek – a hősiességről alkotott elképzelések, illetve a hajóépítés fejlettségi foka függvényében – sokféleképp ábrázolták az Argót és legénységét. Ez a kép Lorenzo Costa olasz festő alkotása (1484–90).

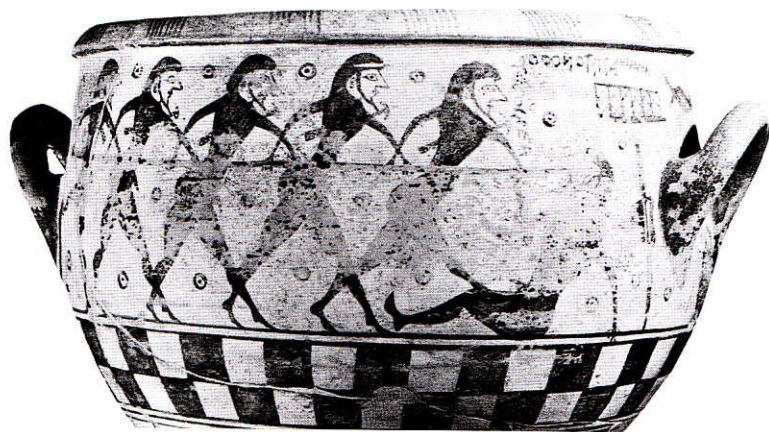

VII. Görög mondák a görögök után

Hogyan élt Hellasz a rómaiak képzeletében?

(fent) Ez a vázákép Homérosz Odüsszeiájának egyik jelenetét ábrázolja: Odüsszeusz és társai karót döfnek Polüphemosz szemébe. A küklopsz megvakításának ókori ábrázolásai közül ez a legérdekesebb, mivel ez az etruszk váza őrizte meg a legrégebbi szignót, mely a görög világból ránk maradt.

A görög mítoszok legkésőbb a görög történelem archaikus kora idején már megjelentek az itáliai félszigeten is. Dél-Itáliában és Szicíliában már az i. e. 8. században létesültek görög gyarmatok, és a városalapítók magukkal hozták kultúrájukat, ezen belül mítoszaikat is. Még északabbra, Etruriában a régészek által feltárt leletek azt bizonyítják, hogy már az i. e. 7. században ismerték a görög mítoszokat.

(jobbra) Ez a vésett etruszk tükrő bágyadt erotikával mutatja be, amint a sas (mely vagy Zeusz szimbóluma, vagy maga az átváltozott Zeusz) elrabolja a meztelen Ganümedészt (etruszk nyelven: Catmite).

(jobb szélén) A Ficoroni-urna (i. e. 300 k.) kiválóan példázza, miképp jelent meg a görög mitológia a római művészetben. Ez a női csecsebecsék tárolására szolgáló vésett bronztartó, melyet – felirata szerint – egy anya szánt lányának ajándékba, Rómában készült, és az Argonauták kalandjai láthatók rajta.

kat. Az egyik példa egy keverőedény (i. e. 650 tájáról), melyet Cerveteriben találtak, a Tiberistől északra. Az edényre festett képek egyikén a küklopszot megvakító Odüsszeuszt láthatjuk, vagyis ezek szerint feltehetően nemcsak a mítoszokat, de Homérosz *Odüsszeiáját* is jól ismerték. Ráadásul az edényen feliratot is találtak: „Arisztonothosz készítette”. A felirat euboiai görög írás (az euboiaiak jelentős szerepet játszottak az archaikus kori görög terjeszkedésben – igaz, azt nem tudhatjuk, hogy Arisztonothosz maga is Etruriába ment, vagy csak a vázáját vitték oda). Ezekkel a leletekkel kezdődik az Etruriában talált, mitológiai témát feldolgozó tárgyak hosszú sora.

Egyes tárgyak hagyományos görög stílusban készültek, ám gyakoriak az őshonos etruszk minták is, például az erotikus mitológiai szcénákkal díszített bronztükrök.

Mindez azonban elhalványul ahhoz a hatáshoz képest, melyet a görög mítoszok Róma városára, illetve azokra az egyre nagyobb területekre gyakoroltak, melyeket a rómaiak meghódítottak. Legkorábbi bizonyítékunk megint csak egy régészeti lelet: egy i. e. 6. századra datált, Athénét és Héraklést ábrázoló terrakotta. Lehetetlen volna megmondani, hogy egy ilyen képet mennyire érezhettek idegennek, vagy éppen rómainak – az utóbbi esetben „Minervá”-ról és „Herkules”-ről kéne beszélnünk; ez az interpretációs probléma rendszeresen megjelenik Róma későbbi történelme során is. Idővel azonban a problémát érintő bizonyítékaink egyre szaporodnak. Rómában hamarosan szélesebb kontextusban bukkantak fel a görög mítoszok, mint (legalábbis a leletek tanúsága szerint) magában Görögországban. A római művészet különösen a falfestményeken, a mozaikpadlók

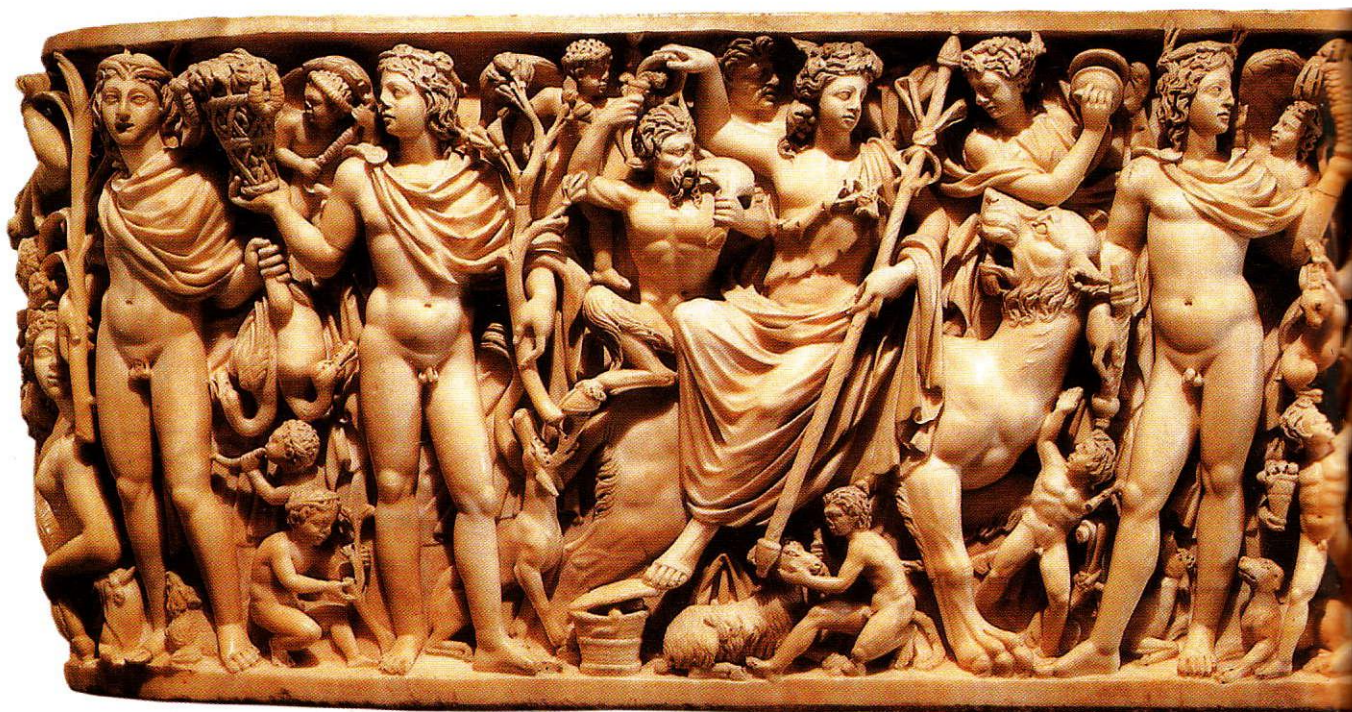
*(jobbra) A Pompeji közelében található boscotrecasei villa falfestménye Perszeusz és Andromeda mítoszának fejé-
zeteit idézi fel.*

Az Ostiában (Róma kikötőjében) épült Neptunus-fürdő központi csarnokának mozaikpadlóján a tengeri csikókat hajtó Neptunus látható. A fürdőt i. sz. 139-ben avatták fel.

A római szarkofágok a legsűrűbb és legszövevényesebb mitológiai csoportképekkel szolgálnak az ókorból. Ezen a domborművön Dionüszosz/Bacchus egy tigris hátán lovagol (középen), körülötte az Évszakok, valamint szatírok és menádok (i. sz. 3. sz.).

kon és a szarkofágok domborművein alkotta újra és vitte új irányokba a görög örökséget.

A görög kultúra római átvételének egyik aspektusa a görög és római istenek „megfeleltetése”. Az efféle megfeleltetéseket a rómaiak már a korai időkben megkezdték, mivel ezzel is erősítették a kapcsolatot saját vallásuk, illetve a szomszédos – és kulturális fölényben lévő – görög vallás között. (Nincs ebben semmi meglepő, a görögök is

ugyanazt tették, mikor isteneiket azonosnak tekintették az egyiptomi istenekkel: Osirist Dionüszoszsal, Thothot Hermésszel stb.) Rómában Vulcanus egyik szentélyében (mely az i. e. 6. század második negyedében épült) a régészek találtak egy Héphaisztoszt ábrázoló athéni vázát, s ez a tény nagyon erőteljesen sugallja, hogy a két istenséget már a korai időktől kezdve párhuzamba állították egymással. Körülbelül négy évszázaddal később Quintus Ennius római költő (i. e. 239–169) közvetlenül is párhuzamba állította a római isteneket olümposzi párjaikkal.

Az istenek azonban nem fedték le egymást egy az egyben. Vesta például messze fontosabb szerepet töltött be, mint görög megfelelője, Hesztia – erre utal, hogy a római Forumon központi jelentősége volt a Vesta-szüzek kultuszának. Mars, Romulus és Remus apja összehasonlíthatatlanul fontosabb istenség volt, mint a görög hadisten, Árész – nem is csoda, hiszen a római társadalom csak kardja erejének köszönhetően tudta véghezvinni bámulatos terjeszkedését. H. S. Versnel holland tudós tette azt az igen hihetőnek tűnő állítást, miszerint Mars bizonyos összefüggésekben nem annyira Árészhez, mint inkább Apollónhoz hasonlítható: példának okáért a járványok esetében nekik mutattak be engesztelő áldozatot, illetve mindkét isten vezető szerepet játszott a gyarmatosításban is. Mercuriust Rómában a kereskedelemmel és a kereskedőkkel kapcsolták össze, s ez a jellemvonása meglehetősen jól illeszkedett görög megfelelőjéhez, Hermészhez, aki az ellentétek összekapcsolója volt, mindazonáltal mégis új – római – hangsúlyt adott az istenség-

A görög istenek római „megfelelői”

görög	római
Aphrodité	Venus
Apollón	Apollo
Árész	Mars
Artemisz	Diana
Athéné	Minerva
Déméter	Ceres
Dionüszosz	Bacchus
Éosz	Aurora
Erósz	Cupido
Hadész	Pluto
Héphaisztosz	Vulcanus
Héra	Juno
Hermész	Mercurius
Hesztia	Vesta
Kronosz	Saturnus
Perszephoné	Proserpina
Poszeidón	Neptunus
Zeusz	Jupiter

(lent) Római Mars-szobor (i. sz. 2–3. sz.). Mars jóval több, mint a görög Arész „megfelelője”. Ez a szobor teljes fegyverzetben, római hadvezérként ábrázolja az istent.

nek. A római és görög vallási-mitológiai hagyományok összekapcsolásában, illetve egy saját, egyedülállóan római képzeletvilág határainak kijelölésében a római költők jártak az élen. Négy író fogunk megvizsgálni, akik saját területükön egyaránt ragyogó teljesítményt nyújtottak: ketten a Köztársaság, ketten a Császárság kezdeti szakaszában éltek és alkottak.

Hogyan élt Hellasz a rómaiak képzeletében?

(jobbra) Ez az i. sz. 3. században készült bronz szoborcsoport Mercuriust a jellegzetes szárnyas süveggel és sáruval ábrázolja. Ő a „forgalom” istene – a pénzé (hiszen a kereskedők és boltosok patrónusa), illetve az embereké (ő közvetít az emberek és az istenek, az élők és a holtak között).

Költők: Plautus

Plautus (Titus Maccius Plautus, élt i. e. 200 k.), a komédiaszerző mesteri módon fejt ki a bohózatba illő jeleneteket, melyek a Fortuna csillagzata alatt tevékenykedő fiatal és buzgó ifjú római polgár, illetve csibész szolgálja kalandjainak során alakulnak ki. A cselekmény legtöbb eleme valószínűleg a kortárs viszonyokat ábrázolja metsző gúnnyal, a történet egyik szála azonban a mitológia világából szövődik. Az *Amphitruo* tekervényes és vidám félreértések története, melyek abból eredtek, hogy Jupiter (=Zeusz) Amphitruónnak álcázza magát, hogy ágyba vihesse Amphitruón tisztességes feleségét, Alcmenát (=Alkméné). A bonyodalmak megduplázódnak, mikor a tökéletesebb félrevezetés érdekében

Mercurius felveszi Amphitruón szolgájának alakját. Annak ellenére, hogy a darab Thébában, egy görög városban játszódik, Plautus mítoszfelhasználása teljesen meggyőző, az újrafogalmazott történet befejezése pedig minden ízében legalább annyira görög, mint római – az a hangneme, melyet Mercurius a közönség figyelmének megragadásához a darab nyitó jelenetében megüt, sokkal inkább mercuriosus, mint hermészes.

Ha azt akarjátok, hogy minden üzenetek haszonnal járjon, minden adás-vevésetek, ... e darabra akkor szép csendben figyeljétek, igaz, s méltányos bírái is lesztek úgy.

Catullus

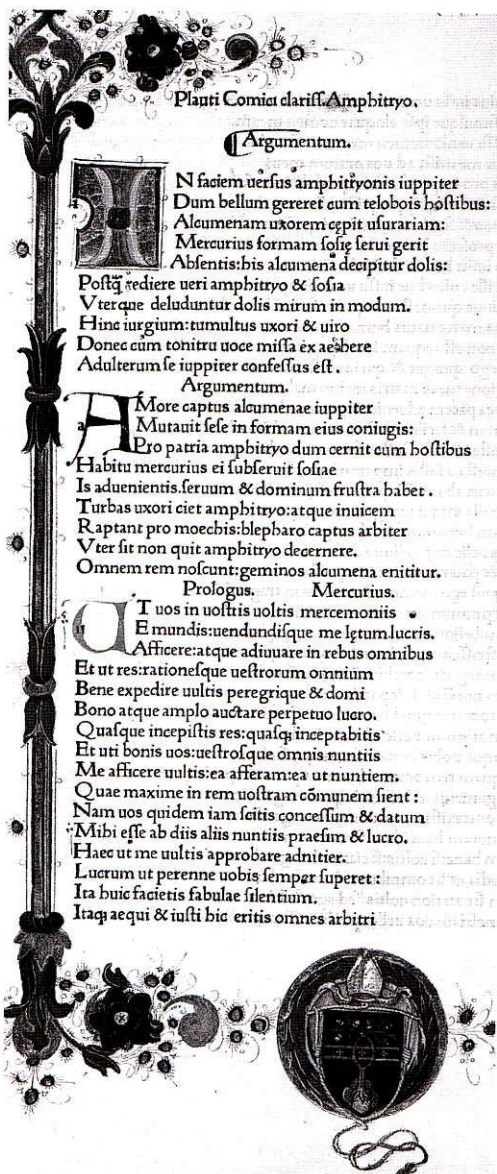
Plautus színházi előadásra írta a darabjait. Másfél évszázad múltán egy újabb nagyszerű művész hagyta keze nyomát a görög örökségen, ő azonban mindezt bensőségesebb és személyesebb stílusban tette. Catullus (Gaius Valerius Catullus, i. e. 84–54) veronai volt, akit – akár sok más becsvágyó „provinciális” író – magához vonzott Róma. A szerelmi szenvedély költőjeként gyakran használta fel a mítoszokat érzelmei kifejezésére. A LXIV. vers izelítőt ad abból, miképp formálta át a görög örökséget. A több mint 400 hexameterből álló bonyolult kompozíció látszólag Péleusz és Thetisz esküvőjéről szól, arról az idilli pillanatról, mikor az olümposzi istenek otthagyják otthonukat, hogy megünnepeljék két halandó egybekelését, s hogy jelenlétükkel és ajándékaikkal szenteljék meg ezt az alkalmat. A költemény középponti részeként mégis egy másik mítosz jelenik meg a mátkapár ágytakarójára hímelve: a magányos Ariadné, akit Thészeusz elhagyott Naxosz szigetén.

...íme a parton,
Dia [= Naxosz] zajoshullámú partján áll Ariadné,
nézi, amint Thészeus tovaillan fűre hajókkal,
s háborodott szíve mélyén féktelen örület ébred.
Nem hiszi még, mit lát, csak most riadott fel a csalfa
álomból s most látja szegény, hogy hátrahagyottan
puszta fűveny peremén maradt...

A két mítosz egymás mellé helyezésével Catullus meg tudja mutatni a hűség és a hűtlenség, a haldand volt hősi kor istenek járta földje és a sivár, igazságtalan jelen ellentétét. Ezek a témák a költő rövidebb, mély indulatoktól átjárt műveit is áthatják; ezek egyik állandó témája a beteljesületlen vágyódás a tartós személyes kapcsolatra.

Mikor Catullus a görögök erotikus mítoszaihoz nyúlt, azzal a szándékkal tette, hogy teljesen a maga képére formálja őket. Azáltal, hogy új életet és tüzet vitt a hellenisztikus szerelmi költészet hagyományába, nemcsak irodalmi, de legalább ugyanolyan súlyal politikai és társadalmi állásfoglalást is nyilvánított: elutasította a jó öreg római társadalmi politikai erkölcsöt.

Ez a 15. századi kézirat Plautus komédiáját, az *Amphitruo*t tartalmazza. A kéziratot John Shirwood, Durham püspöke vásárolta 1481-ben Rómában. A lap alján található címer azé az olasz püspöke lehet, aki a kéziratot eredetileg megrendelte.

Vergilius

A következő költőnk Vergilius (Publius Vergilius Maro, i. e. 70–19), kinek költészetében a mitológia és a politika kapcsolata még fontosabbá és összetettebbé vált. Vergilius átélte a végnapjait élő Köztársaság brutális polgárháborúját, majd szoros kapcsolatba került Augustus új rezsimjével, melyben a császár autokratikus eszközökkel igyekezett véget vetni a véres testvérhárcnak. Vergilius mindhárom nagy művét ezen forradalmi korszak tükrében kell vizsgálnunk.

Vergilius tíz *Eclogájában* a pásztorköltészetet újítja meg, melyben a hellenisztikus görög költő, Theokritosz volt a nagy előd. Az *Eclogák* idillikus tájait, a táj szépségét megéneklő pásztorokat politikai kontextusba helyezve kell értelmeznünk: a versek hangulata éles kontrasztot alkot az akkori Róma véres felfordulásával. A mitológia szempontjából különösen érdekes az V. ecloga, mely a legendás szicíliai pásztort, Daphniszt siratja (ld. 184. o.). Az *Eclogák* másik nevezetes jellegzetessége, mely a pásztori költészet és művészet további fejlődését tekintve kiemelkedő fontossággal bír, hogy a versek elképzelt helyszíne Arkadia. Ez a fejlemény több hagyomány egybeolvasztásából született meg: Arka-

diához egy primitív és elszigetelt élet képzeete társult (igaz, hogy Vergilius sokat finomított ezen a képen); a vidéket gyakorta felkereste Pán és Hermész, azok az istenségek, akikhez a nyájak őrzése, illetve a termékenység kapcsolódott – akik tehát nagyon jól illettek a pásztori környezethez; ráadásul, a legenda szerint Arkadia népe igen pozitív szerepet játszott Róma múltjában (ld. 223. o., Vergilius: *Aeneis*). A pásztori „Arkadia” megalkotása a kreatív mítoszbeszélés világos példája, s valójában inkább mítoszalkotásnak tekinthető: a későbbi európai hagyományban az ősi görög világ ezen idillikus képe igen erős hatást gyakorolt a művészek fantáziájára.

Vergilius másik fontos műve a *Georgica*, melyben a földművelő parasztok fáradságos munkáját írja le és dicsőíti: az efféle munkák megint csak védelmet jelentenek a polgárháború borzalmaival szemben. A földművelés leírását a faultetés és -gondozás művelei követik, majd szó esik a méhészkedésről, az állattenyésztésről, s végül a 4. könyvben Vergilius két egymásba fonódó mítoszt is elmesél. Arisztaios (latinul Aristeus), a mitikus földműves akaratlanul is Eurüdiké (Orpheusz felesége) halálát okozza, ezért büntetésképp elpusztulnak a méhei. A pusztulás okát megtudva (Próteuszt, a mindentudó tenger-

Thomas Cole: Arkadia álma, 1838. Az aprócska emberi alakok és építményeik eltörpülnek a békés, ám lenyűgöző tájban. Az Angliában született, és később Amerikába kivándorolt Cole látomása az ember és a természet idillikus harmóniáját fejezi ki.

A Vergilius Romanus néven ismert, miniatúrákkal díszített kéziratból (i. sz. 5. sz. vége) származik ez a Vergilius Georgicájához készített illusztráció. A rusztikus „koncert” színhelyét állatok és növények népesítik be.

istent kényszeríti, hogy fedje fel a titkot), Arisztaios feláldoz egy ökröt, melynek teteméből csodálatos módon újra életre kelnek a méhek. Ebbe a mítoszba épül be egy másik történet, mely az Eurüdikét elvesztő Orpheusz magányos, vigasztalhatatlan gyászáról és borzalmas haláláról szól. Vergilius bonyolult kompozíciójában az egyik hős (Arisztaios) példát mutat, hiszen hallgat az istenekre, és el is nyeri jutalmát; míg a másik (Or-

pheus) azt példázza, hogy még a legtehetségesebb halandók boldogságát is áthághatatlan határok korlátozzák. Ez utóbbi mítosz sem valamiféle „másodlagos” történet, hanem határozott és újszerű alkotás.

Vergilius életművének beteljesedése, a római mítoszbeszélés egyik csúcsteljesítménye (Ovidius *Átváltozások* c. műve mellett) az *Aeneis*, ez a 12 énekből álló eposz, mely a trójai hős, Aeneas (= a

görög Aineiasz) kalandjait meséli el Trója pusztulásától kezdve addig a pillanatig, míg a menekülő trójaiak egyesülnek Latium népével, s ezzel lerakják a majdani Róma alapjait. Poétikai kompozícióját tekintve a mű aligha állíthatna maga elé ambiciózusabb célt: egyszerre használja fel, írja újra az *Odüsszeiát* és az *Iliászt*, s kel versenyre velük, miután Aeneas odüsszeuszi bolyongásai után megvívja iliáshi csatáit. Az *Aeneis* ugyanakkor mélyen politikai mű is. Az épp megerősödött augustusi rezsim oldaláról nézve az eposz igen pozitív ideológiai állításokat hordoz: egyrészt ünnepli az ellenség legyőzését, másrészt a különböző etnikai csoportok – többek között görögök – egyesülésével (Aeneas találkozott és szövetséget kötött az arkadiaiak egy csoportjával, akik a jövőbeli Róma területén telepedtek le) egy új kezdet lehetőségét kínálja fel. A győztesek ünneplése mellett az *Aeneis* mélyen emberséges költemény, mely nem engedi, hogy a legyőzötteket elnyelje a történelem mocsara. Aeneas a sors kényszerének engedve megtagadta a karthágói királynő, Didó iránt érzett szerelmét, ám az érzelem ereje fennmaradt, s – a római-karthágói történelmi konfliktusok dacára – túlmutatott minden egyszerű szembeállításra, melyben a rómaiak a „jó”, a karthágóiak a „rosszak”. S azok az itáliai őslakosok sem „rosszak”, akik szembeszálltak a trójai betolakodókkal, akiket végül is a költemény szigorúan elítél. Az a könyörtelen düh, mellyel Aeneas lemészárolja a helyi herceget, Turnust (a költemény ezzel a tettel ér váratlanul véget), kinos kontrasztot alkot az *Iliásszal*, ahol Akhilleusz és Priamosz felismerik egymás emberségét, s ahol Akhilleusz dühe – legalábbis időlegesen – könyörületté változik.

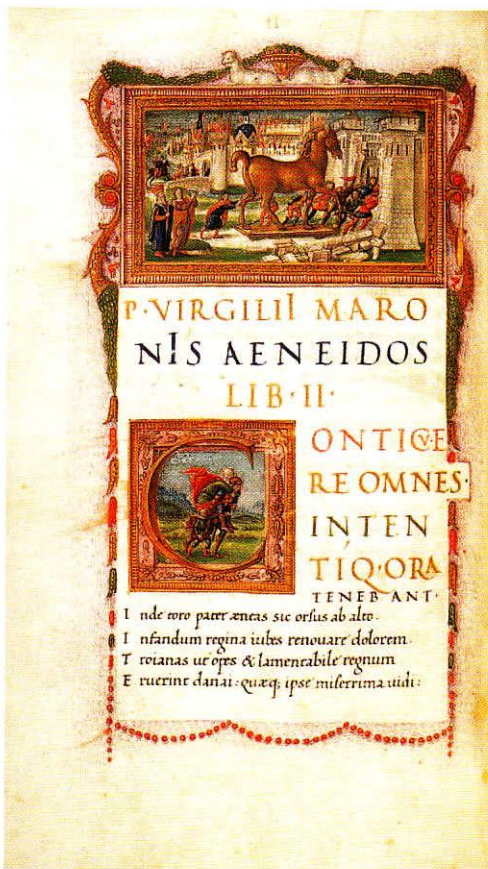
Ovidius

Negyedik római költőnket senki, még Vergilius sem múlja felül, ami a későbbi európai mítoszbeszélésre tett hatását illeti. Ovidius (Publius Ovidius Naso, i. e. 43-i. sz. 17) költői munkásságának minden aspektusába beolvasztotta a mítoszokat. Szerelmi költészete, mely minden elképzelhető szögből megvizsgálta a szerelem érzését, alaposan kiaknázta a mitológia adta lehetőségeket, hogy saját erotikus tapasztalatait megsokszorozza. Egyik legszemélyesebb újítása, a *Hősnők levelei* című műve verses leveleket tartalmaz, melyeket – állítólag – mitológiai hősnők írtak férjüknek/szerelmüknek (egyes esetekben a válaszlevél is szerepel). Noha a hősnőket erősen korlátozza, hogy leveleiket a mitológiai történet egy bizonyos pontján írják – vagyis hogy nem tudhatnak az eljövendő eseményekről, legfeljebb ironikusan célzásokat tehetnek rá – , ezek a fiktív levelek az emberi tapasztalat roppant széles területeit fogják át, mivel állítólagos szerzőik olyan különböző jellemű nők, mint Pénélopé, Didó, Médeia és Phaidra (latinul Phaedra).

Ovidius mitológiai mesterművében, az *Átváltozásokban* azonban még ezeket a leveleket is messze felülmúlja. Szinte elképzelhetetlen, hogy valaki 15

énekből álló eposzt kerekítsen egyetlen mitológiai motívumból, Ovidius azonban épp az efféle kihívásban lelt élvezetet. Az *Átváltozások* esetében a megdöbbentő metamorfózisok témáját kulcsként használta a szerelem patológiájának felderítéséhez. Az

Hogyan élt Hellasz
a rómaiak képzeletében?

(balra) Vergilius Aeneise 2. énekének első lapját Trója bukásának emblematikus jelenetei díszítik ebben a 15. század végi itáliai kódexben. Felül a gyanútlan trójaiak bevontatják városukba a falovat. Alul a menekülő Aeneas, aki idős apját cipeli a hátán.

(lent) Erüszikhthón kidönti Ceres (Démétér római megfelelője) szent fáját, büntetésül mardosó éhség sújtja, melyet csak saját húsaival csillapíthat. Ezt a történetet Ovidius, római költő fogalmazta újra az *Átváltozásaiban*, melyhez Johann Spreng írt allegorikus kommentárt (képként az 1570-es párizsi kiadás egyik illusztrációja).

Narkisszosz Ovidiusnál és utódainál

Ovidius az *Átváltozások* 3. könyvében meséli el Narkisszosz, a jóképű fiatalember történetét, aki a víztükörben megpillantva arcát, saját tükörképébe lett szerelmes; Ékhó, a nimfa, akit a rögeszmésen önmagával foglalkozó ifjú nem méltatott figyelemre, bánatában addig sorvadt, míg pusztá hanggá vált. Narkisszosz felszínes szerelme akkor éri el tetőpontját, mikor a keserű csalódás könnyei megzavarják a víztükört – és ezzel a tükörképet is:

Szólt, s valamint eszelős, sietett ugyanahhoz az archoz,
könnye zavart habokat, s miután megrezzen a víz-szín,
Hull a homályba a kép. S mikor meglátta enyészni,
„Merre szaladsz?” ezt mondja „Maradj, te kegyetlen,

a kedvest
jaj, sose hagyd így el; legalább hadd nézzelek, úgysem
érinthetlek meg, tápláld csak bús lobogásom.”
Húzza fölülről, míg kinlódik, félre ruháját,
meztelenül mellét márvány tenyerével erősen
verdesi, és megütött kebelén kél enyhe pirosság,
nem másképp, valamint almán, mely hószerű egyrészt,
más fele pírborborult, vagy mint alig érve a szülő
tarkálló fürtön bíbor színt öltve sugárzik.
Mít hogy meglátott a tisztult víz új tükörében,
nem tűrhette tovább, de ahogy szétolvadt a könnyű
tűzben a sárga viasz, vagy a dér korahajnalidőben,
hogya a nap melegül, már olvad a nagy szerelemtől,
s lassanként elemészti a nagy szerelemláng.
Benne fehér fénnel nincs már elegyülve pirosság,
nincs kedv, nincsen erő, mely előbb még annyira tetszett,
teste sem az már, mit szeretett hajdanta Ékhó.

1997-ben Ted Hughes (1930–1998) angol költő *Tales from Ovid (Mesék Ovidiustól)* címmel publikált versgyűjteményt, melyben az *Átváltozások* szövegeit dolgozta fel. A kötet hamarosan bestseller lett. Hughes az alábbi módon dolgozta fel Narkisszosz történetét:

Narkisszosz belesírt a tóba.
Könnyei darabokra zúzták a víz tükkrét,
S képe elhomályosult.
Felkiáltott: „Kérlek, ne hagyj itt!
Ha nem is érinthetlek, csak láthassalak!
Hadd tápláljam mardosó, baljós szerelmemet
Pusztá látásoddal.”
Leszaggatta magáról az inget,
Fehér ökle csupasz mellét verte,
Csapásai alatt bőre piroslott.
Látta ezt Narkisszosz,
Ahogy képe a vízen újra tökéletes lett,
Mikor a tó tükre elsimult –
Ezt már nem bírhatta el,
S mint viasz a láng felett,
Vagy a dér, amint
A felkelő nap első sugara
Átkúszik rajta,
Elolvadt, szerelme
Bekebelezte.
Akár Ékhóé, szépsége szirma
Elfönynyadt, elszáradt, lehullt –
Eltűnt saját tekintete elől.
Míg nem maradt semmi a testből,
Mely örületbe kergette Ékhót.

átalakulásokat elbeszélő mítoszok, melyek eddig csak egyes vidékek helyi történeteiben szerepeltek, Ovidiusnál egyetemes jelentőségre tettek szert, tább összefüggésben nyerték el értelmüket, s ezzel lehetővé tették, hogy Ovidius nagy epikus műve egyfajta mindent átfogó mitológiai kézikönyvvé váljon a középkorban. A görög mitológia tulajdonképpen ezáltal vált *klasszikussá*. A modern világ római köntösben, római írók előadásában örökölte meg a „görög” mitológiát.

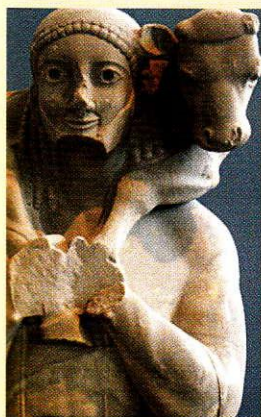
A Birodalom fennállása alatt a rómaiak szemmel láthatólag kimeríthetetlen buzgalommal sajátították ki, illetve dolgozták fel a görög szellemi örökséget. Vergilius és Ovidius irodalmi örökösei folytatták a görög hagyaték kiaknázását, ők azonban már teljes egészében romanizált történetekkel dolgoztak. Augustus császár utódai is követték nagy elődjük példáját, s ikonográfiájukba az autokrata uralom követelményeinek megfelelően építették be a görög mitológia elemeit, mint Commodus, a véreskezű császár, aki egy i. sz. 190-ben készült mellszobrán oroszlánbőrrel és farkósbottal felszerelt modern kori Herkulesként ábrázoltatta magát. Miközben ez a tendencia töretlenül folytatódott, egy új, s egyre erősebb mozgalom indult útjára: a kereszténység, melynek hívei friss – és igencsak kritikus – szemmel pillantottak a régiek meséire.

Görög és a római politikusok egyaránt szerették mitológiai alakok szerepében megjeleníteni magukat. Lucius Aurelius Commodus római császár (i. sz. 180–92) *Héraklész*t választotta példaképül – olyannyira, hogy „*Hercules Romanus*”-nak hívatta magát. Mitológiai példaképéhez hasonlóan ő is igen erőszakos természet volt.

A kereszténység hatása

A Moszkophorosz („borjút vivő”) néven ismertté vált márványszobor (i. e. 575–550) egy fiatal állatot cipelő férfit ábrázol (fent). Ugyanez a motívum tökéletesen beleolvadt a keresztény művészeti képrendszerbe: a lenti képen Krisztus, a Jó Pásztor szobra látható (i. sz. 3–4. sz.).

Semmi meglepő nincs abban, hogy a keresztény apologeták dühét és gúnyos szidalmait nem annyira a hősök és hősnők, hanem sokkal inkább az istenek szokásai váltották ki. A keresztény hitre tért **Alexandriai Kelemen** (Titus Flavius Clemens, 150–211) a *Pogányoknak való intelmek* című művében gúnyolta ki a pogányok erkölcsstelen és abszurd mítoszait. Ki ne döbbenne meg egy olyan állítás hallatán, fejtegeti, miszerint egy istennő (Aphrodité) egy levágott péniszből született? Van-e ember, aki nem látja ellentmondásosnak, hogy Zeust Argoszon „Kopasz fejű”-ként, Cipruson azonban „Bosszúálló”-ként tisztelték?

Egy évszázaddal később **Lactantius** (240–320), észak-afrikai keresztény szerző (teljes neve valószínűleg Lucius Caelius Firmianus Lactantius) magyarázatul szolgált egynémely „irracionális” pogány babona tekintetében: eszerint azok az isteneknek tartott alakok, akikről ezek a buja és abszurd mesék szóltak, egyáltalán nem voltak istenek, csupán egyszerű emberek, akiket a költők magasztaltak istenekké: „[Zeusról] azt tartották, hogy egy sas hátán ragadta el Catamitust [Ganümedészt]. Ez költői túlzás. Valójában vagy egy légióval hurcoltatta el, melynek a sas volt a jelvénye, vagy egy hajóval, melynek az orrdisze sast formázott; s ugyanez a helyzet Európé elrablásával is, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi esetben a hajó nem sas, hanem bika képmását hordozta.”

A keresztény szerzők más stratégiákkal is igyekeztek helyreigazítani azt, amitők a pogány mitológia szeszélyes kicsapongásainak érzekeltek. A keresztény hitre tért szürakuszai **Julius Firmicus Maternus** (4. század) szerint a hagyományos mitológiai istenségek csupán a természeti jelenségek és az emberi szenvedélyek szerencsétlen projekciói voltak. Az igazi Teremtő imádásához képest a Nap tisztelete elferdült bálványimádás; a bosszúálló Zeus, a kínzásban örömet lelő Apollón (Marsziasz esetében) és a tömeggyilkos Árész istenítésével a pogányok egyszerűen saját durva vágyaikat tették istenséggé.

A keresztény apologeták érveikkel új bort öntöttek a régi korsókba. Változtatás nélkül felhasználható forrásként állt rendelkezésükre **Cicero** (Marcus Tullius Cicero, i. e. 106–43), római szónok, politikus és író *Az istenek természetéről* című tanulmánya. A párbeszéd formába öntött értekezésben különféle filozófiai meggyőződést valló művelt római polgárok vitatkoznak egymással, számos érvet szolgáltatva pro és kontra az istenekek tekintetében. A legfontosabb érvek közül néhány: a mitológia istenei eredetileg emberek voltak, kiket a nép – érdemeik miatt – csak utólag emelt istenséggé; az istenek kozmikus erőket szimbolizálnak, vagy erkölcsi ideák allegorikus kifejezései.

Az efféle elképzelések jóval megelőzik Cicero korát, sőt, tulajdonképp már a görög mítoszbeszélő-hagyomány virágkorában is léteztek. **Euhemerosz** (ld. 199. o.) nevéhez fűződik az az elképzelés, miszerint az istenek eredetileg istenként tisztelt halandók voltak; töredékekben fennmaradt utópisztikus regényében a hellenisztikus író egy képzeletbeli utazást ír le, mely során az Indiai-óceán egy szigetén aranyoszlopba vésvé három halandó király: Uranosz, Kronosz és Zeusz hőstettei olvashatók, kiket áldásos uralkodá-

suk következtében istenként tisztelt a népük. (Nem véletlen, hogy a korai hellenisztikus korszak írója ilyen nézeteket említ, hiszen az adott politikai környezetben Nagy Sándor örökösait alattvalóik kultikus tisztelettel öveztek, amiért viszonzásul udvari pozíciókat kaptak.)

Az a véleményem pedig, miszerint a mitológiai isteneket allegóriaként – vagyis kozmikus erőként, esetleg erkölcsi minőségként – kell érteni, a legkevésbé sem áll példa nélkül a görög kultúra történetében – elég, ha körülnézünk a preszokratikus, s elsősorban a **sztoikus filozófusok** között. Ezen megközelítés tömör és szabatos leírását az ókori kommentátorok adják az *Ilíasz* 20. énekének egy részét elemezve, ahol a csatamező mindkét oldalán istenek is felsorakoztak. Ezt a helytelen isteni viszálykodást – jegyzi meg a skoliaszták – értelmezhetjük a „természeti és erkölcsi” allegória fogalmaival is: Poszeidón, a víz – ellenele Apollón, a perzselő Nap heve; a szűzies Athéné, az észvezérelt viselkedés megtestesítője az irracionális, házasságtörő Árészszel szállt szembe. Egyéb megfeleltetések: Artemisz a Hold, Héra a Levegő, Aphrodité a bujaság... Ez a fajta allegorikus megközelítés legalább az i. e. 6. századig nyúlik vissza.

Az ókeresztény apologeták mitológiaellenes érvei nemcsak több mint fél évezredes hagyományra tekintettek vissza, de számtalan utódot is fialtak a késő ókorban, illetve jóval utána. Itt azonban egy paradoxonba ütközünk. Kevés kivételtől eltekintve a keresztények olyan alapot találtak a pogány mítoszok elutasításához, amely épphogy szentesíti azok fennmaradását és továbbadását: ha ugyanis a mítoszok „valójában” nem tartalmaznak sokkoló vagy abszurd részeket, akkor miért kell egyáltalán elutasítani őket? Az ilyen elfogadó attitűd egyik példája **Fulgentius** püspök (Fabius Planciades Fulgentius, valószínűleg az i. sz. 5. sz. vége) *Mitológiák* című könyve. A püspök életéről keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy naiv lelkesedéssel alkalmazta az allegorikus értelmezést, s határtalanul szárnyaló etimológiai képzeletet segített abban, hogy a mítoszokat a keresztény közönség számára is elfogadhatóvá tegye. Nézzünk meg egy példát, mondjuk Arethusza nimfa esetét, akit Alpheiosz (latinul Alpheus) folyóisten Szürakuszáig üzött a tengeren át.

Az Alpheus jelentése a görögben *aletiász fosz*, vagyis az „igazság fénye”; Arethusza pedig az *arete isza*, azaz „az igazságosság tökéletessége”. Márpedig mi mást szeretne az igazság, ha nem az igazságosságot, és mit szeretne a fény, ha nem a tökéletességet? A tiszta igazság a tengeren átkelve is megőrzi makulátlanságát, nem keveredhet, nem szennyeződhet be a környező gonosz sós közzegével.

Ha figyelembe vesszük azt a különlegesen erős irodalmi és nevelői tekintélyt, amellyel a görög – vagy most már inkább görög-római – mitológiát magukba ágyazó munkák rendelkeztek, illetve az olyasféle értelmezői találékonyságot, mint amilyen a Fulgentiusé, akkor nem lepődünk meg azon, hogy megkezdődött a pogány mítoszok keresztény kontextusban való megújításának állhatatos munkája.

A középkor

(jobbra) A középkorban döntően Ovidius határozta meg az ókori mítoszokról kialakult képet. Hősnők levelei című műve mitikus nőalakoknak tulajdonított szerelmes leveleket közöl. Az egyik állítólagos levelet Phaidra küldi mostohafiának, Hippolitosznak. A kódexillusztráción Phaidra éppen átadja levelét az udvarias fiatalembernek.

(a 227. oldalon) Guido de Columnis Trója kifosztásának története című, 15. századi kéziratának illusztrációja. A kép Párizs és Helené egybekelését a nagyon is keresztény templomnak tűnő „Vénusz-szentély”-be helyezi.

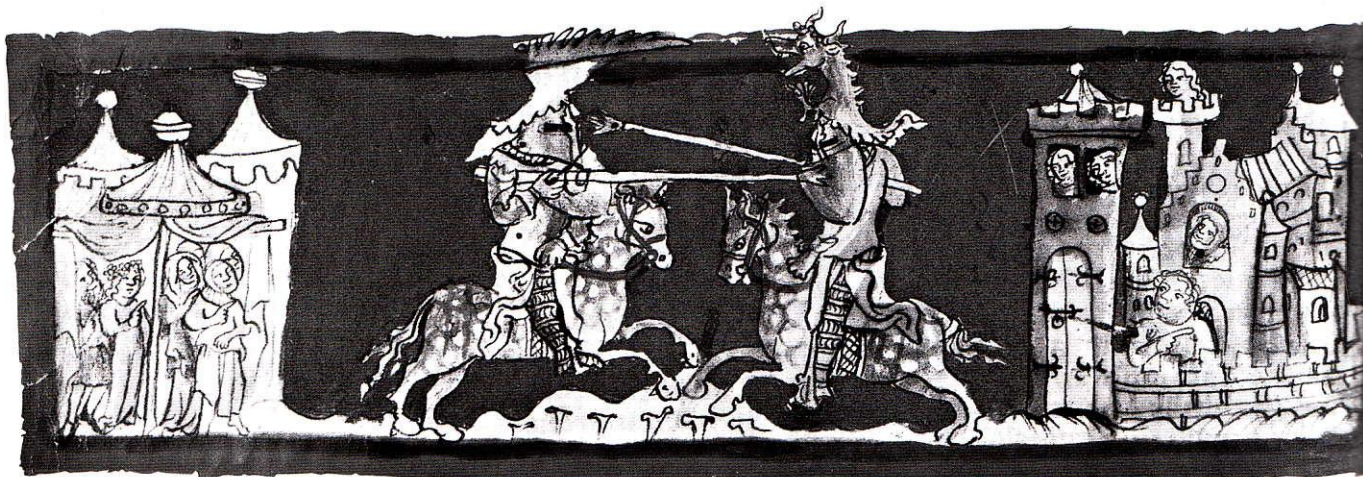
(lent) Ebben a 14. századi német kódexben Hektör és Akhilleusz összecsapását lovagi párbajként ábrázolták.

A következő ezer év során az allegorikus olvasatok hatása összeadódott, s így a görög-római mítoszok a keresztény környezethez alkalmazkodtak. Az értelmezők szellemi erőfeszítéseinek hála még az iskolák-

ban gyakran olvasott Ovidiust is sikerült az erkölcs és igazság kútfőjeként feltüntetni. Az *Ovide moralisé*, ez a roppant hatású, 70 000 soros költemény (14. század eleje, ismeretlen szerző műve) Ovidius *Átváltozások* című művének minden sorát a kereszténység épülését szolgáló szöveggéként értelmezte: eszerint Phaethón Lucifer, a lázadó angyal megfelelője; a Daphné üldöző Apollón a Megtestesülést szimbolizálja, ahol Daphné a Szűzanya megfelelője; a Prosperinát/Perszephonét kereső Ceres/Déméter az egyház allegóriája, mely az elveszett lelkeket tere-
li vissza a nyájba.

Az a hit, miszerint a pogány istenségek csupán istenként tisztelt emberek voltak, szintén segített ebben a semlegesítési folyamatban. Kronológiai rendszereket szerkesztettek, melyek alapján a keresztény világkép szűzsíbe (Bűnbeesés, Krisztus élete, Utolsó Ítélet) belevegyítették a pogány mítoszok megfelelően humanizált istenségeit, mint például Minervát, a gyapjúhímzést feltaláló nőt; illetve Prométheuszt, azt a férfit, aki megtanította társait a tűzgyújtásra. S a kereszténység nem csak isteneket kebelezett be. A pogány hősök és hősnők tettei is szervesen beépültek a keresztény mondavilágba – mindenekfelett a Trója alatt megesett hőstettek. A középkor folyamán a trójai háborút kulcsfontosságú világtörténeti eseményként tartották számon, s nem csupán az ott megesett hatalmas „lovagi” hőstettek okán, hanem azért is, mert sok nemesi család, illetve város eredeztette magát a trójaiaktól, akik a mondák szerint városuk eleste után szétszóródtak a világban. Frankok, normannok, britek, velenceiek, törökök mellett számos európai uralkodócsalád is a trójai háború bajnokait tekintette őseinek (ld. 228. o.).

A másik olyan terület, ahol a pogány istenek és hős(nő)k jellemző attribútumai nem akadályozták, sőt inkább elősegítették a mitológiai alakok beolvadását a középkori keresztény Európa világképébe, a kozmikus szimbolika volt. Már az ókor idején is istenségnek tekintették az olyan bolygókat, mint a Nap vagy a Hold (például Plátón), a csillagképek

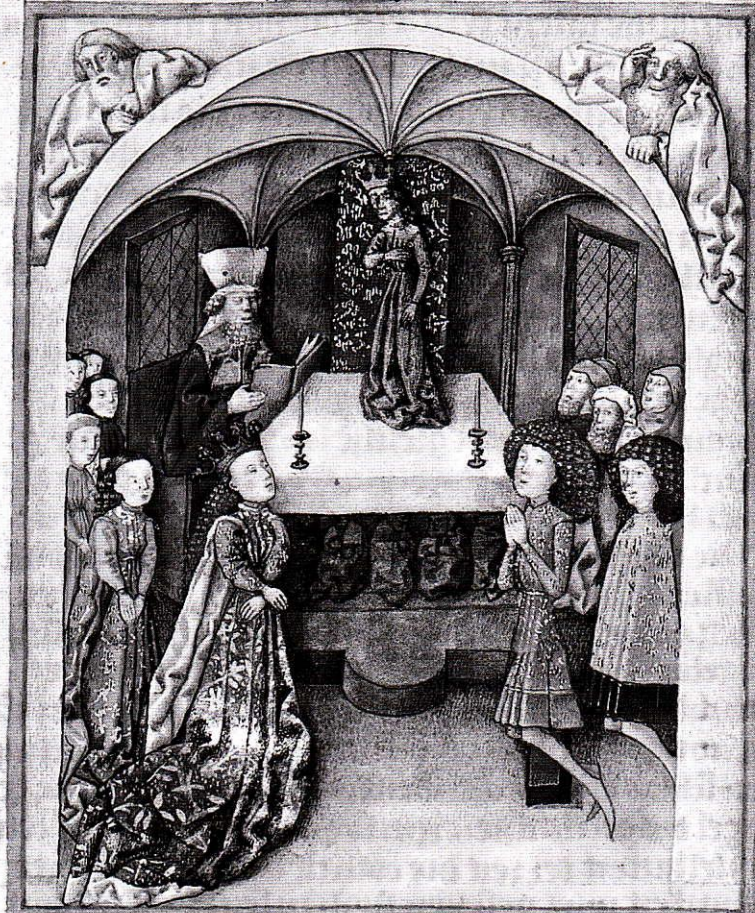

Hie in dem Tempel veneris werden paris vnd helena durch das geliche
te zu hantlichem leiden großlich erkundet

Evij

sitzen vnd kom zu dem gstat Vnd von dānen einer kleine schiffliche
in die sunelich Cithareā ist gefare do si pād von den einwanern
vnd andern in groß ere ist entfangen als die kawe der sunelich
¶ zu letzt si zu volenden sie gelute den Tempel ist eingangē da
selbst hat si ire offer der gotin Veneri in vil vnd kostlichen gaben

geraichet ¶ ¶
¶ So ein sulchys pa
vnd kunt getau
wart die kōnigin
Helena des me
nelaj hantkawe
i ein grollen gesel
schaft vnd hūw
derat gepat zu dē
tempel sein gan
gen ¶ ¶ Paris
nach dem kostlichst
ten gezret kom
auch dā er wā
er het wol gehoort
durch die verkū
dūge der sag vor
langst gelichehe
die swett Castors
vnd pollux ein
vngelanchlichen
schon grūie ¶ do
er die sach do wart

er von stūden der fackel veneris od' vnsenlich in dem tēpel Veneris
erkundet vnd wartet in ein auglichen begir vnd sein fleuliges ge
sichte hater i die Helena gewendet vnd i si gelider besūder war i sein
licher zur bespreget hablichlich hat belichawet ¶ ¶ hat hūwūdt i se
eins seniliche schemēden glauzes leuchtefrehar welche ein weiß
strich eines selichē schemes in mittel der schaitel gleich hat getailt
vnd die gulden vāden hie vnd dort gestrent vnter einer gewissen

Evij
für helene

Der zeheniarig troyanisch krieg ist (als Eusebius sagt) im ersten ier Eusebon des richters israhel entstanden. Zu der selben zeit haben die hernachgeschriben gerechnert. dan Troya (die der Ikon Troys des Königs 8 troyer sun fastwoert auffrichtet) was nür tausent vmb fünf hundert schrit voni meer gelegen. da dan auch noturt vñ uberschiffen aller ding vorhanden was. vñ als Troya ein zeheniarige bdegerig der kriechen erliden het do wardt sie auch zuletzt von ine abgetilgt.

Hecules

Hector

Agamemnon

Turcius

Hecules mit Iafone hat Tro-
yam (die doch bald vñ Pri-
amo herwidder gepawt wardt) ver-
wüster. vñ den olympischen
kampff aufgesetzt. vñ vil krieg ge-
dret. vñ sol (als sie sagen) zwolf
treffenlich vñ vñmenslich that
begangen haben.

Hector der erstgepawt sun Pri-
ami auß Hecuba seinem weib
was ein man vñgleichlicher sterke
vñ gestrengkeit. vñ darvñ vñ wege des
übergetroffen gläse seiner ritterschafft bey
den troyanen in geoffter achtung gehalten.
dan er hat mit seiner vñgleichlichen klug-
heit vñ sterke. mit allein sein eltern sunder
auch sein vaterland in adel. ere vñ glori-
erhebt vñ scheinper gemacht. Dieser hat
auß Andromacha seinen weib vil sin ge-
pawt. der einer hieß franco. von dem (als
Dincleus hystorialis burgundus spricht)
die frangosen vñspung haben gehabt.

Menelaus

Helen

Helen vñ
Menelay
des Königs ee-
weib vñ wardt
vñ pande de sun
priami gepawt
vñ sein troya ge-
silt vñ darvñ
8 troianisch krieg
sürgenowt. vñ
nach der zstf-
rüg troye wardt
helen dem me-
nelao vñ de kri-
che wider geant
wueret. der sty-
gefrölich mit ie-
in ein schiff i wil
le anheyme zfa-
re. aber auß ver-
hinderung des
meers vñgestu-
migkeit komte sie
in egypten zu de
anheyme.

König Polibsi. darnach zohet sie acht ier irrede vñ vñ komte zu leste wid anheyme.
Paris de man auch alerader neit ist des hectors bruder auß priamo vñ hecuba
gepawt. der wardt in gestalt einer postschafft mit. xx. schiffen in frachen land ge-
sendet. vñ von menelao zu heb erg genom. vñ als er das weib des Königs Mene-
lay ersehen het do hat er sie in abwesen irs mans mit alle küniglichen schenck hingen-
men vñ sein troyam gefüet. auß welcher entführung ein zeheniariger krieg von den
kriechen wider die troyanen sürgenomen darvñ auch paris nach vil ritterlich began-
goet hat vñ parho dem sun Achillis erslagen wardt.

Agamemnon was des Königs menelai bruder vñ ein hawbdtman des gangz kriechi-
schen heers wider troiam. die doch zeletzt veretterlich vñ schädlich übergege-
ben wardt. vñ er was Alcei des Königs sun. vñ von allem heer zu ein gepietter ge-
ordnet. der zohet hin in den krieg vñ verliesse Clitemestram sein weib. auß der er vil
kinder gepawt het. vñ gebildet vil arbeiter vñ widerwillens der silest bey troya
vñ ward auch darvñ abgesetzt. vñ an sein stat Palamedes geordnet. do ine aber
Diles erslagen het do name er de gewalt mit größern era widerwilt an. do nro troya
genosine vñ zstfötet w. vñ er mit großz kriege rawb vñ mit cassandra 8 tochter pri-
ami wid erwid anheyme wolt. styge er in die schiff. aber auß vñ vñhindertig des meers
vñgewitters zohet er schier ein ier.

Dise zwen Turcius vñ franco stulhen von troya vñ
machten ywey künigreich. aber lanng darnach.

Franco

Franco was hectors sun vñ priami eniclein von de
der name der frangosen herkomte. der wardt vñ tro-
ya vñciagt. vñ als er vor das gangz asiam durchschwaift
het do komte er zu leste in die gestalt der thonaw. als er sich also entliche zeit enthalten het do suchet er ein vñ gein-
ner geselschafft. 8 msche abgetandete stat vñ komte an de flusß thana vñ meonitschen see. daselbst pawet er die
stat Sicambriam.

Turcius was ein sun Troili des suns des Königs Priami. der wolt das man das volck das von ime her komte
nach ime turcos nennen solt. etlich sprechen ir vñsprung sey auß der gegent Scythia.

A középkorban az ókori mito-
lógia sok fontos szereplőjét
tartották bizonyos népek őse-
nek. A 15. században íródott
német Világkrónika fametsze-
tén az olyan ismertebb hősök,
mint Agamemnón és Parisz
mellett „Turcius” (babra lent)
és „Franco” (jobbira lent), a tö-
rökök, illetve a frankok „alapi-
tó atyái” is szerepelnek.

pedig – végleges átalakuláson átesett, az égboltra
került – mitikus személyek (pl. Andromeda, Hüdra,
Perszeusz) vagy attribútumaik (pl. a lant, melyet
Hermész/Mercurius talált fel) voltak. Újabb fejle-
ménynek számított, hogy a hellenisztikus korszaktól
kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kapott az asztroló-
gia, az égbolt kutatásának azon aspektusa, mely
bonyolult összefüggéseket feltételezett az égi és a földi
események között. Az efféle hiedelmek, annak elle-
nére, hogy időnként az egyház ellenállásába ütköz-
tek, soha nem haltak ki egészen, sőt a 12. és a 14.
század között, a kereszties hadjáratok idején kivéte-
les népszerűségnek örvendtek – az újonnan hozzá-
férhetővé vált, arab tudósok által megőrzött, s a mu-

(jobbira) Abban a kódexben,
mely Abd al-Rahman al-Sufi,
a 10. században élt nagy arab
csillagász Csillagok jegyzéke
című művét tartalmazza,
a Perszeusz által lefejezett
Meduszát – az arab hitvilá-
gának megfelelően – férfidémon-
ként ábrázolták.

zulmán Spanyolországban, illetve Szicílián keresztül Európába visszakerült görög asztrológiai és asztrológiai írásoknak köszönhetően. A Szaturnuszhoz, Jupiterhez, Mercuriuszhoz hasonló alakok bolygószellemekként éltek tovább, külső megjelenésükkel és ruházatukkal pedig újfent bizonyították a klasszikus mitológia elképesztő rugalmasságát és alkalmazkodóképességét.

A középkor

(balra lent) 14. századi asztrológiai tanulmányhoz készült illusztráció, mely a bolygókat mutatja be.

(balra) Szaturnusz csődörre változva csalja meg feleségét, Rheiát.

(lent) Mercuriusz írópultjánál.

A reneszánsztól a 20. századig

*(jobbra fent) Ganümedész el-
rablása, 1635. Rembrandt
csúf kisgyerekként festette
meg Ganümedészt, aki a rette-
géstől bepisil, mikor a sas le-
csap rá.*

*(lent) Phaethón bukása
(1605). Rubens kaotikus, erő-
szakos felfordulásként ábrázol-
ta Ovidius Átváltozásainak
leghíresebb mítoszát:
Phaethón hajthatja apja, a
Nap kocsiját – az eredmény
katasztrófális.*

Jean Seznec művészettörténész úgy jellemezte a reneszánsz művészetet, mint „az antik tartalom visszahelyezését az antik formába: attól a naptól fogva beszélhetünk reneszánszról, midőn Herkules teste visszanyerte atletikus izmait, kezébe adták bunkósbotját, vállát pedig újra oroszlánbőr fedte”. Az ősi Görögország, illetve az ókori görögök iránt újraébredt európai érdeklődés olyan kulturális környezetet teremtett, melyben a tartalmukban és formájukban újraegyesült klasszikus mítoszok figyelemre méltó és hosszú életű kulturális dominanciára tettek szert. A 15. és 17. század között Spensertől, Shakespeare-en át Miltonig és Racine-ig, Botticellitől Tizianón át Rubensig és Rembrandtig a legnagyobb írók és festők fejezték ki magukat a mitológiai történetek kreatív felhasználásával. (Mindez természete-

A görög mitológia fontosabb modern kori feldolgozásai:

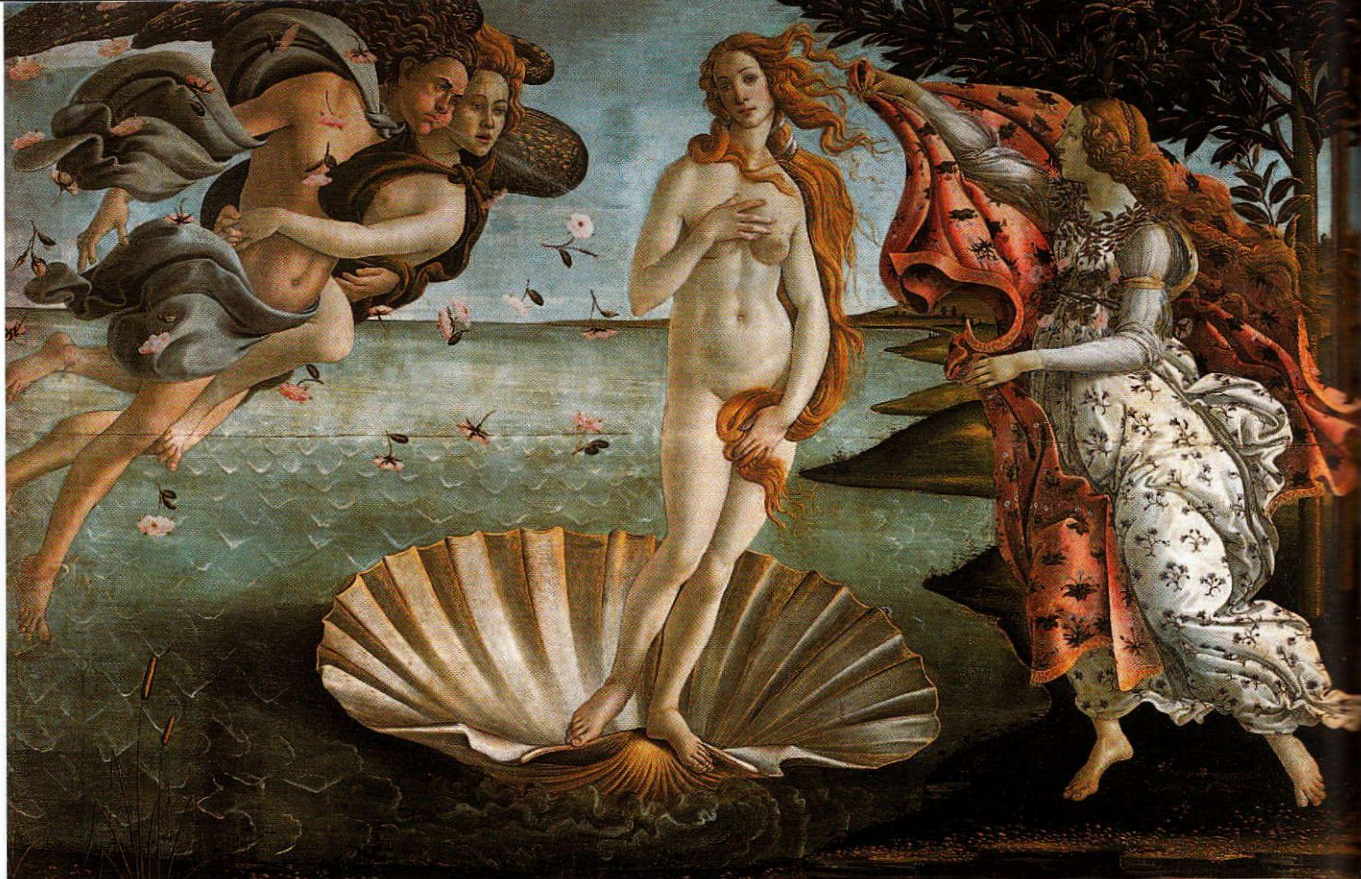
Keltezés	szerző	a mű címe	Keltezés	szerző	a mű címe
1306–21	Dante	<i>Isteni színjáték</i> (költemény)	1858	Offenbach	<i>Orpheusz az Alvilágban</i> (opera)
14. sz. eleje	ismeretlen	<i>Ovide moralisé</i> (költemény)	1867–75	F. M. Müller	<i>Forgácsok egy német műhelyből</i> (értekezés)
1486	Botticelli	<i>Vénusz születése</i> (festmény)	1872	Nietzsche	<i>A tragédia születése</i> (értekezés, amely bevezeti a „dionüszoszi” és az „apollóni” művészetfogalmat)
1553–54	Tiziano	<i>Adonis búcsúzik Vénusztól</i> (festmény)	1890–1915	Frazer	<i>Aranyág</i> (monumentális összehasonlító tanulmány, mely az ókori és az egyéb mítoszokat, rituálékat vizsgálja)
1546–54	Cellini	<i>Perszeusz kezében a Medusza-fővel</i> (bronzszobor)	1896–97	Waterhouse	<i>Hülasz és Andromakhé</i> (festmény)
1567	id. Pieter Brueghel	<i>Tájkép Ikarosz bukásával</i> (festmény)	1911	Kavafisz	<i>Ithaka</i> (költemény)
1570–75	Tiziano	<i>Marszüasz megnyúzása</i> (festmény)	1856–1939	Freud	Az Ödipusz-komplexus pszichológiai leírása stb.
1590	Spenser	<i>A Tündérkirálynő</i> (költemény)	1912	Harrison	<i>Thémisz: Tanulmány a görög vallás társadalmi eredetéről</i> (értekezés)
1592–93	Shakespeare	<i>Vénusz és Adonis</i> (költemény)	1922	Joyce	<i>Ulysses</i> (regény)
1601–14?	El Greco	<i>Laokoón</i> (festmény)	1926	Cocteau	<i>Orpheusz</i> (színdarab)
1607	Monteverdi	<i>Orfeo</i> (opera)	1927	Sztravinszkij	<i>Oedipus rex</i> (opera-oratórium)
1609	Bacon	<i>A régi görögök és rómaiak bölcsessége</i> (tanulmány)	1935	Giraudoux	<i>Trójában nem lesz háború</i> (színdarab)
1622–25	Bernini	<i>Apollón Daphnét üldözi</i> (márványszobor)	1937	Dalí	<i>Narkisszosz metamorfózisa</i> (festmény)
1635	Rembrandt	<i>Ganümedész elrablása</i> (festmény)	1938	Kazantzakis	<i>Odüsszeia: a folytatás</i> (költemény)
1636–38	Rubens	<i>Téreusez lakomája</i> (festmény)	1943	Sartre	<i>A legyek</i> (színdarab)
1742	Boucher	<i>Diana kilép a fürdőből</i> (festmény)	1944	Anouilh	<i>Antigoné</i> (színdarab)
1755	Winckelmann	<i>Észrevételek a görög művek utánzásáról a festészetben és a szobrászatban</i> (művészettörténeti tanulmány)	1963	Dürrenmatt	<i>Herkules és Augiász istállója</i> (vígjáték)
1762	Gluck	<i>Orpheusz és Eurüdiké</i> (opera)	1963	(Columbia-prod.)	<i>Iaszón és az Argonauták</i> (film)
1788	Schiller	<i>Görög istenek</i> (költemény)	1967	Pasolini	<i>Oidipusz király</i> (film)
1811	Ingres	<i>Jupiter és Thetis</i> (festmény)	1969	De Chirico	<i>Oresztész büntudata</i> (festmény)
1818	Keats	<i>Endymion</i> (költemény)	1997	(Disney-prod.)	<i>Hercules</i> (film)
1820	Shelley	<i>Megszabadult Prométheusz</i> (dráma)	1997	Hughes	<i>Tales from Ovid</i> (Ovidius Átváltozásainak feldolgozása)
1821–22	Goya	<i>Szturnusz felfalja gyermekeit</i> (festmény)			
1825	K. O. Müller	<i>Bevezetés a mitológia tudományába</i> (értekezés)			
1856	Kingsley	<i>Héroszok</i> (Klasszikus mítoszok feldolgozása gyermekek számára)			

sen a bibliai hagyományok folyamatos és állandó jelenléte mellett zajlott).

Mondanunk sem kell, hogy a klasszikus ókorhoz fűződő kapcsolat nem volt homogén, és az újjászületés korántsem jelentett szakítást a korábbi felfogásokkal (ezért van az, hogy sok tudós nem szívesen használja a „reneszánsz” kifejezést). A folyamatos-ságot jelezte az allegória használata – bár új, elképesztően változatos formákban: az, ahogyan Edmund Spenser szembeállítja a szüzességet (Diána) és az érzékiséget (Vénusz) *A tündérkirálynő* (1590) című művében, fényévekre van Bacon *A régi görögök*

és rómaiak bölcsessége (1609) című művének mítosz-értelmezésétől; Bacon nézőpontja szerint a mítoszok állításai olyan területeket érintenek, melyeket ma tudománynak vagy politikának hívnánk. Eszerint Próteusz az előbbi területet képviseli, míg Aktaion meséje azt példázza, hogy akik a fejedelmek közelében élnek, könnyen fejükre vonhatják az uralkodók haragját, ezért valóban „úgy élnek, akár a szarvasbikák, állandó félelemben és örökös gyanakvásban”. A reneszánsz művészetekben a mítoszok (vizuális és irodalmi) újrafogalmazásának egyik lehetséges útja a történetekben rejlő érzékiség kibontása volt. Az

A firenzei Sandro Botticelli *Vénusz születése című festménye* (1486 k.) a Medici család egyik vidéki villáját díszítette. A kép a reneszánsz egyik leghíresebb műalkotásává vált. *Vénusz kecses, szerény és nőies; egy tengeri kagylóból lép ki a partra, miközben szélisitenek virágos fűnek rá.*

Aphrodité/Vénusz-történetekkel foglalkozó mítoszoknál szinte magától értetődő volt ez a megközelítés. Ha egyetlen festménnyel kellene jellemezni a firenzei reneszánsz festészetet, akkor biztosan Botticelli *Vénusz születése* című képét választanánk, pedig ez csupán egy abból a több ezer képből, melyek abban az időszakban az istennőt ábrázolták. Aphrodité történetei közül a szerencsétlen Adónisszal folytatott liaison kínált legnagyobb teret a pátosznak. Tiziano jellemzően gazdag és mély színekkel ábrázolta kettejük viszonyát (1553), azonban még ez a remekmű sem hasonlítható ahhoz a pazar mítoszfeldolgozáshoz, ahogy Shakespeare *Vénusz és Adonis* (1593) történetében felidézti azt a pillanatot, amikor a szenvedélyes istennő megkísérli elcsábítani a vonakodó halandót:

„Kedves”, mondja, „megfogtalak bizony,
Ez elefántcsont-korlát bekerít,
Leszek vadaskert, legyél szarvasom,
Lakj jól, ahol kívánsz, hegy-völgy van itt,
Legelj ajakmon, s ha szomjaztató,
Kószalj alább, enyhít az itató.”

A klasszikus mitológia kulturális dominanciáját és tekintélyét nem fogadták el fenntartások nélkül. A 17. század végén, illetve – még erőteljesebben – a 18. század elején ez a tekintély egyre vitatottabbá vált. Mikor Joseph Addison a *The Spectator* egyik (1712-es) számában azt írta, hogy a „tizenhat évesnél idősebb” kortárs szerzők részéről „megbocsáthatatlan

együgyűség Junókat és Jupitereket emlegetni”, sokan egyetérthettek vele. A forradalom küszöbén álló Franciaországban ez a vélemény erős politikai és morális felhangokat kapott. A királyi udvarban dívatba jöttek a klasszikus mítoszokat feldolgozó vá-

*François Boucher: Diana ki-
száll a fürdőből (1742). Az is-
tennőt, aki sokkal inkább lehet-
ne Vénusz, vadászként
ábrázolta a festő – megleheto-
sen hiteltelenül. Nem nehéz
észrevenni a kép kiszámított
érzékiségét.*

lasztékos zeneművek, melyek szertartásossága a mi-
tológiai jeleneteket ábrázoló festmények (például
François Boucher képeinek) mesterkélttségével vete-
kedett. Ez a mesterkéltség jól megfér azzal a csik-
landó szexualitással, melyet ezek a képek a klasszi-

kus mitológia köntösébe öltöztetve kínáltak a közön-
ségnek. A Boucher-képekhez hasonló mesterkéltsé-
g és modoros ábrázolásmódot megsemmisítő kritikával
illette többek között a felvilágosult filozófus és nagy
levelező, Denis Diderot is, mivel az ő szemében a va-
lódí élethelyzetektől távoli szituációk pontosan az el-
lenkezőjét testesítették meg annak a célnak, amely
felé egy művésznek törekednie kell. Diderot nem a
klasszikus mitológiai témák felhasználását vetette
el, sokkal inkább azt a buja tobzódást, ahogy ezeket
a képeket a dekadens arisztokrata-királypárti kö-
zönség izlésének megfelelően feldolgozták.

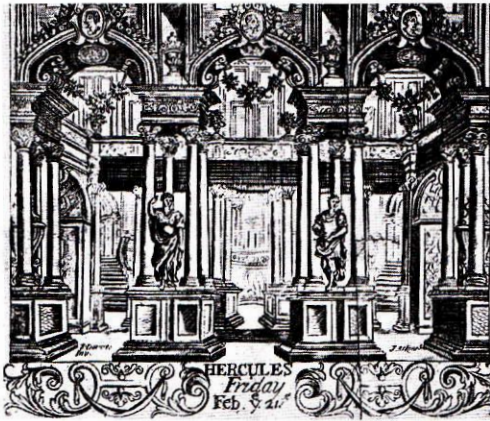
Franciaországban a „mitologikus díszittség-
ből” való kiábrándultság csak része volt egy sokkal
átfogóbb, politikai csalódottságnak, amely az 1789-
es forradalomhoz vezetett. Másutt azonban a
klasszikus mitológiához való viszony más iramban
és más hangnemben fejlődött. Németországban
1755-ben J. J. Winckelmann görög festészetről és
szobrászatról írt szenvedélyes tanulmánya hozta
meg a döntő fordulatot. Megfigyelései szerint a
nagyságot, sőt az egyediséget is kizárólag a görö-
gök utánzásán keresztül érheti el a művész. A görö-
gök iránt érzett hasonlóan szenvedélyes vonzalom
vezette a nagy német romantikusokat – Goethét,
Schillert, Hölderlint csakúgy, mint Franz Schubert
–, akik a klasszikus, de inkább a görög mitoló-
giában nem a száraz és mesterkéltséggel teli kifejezés-
módot, hanem valami mélyen átél, ragyogó életörömet lát-
tak, mely távol áll az alantas hétköznapiaktól. Ezt az

*(balra) Botticelli Vénuszához
képest Tiziano érettebb és dú-
sabb asszonyként mutatja az
istennőt. A Vénusz és Adónisz
című képen (1553–54) az is-
tennő igyekszik visszatartani
vadászatra induló szeretőjét.*

Belépőjegy Händel *Hercules* című „zenés drámájának” 1752-es előadására. A zene-mű Szophoklész *Trakhiszi nők* című tragédiáján alapul.

attitűdöt – ezt fontos hangsúlyoznunk – nem osztották a kortárs német festők. Számukra a „klasszicizmus” a francia minta követését jelentette, amely – a francia-porosz gyűlölködés fűtötte politikai légkörben – nem volt igazán járható út. A mítoszok tehát továbbra is nagy társadalmi hatóerejű történetek maradtak.

Egészen más volt a helyzet Angliában, ahol a 18. században jelentős fejlődésnek indult a klasszikus mítoszok feldolgozása és átvétele. Ennek egyik legfontosabb médiuma az opera és az oratórium volt: a mitológiai témák zenei feldolgozásában Georg Friedrich Händel járt az élen, többek között ő szerezte az *Admeto*, a *Hercules*, illetve a *Semele* című zene-művet. A feldolgozás másik útja fordítás volt, nevezetesen Alexander Pope erőteljes Homérosz-átültetése; bár ezt a művet fennkölt stílusa miatt sokan bírálták. A 19. század eleji angol romantikusok távol

Charles Kingsley eredetileg anglikán lelkész volt, később Cambridge-ben lett professzor. Legismertebb műve a *Héroszok* avagy görög mesék gyermekeimnek. Ez az illusztráció, melyen *Perszeusz* megmenti *Andromedát*, a mű 1902-es kiadásából való.

Frederic Leighton A fogva tartott *Andromakhé* című festménye (1888 k.) talán egyfajta élettelen ridegséggel kezeli témáját, a festőt mégis hatalmas tisztelet övezte a viktoriánus Angliában; ezt jelezte az is, hogy a királynő nemességét adományozott neki.

tartották magukat „a mítoszok agyoncsépelet és élettelen felhasználásától, mely a 17. században vette kezdetét és folytatódott töretlenül a 18. században is” – ahogy azt William Wordsworth megfogalmazta. A romantikus szerzők nem akartak elfordulni a mitológiától, az ő céljuk az volt, hogy új életet lehellenek belé: Keats *Endymion* című verse, illetve Shelley *Megszabadult Prométheusza* csak két példa a sok közül. Akárcsak a német romantikusok esetében, a művészek most sem a klasszikus, hanem a görög mitológiához fordultak. Ahogy Shelley írta: „Mindnyájan görögök vagyunk” – vagyis görögök, nem pedig rómaiak.

A viktoriánus szerzők némelyike is örökölte az ókori görögség iránt fellobbant romantikus vágyat, csakhogy esetükben ez összefonódott saját, jellegzetes moralizáló hajlamukkal: végső soron a görög mítoszok – és különösen Homérosz költészete – erkölcsnemesítő történetek egész tárházát kínálják. Ez az attitűd hatja át Charles Kingsleynek a rendkívül népszerű *Héroszok* c. (1856) mitológiafüzére elé írt előszavát is: „[A görögök] felnőtt gyermekek voltak, jó és nemes gyermekek; s körükben – akár a mai iskolákban – a legerősebb és legokosabb fiú, legyen akármily szegény, vezette a többieket.” Hasonló moralizáló – igaz, a brit iskolarendszer magasztalását nélkülöző – attitűdöt találhatunk Thomas Bulfinch és Nathaniel Hawthorne, a két legnépszerűbb amerikai mítoszfeldolgozó műveiben is: a görög mítoszok e két szerző számára is az erkölcsös történetmesélés támaszai voltak – feltéve, hogy egy-két morálishan kétséges mesét kihagytak a korpuszból. Hiba lenne azonban, ha a klasszikus mitológia viktoriánus kori szerepét csakis az erkölcsi felemelkedés fényében

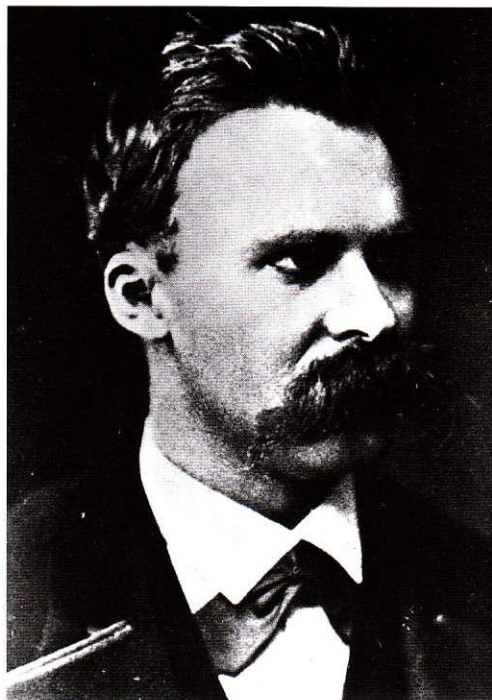
látnánk; a kép – szokás szerint – jóval összetettebb ennél. A kutatók arra is rámutattak, hogy a viktoriánus kor egyfajta nőgyűlölő megigézettséggel csodálta az olyan mitológiai alakokat, mint Klütaimnésztra vagy a Gorgó. A késő viktoriánus korban – bár meglehetősen más nézőpontból – szintén felbukkan a mitológia világa, melyet gyakorta az esztétikai tökély színtereként ábrázoltak: kifinomult, megközelíthetetlen, érzéki, de talán végsőkéig szenvedélymentes vidékként.

Németországban a romantikus szenvedély meglepően sokféle akadémikus kutatást táplált, melyek a klasszikus antik mitológia tanulmányozását, illetve az általában vett mítoszkatást tűzték célul maguk elé. Ezen munkásság egyik csúcspontja Karl Otfried Müller *Bevezetés a mitológia tudományába* című könyve (1925). Müller műve széles látókörű és eleven hangvételű alkotás, mely mindenféle dogmától mentesen, saját történeti és vallási háttérüket szem előtt tartva értelmezi a görög mítoszokat. Kevésbé eredeti, de a maga korában jóval nagyobb hatású alkotás volt Friedrich Max Mülleré (ld. 17. o.), aki az összehasonlító nyelvészettől jutott el oda, hogy a görög mítoszokat korábbi – és ezen korábbi állapotukban még érthető – ősi indoeurópai mesék félreértett és eltorzított változataiként elemezte. A görögök indoeurópai őseinek meséi a nap, az éjszaka és a legfontosabb bolygók elementáris kozmikus jelenségeit is felölelték (innen az elnevezés: szoláris mitológia).

A görög mítoszok vadsága

Nehezebb elképzelni szembeötlőbb különbséget, mint amely F. M. Müller (kinek temetésén minden

szóba jöhető híresség és tekintély jelen volt), illetve az ugyanabban az évben (1900-ban) elhunyt német tudós és író, Friedrich Nietzsche között mutatkozott. Az ellentmondásos, élete végére megőrült, a maga korában viszonylag kevésbé ható Nietzsche írta meg a görög mitológiáról szóló művek egyik legfontosabbikát, melyben a dionüszoszi és az apollóni kultúra különbségét írta le. Nietzsche

Friedrich Nietzsche elmélete a dionüszoszi és apollóni kultúráról nagy hatású, bár ellentmondásos eszköznek bizonyult a művészet és a kultúra megértéséhez.

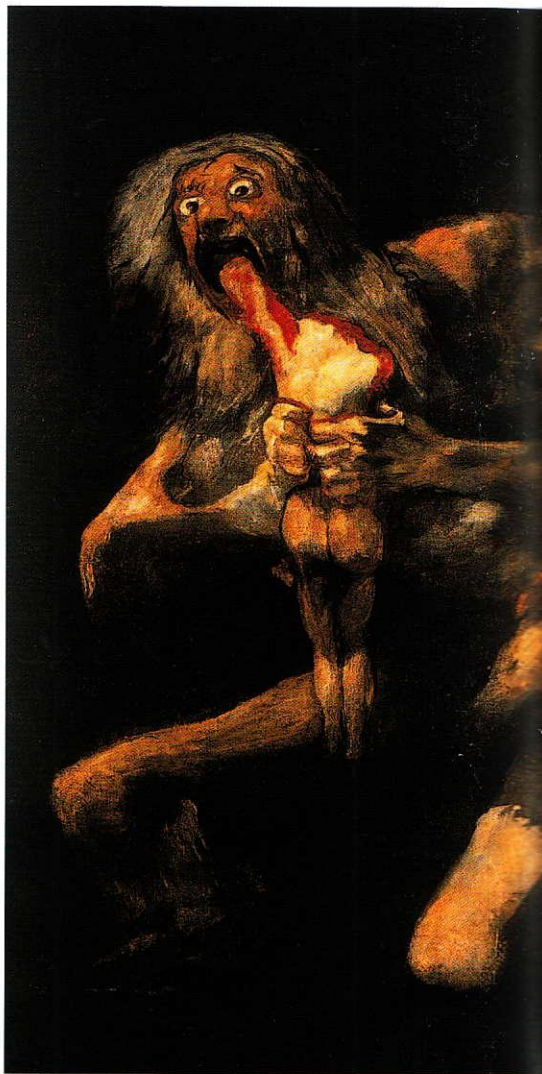
William Blake látomásos költő és képzőművész vízfestménye (1824–27) Kerberoszról Dante Poklának illusztrációjaként készült. A képről sugárzó vadság éles ellentétben áll az ókori világának a 19. századi Angliában uralkodóvá vált, jóval visszafogottabb ábrázolásával.

számára Dionüszosz és Apollón nem csupán ókori istenek voltak, hanem élő esztétikai kategóriák: Dionüszosz a mértéktelenség, a határok átlépése; Apollón pedig a rend, a világos határok princípiuma. Nietzsche kijelentette, hogy ezek a princípiumok együtt járnak, s e kettő együtt vezetett a görög tragédia (azon művészeti forma, melynek antitézisé a Szókratész nevével fémjelzett racionalizmus fémjelzte) geneziséhez. Akár a görög tragédiák, akár bármi más „magyarázataként” olvassuk e művet, egy alapvető igazságra bizonyosan rávilágít az ókori görögökkel kapcsolatban: arra, hogy nem érthetjük meg őket, ha kizárólag a tökéletesség és a rend megtestesítőinek tekintjük, hiszen így figyelmen kívül hagynánk kultúrájuk vad és kegyetlen aspektusait, melyek ismétlődően felbukkannak mitológiájukban.

Nem Nietzsche volt az első, aki felismerte a görög mitológiában rejlő vadságot. Már Platón műveiben is találkozhatunk a történetekben lappangó vadság kiváltotta felháborodással; s hasonló attitűd állt sok allegorizáló interpretáció mögött is – F. M. Müller művét is beleértve. Arra azonban csak elvétve akadt példa, hogy valaki nyíltan szembenézzen ezzel a vadsággal – két 19. századi művész: William Blake és Francisco Goya megtette. Nietzschehez hasonlóan ők is ráéreztek a számos görög mítosz mélyén ott rejlő erőszakra és féltelenségre. Nietzschehez hasonlóan ők is háttérbe szorult, illetve némileg kívülálló művészeknek számítottak. (Goya ugyan a spanyol királyi udvarban töltött be állást, süketisége azonban jelentős mértékben közrejátszott abban, hogy kirekesztettnak érezze magát.) Friss szellemű, radikális mitológiavíziójuk mindig is kívül maradt a kulturális élet fősodrán.

Mindazonáltal a bájos tökéletességgént elképzelt görögségképet hamarosan új oldalról, új veszély fenyegette. A 19. század végén, a 20. század elején tá-

Saturnus felfalja gyermekeit (1821–22). Hésziodosz meséje a gyermekeit felfaló Kronoszról Goya festményén érte el legvégtetesebb – és legundorítóbb – képi megjelenítését. Az ókorban Kronosz az alapvető kettősséget testesítette meg: képes volt kirívó erőszakra, uralkodása mégis az ideálisztikus múlttal kapcsolódott össze. Goya képén nincs kétértelműség: az isten iszonyú, rémálomba illő emberevő óriás.

Jane Harrison a görög vallással kapcsolatos kutatásai során fontos kapcsolatokra bukkant az ókorból fennmaradt emlékek, illetve az ún. „primitív” társadalmakkal foglalkozó kortárs tudományok felfedezései között. J. Harrison arcképét Augustus John festette meg.

A reneszánsztól
a 20. századig

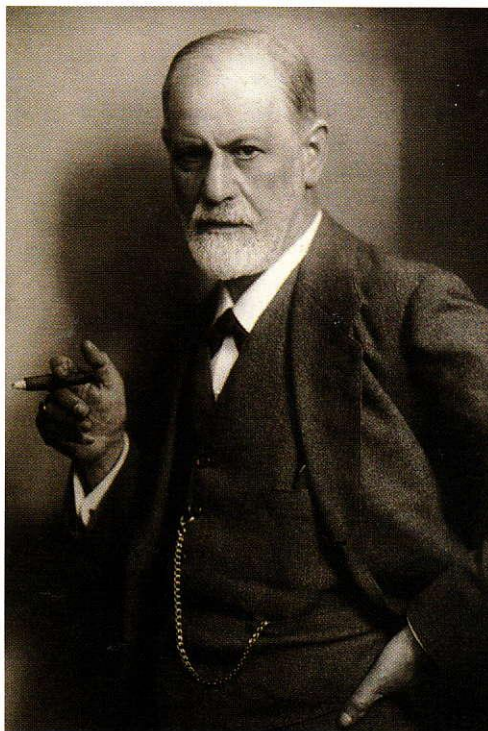
madt két új tudományág, az antropológia és a pszichológia alapjaiban rengette meg a görög mitológiáról kialakult képet. Jane Ellen Harrison (1850–1928) és J. G. Frazer (1854–1941), az *Aranyág* című monumentális mű szerzője szerint a görög mitológiát a hozzá kapcsolódó rituálék fényében kell értelmezni, azon rítusok szerint, melyek, állításuk szerint, olyan sémákat követnek, melyek világszerte megtalálhatók a „primitív” népek körében. Ezen rítusok többségét a nietzschei terminussal „dionüszoszi”-ként határozhatnánk meg. Többé-kevésbé véletlenszerűen belelapozva Harrison *Themis* című könyvébe, ilyen főcímeket találhatunk: „Barbár beavatási rítusok”, „Mennykő és bikabógés”, „Tote-misztikus tetoválások”, „A szatírok mint termékenységdémonok”.

Frazer az általa világszerte elterjedtnek tartott mitikus-rituális egységekre összpontosít, melynek központjában a meghalt, s újra életre kelt király áll, aki a természet évente bekövetkező halálát és újjászületését jelképezi. Harrison, s különösen Frazer munkáját éles, s gyakran jogos kritikával fogadták a kortárs, illetve a későbbi nemzedékek kutatói is. Ám a méltóságteljes fennköltségbe fulladt görög mitológia felélesztésével – ha nem is volt minden részletben igazuk – felhívták a figyelmet a görög örökség lényeges, s addigra háttérbe szorított aspektusára.

Pszichológia és politika

A fenti brit klasszikusok jelentősége is eltörpül azonban Sigmund Freud (1856–1939) hatása mellett. Freud számára azért voltak fontosak a mítoszok, mert ezek, akár az álmok, a psziché tudattalan tartománya felé nyitottak utat. Sőt, bizonyos mítoszokat Freud olyan minták megtestesülésének tartott, melyek általános jelentőséggel bírnak az ember pszichológiai fejlődésében. Elektra és Narkisszosz mítosza is ezek közé tartozott, Freud azonban elsősorban Oidipusz mítoszának tulajdonított kiemelkedő jelentősé-

get. Az Ödipusz-komplexus volt Freud számára az a titkos jelszó, mely megkülönböztette egymástól a pszichoanalízis híveit és ellenfeleit. Ez a fogalom a fejlődő fiúgyermek apja iránt érzett haragját, illetve az anyához való ragaszkodását takarta. Freud Ödipusz-komplexus fogalma maga is átesett bizonyos változásokon, s a mesternek e fogalom univerzális jellegéről vallott hitét még tanítványai közül sem osztották mindnyájan – kritikusaikról nem is beszélve. Még az általa alapvetőnek tartott „ödipális” szövegnek, Szophoklész *Oidipusz király*ának freudi olvasatát is sokan megkérdőjelezték: az egyetlen dolog, melyet Szophoklész Oidipusza nem érezhetett

Sigmund Freudnak az emberi pszichével kapcsolatos kutatásai még évtizedekkel a halála után is vitákat kavarnak. Freud nézetei nagy hatással voltak a művészekre, illetve a görög mitológia megértésére törekvő tudósokra.

Pasolini Oidipusz király című filmje, melyet marokkói helyszíneken forgattak, Freud szubjektumfejlődési elméletét felhasználva ragyogó képek sorozatával értelmezte újra a mítoszt.

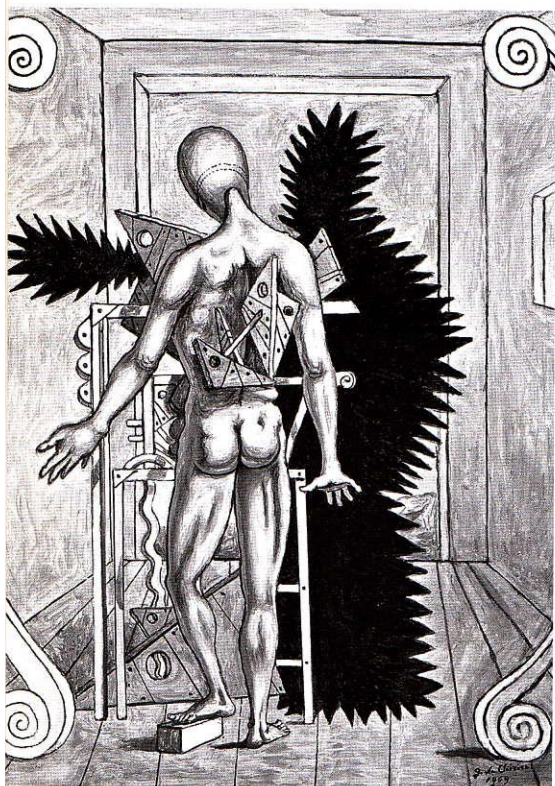
apja meggyilkolásakor, az az „ödipuszi” apagyűlölet volt, mivelhogy ő úgy tudta, az igazi apja Polübosz, korinthuszi király. Az ilyen és ehhez hasonló ellenvetések ellenére abban egészen biztosak lehetünk, hogy Freud elmélete számos művészeti ág képviselőjére gyakorolt felszabadító és ihlető hatást. A 20. században nagyobb figyelem összpontosult az Oidipusz-mítoszra, mint az ókor óta bármikor, s ez a figyelem olyan remekműveket eredményezett, mint Sztravinszkij *Oedipus rex* oratóriuma (1927), Jean Cocteau *La Machine infernale* (1934) című színműve, vagy Pier Paolo Pasolini filmje, az *Oidipusz király* (1967), mely nyíltan freudi nézőpontból közelíti meg a törté-

netet. Az Oidipusz-történeten túl más mítoszok is új megvilágításba kerültek a freudi nézőpont alkalmazásával; a feltűnő képzelőerővel megáldott spanyol szürrealista festő, Salvador Dalí (1904–1989) nyíltan vállalta a pszichoanalízis elméletének hatását.

A pszichológia volt az egyik olyan terület, ahol a görög mítoszok a 20. században komoly jelentőségre tettek szert. Különösen az Oidipuszról és a Pelopidákról (főleg az erkölcsi és családi dilemmákkal szembesülő Elektráról és Oresztészről) szóló mítoszok váltak pszichológiai témákká; például Jean-Paul Sartre *A legyek* (1943) című darabjában, melyben a névadó legyek az ókori Erinnuszok mindenütt jelenlévő megfelelői.

A politika is felfedezte magának a mitológikus hangvételt. Újra hangsúlyt kapott a trójai háború, illetve a Hetek Théba ellen folytatott hadjáratának következménye, amikor is Antigoné Kreón parancsát megszegve eltemeti áruló bátyját. Jean Giraudoux 1935-ben született korszakalkotó drámája, a *Trójában nem lesz háború* csupán egyetlen példa abból a számtalan 20. századi műből, melyek a trójai-görög konfliktus kereteit használták fel arra, hogy kifejezzék a háborúról vallott nézeteiket. A darabot, mely a trójai háborút közvetlenül megelőző eseményeket dolgozza fel, az elkövetkező világméretű konfliktus tükrében (utólag okoskodva) nehéz nem profetikus műként olvasni. Giraudoux kifinomult ironiája sem tudja elleplezni a műben rejlő kietlenséget: a háború értelmetlen, s az idealista Hektör minden erőfeszítése ellenére (aki azon van, hogy Helené visszatérjen Menelaoszhoz) a háború igenis meg fog történni. Végül az idealizmus semmit sem tud tenni a végzet vagy az olyan örjöten emberi indítékok ellenében, mint amilyen a makacs háborús költő vágya, hogy tehetségének megfelelő témát találjon. Ilyen költő a trójai Démokosz, Giraudoux saját teremtménye (bár a névvel utalást tesz az *Odüsszeiá*-ban szereplő phaiák énekesre). Mután Hektör halálra sújtja, Démokosz utolsó lehetével azzal vádolja hamisan a görög Ajaxot (Aiaszt): ő ölte meg, hogy gyilkosságával siettesse a háborút.

Antigoné ellenszegülése szintén hálás témának bizonyult a modern drámaírók számára. Az egyik legenigmatikusabb feldolgozás Jean Anouilh *Antigonéja*, mely 1944-ben, Párizs német megszállása alatt játszódik. A darab lehetne az egyszerű ellenállás meséje is: a büszke Antigoné fellázad a zsarnoki rendelet ellen, s ezért halállal lakol. A két főszereplő, Antigoné és Kreón ábrázolása mégsem enged meg efféle optimista olvasatot. Mikor Kreón megkérdezi, miért temette el a bátyját, a lány így felel: „Senkiért. Magamért.” Maga Kreón kelleetlen uralkodó, aki beismeri, hogy teljesen abszurd, amit tesz, ám az események túlnőnek rajta. Végül, mikor kifogy az érvekből, és nem képes letéríteni útjáról a hajthatatlan Antigonét, kénytelen felvállalni azt a szerepet, mely Antigoné halálához és – fia, Hémon, illetve felesége, Eurüdiké halála folytán – saját családja pusztulásához vezet.

Az olasz szülők gyermekeként, Görögországban született Giorgio de Chirico újra és újra visszatért a klasszikus témákhoz – igaz, hogy ezt a maga rendkívül jellegzetes módján tette. Az Oresztész büntudata című képén (1969) az anyját meggyilkoló fiatalember testével összenőtt fenyegető, fűrészfogas árnyék a „bűntudat”.

Jelenet Jean Anouilh Antigonéjának 1947-es párizsi előadásából. *Antigoné és Kreón* politikai és erkölcsi konfliktusa ma is mélyen érvényes mondanivalóval szolgál, ezzel is igazolva Szophoklész mesterművének rendkívüli időtállóságát.

Giraudoux és Anouilh darabja csupán két kiragadott példa abból a tömördek, politikával átitatott mítoszfeldolgozásból, melyek a 20. századi színdarabokban megjelentek. Ebben Franciaország járt az élen, de Görögország, Németország, Nagy Britannia, az Egyesült Államok és Japán is jelentősen hozzájárult a gazdag terméshez. A megközelítés módszerei igen széles skálán mozogtak: míg Tadashi Suzuki, japán rendező Euripidész *Trójai nők* című művének adaptációjában (1974) az amerikaiaknak a II. világháborúban legyőzött japánokkal szemben tanúsított könyörtelen viselkedését vitte színre, addig Andrzej

Wajda *Antigonéja*, melyet 1983-ban, Krakkóban adtak elő, a hősnő hatalommal szemben tanúsított ellenállását fogalmazza meg (a lengyel Szolidaritás szakszervezet állami elnyomás elleni harcának fényében). Az 1914 utáni történelem könyörtelenségével összhangban a legnagyobb hatású görög műfaj a tragédia lett.

A tragédia az egyik, de nem az egyetlen útja a dolgok szemlélésének. Az ókorban, ahogy azt könyvünk is bemutatta, a mítoszokat elképesztően sokféle hangnemben fogalmazták újra – ezek egyike volt a komédia. Sokkal kevesebb sikeres, modern komi-

Jelenet Suzuki Tadashi: *Trójai nők* című darabjának előadásából (1974).

Jacques-Louis David *Paris és Helené című festménye (1788)* gyengéd és gondtalan hangulatban ábrázolja a szerelmeseket. A köztük lévő harmóniához jól illik a Parisz kezében tartott lant.

kus mítoszfeldolgozást találunk, mint várnánk – s biztosan kevesebbet, mint az ókorban. A 19. század közepén Honoré Daumier, a ragyogó karikaturista készített egy pajzánul szórakoztató sorozatot, melyben a klasszicizmus hűvös méltóságát figurázta ki: Franceschini és David bágyatag derűvel ábrázolt Thetiszével és Helenéjével szemben Daumier maró gúnnyal ábrázolt alakjai megragadnak a nézők emlékezetében. Jacques Offenbach, a zeneszerző volt a másik olyan művész, aki vette a bátorságot, és tiszteletlenül bánt az ókorral. *Orpheusz az Alvilágban* című kompozícióját először 1858-ban adták elő. Orfeusz és Eurüdiké meséjéből egy sor mélyen megrázó operafeldolgozás született, többek között Claudio Monteverdi (1607) és Christoph Gluck (1762) is írt ilyen darabot, Offenbach ezzel szemben házasságtörési bohózatként értelmezte újra a történetet. Orpheusz itt egy boldogtalan házasságban élő zenetanár, aki nem a feleségét, Eurüdikét szereti, hanem egy másik nőt. Eurüdiké eközben szerelmes

lesz „Arisztaioszba”, aki maga az álruhás Hadész/Pluto. Mikor Eurüdiké lekerül az Alvilágba, Jupiter (aki légy képeben jelenik meg) szerelmes lesz belé, s az asszonyból végül boldog bakkhánszó lesz. Az operett – a város legtekintélyesebb színikritikusa által írt lesújtó bírálatnak köszönhetően – hatalmas vihart kavart Párizsban. A kritikus a darabot az ókor meggyalázásaként írta le; ezután a párizsi közönség természetesen megrohanta a jegypénztárakat, hogy saját szemével győződhessen meg erről.

A 20. században (akár az előző évszázadban) a közgondolkodás a görög mitológiát sokkal inkább a mély bölcsességek, mintsem a humor tárházának tartotta – természetesen kivételek ezúttal is akadtak. Ezek egyike a svájci drámaíró, Friedrich Dürrenmatt *Herkules und der Stall des Augias* (Herkules és Augiász istállója) című darabja volt. Herkules ebben a műben nem hős: munkáit azért végzi el, hogy ki tudja fizetni a hitelezőit: Erüsztheuszt, a

(balra) Daumier karikatúrája Meneláoszról és Helenéről (1841), akik újra együtt vannak a trójai csatatéren. Meneláosz potroha ellentétben áll fontoskodásával, a vaskos Helené kézmozdulata pedig előrevetíti, milyen lesz jövőbeli házasságuk.

(jobbira) Thetisz a Sztüxben meríti a gyermek Akhilleuszt (1719–20). Giacomo Franceschini lágy tónusokkal érzékelteti az anyai szeretetet. A folyó vize sérthetetlené teszi a hőst, kivéve a sarkát, ahol anyja tartja.

(lent) Daumier elképzelése Akhilleusz Sztüxben való megmerítéséről (1842). A képen még nem sok látszik abból a férfiaságból, melynek később Akhilleusz lesz a megtestesítője.

bankárát, Epaminodaszt, a zálogkölcsonzót, Aiaszt, az építőmestert, illetve Leonidaszt, a szabót. Herkules Éliszben (az ország földrajza és éghajlata kísértetiesen hasonlít Svájcra) azt a feladatot kapja, hogy tisztítsa meg a helyet a ganéjtól. Ez a műve sok elenséget szerzett Dürrenmattnak honfitársai körében, mivel azok – teljesen jogosan – úgy érezték, hogy a szerző a svájciak legendás tisztaságszeretén gúnyolódik. A darab, bizonyos értelemben, nagyon „arisztophaneszi”, hiszen központi témája a mindenütt jelenlévő ürülék. Csupán egyetlen „arisztophaneszi” vonás hiányzik belőle: az, ahogy az ókori mester képes volt egyesíteni a fenségest és a trágárt.

A görögség a reneszánsz kortól

A modernkori mitoszbeszélést áttekintve számos országot említettünk már; azt az egyet azonban, amely – nyilvánvaló okokból – kiemelt figyelemre tarthat igényt, eddig még nem vizsgáltuk meg. Mikképp viszonyult maga Görögország a mitológiai örökséghez? A hagyomány átvételének és újjáélesztésének ezúttal a költészet volt a legerőteljesebb médiuma.

A modern görög nemzetállam hosszan elhúzódó, küzdelmekkel teli történelmében a klasszikus mitológia a láthatatlanságtól a központi helyzetig bezárólag igen sokféle helyen szerepelt a kulturális és politikai életben. A keresztény bizánci birodalom alatt teljes mértékben marginalizálódott pogány mítoszok a 16–17. században, a „krétai reneszánsz” idején váltak ismét jelentős kulturális hivatkozási alappá, mikor a sziget – egészen az 1669-ben bekövetkezett török megszállásig – velencei fennhatóság alatt állt. Ez alatt a reneszánsz alatt olyan választékos stílusú költők merítettek az ókori történetekből, mint Vikendzosz Kornarosz, kinek ragyogó

verses regénye, az *Erotokritosz* szinte biztosan Ovidius-feldolgozás. Az 1820-as évek függetlenségi mozgalmainak idején az egyre erősödő nemzeti identitás érzéséhez mitológiai allúziókkal dolgozó összehangolt irodalmi stratégia társult, melyet azok a költők dolgoztak ki, akik a szabadságharc dicsőítésével tudták kivenni részüket az ügyért folyó harcból. Ebben az időben élt Andreasz Kalvosz (1792–1869), aki *A Szabadsághoz* című ódájában így ír szülőföldjéről:

Ó, drága istennő, Erény,
Kithairón régi szerelmese,
esdón kérek: ma se hagyd el
e vidéket, őseim áldott,
szép honi földjét!

Az alexandriai K. P. Kavafisz (1863–1933) is merített időnként az *Iliász*ból, mint tette például *Szarpédón temetése* című költeményében is. Leghíresebb utazása azonban Homérosz *Odüsszeiájáig* vezet vissza: az

Ithakában az emberiség szüntelen felfedezésvágyáról elmélkedik. Egy nemzedékkel később az ión szigetről, Lefkaszról származó költő, Angelosz Szikelianosz (1884–1951) a mítoszokat közvetlen módon, mély líraisággal használja fel. *Szolón utolsó beszéde* című versében a nagy athéni politikus így búcsúzik az élettől:

Fakadj az Olümposz ormairól,
szökj fel a Tartarosz mélyeiről,
ó szent és nagy, egyetlen örület –
pusztítsd el mindig-gyöttrő szellemem,

s egy nem múltó órára-percre csak,
egy győzedelmes óráig csupán:
szórd a semmibe minden bölcsességem,
mit idegenként gyűlölök örökre!

Nikosz Kazantzakis (1883–1957), akinek sokoldalúsága és utazás iránti olthatatlan szenvedélye Odüsszeuszéval vetekedett, szintén a klasszikus

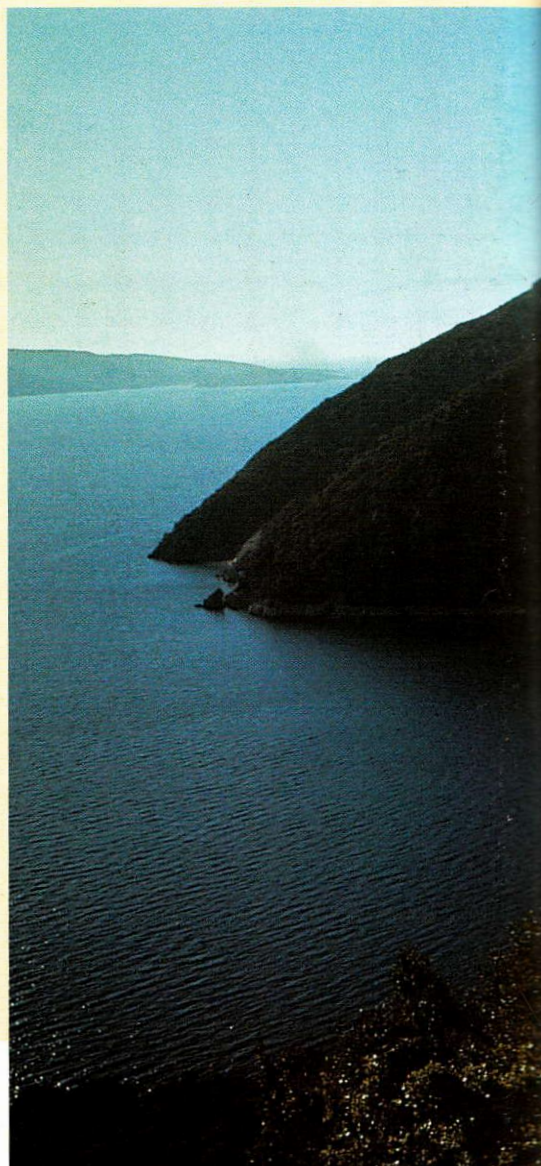
Ithaka

Ha majd elindulsz Ithaka felé,
válaszd hozzá a leghosszabb utat,
mely csupa kaland és felfedezés.
A Küklopszoktól és a Laisztrügonoktól
s a haragvó Poszeidóntól ne félj.
Nem kell magad védened ellenök,
ha gondolatod tiszta és egyetlen
izgalom fűti tested s lelkedet.
A Laisztrügonokkal, Küklopszokkal, a bösz
Poszeidónnal sosem találkozol,
hacsak lelkedben nem hordozod őket,
hacsak lelked nem áll velük utadba.

Válaszd hozzá a leghosszabb utat.
Legyen minél több nyári hajnalod,
mikor – mily hálás örömmel! – először
szállhatsz ki sose-látott kikötőkben.
Állj meg a föníciai pultok előtt,
válogass a jó portékák között,
ébent, gyöngyházat, borostyánt, korallt
és mindennemű édes illatot,
minél többet az édes illatokból.
Járj be minél több egyiptomi várost,
s tanulj tudósaiktól szüntelen.
Csak minden gondolatod Ithaka legyen;
végső célod, hogy egyszer oda juss,
de ne siess az úttal semmiképp.
Inkább legyen hosszú, minél hosszabb az út,
hogy évekkel rakva szállj ki a szigeten,
az út aratásával gazdagon,
s ne várd, hogy Ithaka majd gazdagon fogad.
Neki köszönd a szép utazást,
mit nélküle sosem tehetnél volna meg,
hát mi mást várhatnál még Ithakától?

Nem csaphat be Ithaka, ha szegény is:
a szerzett tudásból s tapasztalatból
máris megtudhattad, mit jelent Ithaka!

K. P. Kavafisz

örökséget dolgozta fel. Valójában az *Odüsszeiája* a legizgalmasabb műve, ez a hatalmas (33 333 soros) költemény Odüsszeusz újabb bolyongásait beszéli el, melyekre ithakai hazatérése után indult. A költemény ambíciói csak a főhőshez mérhetők, aki útja során olyan személyekkel találkozik, mint Buddha, Don Quijote és Krisztus. A mű ennek ellenére kisebb hatású volt, mint Kazantzakis más írásai, például a *Zorbász, a görög*. A regény címszereplője, az élet-igenlő hős modernkori mítosszá vált, mivel sok külföldön élő görög szemében ő testesítette meg a „görögséget”.

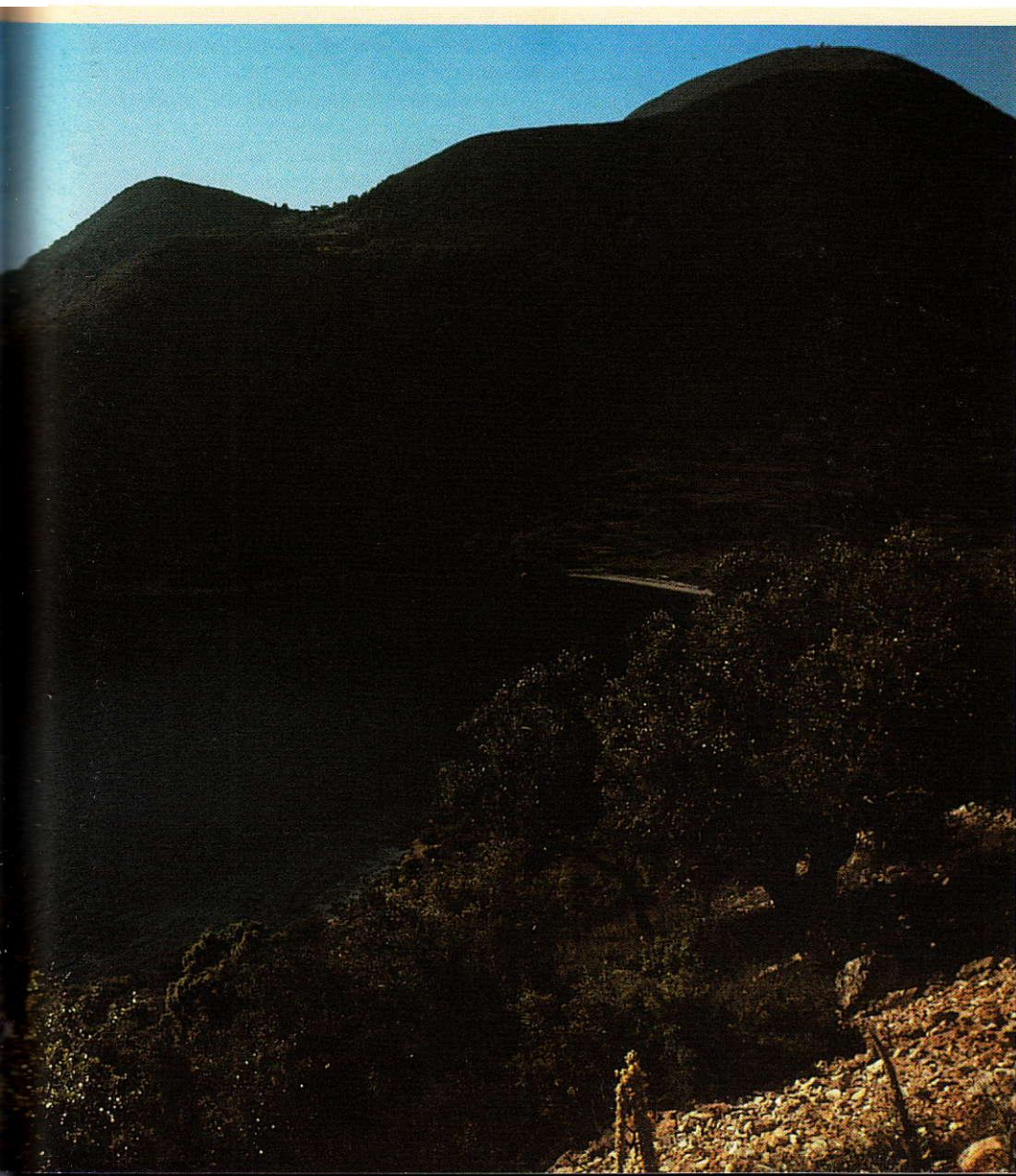
Amellett, hogy a modern görögök vissza kívántak térni az ősi mitológiai örökségükhöz, sokan úgy érezték, hogy ez az örökség elégtelen, sőt egyenesen elutasítandó. Jannisz Ritszosz (1909–1990) költői munkássága nagyrészt az ősi legendákkal (főként a Pelopidákhoz és a trójai háborúhoz kapcsolódó történetekkel) folytatott párbeszédén alapul.

Fel-le folyton a lépcsőn. Kimerültségében lassacskán összekeveredett a magas és a mély, mind egyforma értelmet nyert – semmilyen értelmet; mint egy forgó kerék mindig azonos pontja, s így abban a hitben élt, hogy utazik, még a szelet is érezte, ahogy hátrafújja haját, társait figyelte, akik boldogan sürgölődő matrózoknak álcázták magukat, nemlétező evezőket forgatva, és viasszal tömték be fülüket, mikor pedig a Szirének már háromezer éve meghaltak, ugyanitt.

---

*A reneszánsztól
a 20. századig*

---

*Ithaka, a hely, ahová
Odüsszeusz visszatérni vá-
gyott.*

Jelen és jövő

Jöjj velem, Múzsá, vándoroljunk el Göröghonból és
Ioniából,
Húzd át, kérlek, azokat a bőségesen túlfizetett számlákat,
Trója meséjét, Achillesz haragját, Aeneas és Odüsszeusz
bolyongásait,
Ragaszd fel havas Parnasszusod szikláira: „Elköltözött,
Kiadó” [...] Ismerj meg egy jobb, frissebb, étellelőbb szférát, tágas, ki-
nem-próbált
birtok vár reád és téged áhít.

A fenti sorokat 1876-ban írta Walt Whitman, amerikai költő, s ezzel határozott kifejezést adott azon véleményének, miszerint: általában a „klasszikus”, de különösen a klasszikus mitológia a reakciós, konzervatív kulturális szemléletet testesíti meg; ideje már kihajítani az ablakon, s valami friss dologba kezdeni. Whitman írása előtt is számtalan efféle támadás érte a klasszikus hagyományt, s számolatlanul érik ilyenek azóta is. Meyer Reinhold, aki a klasszikus kor tanulmányozásának szerepét kutatta az Egyesült Államokban, így írt erről: „Európa [és az USA] intellektuális történelmét a klasszikus hagyomány ellen indított rohamok tarkítják, s minden századnak, minden országnak ki kellett tartania az ostrom-

lókkal szemben, akik fáradhatatlanul meneteltek újabb és újabb érveket szegezve a klasszikus kor primátusa ellen”.

Mégis, most, a 21. század hajnalán megállapíthatjuk: a klasszikus hagyomány nem csak hogy nem halt meg, de minden jel arra mutat, hogy ezt a véget bizonytalan időre elhalasztotta. A görög mitológia felhasználási köre drámai módon kiszélesedett. Még Whitman Újvilágában is hatalmas népszerűségnek örvendenek az egyetemi hallgatók körében a mitológiai kurzusok, miközben a művészek ma is szívesen

A modern Odüsszeusz

Nikosz Kazantzakis (1883–1957) újjörög író, költő inkább regényeivel vált ismertté, de ő maga Homérosz eposza nyomán készült költeményét, az *Odüsszeiát* (1938) tartotta fő művének. Az alábbiakban ebből idézünk.

A szabadság, testvéreim, nem bor, s nem édes asszony, hanem magányos, büszke dal, szelekben szertefoszló. A tagadás agytisztító, sós-friss vizét igyátok, feledjétek bosszankodást, becstelen nyereséget, legyen bensőtök árnyatlan, akár egy csecsemőé, s az agyatok virágos ág, melyen rigó dalolgat. Vének, ti meg rikkantsatok, fogatok újránjón, mert a Nap-Úrra esküszöm, s a Hold-Úrnőre mondom: Harosz csak képzelet fia, s a vénség csalfa álom – csupán lelkünk játéka, eszünk ábrándozása. A tengerről friss szél süvölt, halántékunk kitárul, egy könnyű álom álmodott – ekként fogant a földünk, szálljuk meg hát dallal, fiúk, e széles nagyvilágot! Evezőt kézbe, társaim, jön már a kapitánytok, anyák, csicsijgassátok el a sok síró porontyot! Vitorlát föl! a zord magányt vessétek ki a szívből – halljátok ím gyötrelmeit híres Odüsszeusznak!

A főárbocnál álldogál, göndör szőlők körötte, s a hazautnak hangjait hallgatta a sokat-járt, szeme kitisztult, kiürült, megkönnyebbült a szíve – élet? halál? dallam csupán, s az ész-madár dalolja; körbejárta a szemét, állkapcsa összerándult, és két kezét az ért fügek s fürtök közé bedugta, s veséi kútfején tucat isten oltotta szomját. Egész nagy teste gözt vetett a sok földet bejártnak, s lassan-lassan a hó-hajó, gyümölcs, emlék s a társak ködként lebegtek a vízen, s eltűntek, mint a harmat. Kiáradt benéseje; szeme s szívverése megalvadt, és a Nagy Ész a szabadság szentelt ormára lendült, verdeste üres szárnyait, ugrált a levegőben. s elhagyta végső börtönét – a szabadságot is... Minden derengett, mint a dér, csupán csak egy kiáltás hangzott az éjből ébredő nagy-csöndű tengeráron: „Vitorlát föl, gyerünk, fiúk, hátszele fúj Harosznak!”

Noha a kultikus tévésorozat hősnője, Xena: a harcos hercegnő közvetlenül nem vezethető vissza a klasszikus mitológiára, mégis olyan világban él, melynek szereplői (pl. Herkules) és helyszínei gyakran az ókori mítoszokat idézik.

tékok megbízható mércéi a népszerűségnek, akkor – most csupán az angol nyelvű produkciókra szorítkozva – az *Iaszón és az Argonauták* (1963), *A titánok harca* (1981) és a *Herkules* (1998) című filmek, illetve a *Herkules* és a *Xena* című filmsorozatok azt sugallják, hogy a klasszikus ókort középpontba állító kultúra hanyatlása a nyugati országokban egyáltalán nem oltotta ki az ókori történetek iránti kíváncsiságot. Ne tekintsük az efféle feldolgozásokat a mítoszok meghamisításának, s ne lássuk bennük az „igazi jelentés” elvesztésének jelét sem. Épp ellenkezőleg: a mítoszok így bizonyítják életképességüket, nekünk pedig örömmel kell üdvözlöznünk ezt a folyamatot. A görög mitikus hagyomány csak úgy marad fenn, ha soha nem veszít alkalmazkodóképességéből, mindig az új igényekhez igazodik, feldolgozásaiban pedig továbbra is serkentőleg hat, kizökkent és inspirál.

Jelen és jövő

mártóznak meg felfrissülésképp az ősi forrásokban.

Az ókori mítoszok tartós vonzereje nem korlátozódott az általában „magas kultúra”-ként leírt régiókra. Ha a filmek, a televízió, illetve a számítógépes já-

A Titánok harca c. mozifilm mindenekelőtt Ray Harryhausen különleges trükkjeiről lett híres. A film ezen jelenete Perszeusz és a Gorgó találkozását mutatja.

Az idézetek forrásai

- 1 Anakreón: *Dionüszoszhoz* (Franyó Zoltán ford.)
- 19 Pindaros: *IV. püthói óda*, 1–8. (Jánosy István ford.)
- 23 Pauszaniász: *Görögország leírása*, V. könyv, 11.9.
- 29–30 *Life of Homer*. In *Homeric Hymns, Homeric Apocrypha, Lives of Homer*, Cambridge-London, 2003.
- 36 Pindaros: *IX. püthói óda* (Jánosy István ford.)
- 37 Euripidész: *Küklopsz*, 582–587. (Csengery János ford.)
- 38 Arisztophanész: *Békák* 200–202. (Arany János ford.)
- 40 Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. 1. könyv, 22.; id. mű, 1. könyv, 9.
- 41 Empedoklész: 399. töredék, 3–4.; Plátón: *Az állam*, 377b–387b;
- 46 Hésziodosz: *Istenek születése*, 190–206.
- 47 Hésziodosz: *Istenek születése*, 349–354.
- 48 Hésziodosz: *Istenek születése*, 500.; id. mű, 697–699.; id. mű, 824–830.
- 50 Homérosz: *Himnusz Apollónhoz*, 117–119.
- 53 Apollodórosz: *Mitológia*, 3. könyv, 4.3.
- 54 Hésziodosz: *Munkák és Napok*, 130–137.
- 59 Arisztotelész: *Meteorologika*, 325.a; Apollodórosz: *Mitológia*, 1. könyv, 7.2.
- 60 Pindaros: *VIII. iszthmoszi óda*, 25.
- 63 Pauszaniász: *Görögország leírása*, 8. könyv, 1.4.
- 64 Pindaros: *I. püthói óda*, 21–22.
- 68 Homérosz: *Iliász*, 8. ének, 19–27.
- 70 Kléanthész: *Himnusz Zeuszhöz*, 7–17. (Horváth I. Károly ford.)
- Homérosz: *Iliász*, 16. ének, 458–461.
- 72 Homérosz: *Odüsszeia*, 5. ének, 291–296.
- 75 Homérosz: *Iliász*, 1. ének, 47.
- 76 Homérosz: *Odüsszeia*, 6. ének, 102–104.
- 77 Homérosz: *Odüsszeia*, 24. ének, 1–5.
- 80 Szophoklész: *Oidüpsz Kolonoszban* (Babits Mihály ford.)
- 83 Homérosz: *Iliász*, 5. ének, 890.
- 84 Apollóniosz Rhodiosz: *Argonautika*, 3. ének, 1191–1224.
- 85 Hésziodosz: *Istenek születése*, 39–43.
- 86 Apollodórosz: *Mitológia*, 1. könyv, 8.2.
- 89 Homérosz: *Odüsszeia*, 11. ének, 587–592.
- 95 Bión: *Adonisz siratása* 40–66. (Szepessy Tibor ford.)
- 96 Homérosz: *Himnusz Aphroditéhoz*, 233–238.
- 97 Moszkhosz: *Europé elrablása*, 95–96. (Horváth I. Károly ford.)
- 99 Szimónidész: *Danaé* (Trencsényi-Waldapfel Imre ford.)
- 111 Apollóniosz Rhodiosz: *Argonautika*, 1. ének, 1261–1262.
- 114 Szicíliai Diodórosz: *Mitológia*, 3. könyv, 67.2.
- 129 Euripidész: *Óltalomkeresők*, 339–341.
- 136 Homérosz: *Iliász*, 24. ének, 507–512.
- 137 Szophoklész: *Aiász*, 1365.
- 140 Homérosz: *Odüsszeia*, 9. ének, 252.; id. mű, 9. ének, 408.
- 144 Homérosz: *Odüsszeia*, 23. ének, 205–240.
- 150 Pauszaniász: *Görögország leírása*, 5. könyv, 13.1.
- 151 Aiszkhülosz: *Agamemnón*, 1217–1222., (Devecseri Gábor ford.)
- 152 Aiszkhülosz: *Eumeniszek*, 870–901. (Devecseri Gábor ford.)
- 153 Homérosz: *Odüsszeia*, 4. ének, 122.; id. mű, 4. ének, 220–226.
- 184 Apollóniosz Rhodiosz: *Argonautika*, 1. ének, 1234–1239.; Homérosz: *Himnusz Aphroditéhoz*, 259–272.
- 186 Pauszaniász: *Görögország leírása*, 3. könyv, 25.4.
- 186 Athenaios: *Deipnosophistae*, 200b–c.; Homérosz: *Odüsszeia*, 13. ének, 102–112.
- 188 Szophoklész: *Thrakhszi nők*, 11–14.
- 192 Szémonidész: *Az asszonyok*, 37–40. (Kerényi Grácia ford.)
- 193 Plátón: *Törvények*, 705a (Kövendi Dénes ford.); Xenophón: *Anabaszisz*, 4. könyv, 7.24.; Moszkhosz: *Europé elrablása*, 117–124. (Horváth I. Károly ford.)
- 196 Homérosz: *Odüsszeia*, 11. ének, 322.; Plátón: *Minósz*, 320d; Homérosz: *Iliász*, 13. ének, 569.
- 198 Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*, 1. könyv, 4.; Pauszaniász: *Görögország leírása*, 4. könyv, 33.1.; Szicíliai Diodórosz: *Mitológia*, 5. könyv, 77.3–5.
- 199 Kallimakhosz: *Himnusz Zeuszhöz*, 8. (Devecseri Gábor ford.)
- 201 Aiszkhülosz: *Agamemnón*, 935–936. (Devecseri Gábor ford.)
- 204 Homérosz: *Iliász*, 6. ének, 243–50.
- 205 Homérosz: *Iliász*, 3. ének, 146–60.
- 206 Plátón: *Az állam*, 330d–e; Homérosz: *Odüsszeia*, 11. ének, 487–91.
- 208 Arisztophanész: *Békák*, 465–78. (Arany János ford.)
- 211 Lukianosz: *Kharón*, 20.
- 212 Ciprusi siratódal, idézi M. Alexiu: *The Ritual Lament in Greek Tradition* c. könyvében (Cambridge, 1974), 497. o.
- Homérosz: *Odüsszeia*, 4. ének, 561–69.
- 213 „Hádzs házáól balra...” R. Parker: „Early Orphism”, In A. Powell (szerk.): *The Greek World* (London and New York, 1995), 497. o.
- Plátón: *Phaidón*, 114. (Kerényi Grácia ford.); Homérosz: *Odüsszeia*, 8. ének, 13–16;
- 220 Plautus: *Amphitruo*, 1–16. (Devecseri Gábor ford.); Catullus: *LXIV.*, 52–57. (Devecseri Gábor ford.)
- 224 Ovidius: *Átváltozások*, 3. könyv, 474–93.; Ted Hughes: *Tales from Ovid*. Faber and Faber, London, 1997.
- 225 Lactantius: *Divinae institutiones*, 1. könyv, 11.19.; Fulgentius: *Mythologiae*, 3. könyv, 12.
- 230 J. Seznec: *The Survival of the Pagan Gods*. Princeton, 1953. 211. o.
- 231 Bacon: *De sapientia veterum*, London, 1619.
- 232 Shakespeare: *Venus és Adonis*, 39. stanza (Weöres Sándor ford.); Addison: *The Spectator*, 523., 1712. október 30.
- 234 Wordsworth jegyzete, vö. Oliver Taplin, *Greek fire*, London, 1989. Shelley: *Hellas* c. verses drámájának (1882) előszava; Kingsley: *The Heroes*, Cambridge, 1856. (előszó)
- 238 J. Anouilh: *Nouvelles pièces noires*, Párizs, 1958., 171. o.
- 242 Andreasz Kalvosz: *A Szabadsághoz* (Csorba Győző ford.); Angelosz Szikelianosz: *Szolón utolsó beszéde* (Végh György ford.); K. P. Kavafisz: *Ithaka* (Somlyó György ford.)
- 243 Jannis Ritszosz: *A lépcső* (Somlyó György ford.); Walt Whitman: *A kiállítás éneke 2.* (Keszthelyi Zoltán ford.); M. Reinhold: *Classica Americana*. Detroit, 1984. 118. o.; Nikosz Kazantzakis: *Odüsszeia* (Papp Árpád ford.)

Ajánlott irodalom

- Apolodórosz: *Mitológia*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1977
- Balázs Sándor – Boronkay Iván: *Görög regék és mondák*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1960
- Bodrogi Tibor [et al.]: *Mitológiai ábécé*. Bp., Gondolat, 1973
- Cotterell, Arthur: *Mitoszok és legendák képes enciklopédiája*. Bp., Pantheon, 1994
- Cox, George William: *Görög regék*. Bp., Anno Kiadó, 1997
- Cox, George William: *A mythologia kézikönyve*. Bp., Anno Kiadó, 2000
- Dodds, Eric Robertson: *A görögség és az irracionális*. Bp., Gond-Cura Alapítvány – Palatinus, 2002
- Dover, Kenneth James: *Görög homoszexualitás*. Bp., Osiris, 2001
- Eliade, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története I*. Bp., Osiris, 1994
- Finley, Moses I.: *Odüsszeusz világa*. Bp., Európa, 1985
- Frazer, James George: *Az aranyág*. Bp., Osiris, 1998
- Görög vallás, görög istenek* (Összeállította: Sarkady János). Bp., Gondolat, 1974
- Graves, Robert: *A görög mítoszok*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1981
- Hamilton, Edith: *Görög és római mitológia*. Bp., Holnap, 1992
- Hegy Dolores: *A görög Apollón-kultusz*. Bp., Akadémiai, 1998
- Hegy Dolores: *Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe*. Bp., Osiris, 2002
- Hegy Dolores: *Görög vallástörténeti chrestomathia*. Bp., Osiris, 2003
- Karsai György: *Homérosz: Iliász*. Bp., Akkord, 1998
- Karsai György: *Homérosz: Odüsszeia*. Bp., Akkord, 1998
- Karsai György: *A szép és a Szörnyeteg. Görög drámák értelmezései*. Bp., Osiris, 1999
- Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Bp., Gondolat, 1977
- Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok, 1918-1943*. Bp., Magvető, 1984
- Kerényi Károly: *Hermész, a lélekvezető. Az élet férfi eredetének mitológemája*. Bp., Európa, 1984
- Kerényi Károly: *Mi a mitológia? Tanulmányok a homéroszi himnuszokhoz*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988
- Kerényi Károly: *Az égei ünnep. Tanulmányok a 40-es évekből*. Bp., Kráter Műhely Egyesület, 1995
- Kerényi Károly: *Az isteni orvos. Tanulmányok Asklepioszról és kultuszhelyeiről*. Bp., Európa, 1999
- Kerényi Károly: *A Nap leányai. Gondolatok a görög istenekről*. Szeged, Szukits, 2003
- Kerényi Károly: *Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok*. Bp., Paidion, 2003
- Kirk, Geoffrey S.: *A mítosz*. Bp., Holnap, 1993
- Kott, Jan: *Istenevők. Vázlatok a görög tragédiáról*. Bp., Európa, 1998
- Kocziszkó Éva: *Pán, a gondolkodók istene. Mitológia 1800 körül*. Bp., Osiris, 1998
- Mitológiai enciklopédia I*. Bp., Gondolat, 1988
- Mitológiai ki kicsoda*. Debrecen, Hajja és fiai, 1998
- Panini, Giorgio P.: *Mitológiai atlasz*. Erd, Elektra Kiadóház, 1998
- Petiška, Eduard: *Görög mondák és regék*. Bratislava, Slovenské Vyd. Krásulj Literatuty, 1965
- Pinsent, John: *Görög mitológia*. Bp., Corvina, 1995
- Richter, Gert – Ulrich, Gerhard: *Mitológiai és bibliai jelenetek a művészetben (Képes lexikon)*. Bp., Magyar Könyvklub, 2000
- Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *A görög kultúra aranykora*. Bp., Gondolat, 1968
- Ritoók Zsigmond: *A görög énekmondók*. Bp., Akadémiai, 1973
- Román József: *Zeusz. Görög mítoszok*. Bp., Cicero, 1997
- Szabó György: *Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon*. Bukarest, Kriterion, 1973
- Szilágyi János György: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Bp., Magvető, 1982
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Bp., Gondolat, 1963
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Vallástörténeti tanulmányok*. Bp., Akadémiai, 1981
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Görög regék*. Bp., Lord, 1994
- Vernant, Jean-Pierre: *Mindenség, istenek, emberek*. Bp., Európa, 2002
- Zamarovský, Vojtech: *Istének és hősök a görög-római mondavilágban A–Z*. Bp., Magyar Könyvklub, 2001
- A könyvben található idézeteket a következő magyar kiadásokból vettük át:
- A bolond gránátalma. Újgörög költők antológiája. Bp., Kozmosz Könyvek, 1984
- Aiszkhylosz drámái. Bp., Magyar Helikon, 1971
- Apolodórosz: *Mitológia*. (Horváth Judit ford.) Bp., Európa, 1977
- Arisztophanész vigjátékai. Bp., Osiris, 2002
- Catullus költeményei. Bp., Európa, 1958
- Euripidész összes drámái. Bp., Európa, 1984
- Görög költők antológiája. Bp., Európa, 1958
- Hésziodosz: *Istének születése, Munkák és napok*. (Trencsényi-Waldapfel Imre ford.) Bp., Magyar Helikon, 1974
- Homérosz: *Iliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények*. (Devecseri Gábor ford.) Bp., Helikon, 1960
- Ovidius: *Átváltozások*. (Devecseri Gábor ford.) Bp., Európa, 1982
- Parmenidész, Empedoklész: *Töredékek*. (Steiger Kornél ford.) Bp., Gondolat, 1985
- Pauszaniász: *Görögország leírása I-II*. (Muraközy Gyula ford.) Bp., Pallas Stúdió, 2000
- Platón összes művei. Bp., Európa, 1984
- Római vigjátékok. Bp., Európa, 1961
- Shakespeare összes művei. Bp., Helikon, 1992
- Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. (Muraközy Gyula ford.) Bp., Európa, 1985
- Walt Whitman: *Fűszálak*. Bp., Magyar Helikon, 1964

Képegjegyzék

Rövidítések: l = balra, r = jobbra, a = fent,
b = lent, c = középen

Ace Stock 51 a, 62–63, 183, 189, 210

Akropolisz Múzeum, Athén: 225a

Fotó akg-images, London: Pergamon Museum,
Berlin 4–5, 21, 92 a (Villa Albani, Róma),
102–103 (Mykonos Múzeum), 138
(Bibliothèque Nationale, Párizs), 171 b
(Nyugati és Keleti Művészet Múzeuma, Kijev)

Fotó akg-images, London/Andrea Baguzzi, 132
br (Museo Archeologico Potenza,
Olaszország)

Fotó akg-images, London/Cameraphoto 132 br
(138 x 264 cm)

Fotó akg-images, London/Erich Lessing: 1
(Régészeti Múzeum, Naples); 3; 14–15 (25 cm,
Kunsthistorisches Museum, Bécs); 30 b
(Régészeti Múzeum, Eleuszisz); 42–43, 46
(Museo Nazionale Romano delle Terme,
Róma); 48 (Musei Capitolini, Róma); 55 b
(Kunsthistorisches Museum, Bécs); 61 (Musée
du Louvre, Párizs); 85 (Kunsthistorisches
Museum, Bécs); 87 a (Musée du Louvre,
Párizs); 115 b (National Múzeum of
Archaeology, Naples); 117 b
(Kunsthistorisches Museum, Bécs); 123
(Kunsthistorisches Museum, Bécs); 142 a
(Bibliothèque Nationale, Párizs); 143 b (Musée
du Louvre, Párizs); 146–147 (Olympia
Múzeum); 186–187, 126–127 (Staatliche
Antikensammlung und Glyptothek, München),
192 (Staatliche Antikensammlung und
Glyptothek, München), 192–193, 199, 242–243

Fotó akg-images, London/Pirozzi: 157 (Museo
Nazionale Romano delle Terme, Róma)

Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig,
Basel: 122, 137 br, 170 b, 173 (fotó Claire Niggli)
Antikensammlung, Staatliche Museen, Kassel:
153 b (fotó Gabriele Böbert)

Régészeti Múzeum, Agrigento, Olaszország 143 a
Ayios Nikolaos Régészeti Múzeum, Kréta: 211 r
The Art Archive/Dagli Orti: 667 (Régészeti
Múzeum, Salónica), 104 r (Régészeti Múzeum,
Delphi), 109 a (Museo di Villa Giulia, Róma),
111 (Régészeti Múzeum, Florence), 214–215
(Museo Civico Paduc)

Ashmolean Museum, Oxford: 84, 194 l (124 x 90
cm), 200, 211 l (The Bridgeman Art Library,
London)

Benaki Múzeum, Athén: 190 (18,5 x 26,5 cm)

Bern Historisches Museum: 76

Biblioteca Nazionale di San Marco, Velence: 27 b
Bibliothèque Nationale, Párizs: 197, 223 b, 226 a,
228–229

Bibliothèque Nationale, Párizs, Cabinet des
Médailles: 38 a, 115 a, 121 a, 164 a

Bodleian Library, Oxford: 27 a

The Bridgeman Art Library, London: 235

British Library, London: King's MS 24, 73b, 223 a
British Museum, London: 31 a, 32 b, 33 l, 36 b, 45
a, 47 a, 49 r (fotó Peter Clayton), 56 a, 56–57 a,
70 a, 80 r, 81 l, 82 a, 87 b, 88, 95 l, 95 r,
104–105, 113 a, 114, 119, 136 a, 137 a, 139 ar,
142 b, 148, 161, 170 a, 188 r, 198, 212, 229 a,
229 b, 234 a

Richard Buxton, 22–23, 23, 39 a, 80 l, 152
(Ioannina Múzeum), 206

Canellopoulos Múzeum, Athén: 195

Peter Clayton 25 br, 58, 71 a, 79 a, 79 b, 93, 141 r
(Delphi Múzeum), 196, 217 b, 219 l, 219 r

Cleveland Museum of Art, Cleveland, Ohio: 99
(163,5 x 228,5 cm)

Conservatori, Róma: 216 a

Corpus Christi College, Oxford: 220

Marion Cox: 118 b

Fotó DAI, Athén: 201, 202 b

Denver Art Museum: 221 (99,7 x 160,2 cm)

© Disney Enterprises Inc.: 6 b

Fotó Michael Duigan: 75

Eleuszisz Múzeum, Attika, Görögország: 141 l

© Agence Bernand: 239 a

Ermitázs, Szentpétervár: 120 a

Érseki Palota, Kromeriz, Csehország: 90
(212 x 207 cm)

Fotó © Fáilte Ireland: 18 l

Faringdon Collection Trust, Buscot Park,
Oxfordshire/The Bridgeman Art Library,
London: 57 b

Fotó Alison Frantz: 37 a

Galleria Borghese, Róma: 191 r
(242,9 cm, fotó Scala)

Galleria Nazionale d'Arte Moderna, Róma: 238 b
(90 x 70 cm)

Gemäldegalerie Alte Meister, Staatliche
Kunstsammlungen Drezda: 230 a (177 x 129
cm)

J. Paul Getty Museum, Los Angeles: 38 b, 117 a
Fotó Heidi Grassley, © Thames & Hudson Ltd,
London: 9, 10–11, 17, 35, 39 b, 70 b, 162–163

Fotó © Sonia Halliday: 2, 34–35, 74–75

Robert Harding Picture Library: 7 (Tony
Gervis), 50–51 (Adina Tovoy), 130 (Robert
Frerck/Odyssey/Chicago)

Heraklion Múzeum, Kréta: 194 r

Fotó Hirmer: 16, 30–31, 36 a, 72, 118 a (Paestum
Múzeum, Olaszország), 184

Holkham Hall, Norfolk, UK: 40 bc

Indiana University Art Museum, Bloomington:
26 a

© Robbie Jack/Corbis: 168 b

Kimbell Art Museum, Fort Worth, Texas: 113 b
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten,
Antwerpen: 182–183

Kunsthistorisches Museum, Bécs: 40 b, 137 bl
Le Charivari, Párizs, 1841–42: 241 b

Lonely Planet Images: 47 b (Jon Davison), 65
(Bethune Carmichael)

Magángyűjtemények: 159 (154,3 x 111,1 cm),
180 (24,5 x 38,5 cm)

Museum Schloss Fasanerie, Eichenzell,
Németország: 60 r

Museo Nazionale, Ferrara, Olaszország: 29

Musée Baron Gérard: 110

Museo Provinciale, Lecce, Olaszország: 166–167

Manchester City Art Galleries: 234–235
(197 x 406,5 cm)

The Metropolitan Museum of Art, New York:
218–219 (Rogers Fund, 1920, 20.192.16), 217 a
(Joseph Pulitzer Bequest, 1955, 55.11.5)

MGM/The Kobal Collection: 245

Fotó © University of Mississippi: 24

Térképek: ML Design, © Thames & Hudson Ltd,
London: 12–13, 109 b, 116, 126, 134, 181, 188 l

© MO/Corbis KIPA: 244–245

Museo Archeologico, Palermo: 71 b (fotó Scala)

Museum of Fine Arts, Boston: 34 a, 101 b, 120 b,
151

Musée du Louvre, Párizs: 6 a, 22, 49 l (fotó ©
RMN – Hervé Lewandowski), 51 b, 55 a (fotó
© RMN – Gérard Blot), 68 (fotó André Held);
86, 94 (fotó Peter Clayton); 96 (fotó © RMN –
Hervé Lewandowski); 121 b, 132 a (fotó ©
RMN – Chuzeville); 135, 153 a, 156–157, 171 a
(fotó © RMN – Hervé Lewandowski); 172
(fotó Michael Duigan); 172–173, 174–175 (fotó
© RMN – Hervé Lewandowski); 175 (fotó ©
RMN – Ch. Larrieu), 233 (fotó © RMN – R. G.
Ojeda)

Musée du Luxembourg, Luxemburg: 240
(146 x 181 cm)

Musei Capitolini, Róma: 32 a, 224

Museo del Prado, Madrid: 38 b (195 x 267 cm,
The Bridgeman Art Library, London),
232–233 (136 x 220 cm), 236 b (146 x 83 cm).
fotó Scala

Museo Jatta, Ruvo, Olaszország: 112–113

Museo Nazionale, Róma: 112

Museo Nazionale, Taranto: 53 a

Museo Nazionale di Villa Giulia, Róma: 216–217,
216 b (fotó DAI, Athén)

Museo Nazionale Archeologico, Szirakúza,
Szicília: 187

National Gallery, London: 191 l (29,5 x 20 cm,
Wynn Ellis Bequest, 1876)

National Gallery, Washington, Patrons'
Permanent Fund 1990.1.1/The Bridgeman
Art Library, London: 230 b (98,4 x 131,2 cm)

Nationalmuseet, Koppenhága: 136 b (fotó Kit
Weiss), 186

Nationalmuseum, Stockholm: 125 r

Nemrud Dag, Törökország: 20
 Nemzeti Múzeum, Palermo: 77 l
 Nemzeti Régészeti Múzeum, Athén: 26 b, 50 b,
 72–73, 98, 167 b, 185 b
 Nemzeti Régészeti Múzeum, Nápoly: 40 a, 40 ac
 (fotó Scala), 52, 60 l, 105, 133, 149, 205
 The Principal and Fellows of Newnham College,
 Cambridge. Fotó James Austin: 237 a
 Norbert Schimmel Collection, New York: 77 r
 Fotó © Hakan Oge: 203 a
 Oberösterreichisches Landesbibliothek Linz,
 Ausztria: 226 b
 Fotó Pedro Olalla, Mythological Atlas of
 Greece, Road Editions, Athén, 2001: 58–59,
 106–107 b, 118–119, 150, 164 b, 178–179, 185
 a, 207, 208–209
 Olympia Múzeum: 176
 Österreichisches Nationalbibliothek, Bécs: 227
 Fotó © Fatih Ozenbas: 203 b
 Palazzo Durazzo Pallavicini, Bologna: 241 ar
 Fotó Andreas Pohlmann: 239 b
 Régészeti Múzeum, Ferrara, Olaszország: 101 a, 73
 Régészeti Múzeum, Florence: 25 a, 83 b,
 106–107, 128, 160, 168 a (fotó Scala)
 Régészeti Múzeum, Ioannina: 100 r
 Régészeti Múzeum, Thessaloniki: 83 a
 Fotó © RNM – Hervé Lewandowski: 31 b,
 154–155
 Fotó Scala: 28
 Soprintendenza per I Beni Culturali e
 Ambientali Gabinetto di Numismatica,
 Szirakúza, Szicília: 64 l, 64 r
 Staatliche Antikensammlungen und
 Glyptothek, München: 81 r, 82–83, 107
 Staatliche Museen, Berlin: 33 r, 89, 100 l, 144, 145
 a, 145 b, 177
 Staatliche Museen zu Berlin Preussischer
 Kulturbesitz, Antikensammlung. Fotó © bpk,
 Berlin/Ingrid Geske-Heiden: 56–57 b
 Staatliche Museen zu Berlin Preussischer
 Kulturbesitz, Antikensammlung. Fotó © bpk,
 Berlin/Johannes Laurentius: 63, 156, 162, 167 a
 Tate Gallery, London: 236 a (372 x 528 cm)
 Toledói Művészeti Múzeum: 104 l, 19
 Uffizi Galéria, Firenze: 232 (172,5 x 278,5)
 Van Buuren Gyűjtemény, Brüsszel: 92 b
 (63 x 90 cm)
 Vatikáni Könyvtár: 222
 Vatikán Múzeum: 53 b, 139 al (Museo Pio
 Clementino), 225 b
 Fotó John Vickers: 37 b
 Virginia Museum, Richmond, Virginia: 125 l
 Jean Vinchon, Párizs: 25 bl
 Fotó Giulio Veggì/Archivio White Star: 90–91
 Winterthur Museum, 364, 160–161
 Mary Wollstonecraft Shelley: Frankenstein,
 avagy a modern Prométheusz, 1934-es
 kiadás: 18 r
 Konrad von Würzburg: Trojanerkrieg, 15.
 század: 132 bl

Köszönetnyilvánítás

A tanácsokért és különböző részletkérdésekben nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani hat barátomnak és kollégámnak: Mercedes Aguirre-nek, Sir John Boardmannek, Ed Lilley-nek, Pantelis Michelakisnak, Eleni Papazoglounak és Paul Taylornak. Különös hálával tartozom Jan Bremmernek és Pat Easterlingnek, akik végigolvasták, és megjegyzésekkel látták el a kéziratot. A Thames & Hudsonnál Colin Ridler kiváló tanácsadóm volt, pontosan tudta, mikor dicsérjen, és mikor kritizáljon. A kiadó többi munkatársától is sok segítséget kaptam, különösen Philip Watsontól, Geoff Pennától és Jenny Drane-től. Végül, de nem utolsósorban köszönöm a fiamnak, George-nak – különösen a térképekben nyújtott segítségét – és feleségemnek, Tizianának, akinek folyamatos támogatása nélkül ez a könyv soha nem született volna meg.

Név- és tárgymutató

A *dölt betűs* oldalszámok az illusztrációkra vonatkoznak.

A *vastag betűs* oldalszámok az adott témát hosszabban tárgyaló oldalakat jelzik.

Abd al-Rahman al-Szafi 228

Actium 19

Addison, Joseph 232

Adeimantos 41

Admété 47

Admétosz 86, 91, 111, 146, 148, 170, **170-71**

Adónisz 94, 95, 95, 154, 232, 232

Adrasztosz 166, 168

Adriai-tenger 112

Aeneas *lásd* Aineiasz

Aeneis *lásd* Vergilius

Afganisztán 20

Afrika 19, 158

Agamemnón 9, 16, 31, 76, 87, 100, 101, 133, 134, 135, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 148, 151, **151-53**, 201, 204, 228, 238

Agapénór 134

Agaué 61, 81, 82, 96

Agénór 61, 158

Ageszilaosz 201

Aglaia 48

Aiakosz 60, 62, 208

Aiasz (Oileusz fia) 80, 80, 100, 134, 139

Aiasz (Telamón fia) 131, 133, 134, 135, 137, 137, 142

Aiétesz 109, 111, 112, 127

Aigeusz 124, 125, 127, 128

Aigina szigete 60

Aigina, nimfa 60, 189

Aigiszthosz 146-147, 151, 151, 152

Aigüptos 158

Aineiasz (Aeneas) 78, 138, 222, 223, 223

Aiolosz **140-41**

Airopé 150-51

Aiszkhiolosz 8, 36, 151, 158, 208; *Agamemnón* 135, 151, 201; *Eumeniszek* 152; *Heten Théba ellen* 166; *Leláncolt Prométheusz* 37, 54, 55, 78; *Oreszteia trilógia* 36, 74, 87, 151, 152

Aiszón 84, 108, 113

Aithalidész 111

Aithér 45

Aithra 124, 126, 150

Aitna *lásd* Etna

Aitolia 134, 145

Akasztosz 111

Akheloosz, folyó/folyóisten 59, 122, 169, 188, 188
Akherón folyó 95, 206, 209, 210, 211, 213

Akhilleusz 14-15, 18, 31, 32, 60, 79, 95, 96, 110, 117, 133, 134, 135, 136, 136, 137, 137, 138, 139, 142, 153, 177, 177, 183, 201, 204, 205, 208, 213, 223, 226, 241; halála 137

Akragasz (ma Agrigento) 143

Akrisziosz 98, 104, 104, 105, 160

Aktaión 61, 76, 77, 93, 96, 154, 169, 182, 183, 231

Aktór 166

Alakszandu 202

Áldottak szigete 54

áldozat 334, 54-55, 61, 66, 76, 102, 106, 109, 132, 141, 142, 221; áldozatok és előjelek Trójánál **133-35**;
emberáldozat 63, 76, 135, 151, 167

Alektó 86

Alexandria 38, 39, 186, 242

Alexandrosz *lásd* Parisz

Alkaios 173

Alkésztisz 146, 148, 170, **170-71**, 171, 209

Alkinoosz 112, 143

Alkmaion **168-69**; családfája 169

Alkméné (Alkména) 71, 98, 114, 115, 220

Alküoné 154

Alküóneusz 53

Alpheiosz, folyó (Alpheus) 118, 184, **190-91**, 225

Althaia (Parisz ítéletének egyik szereplője) 26

Althaia (Meleagrosz anyja) 86, 106

Alvilág (Hadész) 6, 22-23, 38, 60, 60, 73, 78, 84, 89, 114, 118, 121, 121, 122, 129, 148, 159, 159, 165, 170, 171, 172, 173, 178, 185, 193, 197, **206-13**, 240; Arisztophanésznél **208**; folyói **208-11**;
Homérosznál **141-42**, **206-8**

Amathosz 78

amazónok 120, 120, 129, 131

Amphiarosz 166, 167, 167, 168

Amphidamasz 111

Amphiktüón 124

Amphimakhosz 134

Amphion 98, 111, 131, 156, 156, 157, 172

Amphitruón (Amphitryon) 98, 115, 122, 220

Amúklai 177

Amümóné 159

Anakreón 1

Androgeosz 127

Andromakhé (amazón) 120

Andromakhé (Héraklész felesége) 136, 205, 234-35

Andromeda 105, 105, 217, 228, 234

Ankaiosz (Arkadia) 111

Ankaiosz (Szamosz) 111

Ankhiszész 78, 94, 223

Anouilh, Jean 231, 238, 239, 239

Antaios 121

Anténór 138

antropogónia (az emberiség eredete) 52, **54-59**

Antigoné 146, 148, 165, **167-68**, 238, 239

Antikleia 141

Antiokhosz, I. 20

Antiopé 98, 156, **156-57**

Antissza 173

Antoninus Liberalis 8, 38-39, 49

Aphrodité 26, 46, 49, 61, 78, 83, 88, 93, 94, 95, 95, 96, 112, 132, 132, 133, 133, 158, 183, 192, 218, 225, 231; attribútumai 69; születése 42-43, 46, 46

Apollón 32, 34, 35, 36, 47, 48, 49, 50, 50, 51, 51, 53, 71, 73, 75, **73-75**, 76, 78, 86, 90, 90, 91, 94, 97, 99, 101, 122, 123, 131, 135, 136, 137, 138, 140, 153, 156-157, 157, 164, 169, 171, 172, 176, 177, 178, 181, 185, 187, 189, 190, 191, 205, 218, 225, 226, 235; attribútumai 69; a Püthón kígyó legyőzése 61; szerelmei **100-101**

Apollodórosz 8, 39, 49, 53, 54, 59, 60, 86, 115, 116, 124, 175

Apollóniosz Rhodiosz 8, 38, 78, 84, 109, 112, 113

Apszürtosz 112

Apulia (ma Puglia) 19

Arábia 53

Arakhné 80, 154

Aranygyapjú *lásd* Argonauták

aranykor nemzedéke *lásd* öt nemzedék

archaikus kor 19, 33, 38, 64, 73, 84, 127, 199, 200, 216; korszakolás 8

Areiosz 111

Areioszpagosz hegy 185

Árész 48, 54, 57, 61, 64, 78, **82-84**, 83, 88, 96, 149, 154, 167, 218, 219, 225; attribútumai 69

Arété 112, 143

Arethusza 184, 191, 225

Argissza 134

Argó, **109-13**, 140, 150, 193, 214-15; *lásd még*

laszón, Argonauták

Argonauták 10, 109, 110-111, 111, 112, 113, 113, 130; névsora 111; fiaik 133; *lásd még* laszón

Argosz (argonauta) 111

Argosz (város) 62, 63, 70, 71, 79, 98, 123, 134, 158, 160, 166, 178, 188, 189, 212, 225

Argosz (Phrixosz) 84

Argosz (Ió őrzője) 78, 98

Ariadné 66-67, 82, 83, 92, 127, 128, 129, 148, 196, 198, 220

Arión 173

Arisztaios 185, 221, 222, 240

Arisztophanész 8, 36, 37-38; Alvilága **208**; *Békák* 38, 60, 208, 211; *Béke* 161; *Madarak* 38; *A nők ünnepe* 38

Arisztotelész 40, 40, 41, 59

Arkadia 50, 51, 62, 63, 72, 88, 89, 100, 118, 119, 134, 169, 178, 178-179, 184, 185, 209, 209, 221, 221, 223

Arkasz 63, 100

Arkeszilaosz 134

Arkhedamosz 185

Arkhiinosz 167, 167

Artemisz 47, 48, 49, 50, 71, 73, **75-77**, 76, 77, 88, 93, 99, 100, 101, 106, 117, 120, 135, 143, 150, 153, 153, 156-57, 157, 171, 181, 182, 190, 196, 218, 225; attribútumai 69

Aszkalaphosz 134

Aszklépiosz 74, 91, 93, 101, 117, 122

Aszkra 33

Aszplédón 98, 189

Asszíria 17, 94

Aszteriosz 111

Asztüanax 138, 205, 205

Atalanté 104, 106, 107, 154

Athamasz 53, 71, 108

Athén 9, 20, 25, 30, 36, 39, 59, 60, 61, 72, 73, 77, 80, 87, 92, 100, 113, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 150, 152, 154, 166, 168, 174, 178, 185, 200, 201; Akropolisz 6, 10-11, 36, 79, 80, 128, 129, 184; Dionüszosz színháza 36; mitikus királyainak családfája 124-125; Parthenón 10-11, 31, 79

Athéné 9, 10, 29, 48, 49, 49, 50, 53, 55, 61, 61, 63, 64, 66, 76, 79, **79-80**, 82, 87, 90, 93, 94, 95, 105,

- 105, 111, 112, 118, 118, 121, 122, 124, 125, 132, 132, 135, 136, 137, 137, 138, 139, 140, 143, 145, 152, 167, 181, 182, 183, 187, 217, 218, 225; attribútumai 69; baglyai 24, 25
- Atlasz 48, 121
- Atreusz 148, **150-51**, 153, 154
- Atroposz 48, 86
- Attika 60, 76, 128, 167, 184, 188
- Augeiasz 111, 118, 340-41
- Augustus 99, 221, 223, 224
- Aulisz 133, 135, 152, 201
- Aurora 218
- Autoné 61, 81, 96
- Babriosz 58
- Babilónia 17, 193
- Bacchus 218, 218
- Bacon, Francis 231
- bakkhánsnők *lásd* menádok
- Bakkhülidész 99
- Balkán 18
- barlangok **184-87**; Homérosznál **186-87**; Kórikioni-barlang 184, 185; nimfák barlangjai 186-87, 187; Variban 184, 185
- Bellerophontész 6, 24, 24, **160-61**, 161
- Bélosz 158
- Bernal, Martin 19
- Bernini, Gian Lorenzo 191, 231
- Bia 55
- Biblia 54, 58
- Bión 95
- Bizánc 27, 64, 185
- Blake, Wiliam 236, 236
- Blegen, Carl 202
- Boiótia 16, 33, 35, 61, 70, 114, 133, 134, 180, 189
- Boreasz 111
- Botticelli, Sandro 230, 231, 232, 232
- Botticher, Ernst 202
- Boucher, François 231, 233, 233
- Briszéisz 32, 135
- Britomartisz 196
- Bromiosz 52
- Brueghel, Pieter (idősebb) 92, 231
- Bulfinch, Thomas 234
- Burkert, Walter 17
- Butész 111
- Büzasz 64
- Calabria 22
- Calvert, Frank 130, 202
- Campania 19
- Canova, Antonio 139
- Catullus **220**
- Cellini, Benvenuto 231
- Cerberus *lásd* Kerberosz
- Ceres 218, 223, 226
- Cerveteri 216
- Chiusi 25
- Cicero 225
- Cocteau, Jean 231, 238
- Cole, Thomas 221
- Columnis, Guido de 226
- Commodus 20
- Costa, Lorenzo 214-215
- Cupido 218
- Daidalosz 9, 17, 63, **92**, 92, 127, 196, 198
- Dakarisz, Szotiriosz 210
- Dali, Salvador 231, 238
- Danaé 98, 99, 104, 104, 105, 160
- danaidák 98, **158-59**, 189
- Danaosz 231, 236
- Dante Alighieri 231, 236
- Daphné 154, 178, **189-90**, 191, 226
- Daphnisz 184, 221
- Dardanosz 37, 130
- Daumier, Honoré 240, 241
- David, Jacques-Louis 240, 240
- De Chirico, Giorgio 231, 238
- Déianeira 122, 129, 148, 166, 170, 188
- Deimosz 83
- Deiphobosz 132
- Délosz 50, 50, 71, 73
- Delphoi 6, 19, 23, 35, 48, 59, 166, 188; Apollón temploma 74-75; jóshely 7, 61, 73, 74, 74, 122, 153, 163, 164, 169, 211; Kórtükioni-barlang 184; sztadion 34-35; Tholosz 2
- Déméter 30, 30, 47, 63, 72, **73-73**, 78, 89, 90, 148, 184, 218, 223, 226; attribútumai 69
- Démodikosz 78, 143, 238
- Démokosz 238
- Démophón 73
- derveni kráter 66-67, 82
- derveni papirusz 52, 52
- Deukalión 58, 59, 123, 124
- Diana 218, 231, 233
- Dictys Cretensis 8
- Diderot, Denis 233
- Dido 223
- Diespiter/Jupiter 68
- Diké 48, 69
- Dikté-hegy 181, 199
- Diktüsz 104
- Diodórosz, Szicíliai 8
- Diomédész (trójai harcos) 49, 79, 134, 135, 135, 139, 187
- Diomédész (thrák király) 118, 120
- Dioné 47, 49, 49, 78
- Dionüszia (feszítvá) 36
- Dionüszosz 19, 20, 23, 23, 25, 25, 37, 38, 38, 48, **53**, 53, 66-67, 71, 74, **81-82**, 82, 83, 84, 128, 153, 157, 160, 173, 182, 185, 186, 208, 213, 218, 218, 235, attribútumai 69
- Dionüszosz, Halikarnasszoszi 99
- dionüszoszi (Nietzsche fogalma) 235-36
- Diórész 134
- Dioszkurosok (Kasztór és Polüdeukész) 98, 110, 113, 129, 193
- Dirké 156, 188
- Dódóna 59; jósdá 49, 59, 100, 100, 109, 124, 162, 164
- dórok 123
- Dórisz 46, 47
- Dórosz 123
- Dörpfeld, Wilhelm 201, 202, 202
- dráma **36-38**, 66 *lásd még* a drámaírókat név szerint
- Dublin 18
- Dülíkhion 134
- Duna *lásd* Isztrosz
- Dürrenmatt, Friedrich 231, 240-41
- Égei-tenger 72
- Egyiptom 19, 20, 27, 49, 82, 98, 133, 139, 158, 178
- Eileithüia 50, 50, 71, 76
- Eiréné 48
- Éj 45, 46, 52; leszármazottjai 46
- Ekhidna 46, 126, 160, 208
- Ekhión 111
- El Greco (Domenikosz Theotokopulosz) 231
- Elektra (Thaumasz menyesszonya) 46, 47
- Elektra (Agamemnón lánya) 151, 152, 237, 238
- Elektrüón 115
- Elephénór 134
- Eleuszisz 30, 30, 73, 126
- eleusziszi misztériumok 30, 30, 69, 213
- Élisz 90, 118, 134, 149, 150, 190, 241
- Elpisz (Remény) 58
- Élüzióni mezők 61, 96, 153, 212, 213
- Empedoklész 41
- Empusza 208
- Endümiön 96, 187
- Enkeladosz 53
- Ennius, Quintus 218
- Ennoszigaios *lásd* Poszeidón
- Eósz (Hajnal) 47, 76, 96, 96, 136, 143, 218
- Epaminondas 241
- Epaphosz 98, 158
- Epeiosz 138
- Épeiosz 19, 49, 209
- Epheszosz 89
- Ephialtész 77
- Epidauros 36, 90, 91, 91, 126
- Epigónok 168, 169
- Epimétheusz 57, 58
- Episztróphosz 134
- Epópeusz 156
- eposzköltészet **31-35**, *ld. még* Homérosz, *Ilász*, *Odüsszeia*
- Er, Platón mítosza 41
- Erasmus 57
- Erató 85, 86
- Ereboz 45
- Erekhteusz 80, 123, 124
- Erginosz 111
- Erikepaioz 52
- Erikhtóniusz 124, 125
- erinnűzők 46, 74, **86-87**, 87, 88, 89, 152, 153, 169, 184
- Eríphülé 166, 166, 168, 169
- Érisz 95, 132, 132
- Erósz 44, 52, 78, 83, 133, 149, 218; attribútumai 69
- Erübotész 111
- erümanthiai vadkan 117, 118, 118
- Erümanthosz-hegy 117, 181
- Erüszikthón 90, 184, 223
- Erütosz 111
- Eteoklész 148, 165, **166**, 167, 168, 168
- Eteoklosz 166
- Etiópia 53, 105, 136
- Étna (Aitna) 48, 49, 65
- Etruria (ma Toszkána) 19, 51, 216
- etruszkok 212
- Euboia (ma Evia) 35, 122, 133, 134, 139, 167
- Eufrátész 20
- Euhemerosz 8, 199, 225, 226
- Euneosz folyó 122

- Eumaios 143
 Eumelos 134
 Eunomia 48
 Euphémosz 111
 Euphroszüné 48
 Euripidész 8, 36-38, 151, 208; *Alkésztisz* 86, 171, 209; *Antiope* 156; *Bakkhánsnők* 38, 81, 182; *Heléné* 133; *Héraklész* 37, 115, 121; *Hippolitosz* 72, 88, 129; *Ión* 100, 123, 187; *Iphigénia Auliszban* 36; *Iphigénia a Tauruszok földjén* 152; *Küklopsz* 37; *Médeia* 38, 113; *Oltalamkeresők* 129; *Trójai nők* 36, 239
 Európé 40, 61, 97, 127, 193, 195, 196, 225,
 Eurüalos 134
 Eurüdamasz 111
 Eurüdiké (Kreón felesége) 168
 Eurüdiké (Orpheusz felesége) 146, 148, **171-73**, 171, 172, 221, 222, 240, 244
 Eurünomé 48
 Eurüptilosz 134
 Eurüsztheusz 6, 71, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 150, 160, 241
 Eurütión 111
 Eurütosz 16, 122
 Euterpé 85, 86
 Evans, Sir Arthur 194, 194
 ezüstkor nemzedéke *lásd* öt nemzedék
- faló *lásd* trójai faló
 Fekete-tenger 108, 110, 112, 193
 Fenrir 48
 filozófusok **40-41**; preszókratikusok 40, 41; sztoikusok 225; *lásd még* az egyes filozófusok nevénél
 Firmicus Maternus, Julius 225
 Fitzgerald, Tara 168
 folyók, patakok **188-91**; az Alvilág folyói 206, 206, 207, **208-11**
 Fortuna 220
 Földközi-tenger 72
 Fönícia 40, 61, 158
 Franceschini, Giacomo 240, 241
 Franco 228
 François-váza 8, 25, 83, 106-7
 Frankenstein 18
 frankok 226
 Frazer, J. G. 231, 237
 Freud, Sigmund 231, 237, 237-38
 Fulgentius püspök 225
 fúriák *lásd* erinnyuszók
- Gaia 44, 45, 47, 53, 125, 185
 Galaxauré 47
 Ganümedész 37, 94, 100, 100, 130, 131, 149, 176, 176, 216, 225, 230
 Gell, Sir William 190
 Gentileschi, Orazio 99
 Gerard, François 110
 Gerüón 120, 121
 Gibraltári-szoros 120
 gigászok 21, 29, 46, **53**
Gilgames eposz 58
 Giraudoux, Jean 231, 238, 239
 Glauké 113, 122
 Glaukosz (Minosz fia) 197, 198
- Glaukosz, tengeristen 193
 Gluck, Christoph 231, 240
 Goethe, Johann Wolfgang von 233
 gorgók 28, 28, 29, 46, 69, 79, 104, 104, 105, 208; *lásd még* Medusza
 Goya, Francisco 231, 236, 236
 görög-perzsa háborúk 20, 40, 98, 201
 gráciák 37, 48
 graiák 46, 105
 Gúneusz 134
- Hadész 31, 47, 72, 89, 104, 129, 142, 171, 172, 218, 240; attribútumai 69; elrabolja Perszeponét 22-23, 23, 30, 73; *lásd még* Alvilág
 Hagiosz Nikolaosz 211
 Haimón 168
 Hajnal *lásd* Eósz
 Händel, Georg Friedrich 234
 Harmonia 61, 83, 96, 154, 166, 168, 169
 háriák 46, 111
 Harrihausen, Ray 245
 Harrison, Jane Ellen 231, 237
 Hawthorne, Nathaniel 234
 Hébé 122
 Hebrós folyó 173
 hegyek **180-83**
 Hekabé (Hekuba) 131, 136, 154
 Hekaté **84-85**, 112
 Hektór 14-15, 32, 77, 136, 136, 137, 138, 170, 204, 205, 226; Giraudoux drámájában 238
 Helené 40, 98, 104, 129, 132, 132, 133, 133, 135, 136, 138, 139, 144, 151, **153**, 153, 154, 183, 204, 205, 213, 227, 240, 240, 241
 Helénosz 137
 Helikón-hegy 86, 181, 182, 182-83
 Hélios 47, 93, 113, 113, **142**, 196
 Hellé 108, 110
 Hellén 123
 hellenisztikus kor 27, 52, 187, 228; korszakolás 8
 Hellészpontosz 19, 108, 110, 114
 Héphaisztosz 48, 55, 56, 78, 80, **82-84**, 84, 85, 88, 94, 124, 126, 166, 218; attribútumai 69
 Héra 26, 29, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 61, **70-72**, 71, 73, 77, 78, 82, 84, 88, 89, 89, 93, 94, 95, 98, 100, 112, 114, 115, 122, 129, 132, 132, 160, 183, 189, 218, 225; attribútumai 69
 Héraklész (Hercules) 6, 6, 16, 17, 20, 36, 53, 56, 56, 64, 71, 105, 110-11, **114-23**, 114, 115, 122, 123, 128, 129, 131, 138, 141, 148, 150, 159, 160, 166, 170, 171, 172, 175, 175, 176, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 217, 224, 230; halála **122-23**; leszármazottjai *lásd* Hérakleidák; családfája 114; munkái 6, 70, **115-21**, 115, 117-21, 127, 129, 171, 175, 176, 187; szerelmei **121-22**
 Hérakleidák **123**, 125
 Hercules *lásd* Héraklész
 Hermaphroditosz 94, 94
 Hermész 31, 48, 50, 51, 51, 53, 57, 57, 63, **77-78**, 85, 94, 96, 98, 100, 105, 108, 125, 132, 133, 136, 141, 143, 150, 170, 171, 172, 181, 182, 184, 186, 211, 218, 220, 221, 228; attribútumai 69
 Hermioné (Meneláosz és Helené lánya) 153
 Hermón 100
 Hérodotosz 99, 40, 40
 héroszok nemzedéke *lásd* öt nemzedék
- Hésziodosz 8, 16, 33-35, 40, 41, **44-48**, 49, 52, 53, 54-55, 58, 69, 78, 83, 84, 85, 196, 236
 Hészióné 131
 Heszperidák (aranyalmái) 120-121
 Hesztia 47, **84-85**, 94, 218; attribútumai 69
 heten Théba ellen 166, 167, 238
 hettiták 17, 203
 Hierón 64
 Hippo 47
 Hippodameia 129, 148, 148, 149, 150
 Hippolüté 120
 Hippolütosz 72, 76, **88**, 88, 129, 160, 226
 Hippomedón 166
 Hippomenész *lásd* Melaniön
 Hisarlik 130, 201, 202, 202, 203
 hoby-i ezüstszece 136
 Hodged, Sidney 202
 Hold mint istenség 225, 228, *lásd még* Szeléné
 Homérosz 8, 16, 27, 28, 32, 34, 35, 38, 40, 49, 68, 79, 177, 198, 200, 234; barlangok **186-87**; „apoteózis” 32, *Ilíasz* 31, 32, 33, 38, 49, 68, 70, 71, 75, 77, 78, 83, 86, 95, 130, **135-36**, 138, 140, 184, 196, 198, **204-5**, 213, 223, 225, 242, *Odüsszeia* 31, 33, 38, 72, 76, 77, 78, 112, 122, 130, **140-45**, 153, 168, 180-81, 186-87, 193, 196, 209, 213, 216, 223, 238, 243; az Alvilág **206-8**
- Hórak 48
 Holderlin, Friedrich 233
 Hughes, Ted 224, 231
 Huakhintosz 94, 101, 101, 154, 176-77
 hűdra, lernai 117, 117, 122, 228
 Hülász 110, 110, 175, 176, 184
 Hüllosz 122
 Hümettosz-hegy 184
 Hüperbiosz 166
 Hüperión 47
 Hüpermnésztra 158, 159, 160
 Hüpszipülé 84, 110
- Ialmenosz 134
 Ianthé 47
 Iapetosz 48, 54
 Iaszón 14, 38, 84, 117, 148, 160, 166, 183; családfája 108, az Aranygyapjú keresése 10, 104, **108-13**, 112; Hekaté megidézése 84, *lásd még* Argó, Argonauták
 Ida-hegy (Krétán) 47, 47, 181
 Ida-hegy (Trója mellett) 78, 130, 131, 132, 132, 183
 Idasz 111, 193
 Idmon 111
 Idoméneusz 134
 Ikariosz 82
 Ikarosz 17, **92**, 92, 93, 196
Ilíasz *lásd* Homérosz
 Ilion *lásd* Trója
 Ilosz 130
 Inakhosz folyó 62, 98, 188, 189
 India, Dionüszosz bolyongása 82
 Indiai-óceán 225
 Ingres, Jean-Auguste Dominique 231
 Inó 53, 61, 71, 81, 96, 108
 Ió 40, 71, 78, 98, 154, 156, 157, 158, 189; leszármazottjai 158
 Iobatész 160, 160-61
 Iokaszté 164, 165, 167, 168

- Iolaosz 117, 117, 175, 176
 Iolé 122
 Iolkosz 108, 113, 170
 Ión-tenger 191
 Iphigeneia 36, 76, 135, 151, 152
 Iphiklész 98, 117
 Iphiklosz (aitóliai) 111
 Iphiklosz (thesszáliai) 111
 Iphitosz (oikhaliai) 16, 111, 122
 Iphitosz (phókiszi) 111
 Írisz 46, 57, 209
 Írország, mítoszai 18, 18
 istenek és gigászok harca 41, 53
 istenek: egyiptomiak 40, 49, 218; etruszkok 26;
 görög és római istenek megfelelései 218; görög
 istenek genealógiája 44-45; thrákiai istenek 40
 Iszkhüsz 101
 Iszmarosz 140
 Iszméné 165
 Iszokratész 201
 Iszthmosz 35
 Isztrosz (Duna) folyó 112
 Itália 19, 52, 138, 143, 213, 216
 Ithaka 6, 33, 72, 79, 133, 134, 140, 143, 144, 186, 242,
 243, 242-43; nimfák barlangja 186-87, 187
 Itüsz 154, 154, 155, 155
 Ixión 89, 89-90, 129
 Izrael 17
- John, Augustus 237
 jóshelyek *lásd* Delphoi, Dódóna, Nektömanteion
 Joyce, James 231
 Junó 26, 218
 Jupiter 218, 220, 229, 240
- Kadmosz 9, 61, 61, 64, 96, 111, 130, 154, 160, 162,
 166, 167, 213
 Kalaisz 111
 Kalkhasz 137
 Kallimakhosz 8, 50, 90, 93, 184, 198
 Kalliopé 85, 86
 Kallirhoé 47
 Kallisztó 76, 99-100, 154
 Kalüdón 106, 106, 122
 kalüdóni vadkan vadászata 25, 106-7, 106-7, 170,
 193
 Kalüpszó 77, 140, 142-43, 145, 186
 Kalvosz, Andreasz 242
 Kamarina 64
 Kanthosz 111
 Kapaneusz 166
 Karthágó 223
 Kasszandra 100, 101, 138, 151, 153;
 megerőszakolása (Aiasz) 80, 80, 139
 Kasztália 188
 Kasztór és Polüdeukész *lásd* Dioszkuroszok
 Katamitosz 225
 Kavafisz, K. P. 131, 242
 Kazantzakis, Nikosz 231, 243
 Keats, John 231, 234
 Kekropsz 60, 60, 62, 96, 124
 Kelemen, Alexandriai 225
 Keleos 73
 kentaurok 31, 31, 89, 117, 117, 118, 122, 129
 Kentaurosz 89
- Kephalosz (Eész szeretője) 96, 96
 Kephalosz (Platón *Allamának* szereplője) 206, 211,
 213
 Képheus (argonauta) 111
 Képheus (Andromeda apja) 105
 Kerberos 6, 121, 121, 185, 208, 236
 kereszténység 27, 185, 212, 224, 225
 keresztes hadjáratok 229
 Kerkira/Korfu *lásd* Korküra
 kertünciai szarvas 117
 Kétó 46
 Keüx 154
 Khalkidiké 24, 53
 Khaosz 44, 45
 Kharikló 93
 Kharón 31, 31, 38, 121, 208, 211, 211-12
 Kharübdisz *lásd* Szkülla és Kharübdisz
 Kheirón (kentauro) 110, 117, 183
 Khimaira 24, 24, 46, 160, 160, 161
 Khrüszaór 75
 Khrüszipposz 162, 162, 175
 kígyóistennő, minőszi 194
 kikónok 140
 Kimon 129
 Kingsley, Charles 231, 234, 234
 Kirké 78, 112, 141, 142, 143, 144, 153
 Kis-Ázsia 19, 20, 39, 49, 96, 187, 193, 201
 Kitharion-hegység 81, 164, 165, 166, 181-82, 183
 klasszikus kor 19, 23, 174; korszakolás 8
 Kleantész 70
 Kleió 85, 86
 Kleiszthenész 129
 Kleopátra 111
 Kloinosz 134
 Klothó 48, 86
 Klümené 47, 54
 Klütaimnésztra 74, 87, 100, 101, 146-47, 148, 151,
 152, 166, 201, 235
 Klütia 47
 Klütiosz 111
 Knosszosz 93, 194, 196
 Koiosz 47
 Kokütoz folyó 206, 207, 208, 209
 Kolkhisz 108, 109, 111, 112, 127, 130,
 Korfmann, Manfred 202
 Korinthosz 30, 35, 54, 64, 70, 89, 106, 113, 122, 127,
 134, 160, 164, 166, 189, 238
 Korküra (ma Korfu) 189
 Korónisz 101
 Korónosz 111
 kórusdal 35-36
 Kórtükioni-barlang 184, 185
 Kósz 134
 kozmogónia 44-53
 Krakkó 239
 Kranaosz 124
 Kratosz 55
 Kreón (korinthoszi király) 113
 Kreón (thébai király) 9, 115, 121, 167, 168, 238
 Kréta 16, 47, 58, 92, 98, 118, 128, 129, 134, 174, 176,
 178, 1810, 185, 187, 192, 194-99, 199, 211; és az
 istenek 198-99; *lásd még* minőszi civilizáció
 Krétheusz 108
 Kreusza 100, 123, 187
 Kronia 31
- Kronosz 31, 41, 45, 46, 48, 48, 54, 72, 181, 199, 213,
 218, 225, 236
 Krotoné 70, 213
 küklpszok 45, 91, 140, *lásd még* Polüphemosz
 Küknosz 154
 Külléné-hegy 50, 51, 78, 93, 181
 Küpris *lásd* Aphrodité
 Küprosz (ma Ciprus) 46, 78, 94, 192, 225
 Küréné 19, 36, 138
 Kuthéra 46
- labdakidák 146, 162-69, 177
 labürinthosz 92, 93, 127, 194, 196, 197; *lásd még*
 Minótaurusz; Thészeusz
 Lactantius, Lucius Caclius Firmanius 225
 Ládón folyó 178-79, 190
 Láertész 133, 142, 144
 Laiosz 162, 164, 165, 175, 237
 Laisztrügonok 141, 242
 Lakedaimón *lásd* Spárta
 Lakheszisz 48, 86
 Lamia 28
 Láodameia 148, 170, 171
 Laodikeia 64
 Laokoón (argonauta) 111
 Laokoón (trójai pap) 138, 139
 Laomedón 96, 131
 lapithák 31, 31
 Laszthenész 166
 Latium 138, 222
 Latmosz-hegy 96
 Lear, Edward 180
 Léda 98, 98, 132, 193
 Lefèvre, Raoul 138
 Lefkas 242
 Leighton, Frederic 234-35
 Leitosz 134
 Lémnosz 84, 110, 135, 187, 187
 Leodókosz 111
 Leonteusz 134
 Leszbosz 173
 Léthé folyó, 208; széke 129
 Létó 36, 47, 48, 49, 50, 50, 71, 73, 157
 Leukipposz 190, 193
 Líbia 20, 158
 Libüé 158
 Lindosz 79; Athéné temploma 79
 Linosz 114, 115, 127
 Lokrisz 134
 lótuszevők 140, 153
 Loxiász *lásd* Apollón
 Lucifer 226
 Lukianos 8, 20, 211
 Lúdia 89, 122, 148, 149
 Lúkaion-hegy 62-63, 63, 89
 Lúkaon 63, 88-89, 99, 154
 Lükophrón 8
 Lükosz (thébai király, aki befogadta Antipét) 156,
 156
 Lükosz (thébai király, Héraklész megölte) 121
 Lükoszura 63
 Lüktoz 47
 Lükurgosz 82
 Lünkeusz 111, 158, 159, 160, 193
 Lüssza 122

Macedónia/Makedónia 19, 20, 86, 188
 Makháon 134
 Magna Graecia 19
 Maia 48, 50, 51, 77, 78, 181
 Maleia-fok 140
 Malinowski, Bronislaw 108
 Mallia 58
 marathóni bika 127
 marathóni csata 184
 Marón 140
 Mars 83, 218, 219
 Marszúasz 90, 90, 225
 Médeia 38, 40, 84, 112, 112, 113, 113, 115, 122, 127, 148, 166
 menádok (bakkhánsnők) 81, 81, 172, 173, 172-73, 218
 Medón 134
 Medosz 127
 Medusza 28, 104, 105, 105, 235, 245
 Mégaira 86
 Megapenthész 153
 Megara (város) 73, 176
 Megara (Kreón lánya) 115, 121-22
 Mégareusz 166
 Megész 134
 Mekoné 54
 Melanión (Hippomenész) 107, 154
 Melanipposz 166
 Meleagrosz 86, 87, 106, 106-7, 109, 111, 154,
 Meliboia 134
 Melpomené 85, 86
 Memnón 136
 Menandrosz 37
 Mendé 24, 25
 Meneláosz 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 151-53, 153, 154, 212, 213, 241
 Menesztheusz 134, 200
 Menoikeusz 167
 Menoitosz 111
 Mercurius 218, 219, 220, 228, 229, 229
 Mérionész 134
 Méropé 164
 Messinai-szoros 143
 Messzéné 123
 metamorfózis 61, 101, 154, 155
 Metaneira 73
 Métisz 48, 52, 79
 Mezopotámia 178
 Milétosz 187
 Milton, John 230
 Minerva 182-83, 217, 218, 226
 Minósz 16, 60, 92, 98, 127, 128, 129, 176, 187, 195, 196, 196-98, 199, 208; családfája 194-95
 minózi civilizáció 16, 23, 127, 194
 Minótaurusz 17, 92, 127-28, 128, 129, 194, 196, 197, lásd még labirinthosz, Thészeusz
 Mintuadok (Minüasz lányai) 154
 mítosz definíciója 18
 Mnémoszüné 48, 85
 moirák lásd sorsistennők
 Momper, Joos de 182-83
 Monteverdi, Claudio 231, 240
 Mopszosz 111
 Moszkphórosz 225
 Moszkhosz 8, 97, 193

Mózes 104
 Muwattalli, II. 202
 múzsák 32, 44, 48, 85-86, 86, 172, 181
 Müller, Friedrich Max 17, 231, 235
 Müller, Karl Otfried 231, 235
 Mükéné 6, 9, 9, 16, 16, 26, 70, 71, 100, 115, 118, 120, 121, 133, 134, 139, 150, 151, 194, 202
 műrmidónok 60
 Mürtilosz 148, 149, 149, 150, 162
 mütosz 32
 najádok 184, 186
 Nap (az Éj gyermeke) 45
 Nap mint istenség 225, 228, lásd még Héliosz
 Narkisszosz (Narcissus) 154, 224, 237
 Naupliosz 111, 139
 Nauszikaá 76, 143, 144
 Naxosz 82, 128, 220
 Nektömanteion 82, 128, 220
 Nemea 36, 115; nemeai oroszlán 115, 115, 175, 187
 Neoptolemosz 138, 139, 139, 142, 153, 187, 201, 205
 Neptunus 217, 218
 Neraida 2184, 185
 Néreidák 46, 184
 Néreusz 46, 47, 184, 193
 Nesszosz (kentaur) 122, 129
 Nesztór 134
 Nietzsche, Friedrich 74, 231, 235, 235-6, 237
 Niké 8, 22, 64, 123
 Nikiasz 105
 nimfák 46, 47, 53, 85, 184-85, 86; barlangja 186-87, 187
 Niobé 154, 157; gyermekei 156-57
 Nireusz 134
 Noé 58
 Nonnosz 8, 20
 normannok 226
 Nükteusz 156
 Nüsza 53
 óceán lásd Ókeanosz
 Odin 48
 Odüsszeia lásd Homérosz
 Odüsszeusz 23, 33, 37, 77, 78, 79, 112, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140-45, 141, 142, 143, 144, 145, 153, 186, 187, 187, 193, 197, 213, 216, 216, 243; újraegyesülése Pénélopéval 144;
 Offenbach, Jacques 231, 240
 Oiagrosz 172
 Oidipusz 9, 14, 37, 37, 61, 75, 93, 129, 146, 148, 163, 164, 164-66, 168, 183, 237-38, 238;
 Oikhalia 122
 Oileusz 80, 100, 111
 Oineusz 106
 Oinomaosz 70, 148, 149, 149, 190
 Oita-hegy 122, 183
 Ókeanosz (óceán) 45, 45, 46, 47, 54, 105, 120, 188
 Olivier, Laurence 37
 Olümpia 23, 35, 70; Héra-templom 35, 71; Pelopsz-szentély 150, 150; Zeusz-templom 70, 118, 118
 olümpiai játékok 35, 70, 118, 149
 Olümposz-hegy 66, 68, 72, 75, 77, 78, 83, 84, 96, 100, 122, 123, 136, 161, 181, 183, 190, 193, 196
 Olünthosz 24
 Omphalé 122

Oresztész 74, 87, 146, 146-47, 148, 151, 152, 152, 153, 153, 169, 170, 238, 238
 orientalizációs korszak 17
 Orion 76, 96, 154
 Orkhomenosz 16, 82, 134, 202
 Ormenión 134
 Oroposz 167
 Orpheusz 52, 110, 111, 114, 173, 174; és Eurüdiké 146, 148, 171, 171-73, 172, 221, 222, 240, 244; Eurüdiké után 172-73; halála 172-73
 orphikus kultusz 213; szertartások 172; theogónia 52
 Orth(r)osz 121
 Ortügia 191
 Osiris 218
 Oszia 217
 Ótosz 77
 Ovidius 38, 90, 93, 170, 190, 223-24, 226; Átváltozások 183, 222, 224, 230; Hósnők levelei 226
 Ödipusz-komplexus 237-38
 Örményország 193
 öt nemzedék 34, 54, 59, 112
 özönvíz 58-59, 130
 Padova 138
 Paestum 70
 Pagaszai-öböl 110
 Palaimóniosz 111
 Palaiphatosz 8
 Palamedész 133, 139
 Palesztina 95
 Palladion 79, 138
 Pallasz (gigász) 53, lásd még Athéné
 Pallén/Phlegrai 53
 Pán 84-85, 85, 94, 145, 181, 184, 185, 221, 242; attribútumai 69
 Pandión (Athén királyainak neve) 124, 154
 Pandóra 34, 56-58, 57, 59, 166
 Panopolisz 20
 Paphosz 78, 192
 Papposzilénosz 53
 pároszi márványlap 200, 200
 Parisz (Alexandrosz) 40, 131-33, 133, 137, 202, 205, 227, 228, 240; ítélete 26, 78, 93, 95, 132, 132-33
 Parnasszosz-hegy 58, 59, 59, 73, 180, 181, 184, 185
 Parthenón 23
 Parthenopaisz 166
 Pasolini, Pier Paolo 231, 238
 Pasziphaé 127, 129, 196, 197, 197, 198
 Pasziphoé 47
 Patroklosz 14, 32, 70, 135, 136, 177, 177; temetési játékok 25
 Pauszaniász 8, 20, 23, 54, 59, 62, 63, 70, 150, 157, 169, 178, 185, 190, 198, 200, 209
 Pégaszosz 6, 24, 24, 28, 160-61, 160-61, 183
 Peirithosz 129, 177
 Peithó 47, 133
 Pelaszgosz 63
 péleidák 154
 Péleusz 25, 60, 95, 95, 96, 107, 110, 111, 133, 136, 213, 220
 Péliasz 108, 111, 113, 113, 170
 Pélion-hegy 36, 95, 110, 183, 183

- Pella 23, 23
Pelopia 151
Peloponnész 16, 35, 54, 71, 76, 90, 116, 117, 118, 119, 121, 123, 129, 134, 140, 149, 150, 174, 185, 188
peloponnészi háború 20, 40, 201, 208
pelopidák 146, **148-53**, 162, 177, 238, 243
Pelopsz 70, 89, 148-50, **148**, **149**, 151, 153, 162, 175, 176; családfája 149
Peneiosz folyó 118, 189, 190
Péneleosz 134
Pénélope 33, 141, 142, 143, **143**, **144**, 145; kéri 143, 144, **144-45**
Pentheszeia 136, **137**
Pentheusz 36, 61, 81, 96, 153, 182, 183
Pergamon 39; színház 39; Zeusz nagy oltára 21
Periklúmenosz 111
Periphétész 126
Perszephoné 22-23, 23, 30, **30**, 52, 73, 78, 89, 95, 129, 142, 148, 172, 206, 218, 226
Perszeusz 71, 98, 99, **104-5**, **104**, **105**, 106, 109, 159, 189, **217**, 228, 234, 245
Perzsia 201; *lásd még* görög-perzsa háborúk
Phaethón **93**, 226, 230
Phaia 126
phaiákok 112, 140, 143, 144, 181, 186
Phaidra 72, 88, 127, 129, 148, 160, 198, 226
Phalérosz 111
Phanész 52
Phégeusz 169
Pheidiasz 23, 70
Pheidipposz 134
Pherai 134, 170
Philoktétész 133, 134, 135, 138, 139, **187**, **187**
Philoméla **154-55**, **154**, **155**
Philúra 229
Phineusz 111
Phleiasz 111
Phobosz 83
Phoebe 47
Phókisz 54, 134, 157
Phókosz 157
Pholosz 117
Phorküsz 46
Phoróneusz **62**, 188
Phrixosz 84, 108-9
Phthia 60
Feria 51
Pierosz 86
Pindarosz 8, 19, 35-36, 38, 64, 99, 114, 213
Pindosz 188
Pirgosz Diru, barlangok 121
Pisza (Éliszben) 149
Pitsza **185**
Pitheusz 124, **150-51**
Plataia 70
Platón 8, 28, 40, 40, 41, 148, 228; *Az állam* 41, 206, 211, 213; *Phaidón* 209, 213; *Törvények* 192-93
Plautus **219-20**; *Amphitruón* 220, 220
Pléxauré 47
Pluto 218, 240
Podaleiriosz 134
Podarkész 134
Poiász 122, 133
Pollaiuolo, Antonio del **191**-
Polübosz 164, 238
Polüdektész 104, 105
Polüdeukész *lásd* Dioszkuroszok
Polüdórosz 61
Polüdosz 197, 198, **198**
Polügnotosz 23
Polühümnia 85, 86
Polüneikész 148, 165, **166-67**, **166**, 168, **168**
Polüpémón/Prokrusztész 126, 127
Polüphémosz (argonauta) 111
Polüphémosz (küklopsz) 37, 72, **140**, **141**, 186, 216, 216, 242
Polüphontész 166
Polüpoitész 134
Polüxeinosz 134
Polüxéna 139, **139**
Pontosz 45, 46, 47
Pope, Alexander **234**
Porphürión 53
Porphüriosz 187
Poszeidón 35, 47, 57, 66, **72**, 72, 80, 124, 129, 131, 139, 140, 143, 145, 149, 158, 159, 176, 189, 192, 193, 196, 218, 225, 242; attribútumai 69
preszókratikusok *lásd* filozófusok
Priamosz 14-15, 32, 77, 78, 100, **131-32**, 136, **136**, 138, 139, 201, 202, 204, **204**, 223
Priaposz 94; attribútumai 69
Proitosz 82, **160-61**
Prokné 146, **154-55**, **154**, **155**
Prokrisz 96
Prokrusztész *lásd* Polüpémón
Prométheusz 48, **54-56**, **55**, **56**, 57, 58, 59, 62, 63, 78, 93, 118, 121, 226
Propontisz 110, 114
Proszperina 218, 226
Protesziláosz 134, 148, **170**, **170**, 171
Próteusz 193, 212, 231
Prothoénór 134
Prothoós 134
Protogónosz 52
Prümnó 47
Pszóphisz 169
Pszükhron **199**
Ptolemaiosz, II., Philadelphosz 186
Putifár 160
Pügmalión 170
Pülosz 134
Püriphlegethon 206
Pürrha 58, 59
Püthagorasz 41
Püthia 74
püthói játékok 19, 34, 73
Püthón (kígyó) 61, 75
Quintus, szmírnai 8
Racine, Jean 88, 230
Ragnarök 48
Reinhold, Meyer 244
Rembrandt van Rijn 230, **230**, 231
Remény *lásd* Elpisz
Remus *lásd* Romulus és Remus
Rhadamanthüsz 60, **60**, 98, 176, 195
Rheia 47, 48, 229
Rhodeia 47
Rhodosz 79, 79, 134
Richmond, Sir William **194**
rigómezei csata 18
Ritszosz, Jannis 243
Róma 20, 27, 83, 131, 214, **216-24**
Romulus és Remus 104, 131, 218
Rossetti, Dante Gabriel **57**
Rubens, Pieter Paul **155**, 230, 230
Sándor, Nagy 19, 20, 38, 186, 201, 225
Sartre, Jean-Paul 231, 238
Schiller, J. C. F. von 231, 233
Schliemann, Heinrich **130**, 202, **202**
Schubert, Franz 233
Selenius 71, 77
Sellaio, Jacopo del **171**
Seznec, Jean 230
Shakespeare, William 230, 231, 232
Shelley, Mary 18, 18
Shelley, Percy Bysshe 231, 234
Sheppard, Olivier **18**
Shirwood, John 220
Slevogt, Max 204
sorsistennők 46, 48, **86**, 87, 171
Sparta (Lakedaimón) 20, 72, 76, 79, 123, 127, 132, 134, 139, 153, 177, 201
Spenser, Edmund 230, 231
Spreng, Johann 223
Szalamisz 134, 189
Szalmóneusz 90-91, 93
Szamosz 70
Szamoszata 20
Szamothraké 22, 130
szamothrakéi Niké (szárnyas győzelemistennő) 22, 23
Szantorini *lásd* Théra
Szapphó 173
Szarpédón 70, 86, 98, 195
szatírok 37, 38, 81, 82, **81**, **82**, 90, 98, 184, **218**
Szaturnusz 218, 229, 229, 236
százkezüek 45, 48
Szegesza, színház 39
Szeléné 47, **187**
Szeleukosz Nikatör 64
Személé 48, 53, 61, 68, 71, 81, 82, 96, 99
Szémonidész 192
Szeriphosz 104, 105
szexualitás 72, 172; Aphrodité 78; azonos neműek szerelme 94, 148-49, 173, **174-77**; férfiistenek és szeretők **97-101**; házastársak szerelme **170-73**; hűség és féltékenység 148; isteni szexualitás **94-101**; szüzesség 76, 80, 85, 94, 100, 106
Szikília 19, 39, 53, 71, 77, 92, 133, 143, 191, 196, 216, 229
Szikelianosz, Angelosz 242
Sziküón 54, 156, 185, 189
Szilénosz 37, 53, 82
Szimónidész 8, 98, 99
Szinisz 126, **126-27**
Szipülosz 89
szirének 112, **142**, **142**, 188
Sziria 64, 95
Sziszüphosz **89**, 133, 208
Szkaiiai kapu *lásd* Trója
Szkairón 126, 127

- Szkheria 143
 Szküthia 53
 Szkülla és Kharübdisz 112, **142**, 143
 Szkürosz 129, 133
 Szókratész 40, 41, 213, 236
 Szophoklész 8, 36-37, 151, 239; *Aiasz* 36, 137; *Antigoné* 36, 37, 168; *Élektra* 36; *Oidipusz király* 36, 37, 37, 165, 183, 237; *Oidipusz Kolonoszban* 37, 80, 129, 166; *Nyomkeresők* 37; *Philoktétész* 36, 138, 145; *Trakhszi nők* 37, 122, 234
 Szphinx 46, 164
 Sztheneboia **160-61**
 Szthenelosz 134
 sztoikus filozófusok *lásd* filozófusok
 Sztravinszkij, Igor 231, 238
 sztümphaloszi madarak 118, 119
 Sztümphalosztó 118, 119
 Sztüx folyó 47, 95, 137, 208-9, 209, 241
 Szürakusza 28, 64, 184, 191, 225
- Tadashi, Suzuki 239
 Tainarón-fok 121, 185, 208
 Talaosz 111
 Talósz 112-13, 112-13
 Tantalosz **89**, 93, 148, 149, 150, 151, 153, 169, 208
 Tartarosz 44, 45, 48, 213
 Tathübiosz 135
 Taügetosz 181
 Teiresziász **80**, **93**, 141, 142, 145, 154, 167, 168, 169, 182
 Teithrasz 208
 Télamón 110, 111, 131, 133
 Télegonosz 144, 145
 Télemakhosz 133, 141, 143, 144, 153
 Télephosz 37
 Teleszikratész 36
 Tempe-völgy 189, 190, 190
 Tenedosz 135, 138
 tenger **192-93**; és Minósz **198**
 tengeri vén *lásd* Néreusz
 Téreusz 38, 146, **154-55**, 154-55
 Terpsikhóré 85, 86
 Téthüsz 47, 188
 Teukrosz 133
 Thaleia (egyik grácia) 48
 Thaleia (egyik múzsa) 85, 86
 Thalpiosz 134
 Thamürisz 86
 Thanatosz 89, 171
 Thaumasz 46
 Théba 36, 54, 93, 96, 115, 121, 127, 131, 156, 157, 162, 164, 165, 168, 169, 172, 176, 178, 188, 220, 238; bevétele **166-67**; eredete 60-61, 64, 111, 130; a királyi ház családfája 163
 Themisz 48, 69
 Theognisz 176
 Theokritosz 8, 175, 176, 221
 Théra (ma Szantorini) 36
 Thészusz 72, 82, 88, 92, 122, **124-29**, 125, 126-27, 128, 141, 150, 166, 168, 176, 177, 196, 197, 220; és Phaidra **129**; és a Minótaurusz **127-28**; felnőttkora **126-27**; a király **128-29**; megérkezése Athénba **127**; születése **124-25**
 Theszpiai 114
 Theszpiosz 114
- Theszpisz 36
 Theszprótia 145, 209
 Thesszália 52, 60, 72, 89, 101, 108, 110, 129, 134, 170, 183, 183, 188, 189, 213
 Thesszaloniki 181
 Thetisz 25, 95, 95, 96, 133, 135, 136, 220, 240, 241
 Thoász 134
 Thoé 47
 Thoth 218
 Thrákia 19, 83, 118, 140, 154, 172, 188
 Thuküdidész 40, 40, 41, 72, 198, 200, 200
 Thüesztész 148, **150-51**, 153, 154
 Tiphüsz 111
 Tirtinsz 6, 16, 17, 33, 82, 115, 118, 122, 134, 160, 202
 Tisziphoé 86
 titánok 45, 46, 47, 48, 52, 53, 59
 Tithónosz 96, 96, 100, 143, 154
 Tittiosz 208
 Tiziano (Tiziano Vecellio) 90, 230, 231, 232, 232
 Tlepolemosz 134
 Törökország/törökök 18, 19, 20, 27, 130, 226
 történetek **39-40**
 Trakhsz **122**; *lásd még* Szophoklész: *Trakhszi nők*
 Trikké 134
 Triptoleimosz 60, 63, 63
 Tritón 193
 Troizén 124, 125, 150
 Trója 10, 33, 54, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 96, 100, 130, 140, 144, 151, 153, 167, 170, 178, 183, 187, **200-5**, 241; és a régészeti leletek **202-4**; alapítása **130-31**; eleste 23, **136-38**, 200, 223; görög csapatok a trójai háborúban 134; az *Illász* **204-5**; Priamosz **131-32**; a Szkaiai kapu 204, 205; a trójai királyi ház 131; valós és képzeletbeli város **201-2**; *lásd még* trójai háború, trójai faló
 trójai faló 80, 102-3, **138-39**, 138, 153, 200, 205, 223
 trójai háború 14, 31, 36, 40, 60, 78, 95, 100, 110, **130-45**, 226, 238, 243; görög csapatok Trójában 134; változó nézőpontok **200-1**; *lásd még* trójai faló
 Trósz 130-31
 Trügaioz 161
 Turán 26
 Turnus 223
 Tüdeusz 80, 166, 167, 167
 Tündareosz 40, 98, 133, 151
 Tüphaón 49, 60, 64, 126, 160, 187,
- Uni 26
 Uránia (Ókeanosz lánya) 47
 Uránia (múzsa) 85, 86
 Uranosz 41, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 78, 87, 199, 225
- Vanth 87
 Vari barlangja 184, 185
 vaskor emberei *lásd* öt nemzedék
 Velence 138, 226
 Vénusz 133, 218, 226, 227, 231, 232, 232
 Vergilius **220-23**, 224; *Aeneis* 138, 221, 222-23, 223, *Eklogák* 221, *Georgikon* 221-22, 222
Vergilius Romanus 222
 Vergina 22-23, 23
 Vernant, Jean-Pierre 85
 Versnel, H. S. 31, 218
- Vesta 85, 218
 Vesta-szüzek kultusza 218
 vetett emberek 61
 Vulcanus 218
- Wajda, Andrzej 239
 Ward, Lynd 18
 Waterhouse, John William 159, 231
 West, Martin 17
 Whitman, Walt 244, 245
 Wilusa 202
 Winckelmann, J. J. 231, 233
 Wordsworth, William 234
 Würzburg, Konrad 132, 133
- Xenophanész 40
 Xenophón 193
 Xuthosz 123
- Zephtürosz 101, 101
 Zétész 111
 Zéthosz 98, 156, 156, 157
 Zeusz 9, 16, 23, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 44, 47, 48, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 93, 94, 96, 99, 100, 101, 104, 114, 115, 118, 121, 122, 127, 130, 132, 135, 139, 140, 143, 144, 150, 152, 156, 158, 160, 161, 167, 181, 185, 187, 189, 193, 196, 212, 213, 218, 220, 225; attribútumai **68-70**; Európé elrablása 40, 61, 97-98, 193, 195, 225; Ganümedész elrablása 100, 100, 130, 149, 176, 176, 216, 225, 230; halála 189-99; halandóktól született gyermekei 97; hatalma **48**; szerelmei **97-100**; születése **47-48**
 Zeuxó 47
 zoroasztrizmus 54